

Irodalomtörténeti Közlemények

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZETE
ÉS A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG FOLYÓIRATA

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

1965

IRODALOMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK

1965. LXIX. évfolyam 5. szám

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG

Barta János
Király István
Klaniczay Tibor
Németh G. Béla
Somogyi Sándor
Sőtér István
Szauder József
Tolnai Gábor
Varga József

SZERKESZTIK

Klaniczay Tibor
felelős szerkesztő
Németh G. Béla

SZERKESZTŐSÉG

Komlowszki Tibor
titkár
V. Kovács Sándor
Rigó László

Budapest, XI., Ménesi út 11—13.

Szilágyi Péter : Az anapesztuszok funkciója József Attila költészetében 541
Bíró Ferenc : Péczeli József (Második közlemény) 557
Komlowszki Tibor : Arany Toldija és egy népies hősi ének 585

Kisebb közlemények

Eckhardt Sándor : Toronyi Tamás. — Mátyuszné Császár Edit : Lefordította-e Vitkovics Mihály Schiller színházelméleti értekezését? — Németh G. Béla : Egy népies angol táncdal fordítása Aranyánál. — Scheiber Sándor : Ady Endre két levele. 597

Adattár

Tóth István : Janus Pannonius származása 603

Szemle

Képes Krónika (Kurcz Ágnes) 614
Илья Николаевич Голенищев-Кутузов: Итальянское возрождение и славянское литературные XV—XVI веков. (Hadrovics László) 617
Arany János Összes művei. XIV. kötet (Rejtő István) 619
Олег Россиянов: Матей Залка (József Farkas) 621
Pap Károly: B. városban történt (Vargha Kálmán) 625
Dömötör Tekla: Naptári ünnepek — népi színjátszás (Gyenis Vilmos) 627

✱

A betű mestere. — Mezősi Károly: Petőfi és családja Dömsödön. — Ambrus Zoltán: A bazár ég. — Karinthy Frigyes: Hátrálva a világ körül. — Kacsó Sándor: Írók — írások. — Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919—1945 között. — Kolta Ferenc: Ifjúsági irodalom (Tordai Zádor, Martinkó András, Schéda Mária, Dévényi Iván, Tamás Anna, Stenczer Ferenc, Szakáll Károly) 630

Krónika

Rubinyi Mózes (1881—1965) (Szabó B. István) 638
Kristóf György (1878—1965) (V. Kovács Sándor) 638
Egy bécsi tanulmányút tapasztalatai (Kiss József) 639
Irodalomtörténeti évkönyvek, 1964. (Rigó László) 640
Intézeti hírek (1965. augusztus 1. — szeptember 30.) 642

Magyar irodalomtörténetírás. 1964. (Bibliográfia) (V. Kovács Sándor) 643

„A jambus anapestizálása mindeddig kevésbé tárgyalt kérdés; Horváth János is csupán alkalmilag említi (*Rendszeres magyar verstan* 141., 165. sk.)... Vörösmarty drámái jambusairól szólva Négyesy László (*A mértékes magyar verselés története* 285.) az anapestusztól meg sem emlékezik.”¹ Gáldi a kérdés vizsgálatánál Kisfaludy Károlyig (*Iréne*) nyúl vissza. Az anapestizált jambus azonban már Katonánál is gyakori. Négyesy félreérti Katona ritmusalkotását: „Kár hogy a jambusi láb arsisát még a klasszikai iskola elmélete alapján gyakran (átlag minden 7. sorban) felbontja két rövid szótagra, mi a magyarban nincsen helyén s a vers szép folyását zavarja.”² Vizsgáljuk meg az első felvonás következő sorát:

Minden lehet. *Köszönöm*, nagyasszonyom.

— /o — /oo — /o — /oo Vagyis az első ütem szpondeusz, a második jambus. Utána egy vitathatatlan anapestusz — *köszönöm* — majd két jambus. A sorban nyilvánvalóan nem az arsis hordozó hosszú szótag bomlik két rövidre; hiszen akkor nem kapnánk anapestuszt. Még világosabb ez az ilyen sorban:

Után való bánatjaimat kiverjem. vagy
neki hirtelen vagy egy jó szót s világot

A *Bánk bán* nem szótagszámláló sorokban íródott. A hatodfeles jambusok nemcsak ötösökkel, hanem franciás alexandrinokkal és jambikus triméterekkel vegyülnek:

Egy medve több vakondokok közül (ötös jambus)

Vagy csontjaimmal a meráni gyermekek (Franciás alexandrin)

Teremtve összverontja ellenségidet (triméter)

A nem szótagszámláló sor is lehetővé tette és valószínűsíti azt, hogy a két rövid tag nem az arsis felbontásából, hanem a jambus rövid tagjának angol illetőleg német módra történő aprózása útján keletkezett. Divatosan gyakori volt az aprózás a kor német drámaiban, amelyek erősen hatottak a magyarra.

Ilyen anapestuszt a *Bánk bán* első felvonásában 52-t számoltam, Vörösmarty *Kontjának* első felvonásában pedig 17-et. Hogy Vörösmartynál sem érvényesül következetesen a szótagszám, azt ilyen sorok is bizonyítják:

Veszett, gonosz nap ez. Ha nem jósz, Vajdafy³
Hogy fel ne keljen többé... Rózsa, légy nyugodt.⁴

Mindkét sor tizenkettes, egyik franciás alexandrin, a másik triméter. Líráinkban viszont nem talált visszhangra az anapestizált jambus.

¹ GÁLDI LÁSZLÓ: Ismerjük meg a versformákat. Bp. 1961. 205.

² I. m. 282—283.

³ Kont, I. felvonás, 255. sor.

⁴ Uo. 193. sor.

Dramai jambusaink már a reformkorban is szabatosabbá, szótagszámlálóvá fegyelmeződnek. A *Kort* 1828-as átdolgozásában, *A bújdosókban* már csak elvétve akad tizenkét szótagos sor, mint például: Bátyádat a király lófarkra kötteté. A „Veszett, gonosz nap ez. Ha nem jössz, Vajdafa *A bújdosókban* így alakul ötös jambussá: Veszett, gonosz nap ez ma, Vajdafa.”

A jambus aprózása Arany Jánosnál bukkan fel újra, ezúttal az angolszász költészet hatására. Először a Sir Patrick Spens fordításában. Érdekes, hogy Arany mindössze két sorban lebbenti meg az anapestust (O, hol *kapok egy jó tengerészt*; Múlt *este az új hold* szárva közt), míg a skót szövegben több mint harminc anapestusz van. A *walesi bárdok*ban az anapestusok száma 12, a vers első 57 sorában. Az ezt követő 67 sorban viszont egyetlen sincs. Nyilván nem szándéktalanul de ennek elemzése másik tanulmányba kívánczik. A kiegyezés után Kiss József lírájában jelenik meg tipikus elemként a jambusok aprózása:

Fektesetek arccal napnyugat felé

...

Mielőtt az éjjel végkép elnyelé

...

Hullámid moraja már fülembé csap

Az fáj csak, hogy *dalom is* csonkán marad⁵

Az anapestizált jambus Adynál éli fénykorát, gyakran gagliardákkal keverten akárcsak Kiss Józsefnél.

Szívesen lendíti-élenkíti anapestusszal a jambust Babits is.⁶ Nála az anapestusz nem fordul gagliardába. Klasszikus élményekből és nem utolsó sorban Swinburne-től⁷ származását az is bizonyítja, hogy Kissel és Adyval szemben az anapestusok módszeresen következetes elhelyezésére törekszik, leggyakrabban soronként egyet lendít meg. Első idevágó verse az *Anyám nevére*.

Hajnalka volt az *édesanyám*

hajnalra *születtem* én.

S lelkemben már *ily fiatalon*

nincs hajnal, *semmi remény*,

A Kiss Józsefre, Adyra, majd pedig József Attilára jellemző váratlan, hőkentő megcsendítésektől viszont idegenkedik.

A klasszikus költészet mellett hatnia kellett Babitsra (és Szabó Lőrincre) az általa annyira kedvelt angol líra is, amelyben a skót balladától egészen a máig gyakoriak az anapestusokkal ékített jambussor. Csak egyetlen klasszikusan szép példa:

Who is the third who walks always beside you?

When I count, there are *only you* and I together

But when I look ahead up the white road

There is *always another one* walking beside you

Gliding wrapt in a brown mantle, hooded

I do not know whether a man *or a woman*

— But who is that *on the other side* of you?⁸

Jelentős szerepet kapnak az anapestusok Szabó Lőrinc korai lírájában. Első kötetéről, a *Föld, erdő, Istenről* jogosan állapítja meg Szabolcsi Miklós: „Neki nincsenek zsenigéi; húszéves korában klasszikus érettséggel versel, fegyelmezetten szól; nincsenek ritmushibái, nincsenek

⁵ Betegen, 1876.

⁶ J. SOLTÉSZ KATALIN: Babits Mihály költői nyelve. Bp. 1965. 49. és 357–358.

⁷ SZERB ANTAL: Az intellektuális költő. Gondolatok a könyvtárban Bp. 1946. BARTOS TIBOR: Algernon Charles-Swinburne. Tenger és alkonyég között. Bp. 1965. 247–253.

⁸ T. S. ELIOT: The waste land, V. 360–267. sor.

kicsúszó sorai; késznek, felnőttnek, bölcsnek tűnik”.⁹ „Szabó Lőrinc általános lázadása sodrában széttöri formáit; pontosabban: mondanivalója számára és emberi alkatának megfelelően most (a *Kalibánban*, 1923. Sz. P.) alakítja át a klasszikus formákat.”¹⁰ És valóban, ha végigtekintjük Szabó Lőrinc verselési pályáját, megfigyelhetjük, hogy a költő sohasem szakított a hagyományos verseléssel, hanem annak talaján vagy keretei között munkálta ki a maga új ritmusait. Felszabadulás után írott verseiben¹¹ a strófaszervezetek zártága alkotja a formai főmotívumot, de ezen belül a végsőig lazítja a jambusokat. A sátán műremekeinek expresszionista anarchizmusa viszont szabatos időmértéken zúdul elénk. A *Kalibán* hagyomány-fókuszában az anapestuszok állanak. A kötetben mintegy 1029 anapestusz van (a számot az *Istenre* című vers néhány bizonytalan ritmusú sora bizonytalanítja), ebből mintegy 675 jut az *Istenre* és a *Testvérsíratókra*. Anapestusz-vers azonban egy sincs közöttük. A magyar anapestuszversekre jellemző, hogy a ritmust szpondeuszok lassítják. „A sor első üteme rendszerint szpondeusz”.¹² Szabó Lőrincnél viszont jambusok közé ékelődnek az anapestuszok, Babits és az angol költők mint például Shelley (*The cloud*, *To a skylark*) módjára, önálló sort aránylag ritkán alkotnak.

József Attila ritmikájába lassan épülnek bele az anapestuszok. 1922–1923-ban, ebben a két termékeny évben mindössze 50. Nincs is még érdemleges jelentőségük. Az ötvenből 23 a jambikus *Baál* 7 sorát képezi:

daloló, uri göggel előllek,
te arany, buta Baál, de gyűlöllek!
Dübörögve ha zúg az erő a szivemben
akkor sunyi két szemed észrevesz engem,
fölémelt fejemet, korbács a kezemben,
akkor, akkor végnapodat, nyomorult, buta Baál,
nagy-erős örömökkal, ihajjal zengem!

A *Baálban* még négy anapestuszt találunk, elszórtan. 9 van a *Szerelem ez?*-ben (ebből egy rossz), 8 alkot belőlük két sort:

Akarom kezeimbe sodorni hajad,
akarom megizlelni telér ajakad

Az ötven anapestuszból tehát 31 képez önálló versrészt, aminek nincs érdemleges jelentősége ebben a hangpróbálgató korszakban. A *Baálban* és a *Szerelem ez?*-ben az anapestusz ütemek olyanfajta szerepet töltenek be, mint az *Egy gondolat bánt engemet*-ben. Mind a két versben az indulat, egyikben a kielégületlen vágy, másikban a tehetetlen gyűlölet szaporazza lépéseit. Az Ady-hatások korának két nagy témája, ha úgy tetszik a vér és arany, a fehér csönd és a dísnófejú nagyúr. A többi elszórtan fölbukkanó anapestusz nem gyorsít, inkább döccent, akárcsak a mesternél, Adynál, váratlanul megtörve az egymásba olvadó jambusok hosszú vonalát. Világosan kitetszik ez az ilyen sorokból:

Ihaj! ha egyszer öklöm öldököl,
ideráncigállak, nézd kevélyen, büszkén,
hogy zúz sebet e gyáva két ököl!¹³

⁹ *Fiatál életek* indulója Bp. 1963. 574.

¹⁰ I. m. 579.

¹¹ *Tücsökgazda*, A huszonhatodik év, Valami szép

¹² HORVÁTH JÁNOS: *Rendszeres magyar verstan*. Bp. 1951. 106.

¹³ *Szerelem ez?*

Ugyanilyen döccentő-hökkenő anapestuszokat találunk a *Koldusokban* (1924). Számszerint hetet. A legeklektánsabban bizonyító sor: „Psszt!¹⁴, meghallják s nem ad, *aki* erre jár.” Ha az „aki” szó helyére a „ki” szócskát tesszük, szép síma jambussort kapunk. A hangsúlyosabb szavak kiemelése révén fontosabb szerepet kap az anapestusz az ilyen sorokban:

Selyemszoknyánál nincs *becsületje* több!
De kéne *neked*, te korcs, te torzszülött.

1923—1928-ig, a szabadversek korában a jambikus versek ritmusa is elbizonytalanodik, gyakoribbá válnak a hangsúlyos szólamok, kemény metszetek. Ezekben a versekben az anapestuszok inkább törik mint lendítik a ritmust. Szép példa erre a *Bevezető* (1927) utolsó sora:

Én, József Attila, itt vagyok!

Szabolcsi Miklós nagy filológiai apparátussal állította össze azoknak az Ady-verseknek a jegyzékét, amelyek nyomot hagytak a pályakezdő József Attila líráján. Ennek az ötvenkilenc versnek ritmikai elemzése új adatokat szolgáltathat a két költő kapcsolatához és József Attila verseléséhez. Az ötvenkilenc vers közül huszonnégyben ékelődnek anapestuszok a jambusok közé, illetőleg találunk olyan sort, amelyben a fiatal költő anapestuszt vélhetett hallani. Ne felejtjük el, hogy negyven esztendővel ezelőtt a tizenöt-tizenhét éves költő nem értelmezhetette úgy minden egyes Ady-vers ritmikáját, mint mi mai felkészültségünkkel. Emlékeztetőül elég itt utalnom Földessy Gyula és Babits annyira ellentétes véleményére.¹⁵ De ugyanúgy mondhatnók azt is, mert igaz, hogy az Ady-versek ritmikája még ma sincs felfejtve.

A huszonnégy vers (*A befalazott diák*, *A Hadak Utja*, *a Halál rokona*, *A hivalkodó ember*, *A Holnap elébe*, *A Léda arany-szobra*, *A nagyranőtt Krisztusok*, *A nyári délutánok*, *A szűz Pilátus*, *A tó nevetett*, *Az elrejtett arcok*, *Dal a boldogtalanságról*, *Dühöd*, *halálos harcban*, *Elhányagolt*, *véres szívünk*, *Én nem vagyok magyar?*, *Géme* *az Olimpusz alatt*, *Harc a Nagyúrral*, *Imádság háború után*, *Négy öt magyar összehajol*, *Sóhajítás a Hajnalban*, *Tüzes seb vagyok*, *Új tavasz ez*, *Új vízeken járok*, *Vér és arany*) Ady legkülönbözőbb korszakaiból való. A huszonnégy versben 102 anapestusz illetőleg anapestusznak is hallható ütem van. A versek egy része gagliardákból áll. Az ilyen három- és kétszótagos ütemű sorokba könnyen csúszik bele egy anapestusz, szpondeusszal vagy jambussal társítva, hiszen a három plusz kettes beosztás így is megmarad. Például:

Valahol / Erdély // ősi / szögében
Titkos / nagy / kőház, // ősi, / mállott.
Alatta / mélyen
Bús boltok alatt // süket falak
Őriznek egy diákot.¹⁶

Az első sor szabályos gagliarda, Kiss József mintaversé nyoma is érződik:

Valahol / messze // valaha / régen
(Egy sír)¹⁷

A második és harmadik sor jambizált gagliarda. A negyedik sor megtartja a két és háromszótagos ütemeket, de már nem gagliarda, hanem *A walesi bárdokból* ismert anapestusz-

¹⁴ Magánhangzó nélküli szócska már Katonánál is alkot önálló szótagot: Hm, hm, ugyan bizon! Melinda? Jó! (Bánk bán, előversengés 6. sor.)

¹⁵ BABITS: Tanulmány Adyról. Összes művei I. k. Bp. 1946. 940—970.

¹⁶ ADY: A befalazott diák

¹⁷ BABITS i. m. 966—697.

szal és középrímmel élénkített jambus (Vadat és halat s mi jó falat). Az ötödik sor már egyszerűen jambus, az eredeti ütembeosztásnak emlékét sem őrzi.

Ady lazán kezelt ötödféles jambusai nemritkán értelmezhetők anapestusszal, lendített, sőt anapestusz-sornak. Hangsúlyozom: *Értelmezhető*, és ha mi esetleg nem is így értelmezzük, ez nem zárja ki azt, hogy József Attila így hallotta. A *Hadak Utja* három sorát vizsgálva a következő képleteket illetőleg ritmusokat kapjuk:

Ágyú, gyilok, úri bitangság

A sor jambikus képlete: — / o o / — o / o — / —

A sor anapestusz-képlete: — — / o o — / o o — / —

Nem fog a mi dús ereinken

A sor jambikus képlete: — o / o o / — o / o — / o

A sor anapestusz-képlete: — o / o o — / o o — / o

Ezer évig férge a rögnék

A sor jambikus képlete: o o / — — / — o / o — / o

A sor anapestusz-képlete: o o — / — — / o o — / o

Mind a három sor jellegzetesen laza jambus. Mindegyikben van trocheus is, mégpedig a sor közepén (úri, dús e, férge) a sorzáró ütem viszont mind a háromban jambus. Ugyanakkor anapestusz-sornak is kifogástalan. Azonos típusú sor: mindig tüzezebb kelevények.¹⁸ Hervadva ha vágnak, a nőket.¹⁹

Hogy a gagliarda milyen könnyen hajlik az anapestizálódásra, azt szépen bizonyítja a *Gémek az Olimpusz alatt*. A sorok főcezura utáni, második fele következetesen jambikus. Ezek a jambusok erősítik a sor első felében feltűnő anapestuszokat, függetlenül attól, hogy szándékosan vagy esetlegesen kerültek oda. Az ma már rekonstruálhatatlannak látszik hogy Ady érzékelt-e egyáltalán ezeket az anapestuszokat. De hogy érzékelhetőek, az vitathatatlan

Olimpusz / alatt // géme / tanyáztak

...

Homály / madarak // tág csőrü géme

...

Magyar / madarak // sár-faló / géme

...

Verje meg az / Ég // minden // fajtátok

Az első sor szabályos skót balladasor, ötödféles jambus, a második ütem anapestusszá aprózva, középrímmel. A második sor ritmusa is kifogástalan, a két utolsó sor Ady-szerűen laza.

Vajon hogyan olvashatta a tizenhat éves József Attila a *Tüzes seb vagyok*-ot? Minden ritmikai lehetőségére felfigyelt a szimultán dallamnak?

Tüzes, / sajgó // seb vagyok, / égek

Kínoz a / fény és // kínoz a / harmat

Az első sor ritmusképlete a gagliarda ütemeit szem előtt tartva így szól: jambus, anapestusz, daktilusz, trocheus. Ha azonban folyamatos sornak fogjuk fel, akkor jambus, anapestusz, trocheus, jambus.

¹⁸ Elhanyagolt, véres szívünk

¹⁹ A Halál rokona

A második sor ritmusképlete, a gagliarda ütemeihez mérve: daktilusz, szpondeusz, daktilusz, trocheus — tehát következetesen ereszkedő.

Folyamatosan ritmizálva viszont: trocheus, jambus, szpondeusz, anapesztusz — vagyis következetesen emelkedő. József Attila egész sor gagliarda-verse bizonyítja, hogy jól hallotta Ady ritmusait, kiváló ritmusérzéke minden valószínűség szerint fölfigyelt a többi variánsra is.

De természetszerűleg jobban kellett rá hatniok a vitathatatlan anapesztuszoknak, amelyekkel át meg át van szöve az Ady-jambus:

Úgy adta az élet²⁰
Jön a többi könny²¹
Nyílnék meg az Ég²²
Virágosan megelevenednek²³
S ha simulásoddal akarod²⁴
„Állj meg!” Ordít utánam az éjben²⁵
Cafra sereggel a Tegnap²⁶
Vár, vár: futok a Holnap elébe²⁷
Az ágyam előtt²⁸
Bősz száju harsonája valék²⁹
S unom a rest, dőcögő Jövőt³⁰
Talán mert érzem a végem³¹
Sertés testét, az undokot, én³²
Itathatják a világot³³

*

József Attila költészetének formabontásos korszakában a jambusok közé ékelt anapesztusok, akárcsak Adynál sőt már Kiss Józsefnél is, többféleképpen értelmezhető, végső fokon tehát bizonytalan, helyesebben többszólamú ritmust adnak. Anapesztuszai költészetének egészével együtt a huszas évek végén szilárdulnak meg. Addig sokfajta variációs lehetőséggel kell számolnunk.

*Csak szálló / pihe // a nap/sugárban.*³⁴

A vers ritmikai szerkezete így épül: négy ötödfeles jambus (ebből kettő gagliardikus), majd négyes, ötödfeles, négyes, ötödfeles jambusok, keresztrimmel is elkülönítve. Utána ismét páros rímű ötödfelesek (egy tiszta és három annak értelmezhető gagliardával), majd két páros-rímmel egybekapcsolt négyes jambus következik, majd pedig az idézett sor, amely a két megelőzővel van szedésileg is kiemelve, viszont a verszáró ötödfelessel rímel. Minthogy a tizenhat

²⁰ Elhanyagolt, véres szívünk

²¹ Négy-öt magyar összehajol

²² Ua.

²³ Új tavasz ez

²⁴ Ua.

²⁵ A Holnap elébe

²⁶ Ua.

²⁷ Ua.

²⁸ A Léda arany-szobra

²⁹ A szűz Pilátus

³⁰ Ua.

³¹ Az elrejtett arcok

³² Harc a Nagyúrral

³³ A hivatkozó ember

³⁴ Versem komor...

soros versnek tizenöt sora egyértelműen jambikus, nincs okunk feltételezni a tizenhatodik nem jambikus voltát. Ha kétszótagos egységeként vizsgáljuk, akkor viszont trochaikus sort kapunk. Közelebb áll a realitáshoz a sor kettébontására épülő értelmezés. Ebben az esetben az első fél sor gagliardikus, a másik fél sor hibátlan jambus: csak szálló / pihe // a napsugárban.

Még nehezebben feloldható a *Megfáradt ember* ritmusa.

A földeken néhány komoly paraszt
hazafele indul hallgatag.
Egymás mellett fekszünk: a folyó meg én,
gyenge füvek alusznak a szívem alatt.

A folyó csöndes, nagy nyugalmat görget,
harmattá vált bennem a gond és teher;
se férfi, se gyerek, se magyar, se testvér,
csak megfáradt ember, aki itt hever.

A békességet szétosztja az este,
meleg kenyereből egy karaj vagyok,
pihen most az ég is, a nyugodt Marosra
s homlokomra kiülnek a csillagok.

¶ Mindhárom négysoros, félrímes szakasz jambussal indul (egy ötös, kettő pedig hatodfeles). A további kilenc sor azonban mintha ritmikai feladvány lenne. A második sor lehet háromütemű hangsúlyos (4—2—3), de lehet anapestusszal élénkített jambus: hazafele indul hallgatag. A harmadik sor lehet hangsúlyos (6—5) lehet fele-felében hangsúlyos és mértékes. Egymás mellett / fekszünk // a folyó meg én. De lehet jambus sor is, hiszen a három szpondeuszt egy anapestusz majd egy záró jambus követi. A harmadik sor is így variálható. A negyedik sor hangsúlyos (7—5; formálisan fennáll a lehetősége a 4—4—4 tagolódásnak is, de ez József Attilánál annyira ritka, hogy itt is mellőzhetjük), értelmezhetjük úgy is, hogy a sor első fele hangsúlyos, a második pedig időmértékes: gyenge füvek / alusznak // a szívem alatt. De felfoghatjuk anapestuszba torkolló jambussornak is, ilyenformán: — u / u u / u — / u u — u u — /

Hasonlóképpen variálódik a többi sor is. A második szakasz második sora egyértelműen hangsúlyosnak tűnik, a harmadik sor megint vegyes ritmusú. Valószínűleg ez is jambussor egy anapestusszal. A negyedik sor viszont inkább hangsúlyos-jambikusnak látszik: csak megfáradt / ember, // aki itt hever. A harmadik szakasz második sora jambus: meleg kenyereből egy karaj vagyok. A harmadik sor hangsúlyos-mértékes: pihen most az / ég is // A Nyugodt Marosra. Az utolsó sor pedig háromütemű hangsúlyos (4—4—3), esetleg trochaikus.

Az anapestusz egyike a legdallamosabb ütemeknek. A tiszta anapestuszokban írott vers azonban túlságosan zenei, már-már litánikus. Az ilyen versben is azok a sorok a legzeneibbek, amelyekben legalább az erős metszet fékezi a lendület monotóniáját:

Szomorúk az idők, a napok feketék...
Hogy újabb nehezebb vas emésze kezéd...
Nem a sors, nem a sor, de saját fiaid³⁵

Ezért szelldíti oly sűrűn igazán dallamossá sorkezdő szpondeusz az anapestuszokat. A jambusok aprózásával képezett anapestuszok is szárnyalóbbá lendítik a ritmust. Egészen más szerepet kapnak azonban az anapestuszok József Attila szabadvers-korszakában.

³⁵ PETŐFI: Forradalom

József Attilának ez a ritmikai korszaka alapvető ellentmondáson alapszik, amely csak a szabadvers elutasításával végződhetett és oldódhatott fel. Ismeretes, hogy a harmincas évek közepén már így ír: „Minden más verset hangsúlyosnak kell tekintenünk, beleértve a szabad verset is, ha ugyan az versnek nevezhető.”³⁶ A költő, aki a fasizmus ellen, egy új, minden addiginál magasabb rendű társadalom szigorúan humanista rendjéért harcolt, tudományos világnézeti alapon, versei rendjében se ragadhatott bele az anarchisztikus érzelmek és gondolatok expresszionista, rendezetlen dagályába. A költő szabadvers-korszaka a marxistává és egyben nagy költővé érés kora. A mértékes illetőleg a hangsúlyos verseléssel akkor sem szakít, sohasem tartozott igazán a szabadvers-írók közé. A szívóhatás azonban rendkívül erős volt, és ezt a hatást csak saját konkrét alkotói tapasztalatai alapján számolhatta fel, mint például Szabó Lőrinc vagy Illyés Gyula. Ebben az időben költött versein és ritmusain is érződik a szabadvers hatása. Anapestuszain is. Anapestuszainak ritmikai funkciója ekkor nem a lendítve szárnyalás, hanem a meghökkentő, exhibicionista ritmustörés. Nem lágyítja, hanem darabosítja a sort, nem olvad bele, hanem önálló idegen testet képez oda nem illő, váratlan nekiszőköllésével. Világosan kitetszik ez az ilyen sorokból:

*De a nők, a szagosak, a gazdagok*³⁷

...

*birnál-e nézni, ha én is belelátnék*³⁸

...

*de ezt a világot kinőttük mi már*³⁹

...

(S a víz habzó, kibomlott kontyán)

*ragyogó holtakat ringat csengve*⁴⁰

...

*az óvatosoknak, kopaszoknak*⁴¹

...

*a cseléd lány könnye a kovászba hull*⁴²

Alapvetően megváltozik azonban az anapestuszok funkciója a nagy polifónikus versekben, elsőnek a *Külvárosi éjben*.

Az expresszionista hatásokat itt már csak a strófa- és ritmusszerkezet őrzi. Ezeknek robbanékony, váratlan változásai érdekes és termékeny ellentétet képeznek a vers belső logikájával, gondolati- és érzelmi anyaga kibontásának szilárdan épített rendjével. Itt az anapestuszok a gyors jambusokon közelítő forradalmi rohamot készítenek elő:

Nedves, tapadós szeled mása

szennyes lepedők lobogása,

Még inkább illik a párhuzam a *Téli éjszaka* anapestuszaira. A vers szerkezetét, belső művészi logikáját Szabolcsi Bence Bartókéval rokonítja.⁴³ De ugyanilyen joggal merül fel itt a tudatosan variált, áthangszerelt Verhaeren-motívumok vizsgálatának igénye. Ezeknek részletes elemzésére később még visszatérünk, itt most csak annyit, hogy a verhaereni zenei szerkesztésmód, amely „szabálytalanul” variálja ugyan a kötött mértéket, de mindig annak kere-

³⁶ Kisebb töredékek, feljegyzések. Összes Művei (kritikai kiadás) III. k. 273. Akad. Kiadó 1958.

³⁷ Koldusok

³⁸ Mért hagytál el, hogyha kívánsz

³⁹ A lovak

⁴⁰ Szeretők lázadása

⁴¹ Mindig jótanácsot sziszegnek

⁴² Medáliák, 4.

⁴³ I. m. 206–207

tein belül marad, konkrétan közelséges József Attila műveszi és emberi felfogásával, mint a teljes széthullásba divergáló expresszionista szerkesztésmód és forma. A *Téli éjszakában* észlelhetjük legteljesebb megnyilvánulását a győztes akaratnak, amely a mérték kereteibe szorította a kor műveszi lázadásának feldult és szétदारolt vagy erőszakkal egybehegesztett ritmikai és szerkezeti elemeit. A vers zenéje újra és újra más és más ritmusban és strófaszerkezetben, rímelhelyezésben lendül előre, és mégis mindvégig jambikus. Ezt a jambikus ritmust szilárdítva töri minden egyéb dallam-elem. Az anapestuszok is. A legpregnansabban a három, töredékre frén mutatja ezt:

a sárga éjszaka fénye
a téli éjszaka fénye
a merev éjszaka fénye

Egyértelműbb az anapestuszok szerepe *A város peremén*-ben. Aprózva gyorsítják a ritmust, mint a skót balladák példáján annyi versben.⁴⁴ De itt is fölfigyelhetünk arra a ritmikai jelenségre, ami Kiss József bátor találékonysága nyomán Adynál teljesedett ki: a gagliardizált jambus anapestusszal variálása.

Hiába / töri // a bú / szívünkről
Papok, / katonák, // polgárok / után

Ebben az anapestuszokkal sűrűn tűzdelt ódában jónéhány páros sor pyrrichiuszhalmazzal zárul. „beomló alkonyokon”, „szárnyakon száll a korom”, „e szörnű társadalom”, „az anyag gyermekei”, „sok tárnás mélyeinek”.

Ezek a sorvégződéses is nyilvánvalóan anapestuszok, hiszen a sorvégi rövid szótag a klasszikus szabályok szerint is értelmezhető hosszúnak, másrészt a kötött szótagszámú versben csak így bővíthet hetessé a hat szótagos sor. Találunk erre bizonyítéknak egész sor példát, amelyben az anapestusz hosszú szótaggal végződik: „így lettünk végre mi hű”, „mióta kialakult”, „öszönöket idebent”, „de ő, az adott világ”, „tudatos jövőbe lát”.

Jambusnak is, anapestusznak is hallható a következő két sor: „az örök talajon”, „a tulajdonotok”. Hatszótagos voltuk jambikusságuk mellett szól. De ebben az esetben az indító pyrrichiuszt trocheus követi, amire példa ugyan szépszámmal akad, mégsem szép. Nem tartom kizártnak, hogy a költő itt két anapestuszt hallott. Ebben az esetben a harmadik szótag ritmüstörő hosszúsága ritmusmeghatározóan emelővé válik: „az örök talajon”, „a tulajdonotok”.

Nem minden versében derül fény az anapestuszok funkcionális szerepére. Az *Elégiában* sem, amelynek mind indító, mind pedig záró sora anapestizált: Mint ölmos ég alatt lecsapódva, telten . . . óh lélek! Ez a *házam*.

A vers anapestuszai az expresszív kifejezésmód szolgálatában állanak, mint a kötetlen strófaszerkezet, szótagszám és rímelhelyezés. A vers kezdő képsora talán Babits versére, az *Esős nyárra* is hatott:

Most újra megered az eső, kopogó
zajjal, s az ég olyan,
mint a félárbocra eresztett lobogó:
úgy leng, alacsonyan.

Babits beletörődését a jambusok is hangsúlyozzák. Igaz, nem egyértelmű, nem problémátlan ez a beletörődés, amit a ritmus töredezettségéből is kihallhatunk. De József Attilától

⁴⁴ SZABOLCSI BENECSE i. m. 198.

mindenfajta beletörődés idegen. Tudja, és vallja, hogy a külváros együtt szépül majd az emberek életével, hogy a szocializmus fénye eloszlátja majd a gyár sötéttségét. Az *Elégiában* nem jeleníti elének a munkást, de a lelkek és telkek új világra várnak. Ebben a talán legmélyebb és legbensőségesebb lírai vallomásában, a fasizmus jelenének komor realitásában is ott villognak a jövő fényei. Ezt tartja fogja össze gondolatilag és hangulatilag a verset, a művészi céltudatosság akadályozza meg a művészi alkotás szétesését. Az expresszív strófaszerkezet és különösen a szótagszám széles skálája (2—12) változatosan szép ritmikájú sorok és kitűnő rímek ellensúlyozzák.

Természetesen itt sem a ritmikai „ötlet” az újság, hanem annak új variációja, egy új költemény hangján. Példát eleget találhatott a századforduló lírájában. De — bármily paradoxul hangzik is — talán a francia lírában is. József Attila szerette Verhaerent, fordított is tőle (*Un soir*). A belga költő helyenként vadul lüktető jambusait több magyar fordító próbálta anapestuszokkal csendíteni vissza. József Attilának ismernie kellett a *Le vent*-t és annak híres Kosztolányi-fordítását. A francia nyelvben és költészetben annyira otthonos Kosztolányi sem átalította a refrénszerű sort anapestizálni: *Le vent sauvage de Novembre — A vad novemberi szél*. Pedig itt nem is aprózott a jambus, hiszen akkor kilencessé bővülne a francia nyolcas.

Peterdi Andor a *La pluie* első sorának ad anapestusz-ízt: *Longue comme des fils sans fin, la longue pluie* — Mint végtelen szálak az égperemig.

(Még az a kérdés is felmerülhet, mennyire ismerte József Attila a francia metrika szabályait? Tudta-e vajon, hogy a francia vers nem ismeri az anapestuszt? Tisztában volt-e a szóvégi „e” szerepével, nem olvashatta-e „magyarul” anapestusszal az egyes sorokat, ilyenformán: *Lö van szovázs dö Novambr*. Francia nyelven írott verseinek fonetikai és ritmikai bizonytalanságai alapján ezt a lehetőséget sem zárhatjuk ki.)

Azt olvastam, hogy pertü a Népet. Az ötös illetőleg hatodfeles jambusokban írott vers ritmikai összetétele a következő: 49 jambus (41%), 37 szpondeusz (31%), 19 pyrrichiusz (16%) és 14 trocheus (12%). A jambikus lejtés lazaságát nem a jambusok alacsony száma okozza, inkább a viszonylag sok trocheus és az olyan „rossz ritmusú sorok, mint például” s nincs sérített önérzete, amely forra (2 szpondeusz, 1 pyrrichiusz, 2 trocheus), vagy „nem sülnének ki épületesb dolgok.” (egy jambus, 1 pyrrichiusz és 3 szpondeusz, az egyik sorzáró). A fegyelmezett, tárgyilagossá fékezett hangvételi versben nem robban ki a visszafojtott düh. A költő a tizennegyedik sorban emeli fel először a hangját: „de megkapja-e az országot, ami járna?” (lásd: „mert nem az ország védelmére gyámolítják a gyáripart.”). És éppen ebbe a sorba siklik bele a vers egyetlen anapestusza, klasszikus példaként gondolat és ritmus egybecsengésére.

Utolsó éveiben már csak alkalmilag, nagyritkán alkalmaz élénkítő anapestuszokat. Költészetében 259 anapestuszt számoltam (Nem értve bele a három anapestusz-verset. Ebből 1935-ben csak nyolc, 1936-ban 12, 1937-ben pedig mindössze 2, tehát az utolsó három évben összesen 22. Ez nyilvánvalóan hangulati komorulásából következik. Nem véletlen, hogy csak az Indiában kezdetű versben⁴⁵ sorjázza az aprózott jambusokat. A mesétől elválaszthatatlan a fordulatosság, az élénk színek. Az anapestuszok szándékoltága az ilyen sorból ütközik ki leginkább:

hol a lombzenére táncolt lejt a hold

A lombzene határozott névelőjének csak ritmikai funkciója van.
Az anapestuszok egyrésze itt is gagliardával párosul:

Fogtak / *sasokat* // könnyű / *szekérbe*
kisült a / *vetés*, // kigyúlt / *város*

⁴⁵SZÁNTÓ JUDIT közlése alapján a kritikai kiadás 36-ra teszi keletkezését.

További négy anapestusz sorvégen van, közülük három licenciásan rövid szótaggal zárul.

Váratlanul szólalnak meg az anapestuszok a *Harag* utolsó strófájában. Talán a két különösen súlyos szót, az örökre-t és a halált akarta kiemelni:

Tudtam, hogy örökre összeveszhet

...

ami a halálnál ostobább

A *Kiknek adtam a boldogot* egyik sorában a gagliarda formálódik, valószínűleg szándéktalanul, anapestuszra:

Bennem, mint / lélek, // a lét / türelme

Megindokolhatatlannak tűnik A *kövezeten* kezdetű versben az ilyen anapestusz:

Egy kapu alatt egy lányt csókoltam szájon

Véletlenül ennyire tudatos költőnél nem gyanakodhatunk. Annál kevésbé, mert a versben még egy anapestusz fölbukkan:

hogy állati bűm értelmes, emberi

A vers első variánsában is anapestuszt találunk ezen a helyen:

az állati bű értelmes emberarcát

Többféle funkciót töltenek be az anapestuszok az *Alkalmi vers a szocializmus állásáról Ignotusnak*-ban. A vers ritmikai indítása József Attila költészetében is egyedülálló:

Fák közt,
virág közt
ülök egy padon.

Jogosan merül föl a megválaszolhatatlan kérdés: vajon az „alkalmiság” okából tördelte ilyen többszólamú variációra, egyféleképpen nem értelmezhetőre a ritmust? Hiszen ránézésre is megállapítható, hogy a három sor folyamatos egynek véve szépen gördülő ötös jambus, illetőleg gagliardikus felező tizes, vagyis a költő egyik leggyakoribb sorfaja. A sor háromra bontásával azonban megváltozott a ritmus. Mind a három sor kifogástalan hangsúlyosnak, de lehet jambus is. Az első sor indító és egyben záró szpondeusza nem zavaró. A harmadik sor pedig értelmezhető egy anapestuszt követő jambusként. Ezt a kettősséget a továbbiak sem oldják fel. A negyedik sor

Kotyogok, mint elhagyott csolnak

hangsúlyos (4—3—2) de lehet jambustalan jambus is. Az ötödik sor viszont példásan szép jambussor:

sok lány levegő locsolgat

A sor élénkítő üdéségét a zöngés hangok (4, „l”) mellett a dallamosítóan lány anapestusz teszi teljessé. Hasonló funkciót tölt be a

s egyszerre *elém* suhannak itt
anapestusza.

A 4. rész indítása:

Ha beomlanak a bányát
vázazó oszlopok,
a kincset azért a tárnák...

Az indító ionicus a minorét kemény hangsúlyokkal is merevített nagyon laza — jambus-talan — jambikus sor követi. Ezt a hangzásbeli ellentétet oldja fel a harmadik sor két arsisos jambusa közé ékelt anapestusza.

Falu

Trocheusi és jambusi sor váltogatva, nem mindenütt tisztán — írja róla Horváth.⁴⁶ Az ellentétes ritmusú sorok azonban nem szabályosan váltják egymást, ami olyan további ritmusbizonytalanságnak válik okozójává, amelyre Horváth már nem figyelt föl. A trochaikus sorok egy része ugyanis anapestizált jambusként is ütemezhető:

langy estében a piros palás
...
S körülem, míg elfed hallgatag
...
ugatások némán hullanak
...
Most a dicsőség és az erő
...
Fontolni lehet, nem hallani
...
S ahogy földerül az értelem
...
Szó, mert velük szólal a paraszt
...
Szó, mint csecsemőnek a mosoly
...
Hallgatom az álmodó falut
...
Alszanak a nyers, nehéz szavú

Mai ismereteink alapján még nem tudjuk feloldani az ilyen ritmikai polifóniákat. De meggyőződése, hogy a kérdés pusztá felvetése is lépés előre.

A vers ritmikai egésze alapján ezeket a sorokat is trochaikusnak kell tekintenünk. De vajon tarthatjuk-e esetlegesen a sorozatos jambizálhatóságot, anapestusz segítségével?

*

Az anapestusz mint önálló sorfaj egyetlen nemzet költészetében sem honosodott meg. A görögök sűrűn alkalmazták variált ritmusú tragédia-kórusaikban. Szívesen lendítették a jambust az ún. ciklikus anapestusszal, mint például a nálunk is jelentős szerepet játszó alkajozsiban:

Habzik borunk a tág kehely öble közt,
Tolongva zúgunk táncpaloták felé⁴⁷

Az anapestusz legfőbb veszélye legnagyobb erényében rejlik: túlságosan dallamos, így könnyen válik monotonná. Ezt a monotoniságot költőink, Földitől máig, ritmusfékező szpondeuszokkal vagy jambusokkal igyekeztek feloldani. Az anapestusszal újra és újra kísérletet tettek Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Vajda stb. Ennek folyamán több kiemelkedően szép vers született, de ez sem ösztönözte költőinket: két-három anapestusz-versnél egyik sem írt többet.

⁴⁶ I. m. 199.

⁴⁷ KÖLCSEY: Rákos

József Attila is betartotta a másfél évszázados normát: mindössze három anapestuszt-
verset írt: *Ha a hold süt . . .*; *Balatonszárszó II.*; *Reggeli fény.*

Ha a hold süt . . .

József Attila ebben a versében szokatlanul tiszta formában csendíti meg az anapestuszt-
szokat. A páratlan sorokban még a szokványos szpondeuszt sem engedélyezi magának. Egyet-
len kivétel a tizenkilencedik sor indító szpondeusza:

mint déligyümölcs-kirakat üvegét

Ütemlicencia mindössze egy van, a nyolcadik sor jámbusa:

surranva, mint az egérke

Más eszközökkel élénkíti a ritmust, és egy más típusú szaggatottsággal küszöböli ki a
túldallamosság veszélyét:

A páratlan sorok tizenkét szótagosak, 4—4 anapestusszal, hímrímekkel. A páratlanok
kilenc szótagosak, éspedig egy szpondeusz, két anapestuszt és egy csonkán záró rövid szótag,
nőrímekek.

Ez a záró rövid szótag lesz tehát az ellentétes lejtésű rímpár elsődleges hordozója:

*Ha a hold süt, a néma, siron tuli fény,
álmomba' kinyílnak a termek
Kioson, kenyeret szel a konyha kövén
s majszolja riadtan a gyermek.*

A ritmustörésnek ez a módja nem József Attila leleménye. Minthogy azonban versében
a nem anapestuszt-ütemek száma kevesebb, mint költőtársai idevágó alkotásainak többségé-
ben, az ellentétes lejtésű rímekkel történő ritmusfékezésnek nagyobb szerep jut. Annál is
inkább, mert a vers drámaiságát nem oldják, hanem feszítik a leíró részek. A vers lágy anapestuszt-
szakai kísértetiesen dermesztő hangulatot árasztanak, amelyben azonban nyoma sincs a szenti-
mentalizmus vagy a romantika nemritkán nyúlós elérékenyülésének. A *Ha a hold süt*nek
ugyanolyan törvényszerű a keménysége, mint a *Külvárosi éjé* vagy a *Munkásoké*. Azért for-
málódhatott derűs zeneiségű anapestusztokba, mert emlékvers, mert minden keserűségével
egyetemben is távoli múltat idéz, és mert kimondatlanul is ott muzsikál a sorok között a felejt-
hetetlen Mama árnya.

Balatonszárszó

A vers három része ritmikailag is elkülönül egymástól. Az első a szokványos ötös illető-
leg ötödféles jambusokba fogalmazódott, a második anapestikus. A harmadik páros rímű
jambikus hetesekből áll, két-két sor alkot egy strófát. A negyedik strófa helyén két rímtelen,
hosszú szabadsor felezi a francia sorpárral indított versrészt:

*s amikor magamhoz szorítottam, a szemüveg alatt
húnyta le a szemét. Pedig mindig zavarják az embert.*

Az első és a harmadik rész megfelel József Attila kései jambusverseinek. Számszerűleg
kifejezve: 18 jambus (43%), 11 szpondeusz, 8 pyrrichiusz, 5 trocheus.

A második anapestusztos rész két négysoros strófából áll. A hosszú sorokat keresztríme-
k kapcsolják össze. A harmadik és a hetedik sor tizenhat szótagú, a többi tizenötös, a tizenkettes
negyedik kivételével.

Ritmikai képlete így fest:

— — / 0 0 — / — — / — — / 0 0 0 / 0 0 —
0 — / 0 0 — / 0 0 — / 0 0 — / 0 0 — / —
— — / 0 0 — / — — / 0 0 — / 0 0 — / 0 0 —
0 0 — / — — / 0 0 — / 0 0 — / —

— / o o — / — — / — — / o o — / o o —
 — — / o o — / o o — / o o — / o o — / o
 — — / o o — / — — / o o — / o o — / o o —
 o o — / — o o o — / o o — / o o — / o

A páratlan sorok hármas tagolású hangsúlyrend húzódik végig:

Míg nyugtalanul forgott / nagy, lágy habokon / az az éj
 én nyugtomat ott leltem / piros ölben, / amint a szeszély
 Én fáztam előbb, / mert ősz volt már / s aki emberi lény
 kettős remegés tölt: (vágy s hűvös árnyak) így ősz elején

Reggeli fény

A költő egyik leglátványosabb, impresszionisztikus verse. Bizonyára azért variálja a ritmust, mert az impresszionisztikus képek anapesztizálása könnyen olvadhat lágy egyhangúságba.⁴⁸

A vers ritmusképlete a következő:

o — / o o — / o o — / o o —
 o o — / o o — / o o — / o o — / o
 — — / o o — / — — / o o —
 — — / o o — / o o — / o o — / o
 — — / o o — / — / — — / o o u
 o o — / — — / o o — / o o — / —
 o — / o o — / o o — / o o u
 o — / o o — / — — / o o — / —
 o o — / o o — / o o —
 o o — / o o — / o o — / —
 — — / o o — / o o — / o o —
 — — / o o / — — / o o — / —
 o o / o — / — — / o o —
 — — / o o — / — o / o o — / o
 — — / o — / — — / o o u
 — — / o o — / o — / o o — / o

Számszerűleg: 6 jambus, 15 szpondeusz, 1 pyrrichiusz, 2 trocheus, 38 anapesztusz. A tizenhat sor tizenöt variációra íródott, csak az első és a hetedik ritmusa azonos, azzal az elhanyagolható különbséggel, hogy az első sor szabályosan hosszú szótaggal végződik, a hetedik sor záró anapesztusza viszont röviddel, így csak ritmikai helyzete folytán zárhatja le az ütemet. Ez a ritmikai gazdagság szokatlan lincenciákat és ritmustöréseket tesz lehetővé, hiszen az olvasó füle nem állította be magát egyetlen dallamra, s így engedékenyebben veszi tudomásul az egyenletes ritmusban megengedhetetlen változásokat is. Például a tizenegyedik sort, amelyben a „ha” h hangját némának veszi, holott ez a lincencia már a reformkor verselési gyakorlatából kikopott. Vagy a tizenharmadik és tizennegyedik sor ritmustöréseit.

József Attila ritmikájáról írt tanulmányában Szabolcsi Bence említést tesz „határozott költői minták váratlan visszacsendüléséről”, példaként hozva fel többek között a *Szondi két apródjának* és a *Reggeli fénynek* ritmikai rokonságát.⁴⁹ A részletes egybevetés számos érdekes eltérést és hasonlóságot mutat, amelyek megítélésénél figyelembe kell vennünk a nagy területi különbséget: a *Reggeli fény* mindössze tizenhat sor, míg a *Szondi két apródja* hetvenhat.

⁴⁸ TÓTH ÁRPÁD: Tavasz holdtölte

⁴⁹ Vers és dallam. Bp. 1959. 198.

A *Szondi két apródja* tizenkilenc négysoros strófából áll. A strófák első három sora 6—5 osztású tizenegyes. Tizenkilenc sor, átlagosan szakaszonként, egy, 6—6 osztású tizenkettes, egy pedig 5—6 osztású:

S küldött Alihoz . . . Ali dús, Ali jó

A negyedik sorok háromütemű kilenc-illetőleg tíz szótagosak. Nyolc sor három anapestusból, tizenegy pedig egy szpondeusból és két anapestusból áll. A vers egészének ritmikai arányai: 22 jambus (ez a szám az „a” névelő közös volta miatt némiképp bizonytalan, aminek azonban semmiféle jelentőség sem tulajdonítható.), 96 szpondeusz, 2 pyrrichiusz, 3 trocheus, 162 anapestusz. A három ritmustörő trocheusnak sincs jelentősége. Közülük kettőt Arany a kapcsolós könyvben helyesírási licenciával ki is iktatott: ifjú,⁵⁰ Jézussa. A strófazáró sorok tisztábban anapestizáltak, mint a hosszabbak, amelyekben az ütemeknek csak a fele anapestusz. A negyedik sorok azért adnak tisztább ritmust, mert nincs bennük főcezára. Az anapestusi sor rendszerint szpondeusszal (ritkábban jambussal) kezdődik. Az indítást Arany a sor főcezára utáni második felében megismétli. Ez a ritmikai forma távolról sem szokványos: Arany leleménye. Kisfaludy Károly, Petőfi, Tóth Árpád stb. anapestuszai simán folynak, függetlenül a cezúrától:

Szép Ilma pirul, de iramni felejt

...

Oly nyájas az ifju, alakja nemes

...

őt látja szünetlen, az ő szeme int⁵¹

...

S rábirhat-e majdan egy ifju szerelme

...

Még akkor is, ott is, örökre szeret.⁵²

...

Felszökken a játszi, ezüstsínű hal

Hús lelkem öléből ily este remeg föl

S fűgőn ütemezve iramlik a dal⁵³

A *Szondi két apródja* hosszú sorainak ritmikai hullámszáma így alakul: lassú szpondaikus indítás, anapestuszi nekilendülés, amelyet rögtön lefékez a csonka láb illetőleg a főcezára. Utána ismét lassú szpondaikus indítás után lendül előre az anapestusz. Végül az akadálytalanabbul emelkedő negyedik sor zárja le a strófát.

Ez a ritmus többszölamúan adekvát a szerkesztésmóddal és Arany e versében megfogalmazott költői hitvallásával. A tiszta anapestuszos feloldhatatlan hangulati ellentétet képeztek volna a versben ábrázolt esemény tragikus végkifejletével. Szondi és az apródok nagyszerű helytállása viszont indokoltá teszi az anapestuszos emelt pátoszt. A ritmikai fékezés-lendítés, fékezés-lendítés pontosan megfelel a vers szerkesztésmódjának is, amelyben az apródok énekének szárnyaló pátoszát újra és újra megakasztja a csusz dagályosan cifrázott csalogatása majd fenyegetése. És ahogy minden második szakaszban magasabbra szárnyal a hazaszeretet elégikus diadalénke, hogy a vers végén ellenállhatatlanul zengjen fel a törhetetlen hűség, úgy emelkedik a ritmus minden strófavégén a tisztább anapestuszosokban.

József Attila versében a sorok szótagszáma változatosabb, kilenctől tizenháromig. De míg Aranynál a kilenc szótagúak mindig a strófa negyedik helyén vannak, addig József Attila

⁵⁰ Az „ifjú” szót Kisfaludy Károly is hosszú „i”-vel írja az Eprészleányban. Az ilyen-fajta „s” megkettőzése pedig Babitsnál is gyakori.

⁵¹ KISFALUDY KÁROLY: Eprészleány

⁵² PETŐFI: Szeptember végén

⁵³ TÓTH ÁRPÁD: Tavasz holdtölte

rendszerint váltogatja különböző hosszúságú sorait. Az első szakaszban például a tizenegy szótagúra tíz szótagú, a tizenhámasra pedig tizenkettes rimel. A versben 3 kilenc szótagú, 3 tíz szótagú, 7 tizenegy, 2 tizenkettő és 1 tizenhárom szótagú sor van. Ez azonban lényegtelen különbség. Arany ritmusában az a legfontosabb, hogy az időmérték alkalmazkodik a cezúrához. Érvényesül-e vajon ez az elv József Attila versében?

A tizenhat sorból kilenc csak folyamatosan ritmizálható. Vizsgáljuk például a költemény harmadik sorát:

s mert még teli szender, rajzik a báj

Az indító szpondeuszt anapestuszt követi, mint Aranynál. Ha azonban a hatodik szótag utáni cezúrát ritmusgátnak vennénk, akkor utána daktiluszt kapunk: rajzik a. Ez nyilvánvalóan képtelenség. A tizenhat sorból mindössze egy, az ötödik felel meg maradéktalanul Aranyénak:

úgy játszik a felszín — szedd össze magad

Az egyetlen megszakított ritmusú sorral szemben kilenc csak folyamatosan ütemezhető. Ez az egyértelmű arány eldönti, hogy a kétféleképpen értelmezhető sorokat milyennek fogjuk fel. Például:

Ha reggeli fényben elindul a táj.

Aranynak megfelelően: o — / o o — / o / / o — / o o —

A többségnek megfelelően: o — / o o — / o o — / o o —

A két vers ritmusa tehát nem azonos. De nagyon közel áll egymáshoz, amit mi sem bizonyít jobban, hogy József Attila öt sora akadálytalanul átjátszható Arany ritmusára.

Összefoglalva az eddigieket megállapíthatjuk tehát, hogy József Attila költészetében az anapestusztok funkciója távolról sem szokványos. Ez elsősorban nem is anapestuszi verseiben nyilvánul meg — bár a *Ha a hold süt* ... hangulatilag, a *Balatonárszó II.* pedig sorfajilag jelent új szint a magyar anapestuszt-verselésben —, hanem az alkalmilag megcsendített anapestusok viszonylagos gyakoriságában. Míg Babits, Kosztolányi, Szabó Lőrinc az anapestusztal élénkített jambust kötött sorra formálták, addig nála az anapestusztok — Ády verselésének szellemében — alkalmilag és váratlanul röppennek fel, hol lendítve, hol pedig döccentőn fékezve a sort. A ritmusoldásnak ez a klasszikus módja stílusosan megfelelő József Attila költőiségének, a zárt formákba foglalt szörnyű vívódásoknak és nagyszerű hitnek. A tragikus sorsú forradalmárnak, aki érett korszakában mind tudatosabban vállalta a művészi alkotás goethei feltételét:

Ki nagyot akar, szokjék fegyelemre.

Korlátok között válik el a mester

Péter Szilágyi

DIE FUNKTION DER ANAPÄSTE IN DER DICHTUNG VON ATTILA JÓZSEF

In der Einleitung stellt der Verfasser fest, dass unsere Fachliteratur die Frage der Anapästisierung der Jamben bisher vernachlässigt hat. Er gibt einen historischen Überblick über die hundertfünfzigjährige Rolle dieser metrischen Erscheinung in der ungarischen Dichtkunst. Eingehend analysiert er die oft in Gagliardaformen übergehenden Anapästhythmen von Ády — der eine intensive Wirkung auf den jungen A. J. übte. Er stellt fest, dass diese Anapäste in der ersten Periode der dichterischen Tätigkeit von A. J. keine wichtige Rolle spielten. Charakteristisch ist dagegen — schon in dieser Periode —, dass die Anapäste den Rythmus nicht nur in Schwung setzen, sondern auch stolpernd machen, brechen und dabei eine verblüffende Wirkung machen. Andersmal dienen sie zur Betonung des revolutionären Schwunges. In seinen polyphonischen Gedichten verstärken sie mit ihren Rythmusvariationen die expressive Komposition. Da entstehen oft in simultaner Dichtungsart geformte Reihen, deren Rythmusform nicht immer eindeutig zu lösen ist. Der Verfasser analysiert ferner die rythmische Wirkung von Verhaeren. Er beschäftigt sich auch mit den gelegentlich vorkommenden Anapästen, dabei stellt er fest, dass die Anapäste in den letzten dichterischen Jahren von A. J. nur sehr selten auftauchen. Zuletzt analysiert der Verfasser eingehend drei in Anapästen geschriebene Gedichte des Dichters.

3.

A Voltaire-fordítások, s egyben Péczeli publikációinak sorát a *Zaïre* nyitja meg — szinte az öt Komáromba hozó hajóról küldi a győri Streibig sajtója alá. S nem lehet véletlen, hogy éppen e tragédia fordításával indul literátori tevékenysége: a tolerancia kérdésnek ebben ugyanis nem pusztán vallási, de nemzeti éle is van; a darab Orozmán igazi uralkodói kvalitásait nem pusztán a vallásos, de a nemzeti szempontok mellőzésével mutatja meg; s nálunk még 1784-ben is különös akusztikát kaphatott, hogy éppen mohamedán és török a jó fejedelem e magyar nyelven megszólaló tüköre. Az *intolerancia* pusztító következményei egy virtusokkal felékesített jó fejedelmet döntenek előbb boldogtalanságba, majd halálba —, s Voltaire Péczeli tollán átfolyó opusz-részlege általában is — valamilyen változatban, de — e két pont körül fordul meg: propaganda és dokumentáció a toleráns, alattvalóival törődő jó fejedelem mellett, s intő példatár nyújtása a hatalommal rendelkező, de pártoskodásra, az intolerancia ördögének szabadonbocsátására hajlamos főembere számára. Az adott magyar helyzetben e művek funkciója nem lehet más, mint apológia és figyelmeztetés.

Apológia és figyelmeztetés —, a császár és magyar ellenzéke közötti, mindinkább ellenségesedő viszony kiegyenlítésének szándéka az, amellyel később a „pártosság” mótelyét bemutató *Méropé*-ot, és *Tancrède*-et, valamint az intolerancia borzalmait festő *Alzirt* adja; de ugyane szándék vezérli akkor is, amikor a kor egyik legnagyobb hatású (s Magyarországon éppen az ő, két kiadásban is megjelenő fordításában nagyhatású) Voltaire-művéhez, az *Henriade*-hoz nyúl. S IV. Henriknek, a csak könnyes szemmel idézhető jó fejedelemnek a munkából kisugárzó, a Bé-vezetésben pedig tanulmányyszerűen is körvonalazott arcképéről ugyanazokkal a vonásokkal felékesített ember tekint ránk, amelyet Péczeli 1790-es *II. József életének rövid le-írása*, vagy pedig az *Ama jó szívű és embereket szerető II. József halálát kesergető Versek* c. munkáiban rajzol a császárról. József és Henrik egyformán népeiknek „Édes Atyja” — s míg Henrik „az egész földnek gyönyörűsége”, addig József „az istenségnek leg-főbb remek műve”, egyformán hangsúlyos mindkettőjük „virtusai” között, hogy szeretik jobbágyaikat, (a „leg-utolsó jobbágyokat” illetve a „parasztokat”) valamint hogy mindkét fejedelem a „Béke” meghozója népeik számára. A toleráns jó fejedelem dicsőítése mellett azonban nyilvánvalóan ott van a nevelő tendencia is: ilyen, a József-Henrik karakterhez hasonló legyen minden vezető ember; a vallás ürügyén támadt harc borzalmait, az intoleráns pártosok ördögi tettei pedig az ellenkezés veszélyeit mutatják a minden „nagyobb méltóságba helyeztetett Személynek” számára. A Péczeli-féle magyar *Henriade* tehát lényegében József helyzetének stabilizálását célozza. Az intolerancia következményei (amelyeket Péczeli barokkos stílusesszközeivel szinte mindig jobban körvonalaz, erősebb színekkel fest, mint az eredeti) közvetetten ünneplik a tolerancia meghozóját; a jó fejedelem e művekből kiszűrhető kritériumainak egyezése azokkal a kitételekkel, amelyeket József kap a komáromi paptól — közvetlenül szolgálják (és mutatják) a célt.

A célt, amely így elég egyoldalú.¹ A fordításokban ugyan kétségtelen szerepe van patrióta szempontnak is: e magyarul megszólaló művek szándék szerint *azt* is bizonyítják, hogy a magyar nyelv mindenre alkalmas, — de ez Péczeli jozefinizmusával természetesen összeférő, a lényegét nem módosító célkitűzés. Más, egyéb feladata nincs is tomácsolásának. Vallásos-egyházi elfogultság, kifejezetten egyoldalú protestáns cél minden látszat ellenére is hiányzik a prédikátor szabad szövegéből; tévedés Alszeghy Zsoltnak az a beállítása,² hogy valamiféle direkt katolikus-ellenesség levegője áramlik a *Henriásból*. Ha papokról (pontosabban: szerzetesekről) írva jobban megnyomja a tollát, akkor ott inkább a jozefinus tolerancia túlbuzgó harcosa ő, s az esetleges félreértéseket jó előre igyekszik elkerülni Bé-vezetésében: az egykorú intolerancia, s nem a kortárs katolikusság festetik itt sötét színekkel. Lajos imájának megváltoztatása — egy katolikus szent imájának megváltoztatása sem a protestáns pap elfogultságának műve: youngi, erkölcs-centrikus, oldott, racionális vallásosság adja a megmájtás ihletét és a magyar szövegű ima főbb gondolatait is. („Tanítsd meg, hogy a Hit belső valósága /Az igaz Szeretet s a Lélek jósága”.) Mintha az eredeti művön átvonuló konfliktust vallásos szinten itt, egy tételektől megszabadított, szintelenített vallásosság hirdetésével tudná feloldani. Voltaire számára ez végeredményben közömbös kérdés, éppen vallást illető közönye miatt lehetett hű az eredeti történelmi helyzethez —, de a vallásos magyar pap, éppen tolerancia vágya miatt, nem adhatta végső szavát a katolikus egyház mellett.

Szubjektíve, szándékok szerint tehát jozefinista célzatú a magyar *Henriade*, mint ahogy erre fut ki Péczeli minden Voltaire-fordítása is —, de közülük a *Henriásnak* olyan általános sikere persze éppen *nem* ezért van: a hagyományos formakincs elemeit felvonultató, könnyedén folyó magyar alexandrinusokban adott munka sok, s Péczeliével éppen nem mindig egyező szándékkal találkozott össze az 1780-as évek második fele embereinél. A protestánsok nyilvánvaló örömmel üdvözölték a tolerancia eposzát, a jozefinisták örvendezése is természetes —, de megláthattak más kortársak IV. Henrik alakjában egy, éppen József ellen kijátszható jó fejedelem-eszményt is. A patriarchális habitus a béke és nyugalom tendenciáját üdvözölhette benne (mint pl. Gvadányi, aki egyébként határozottan utálta a zavarokat okozó papokat); de felszabadíthatott e fordítás lappangó ateista vágyakat (mint pl. a Verseghynek tulajdonított Magyar Muzsa-beli üdvözlő vers mutatja: „Böls természet! szülly ily okos Voltéreket, /*Bár eretnek lész is, tsak illy eszüeket*”); — s még a katolicizmus is felfedhette — persze főleg az eredetit — megtisztult vallásuk diadalának. (Nunkovics György püspök, Batsányi híradása szerint, 1791-ben négy énekkel készen volt, de Rájnis is fordított belőle.)³ S hogy végül egy különös példát is idézzünk: Batsányit pedig éppen egy honfoglalási eposz kezdésére ihletette — Henrikben a *nemzeti* hőst látva meg — a prédikátor fordítása: az „Ama dicső magyar...” kezdetű töredékében, amely annyira elűt kora hasonló célú kezdeményeitől s az antik tradícióktól is, a Péczeli-féle *Henriás* indításának képlete bukkan fel:

Péczeli—Voltaire

*Ama Franz vitéznek éneklem nagyságát
Ki karddal nyerte el eleji országát
Ki jól uralkodott, mert sokat szenvedett...*

¹Péczeli *Henriade*-jának hangsúlyozottan jozefinista tendenciáját húzza alá MEZEI MÁRTA is: „...Péczeli esetében inkább arról lehet beszélni, hogy Henrik ábrázolásakor egyenesen II. József lehetett a hazai ihletforrás”. Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás korában. Bp. 1958. 31.

²ALSZEGHY ZSOLT véleménye: A felvilágosodás és a magyar protestantizmus. It 1945. 1—15.

³Az *Henriade* hazai fogadtatására I. TÓTH EMŐKE i. m.; MEZEI MÁRTA i. m. 32—33.; — a Verseghynek tulajdonított *Henriást* üdvözlő költemény: Magyar Múza 1784. 422. — Nunkovits fordításáról Batsányi ad hírt Aranka Györgyhöz írott, 1791. Boldog Asszony hava, 6. napján kelt levelében. (Idézi TÓTH E. i. m. 35.)

Batsányi:

*Ama dicső magyar lesz tárgya versemnek
Ki e hazát vérrel szerzé nemzetemnek
Ki Tanais partján felszedvén sátorát...⁴*

Voltaire „bocsánatos” műveit fordítani a József-kor Magyarországn, éppen azért, mert többféleképpen értelmezhetőek, nem merészen felvilágosult vállalkozás: a sokrétű kor sokrétű közönsége csaknem egyetlen hangon hosszannázhatott a prédikátor „magyarságának”. Ő azonban — munkájából felpillantva — határozottan Bécs felé tekint.

4.

Lehet, hogy az induláskor, a Zaïre és Henriade fordításokkal a prédikátor elsősorban a tolerancia jó fejedelmét támogatta Józsefben — hiányoznak a személyes vallomások, de később egészen biztosan nem erről van már csak szó: jozefinizmusának közvetlen dokumentumai, üdvözlő és rajongó megnyilatkozásai éppen akkor kezdenek megsokasodni, amikor egyre inkább hangot ad ő is a nemzeti törekvéseknek, amikor tevékenységében egyre inkább érződik az erősödő nemzeti mozgalom hatása. Az a gravitációs erő, amelyről szoltunk, egyáltalán nem szűnik meg az 1780-as évek második felének változott politikai viszonyai között, sőt, ténylegesen most erősödik: a külföldi példákra visszamutató „közjó”-eszközök lehetetlen átmásolására most, a nemzeti szempontokat egyre inkább hangsúlyozó légkörben törekszik fokozottabban. A szándékaival egybeeső törekvéseket oly gyakran eláruló legfontosabb politikai erőhöz is most kötődik igazán erőteljesen: József, s az ő halála után Kaunitz kancellár, majd Lipót és Ferenc is bírja legmélyebb bizalmát. És most — kb. 1787-től kezdve — derül ki, hogy ha Péczeli a császár uralkodását mintegy az „összmonarchia” szempontjából, az absztrakt közboldogság szempontjából is nézte, azért hallgatólagosan feltétlen benne volt az illúzió: József rendszerének nincsenek, nem lehetnek támadó szándékai a magyarsággal, mint önálló karakterrel bíró nemzettel szemben. S most derül ki az is, hogy a „közjó”-ról alkotott ideálképhez, amely a prédikátorban élt, hozzátartozik egy, ha nem is politikai, de karakteri nemzeti függetlenség, körülhatároltság —, nála egyébként a Nyugat is mindig konkrét nemzetként (Anglia, Franciaország) nyújtott példákat. S nagyon jellemző, hogy úgy véli: egy több nemzetből álló felvilágosult monarchiának érdeke is, hogy meglegyen az összetevő nemzetek közötti különállás, hogy Józsefnek is látnia kell: soknyelvű birodalmát csakis egyféleképpen tudja vezetni, úgy ti., ha a részek megmaradnak egyéni-nemzeti sajátágaik körében, hiszen csak így lehet őket mozgósítani a monarchia valamely népének lázongása esetén! (III. 92. tehát 1790 elején írja le ezt a gondolatot!) S így az is természetes, hogy nagyon komolyan veszi József ismeretes nyilatkozatát a nyelvrendelettel kapcsolatban: ő csak az egyik idegen (a latin) helyett szándékozott bevezetni a másikat, amely célszerűbb és hasznosabb a birodalom egységes adminisztrációja szempontjából. A hiba nem a császár szándékában van: ő nem a német nyelvért, hanem a latin ellen küzdött, s mivel — itt jön elő az igazi bűnbak — „hibás eleink” módfelett ragaszkodtak a célszerűtlen latinhoz, azért hozta ő a praktikusabb németet. Pedig ha „négy esztendővel” ezelőtt a magyar nyelvet kérték volna vezető embereink, „semmi kétség”, hogy meg is kapták volna. „Kitsoda tehát annak oka, hogy a Polgári dolgok a Hazában nem magyarul folynak? egyedül maguk a magyarok. —” (III. 103). A császári ház, az udvar tökéletesen jóindulatú a magyarság nemzeti sajátságainak őrzését illetően — sőt, büszke is, hogy ilyen

⁴Batsányi töredéke: BJÖM I. köt. 77. TARNAI A.—KERESZTURI D. jegyzete — többek között — a következőket mondja róla (389.): „... A Batsányi életében megjelent ilyen tárgyú hűskölteményekben nem találtunk hozzá hasonlót.” — A kor ízlésének és az Henriade-nak összefüggéseire l.: TARNAI ANDOR: A deákos klasszicizmus és a Milton-vita. It 1959. 67—83.

szép karakterű nemzet tartozik alattvalói közé. Ezt a határozott meggyőződését többször is kifejti (II. 62; II. 153; II. 155; stb.) az Alzir ajánlásában pedig egyenesen apologetikus célzattal. Egyik korábbi megnyilatkozásából az is kiderül, hogy a császár jószándékait a magyar literatúra fejlődését illetően sem vonja kétségbe — közönyének oka csak a rossz és félrevezető tájékoztatás:

„Minthogy a mi Fel. Királyunk a Magyar Nemzet ki pallérozásán igyekszik, bár tsak hazánk kedves Fő-rendei közül, a kik még saját Nemzeteket meg nem utálták, olyanok támadnának, a kik el-hitetnék ezzel a maga Jobbágyait Atyai szívvel szerető, mindent látni tudó s minden jót cselekedni igyekező kegyelmes Felséggel, hogy ennek leg-rövidebb útja a Magyar Literaturának virágoztatása . . .” (Mesék 93.) A nemesi ellenállás és a vele szélesülő nemzeti mozgalom lendülete őt, a pallérozó törekvésekkel eltelt, nyugatot járt és erősödő nemzeti érzelmű tudóst még közelebb löki a császárhoz — a kor általános, Józsefre koncentrálódó nemzeti szempontú kritikája nála elterelődik arra a környezetre, amelynek kötelessége lett volna — a félrevezetés helyett — nemzeti irányba terelni a jóindulatú, de elszigetelt császárt. Ez a környezet pedig: „maguk a magyarok”, akik megutálták a „Nemzeteket”. A hiba tehát első-sorban itt, nemzetünk testén belül van — s a tanulságok a nemesség nemzeti mozgalmának lendületét látó prédikátor számára arra szolgálnak, hogy (egyrészt) az egy emberre épített addigi államelméleti felfogását felváltja egy *alkotmányos* forma felé való tájékozódás, amelyben megnő a szerepe — a Józsefhez hasonló jó fejedelem, mellett — a változott színű rendi környezetnek —, mintegy helyet, érvényességi kört kíván biztosítani az uralkodásban a szép színeket is mutató nemességnek. (Az természetesen nem baj, ha nem tud magyarul a király — hiszen az anglusoknál sem tud jól angolul. II. 151.) A másik célkitűzése pedig az, hogy a megmozdult nemességet — amellyel immár, lendületében, a nemzeti nagylét ígérétét is hordja —, ránevelje egy modernebb (főleg angol példák után képzelt) hazafias politikai elfogadására.

Az önálló „nemzeti-karakter” érvényesítésének vágya Péczelinél tehát csak megjele-nésében és megerősödésében új — eddig tulajdonképpen (az ő gyakori kifejezésével élve) „semmi kétsége” sem volt abban, hogy ez József célja is. A baj azonban súlyosabb volt — a császárt sikerült félrevezetni. A hibák okát vele mondatja el a „halálát kesergető” versben: „Titkos irigyektől látom szédítetttem /Szánásra e részben méltók a királyok/ Az igazság ritkán hogy érhet hozzájuk . . .” (III. 364.) Az egy ember — mégha József is az —, kevés tehát, s természetes kísérőjelensége e szemléleti módosulásnak, hogy a Gyűjteményben megjelenik a rossz miniszter két prototípusa: „Terraí” a francia „Finántz-Miniszter” (III. 19—25) és „Louvois” (III. 78—90.); s hogy éppen azt a részt idézi a szintén Józsefet sirató Trenk beszéd-jéből, amelyben a kalandor azt fejtegeti, hogy „Az Anglusoknak egy bőlt maximájok az Igazgatásban egynéhány esztendőktől fogva az, hogy . . . mindenkor a Minisztereket vádollyák, s minden káros vagy ártalmas rendelkezésekért azokat húzzák számadásra. (III. 390). Az intések azonban — József halála után — már az új vezetés felé is szólnak, s némiképpen ellent-mondásban az eddigiekkel, a IV. negyedben közölt (9—20). értekezés a rossz környezet erőteljes szidalmazása mellett már „felfelé” is szól: azért a királynak is óriási a felelőssége. Ez azonban már nem József megítélése, hanem figyelmeztetés előre — az intő tanács mintha a nemzeti ügyét felkaroló környezet figyelembevételével mellett agítalna. 1790 elejére megválto-zottnak tűnnek „maguk a magyarok”.

1790 elejétől — II. József halálától e változott politikai látás alapjáról tevékenykedik: két, immár egymás *mellett* látott politikai erő fokozott figyelembevételével —, a továbbra is az illúziók kódén át látott Habsburg-ház várható felvilágosult kormányzásának hangsúlyos igenlésével és a megmozdult nemesség vezette nemzeti mozgalom jó tendenciáinak támogatásával. Igen pregnáns tünete e kétfelé is helyeslő magatartásnak, az összetartozónak látott és összebékíteni szándékozott politikai erők melletti *együtemű* kiállításának az, hogy 1790-től áradó rövid írásai, röpiratai egyformán szaporítják az udvarhű megnyilatkozások, valamint a nemesi ellenállás dokumentumainak számát. Az egyik oldalról jajongó versben siratja el Józsefet,

megírja — áradózó tónusban — életrajzát, és — miután a Gyűjteményben körülrajongta („Leopoldban egy új Mátyás támadott fel”) — „frantzia és magyar verseket” ír „pour le couronnement de Leopold II.”, lefesti koronázásának szcénáját (ahol mindenki sir a boldogságtól) — de Ferenc is szép szintén kétnyelvű koronázó verset kap a prédikátortól. Ugyanakkor kimerítően alapos tanulmányt ír a (József kegyéből, de a mi dicsőségünkre) hazatérő koronáról, üdvözlí, amikor elhalad Komárom mellett, leírja fogadtatásának pompáját, Gyűjteményében ünnepli a nemzeti mozgalom különféle megnyilvánulásait.⁵ A császári ház iránt illúziók változatlanoknak tűnnek —, II. József minden jótulajdonát azonnal belelátja Lipótba; de most már megnő a szerepe a fejedelemhez közelálló, színe előtt mintegy a magyarságot reprezentáló rétegnek. S Péczeli most már nemcsak egyes, József-hű, művelt főúrhoz kapcsolódik, hanem általában az egész megmozdult nemességhez. Ez az új politikai erő a nemzeti jelleg felvirágoztatására hivatottnak látott erő: József példája mutatja, hogy mennyire szükség van rá. Könnyen meglátható azonban: a nemességhez való erősödő kapcsolatában szó sincs olyanfajta, feltétlen bizalom szülte illúzióról, amely az udvarhoz való viszonyában jellemző volt és maradt —, bátrabb kapcsolat ez, amely számos agitációs-kritikai motívumot is mutat. A Gyűjtemény III. negyedétől kezdve tűnnek fel a jellegzetes dokumentumok: igyekszik rávenni a nemességet arra, hogy korszerűen, felvilágosulttan gondolkodjék: ne utálja a kereskedést és a „mesterségeket” (III. 245—246.); a szabadság fogalmát korszerűen, angol módra fogja fel (III. 293—295.); hagyja oda a tétlen életet (III. 3—11), s természetesen pártfogolja a magyar nyelvet stb. Az udvar jóindulatát, nemes-humánus törekvéseit illetően továbbra sincs „semmi kétsége” —, a középpontban most s egyre állandóbban a nagy reményeket ébresztő, de átformálendő magyar nemesség áll.

Ismételjük: ez az újabb keletű, 1788—89-től erősödő orientáció korántsem azonos jellegű azzal, amely az udvarhoz, II. Józsefhez tűzte Pécelit —, ott végtelen lehetett a bizalom az uralkodó iránt, a nemességről pedig — ez egyetlén erőben bízva — meglehetett az az illúziója, hogy fokozatos erkölcsi neveléssel majd jó, „közjó”-ért dolgozó alattvalókká változtatja őket. Ez determinálta a prédikátor magatartását: teljesen alávetve magát a felsőbb hatalomnak egyénisége szintelen ablaküveggé vált, működése a vélt császári koncepcióval egyirányú, kizárólag a közboldogsághoz szükséges gyakorlati ismereteket, morált közlő-tanító célozottságú. Ő maga, egyénisége teljesen eltűnni látszik e szolgálatban — csak néha villan fel az értékeinek társadalmi elismerésére vágyó polgár. A nemesi mozgalom által indított nemzeti probléma megjelenése azonban lényeges változást hoz: egy új, s szintén külső erő számbavételének kényszerét. Ez a mozgolódás a nemzeti karakter kibontakozását, a nemzeti dicsőség lehetőségét kínálja — s bár e kötöttség számos hiányérzetet is felszabadít, de mégis kényszerű: a nemzeti nagylét reményét csak ők jelenthetik. Egy sajátos lelkiállapot erősödését tapasztalhatjuk most a prédikátornál; hiszen a kívánt, szubjektíve helyeselt célok felé való közeledés vagy távolodás mindig attól függ, hogy a tőle független, vele nem mindig egy irányban mozgó erő, a nemesség milyen színben, milyen oldaláról mutatkozik meg előtte. Pozitív tünetek láttán óriásira duzzad illúziója, a mindent bírás öröme —, negatív példákat tapasztalván (s így:

⁵ Péczeli jellemző, szinte szinkronban készülő röpiratai közül néhány: 1790. február 20.: A magyar koronához, mikor ezen drága kincs ezen folyó hónapnak 20-dik napján Komárom alatt meg-állapodott. Budán 1790.—1790. febr. 24. Ama jó szívű s embereket szerető II.-dik Józsefnek februáriusnak 20-napján reggeli 5 és 6 óra között . . . történt szomorú halálát keserű versek . . . Komáromban 1790. — 1790. február 27.: A magyar koronának rövid históriája . . . Komárom 1790. (bizonytalan időben:) II. József életének rövid le írása . . . Komárom, 1790.—1790. jun. 14.: Az ország gyűléshez nyújtott háládó köszönetek azoknak a kik szeretik az anyai nyelvet . . . Komárom, 1790.—1790. nov. 15. körül: Hálá-adó prédikáció melyet a fenséges római császárnak, s Magyar Ország örökös királyának II. Leopoldnak megkoronáztatásának . . . Komárom, 1790. — 1790. nov. 28.: A sz. Koronának a magyarokhoz intézett köszöntése . . . Komárom 1790. stb.

az erőtlől megfosztottnak érezvén magát) mélységes pesszimizmusba zuhan. Ez a hangulati változékonyság, amelynek alapja tehát az, hogy ellentmondásosan mozgó külső éréktől függ, már korábban is megmutatkozott, a Gyűjtemény 1789 elejére tervezett indításkor. A kalandorosan, de amolyan modern-burzsoa módra is szemtelen bécsi szerkesztő, Szacs vay, saját céljaira akarja felhasználni a komáromi vállalkozást. Péczeli erre azonnal visszavonul a eklézsia falai közé: a támadásban kedvezőtlen fogadtatást, a külső támogatás hiányát látja, s felhagy a Gyűjteménnyel. Csak egy többek által aláírt kérévélvélre, amelyet Kazinczy továbbbít, indítja meg újra.⁶ Ugyanez a lelki habitus mutatkozik — csak sokkal erőteljesebben — abban a küzdelemben is, amelyet 1789—90-ben folytat Péczeli a magyar nyelv és irodalom, azaz: a nemzeti-probléma körül. A Gyűjtemény nyelvi harcának szélsőséges érzelmi hullámvázása legfeltűnőbb vonása.

IV.

1.

Az 1788—89-től kezdve mindinkább megmutatkozó Péczeli-féle hazafias érzés leg-állandóbb motívuma — az elkövetkezendő időszakot szinte naplószerűen végigkísérő Mindenes Gyűjtemény tanulsága alapján — egyfajta, a herderi fenyegetést megelőző reakció: a nemzethalál lehetőségének állandó felemlgetése, az attól való félelem, vagy a felőle való megnyugvás jelzései. II. József igazi uralma, a germanizációs törekvések virágkora alatt nem volt ennek hangja —, most pedig, az 1789 közepével újra meginduló Mindenes Gyűjteménnyel a magyar nyelvért és a magyar irodalom érdekében kifejtett tevékenysége éppen a nemzet pusztulásától való félelem igézetében folyik —, éppen most, amikor a megmozdult nemesség zászlóit kezdi lobogtatni, s rövid heteken belül díszmagyarba öltözik az ország. Öt-tíz naponként röpkennek fel ebből a háttérből, a hetenként kétszer megjelenő folyóirat „árkus”-airól hol figyelmeztetve, hol rémülten, hol bizakodva, hol megkönnyebbülten a sztereotip mondatok, amelyekben a kifejezésre jutó érzés értelemeszerűen pontos reflexió a később igen elterjedt — a XVIII. század végén és a XIX. század elejének magyar szellemi életére más vonatkozásban is nagyhatású német gondolkodó tollából eredő — nyomasztó próféciára: „... Nosza azért nemes Hazafijak valakinek ereikben tsak magyar vér tsergedez, ne engedjük, hogy a mi restségünk s hidegségünk miatt a mi szép nyelvünk s azzal együtt híres Nemzetünk emlékezete el-töröltessék! (I. 5.), vagy: „...Hogy a protestánsok a normától félnek, egyik fő oka az, mert látják, hogy az a haza nyelvét s a nemzetet el fogja törölni. Taníttassanak tsak mindenen magyarul a norma szerént...” (III. 35.); és egy, kísértetiesen a német író ama bizonyos „Jahrhundert”-jét idéző felkiáltás: „...De ha az Oskolában... mindent németül fordítanak gyermekeink és semmit se magyarra, úgy három nemzetség alatt, azaz 100 esztendő alatt tsak nem egészen el-fog törölni a mi Magyar Nyelvünk s Nemzetünk.” (III. 170.) stb.⁷

Lehet, hogy az ő számára is írott forrás — talán a Herder által is használt, a hazai evangélikus iskolákban pedig tankönyvvül szolgáló Schlözer-féle világátörténet — volt az elsőd-

⁶A Szacs vayval folytatott civakodásról, a kor íróársadalmának véleményéről — igen egyoldalúan kommentálva, de a teljes iratanyagról beszámolván — szól TAKÁCS 240—255. Péczeli magatartása és véleménye Kazinczyhoz intézett levelében: KázLev. I. 276—277. (1789. febr. 13.) — s itt is köszöni meg neki a „hét subscribált Urakkal küldött kedves levelét” is, amely minden valószínűség szerint elveszett.

⁷Herder magyarországi hatására vonatkozóan PUKÁNSZKY BÉLA tanulmányaira kell hivatkoznunk (Herder intelme a magyarsághoz. EPhK 1921. 35—39. és 83—90.; Herder Hazánkban. I. Herder és a népies irány. Német Philológiai Dolgozatok XXIII. 1918.), valamint TOLNAI VILMOS: Széchenyi István és a magyar államnyelv történetéhez Bp. 1926. c. dolgozatára, és SZEKFÜ GYULA: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez. Bp. 1926. c. művére. — Szekfü egyébként a Mindenes Gyűjteményt idézi mint olyant, ahol az a gondolat először, egészen tiszta formában megfogalmazódott.

Leges figyelmeztető; de ez sem változtat semmit azon, hogy ennek az 1789–90 táján különös erővel felbukkant gondolatnak a beteges komáromi pap volt az egyik legmélyebb átélője s makacs — és valószínűleg hatásos — kikiáltója. Elsősorban ez a leszűkített, nyíltan nemzeti szempontokra koncentrált nyelv szemlélet jellemző rá, és sokkal kevésbé a nyelvkérdésben egy széles körű, nemzeti-polgári kulturális program kulcsát megjelölő, vagy éppen az anyanyelv fejeiben az igazi, új poétaság aromáját, a feudális ízléssel való leszámolás területét felfedező magatartás. Veszélyeztetve látja a nemzet létét és ebben a kérdésben kulcsprobléma számára a nyelv, mert — ahogy megfogalmazza — „eggy a Nyelv és eggy a Nemzet.” (II. 92.). Talán ezért van, hogy még az „utolsó kuruc”-nak nevezett P. Horváth Ádám is megrendülten, a „nemzeti kor” légkörében is a rendkívülit tapasztaltak döbbenetével írja róla 1789 nyarán történt füredi találkozások után Kazinczynak: „Szörnyű indulat van abban az Emberben a magyar nyelv iránt.”

A nyelv (mint az irodalmi alkotás anyaga), eddig — láttuk — eléggé mellőzött kategóriája volt a prédikátornak. Ténylegesen előtérbe ekkoriban lép, s iszonyatos súlyt hordoz magán; a nemzet létét vagy nem létét. Péczeli előtt nincs számottevő nyoma e veszélyeztetettség-érzésnek; a megújulás irodalmának első húsz esztendeje alatt működő alkotóknál — Szekfű Gyula tanúsága szerint is — kimutathatóan nem, vagy alig, elszigetelten jelentkezik ez. (Ányos, Baróti Szabó).⁸ Bessenyei pl. kényszerűnek érzi a magyar nyelv kiművelését, s éppen azzal érvel, hogy a közboldogságot meghozó tudományok művelése más nyelven lehetetlen, hiszen az „egy egész nemzet” (a parasztokat is beleértve) *soha* nem fog más nyelven tudni, mint magyarul. (*Magyarság.*) Úgy tűnik viszont, hogy az 1789–90-es megjelenés mintha némiképpen a komáromi pap működésével is összefüggésben lenne, — míg később, a közvetlen utókor tudatában a nemzethalál gondolat, ha egyáltalán szó esett értelmi forrásáról, az egyebek miatt is tisztelt s ráadásul külföldi, tehát lélektanilag mélyebb hatású Herder intelmeként szerepelt, — ez időtájtban a hazafiúi ijedt összerezzenéseket azonban mintha Komáromból irányítanák, s diktálnának hozzá frazeológiát. A Gyűjtemény *levelezőinél* — így pl. a III. negyedben (283–293.) jelentkező „két R. Catholikus Ifjú”-nál, s a pozsonyi, pesti „nevendék Papoknál”, akik szorgalmas olvasói, levelezői voltak Péczelinek — nyilvánvaló, hogy a komáromi szerkesztő gondolatait ismétlik, írják vissza, amikor vele szinte szó szerint egyező nyilatkozatokat adnak a nemzet „el-töröltetésének” veszélyéről. De a „herderi gondolat” későbbi Csokonai interpretációjában is a debreceni poéta által jól ismert (egy időben folytatni is akart) Mindenes Gyűjtemény egyik figyelmeztetésének ritmusa lüktet, ennek példája bukkan fel:

Péczeli:

„... De ha *eleink illy hidegek és hibásak voltak*; ne legyünk mi azok, hanem inkább minden erőnkből támogassuk *dülő félen lévő nyelvünket*; mert különben *egy néhány száz esztendők múlva*, tsak úgy fognak a *Históriák emlékezni* rólunk, mint a *Celtákról* vagy *Sarmatákról*, hogy azok is éltek valaha.” (II. 63.)

Csokonai:

„félő, hogy amíg *mi szunnyadozunk, elenyészik a magyar nyelv* minden díszével... s a *jövő századokban* úgy fogják a magyar nyelvet *feltalálni*, mint ennek a századnak közepe táján az ez előtt ezer esztendőkkal virágzott *Celták nyelvét*.”

Bessenyei *Jámor Szándékát* kiadó *Révai Miklós* e munkához 1790 februárjának végén — azon „örömhéten”, amelyen „meghalt” Győrött a visszatérő korona — készített ajánlásának megkönnyebbült mondata is a Gyűjtemény egyik hasonlatára épül:

⁸A nemzet pusztulásától való félelem az előző kortárs irodalomban csak elszigetelt érzésként bukkan fel egy-egy pillanatra: Baróti-Szabó Dávidnál pl. (*A Magyar Ifjúsághoz* c. 1777-es versében — I. Deákos költők. — Kiadja Császár ELEMÉR. I. köt. Bp. 1914. 85.) és Ányosnál: *A régi magyar viseletről* c. költeményéhez frott *Gondolataim erről a tárgyról*. c. írásában. (Ányos Pál versei. Bp. 1907. 88.)

„... Sokan öszve dugott kezekkel nézik, hogy mint *füstölő métes*, melyet egy kevés *olajjal* meg lehetne élesztetni, úgy *aluszik el* *magában nyelvünk*, a azáltal minden emlékezetünk.” (II. 153.)

„A haza káros álmából mintegy felébredvén, s majd csaknem fogytán levő, s már igen is *halaványan csillámló mécsre* lángnevelő *olaját* oly készséggel önti, hogy nyilván ébressze maga is vérétől el nem fajult fiait, *haldokló nyelvünk* bátorszívú gyarapítóit.”⁹

Az „örömhét” diadalérzete megváltoztatta a gondolat kicsengését, de a hasonlat azonossága feltétlen szembeötlő; s annál inkább is az, mert az ajánlás előjáróban nevek említése nélkül, de nyilvánvalóan a Péczei és Szacsavay közötti torzsalkodásnak ez utóbbit elítélő felelegetését tartalmazza. Révai igazságot szolgáltat a komáromi papnak, akit az imént javasolt első helyre az általa tervezett tudós társaságban, s akinek lapjában ez idő tájt írásai is jelennek meg. (II. 385; III. 229.) De úgy tűnik, hogy az Orpheust szerkesztő *Kazinczy* is éppen Péczei hatására néz először komolyabban szembe a nyelv-nemzet halálának gondolatával; az Orpheus első három közleménye ugyanis mintegy az ezzel való számotvetés közös gondolati keretében áll.¹⁰ Folyóirata közli a veszélyt felelegető, s ellene tenni akaró öreg bárónak, Prónay Lászlónak hozzá intézett levelét, ezt megelőzően pedig — mintegy engesztelésül a korábban erősen megrecenzeált Péczei iránt — a komáromi író Henriade-fordítását magasztaló Pálffy-féle francia nyelvű levelet és fordítását nyomatja ki; s így szinte nyíltan a prédikátornak címelve, az ő oly sűrűn hajtogatott aggodalmára reagálva („hogy azok, akik csüggedni kezdenek, vegyenek vigasztalást”) dokumentálja: nincs baj, az ország főemberei nyelvünk, irodalmunk ügye mellett állnak. Nála, aki a közélet sodrában él, s aki közvetlen részese a hazafias felbuzdulásnak —, nála e kétségtelenül furcsán időzített félelem görce szinte percek alatt oldódik most; de hogy a hatást könnyedén leküzdve, a *benyomás* megmarad, azt jól mutatja, hogy Péczeiről alkotott emléképe — 1809-es versének tanulsága szerint — az elvesztéstől féltő és attól óvó literátornak az arcát mutatja. A Gyűjtemény szerkesztőjét a költeményen átvonuló hasonlatával, mint a végveszély ellen védőt: az árviztől óvó, s így hasznos, bár dísztelen fűzfaként festi.

2.

A félelem kétségkívül furcsán időzített. Éppen akkor hajdul fel, amikor a nemzeti mozgalom csúcspontjához közelít: 1789 végén, 1790 elején; akkor, amikor a nemzet „el-töröltetését” leginkább célba vevő külső erő fenyegetései (az udvar germanizációs törekvései) már láthatóan szétomlottak egy fellobogózott ország ellenállásán. De Péczeit nem is a külső veszély ejti kétségbe. Az udvart ő most is szép színekben látja, a császár nem oka a „norma” torz felfogásának (túlbuzgó hivatalnokok a bajok forrásai)¹¹. A „mi restségünk”ről, a magyarok

⁹Csokonai „herderi” mondatát GULYÁS JÓZSEF közleménye (Csokonai ismeretlen levelei ItK 1936. 472.) alapján idézi és tágabb összefüggésekre utal SZAUDER JÓZSEF: A romantika útján. Bp. 1962. A magyar romantika kezdeteiről c. tanulmányában. 12. — A Révai-mondat helye: Bessenyei György: Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. IV. köt. Bp. é. n. Révai Miklós a Hadi Történeteket író érdemes Társaságnak boldogságot. 10.

¹⁰Hogy Kazinczy Orpheusának kezdése *szándékoltan* ilyen, arra vonatkozóan feltétlenül bizonyosság 1789. okt. 23-ik, Péczeihez intézett levele (KazLev. I. köt. 522.), amelyben elmondja a komáromi írónak, hogy mit tartalmaz majd az Orpheus első kötete, s az első négy tétel után, zárójelben ezt írja: „Érti az ur miért tettem ezt (ti. Helvétius levelét a tudomány terjesztéséről) és a Pálffy és Prónay levelét elől...”

¹¹A következők közé figyelembe vett fontosabb idevágó tanulmányok: BENDA KÁLMÁN: A magyar jakobinusok iratai. Bp. 1957. I. köt. Bevezetés valamint TÓTH DEZSŐ: Irodalmi kritikánk kezdeteinek néhány kérdése. ItK... 200—207. — Péczei egyébként a

„öszve dugott”, tétlen kezeiről szól elsősorban panasza; félelmei a nemzeti mozgalommal szemben támasztott igényeinek kielégületlenségéből fakadnak. A mozgalom általános tendenciájával szemben időszakonként természetesen bukkannak fel részleges problémái: a vezető politikai erő, a mi nemességünk elmaradott az angol példához viszonyítva, — elmaradott pl. abban, hogy nem a magyar nyelvért, hanem csak a német ellen küzd, s a latinnal szemben már nincs meg a biztosítékul szolgáló, ugyanolyan általános ellenérzés. De a nemzethalál-félelmet leginkább felébresztő konfliktus végső forrása éppen ott van, ahol pedig látszatra tényleg azonosak a frontok: a magyar nyelv kérdésében. A prédikátor azért olyan könnyen sérthető, taszítható félelembe, mert a hazai nyelv nemzeti feladatait illetően *mást* vall, s e „más”-on belül a maximumot követeli a nemzeti tendenciát képviselő politikai erőtől.

A „nemzet génuszát” jelentő nyelv fogalmához van kapcsolva, ettől függ a prédikátor szemében a nemzet léte, de ettől függ a dicsőség is. Szerinte a nemzeti nyelv e kettős, tehát a többitől megkülönböztető, elsődlegesen karakterizáló és így az elvesztéstől *óvó*, s ezzel egy ütemben már a többivel szemben kiemelő, *minősítő* funkcióját csak és elsősorban a *literatura* terepén képes kifejtetni. Felfogásának tökéletes összefoglalója lehet a II. negyedben (21.) leírt következő mondata: „... nemzetünk ditsősége áll főképpen nyelvünk virágzásában, nyelvünk pedig nem virágozhat, hanemha jó könyvek irattatnak rajta.” Rövidebb-hosszabb írásai, gloszszái és tanulmányai ezért a nyelv és irodalom kérdését a legteljesebb egymáshoz rendeltségben tárgyalják — a két dolog számára szinte teljesen azonos. Íme néhány példa: a Gyűjtemény bevezetőjében, a „munkának tzél”-járól szólván írja, hogy ha ezer előtízet tudna szerezni, akkor „minden Esztendőben leg-alább ezer Tallért fogunk a Magyar *Literatura* virágzására fordítani” — s ennek legjobb módja az lenne, hogy ez a remélt összeg egy, a „magyar nyelv pallérozására fel-állítandó kis Társaságnak Tőke-pénzül szolgálna.” Másutt *nyelvünk* állapotának sanyarú voltáról szól, majd — minden logikai átmenet nélkül — a német *irodalom* ötven év alatt történt felemelkedését idézi buzdító példaként. (II. 64.) Ha *mecénáskodó* nemeseket dicsér, akkor is — mellőzve a közbülső logikai-magyarázó fokot — azonnal a magyar nyelv „ditsőségén” munkálódó „Hazafijakként” ünnepli őket. A nyelv „eltűnése” tehát azonos nála a nemzet kihalásával; de a nyelv az irodalomban él, a magyar nyelv pozícióinak erősítése tehát elsősorban az irodalom területén kell hogy történjék. Ezzel pedig lényegében kiderült, hogy a Gyűjtemény nyelvi küzdelme irodalmi érdekű — de ugyanez a felfogás vethet világot Péczeli és a „nemzeti”-t felkaroló nemesség konfliktusának forrására. „Eleink” számára még a vitézség lehetett az a kvalitás, amelynek birtokában a többi néppel szemben egyenrangúnak, sőt: felsőbbrendűnek mutatkozhattak, de most, a „világosság Századjában” élve, már csak a *literatúra* síkján lehet küzdeni ezért. „... Bizonyosan a Frantziák és Anglusok nem *tsak* arról tudnák, hogy Magyar Ország is van, hogy innen származnak a *leg-vitézebb Huszárok*, s itt terem a Tokaji bor, hanem a magyarok elmés munkájiknak tulajdon nyelvekre való fordításaikból... (II. 20.) Azaz: Komárom prédikátorának a szemében a nemzeti értékeket nem azok a tényezők testesítik más meg, ami a kor köztudata előtt általánosan elfogadott volt —, a nemzeti dicsőség nála elsősorban a nemzeti *literatúra* dicsősége. A legfőbb problémának (ti. a nemzethalálnak) nincs más orvossága, mint irodalmunk többször is hangoztatott „tzél”-jának eleget tenni, nyomába lépni az „anglus” és „frantzia” „remekek”-nek, pontosabban: azok sikereivel hatha-

„norma” vakbuzgó (s így ellenséges) sürgetői közé számítja Kazinczyt is, 1789. dec. 23-án elmondott Hivatalba vezető Beszéde alapján Gyűjteményében (III. 167—171.) igen keményen megbírálja, — de már előzőleg is érkezettek hozzá P. Horváth Ádámon keresztül a rosszalások: „tsak arra unszolt, hogy verjelek le a Normának olyan kemény sürgetéséről”. (KazLev. I. köt. 420.) Kazinczyt láthatóan megdöbbentette és érzékenyen érintette ez a „látjuk milyen emberi magatartásban gyökerező, támadássorozat, ami lényegében — látva az ország közhangulatát — értelmetlen ugyan, de őt egyéniségének ellentmondásaira is figyelmezteti. Néhány megnyilatkozása — miközben a maga útját járja tovább — a kissé zavarba került ember korrekciós szándékáról is vall. Vö. SZAUDER JÓZSEF: Kazinczy útja a jakobinus mozgalom felé. c. tanulmányát *A romantika útján*. Bp. 1962. c. kötetben.

tósan versengeni. Ezért igényel ő lépten-nyomon olyan munkákat, „melyeket más idegen nemzetek is megszeretvén, magukévá kívánnának tenni” (I. 123) A nyugatiakkal versengeni képes magyar irodalom megteremtésének ügye tehát létkérdéssé válik —, s akkor, amikor pl. a nemesi ellenállás győzelmét ünnepli, amikor a magyar nyelv ügye is győzött, s innen vagyunk még a latin elleni küzdelem dandárján, tehát az elégtűtség pillanataiban is így ír: „...de ha már ezután is csak arról fogják az Anglusok és Frantziák tudni, hogy Magyar Ország is van, hogy itt terem a Tokaji bor, és ha nyelvünk ékességét és literatúránk szépségét tiz s husz esztendőnk alatt velek meg nem esmertetjük, úgy magunk *menthetetlenek* leszünk.” (III. 290.) A külföldnek mindenáron egy nagy magyar kultúrát felmutatni vágyó literátor mentalitása sugárzik át irodalomszervező tevékenységének területére is. Amikor a Hadi és Más Nevezetes Történetek szerkesztői magyar grammatika készítésére hirdetnek pályázatot, akkor a Gyűjtemény, ismeretvén a felhívást, felbuzdulva a példán — s szűkös anyagi helyzetüket ismerve: nagy önfeláldozással — olyan magyar történelmi múltból vett színműre ajánl fel „20 aranyakat”, amelyet „tapsolásokkal” lehetne Bécsben vagy akármely osztrák színpadon előadni. Ez „lészen annak belső érdemének próba-köve.” (II. 280).

A Mindenés Gyűjtemény — az eddigiekből láthatóan — a magyar irodalom külföldi elismertetését, az egyenrangúság kivívását tűzi ki a nemzet elé; a nemzethalál veszélye ellen nemzeti dicsőségünk újszerű eszközökkel való öregbítését, a nemzeti „karakter”, „bélyeg” — azaz: a nemzeti *jelleg* érvényesítését. A nyelv- és irodalomszeretet tehát Péczeli felfogásában azonos a hazaszeretettel. Érthető hát, ha olyan gyakran ránehezedett a leverő tapasztalat súlya: milyen kevés nálunk a hazájával (nyelvével, irodalmával) törődő ember. Így, ezen a körön mozogva tényleg reális veszélynek tűnik a nemzet „el-töröltetése”; s a nemesség közönye vagy éppen más érdekeket követő mozgása szükségképpen ébreszti fel ezt a víziót. De ugyanakkor nagyon jellemző, hogy a halállal, a nemléttel szemben, az ellentétes póluson nem a lét, hanem egy *már* minősített, magasrendű lét, a dicsőség áll —, hogy az egyik véglet fenyegetésétől szenvedve is a másik végletet tudja csak meglátni a prédikátor. Ez viszont éppen arra utal, hogy a nemességhez fűződő konfliktusos (néha szinte hisztérikus hangulatot ébresztő) viszony nála azáltal vált lehetővé, mert éppen — hogy nagyon szorosan kapcsolódik hozzá; azért „dramatizál”, mert *csak* ezt az erőt tudja a nemzeti jelleg felvirágoztatójának elképzelni. Közönye így ébreszti fel benne a végveszély érzését —, és esetleges, elképzelhető megmozdulása (tapasztalt moccanásai) pedig nem jelenthet mást, mint a dicsőséget, hiszen akkor itt van a kizárólagosnak látott alapfeltétel a „mindenkoron” ohajtott célhoz. Ez a felfogás nacionalista jellegű, eltérésében (ilyen polarizált eltérésében) is egyirányú a rendi elképzelésekkel; elsősorban a nemzet önérvényesítését s nem haladását célozza. Jelentősen különbözik a kor fősodrában működő, nagy, felvilágosult programadók gondolataitól is. Mert az utánfejlődés vágya, az, hogy Péczeli előtt is Európa példája lebeg minduntalan csakúgy, mint a „Magyarság” ügyén gondolkodó Bessenyeinek („Mitsoda magyar írókat kövessünk hát inkább, mint az anglusokat és a frantziákat”?), vagy a kassai Magyar Muzeum programját körvonalazó Kazinczynak és Batsányinak (szerintük is a „szomszéd nemzetek mutatták meg az utat, mellyel kell indulnunk”), vagy éppen a Nemzet Tsinosodására törekvő Kármánnak, aki szintén Albiont szeretne látni Pannónia helyén —, e hasonlóság azonban formális lesz, ha meggondoljuk, hogy náluk, a literatúra előtérbe helyezett *belső* funkciói mögött csak egészen ritkán, mellékes problémaként, reális távlatba helyezve szerepel a nemzeti irodalom sikereinek patrióta szívüket is megdobogtató lehetősége. Sőt, pl. Bessenyeinél még a magyar munkák külföldi keresettsége is józan cserekereskedelmi szempontként, tényleges nemzeti haszonként kerül elő: ti. a „világosodás” érdekében behozott, megvásárolt tudós művekre fordított pénz megtérülését lehet remélni a megkedvelt és kívítt magyar könyvek hasznából (Jámbor Szándék). Az 1789—90-es Péczeli által középpontba helyezett dicsőségahajszoló magatartás inkább a nemesi mozgalom lendületével szálló bécsi orvoshoz, Decsy Sámuelhez jár közelebb, aki nekibuzdulva hódítást, a francia diplomáciai nyelv kizorítását, „magyarizálást” képzel nyelvünkkel röpiratának (Poraiból

megélemedett Fénix) befejezésében. De tőle is lényeges ponton különbözik: a *súlyos kötelezettségként*, szükségként követeli a magyar *literatúra* külföldi sikereit.

A nyelvről irodalomról gondolkodó Péczeli elemző, a valós helyzetet számba vevő *program* helyett két, az adott helyzetben irreális, pesszimizmusában és optimista célkitűzéseiben is csak függőség diktálta, szubjektív érzésekre alapozott *víziót* vetít kora elé. A nemzeti ügyet szíven viselő prédikátor gondolatai és hangulatai a nemzeti sorsot hordozó politikai erőtől függenek —, s végletes sarkításában e függőség tükröződik. De a nemzeti jelleg önérvényesítő tendenciája nála — s ez a forrása a konfliktusnak is — nem azonos síkon, nem azonos területen jut érvényre: ő már csak az *irodalom* területén képes belátni dicsőséget hozó nemzeti értékeket. S e különbség (a nemzeti jelleg védelmén túl) komoly pozitívumok forrása is: miközben őt magát megfosztja egy szélesebb horizonttól, ugyanakkor támaszát, alapját képezi — az adott helyzetben — a haladottabbak működésének. Új minőség körvonalazását mellőzve, de „irodalmiasítani” akar, a hazai változások fő területére, az irodalomra irányítja a figyelmet, s megtagadja a szűkös nemesi osztályérdekeket: „Nem abban áll a Nemzeti ditsősége, hogy házaikon számok ne legyenek, földeink meg ne mérettessenek, a nemesség szabadon nyuláshasson sat, hanem abban, hogy a mi nyelvünk legyen a maga hazájában az első, s a mi Literatúránkat ne tsak ismerjék, hanem betsüljék az idegen nemzetek.” (IV. 47.)

3.

A nemzet erejét a *literatúra* mezőin felvonultatni szándékozó felfogás árad a Gyűjteményből, s e felfogásnak megvan az a paradoxnak tűnő sajátága, hogy (korszerű mércével mérve) éppen egy irodalmiatlan szemléletből fakad: a prédikátor szemében a *literatúra* soha nem belső tartalmak kifejezésére, hanem csupán külső, s ellentmondásos erők által diktált feladatok megoldására szolgál. Hiszen — összefoglalásképpen is — emlékezzünk csak vissza: amíg meg nem jelenik a színen számottevő erőként a nagy nemzet lét lehetőségét kínáló magyar nemesség, az udvarhoz fűződő megbontatlan (nemzeti szempontot is tartalmazó) illúziók idején a prédikátor szemléletében az irodalom hallgatólagos feladata — akár közvetlenül gyakorlati, akár erkölcsi vonatkozásban — a *tanítás* volt: ebből születtek fordításai, a *Mesék* (amelyben a morál mellett minden lábjegyzetben ott kínálja magát a főleg Buffont kiaknázó természettudományos anyag), s ez hívta életre 1789-ben a Gyűjteményt is azt a Gyűjteményt, amelyben azután lényeges, alapvető motívumként, visszhangozva a változásokat is, szinte állandóan újrafogalmazódik a *literatúra*nak (a hazai irodalomművelésnek) egy másik feladata: a nemzeti *dicsőség* hordozása, dokumentálása. Azt könnyen beláthatjuk, hogy ez a két „tél” még távlatában sincs szerves összefüggésben egymással. Az első törekvésben kifejezetten esztétikai szempontok nem játszanak szerepet, csupán a hasznos tartalom, amelyen belül az „irodalmibb” morálalkító szándék még a tudománypopularizáló feladatoktól sem különül el, sőt: gyakran egymással szembe kerülve vetélkedik az azonosnak látott tartományban elfoglalt nagyobb helyért. A hasznos tartalom a nemzetivel lényegében nem (csak a nyelven át) érintkezik, s csaknem kizárólag nyugati eredményekből táplálkozik szabad fordítások útján. Szándékolt végeredménye pedig a jó monarchia képzett — megfelelő erkölcsben és műveltséganyagban képzett — alattvalóinak és vezető embereinek kialakítása. E hallgatólagos feladatmegjelölés pedig sokkal inkább egy irányba célozott ahhoz, hogy akár „tiz s husz esztendő” távlatába történő kifutása — ennyi időt enged a prédikátor — beláthatóvá tenné a másik cél megvalósulását. Eszerint viszont, immár nemzeti *literatúra*nk feladata az, hogy meghódítsa Európát, de ennek — a magyar nyelvűsége kívül — esztétikai vonatkozású, pontosan körvonalazott feltétel, útmutatás a „hogyan”-ra (azon az egy, nagyon hamar abbahagyott és alig érvényesített szemponton túl, hogy ne négyesarkú vers és ne leoninus legyen a verselés formája) szintén nincs, s így szinte „kapásból” célozza meg a helyet a parnasszuson az oly sűrűn emlegetett Racine és Shakespeare mellett.

A Péczeli által felfogott irodalomnak e kettéváló feladatköre — nem lehet kétséges — híven követi a szolgálát, s egymással szembeforduló tendenciákat képviselő politikai erők célkitűzéseit: az udvar fevilágosultnak ismert politikáját és a nemesség nemzeti törekvéseit. Így lesz a komáromi pap az egyik oldalról a sivár, lapos, felvilágosult-racionalista monarchikus feladatkör betöltője, így kerül be az irodalom sarkítottan *tanító* funkciója tudatába, de így válik irodalom-felfogásában a nemesi-rendi nacionalizmus önérvényesítő tendenciáinak kiszolgálójává is: így tüzi ki a nemzeti *dicsőséget*, mint literatúránkra váró fő feladatot. A „chimérai” célokat megvalósítani igyekvő Péczeli számára szükségszerű volt, hogy valamely reális politikai erőhöz kötődjék, s így képtelen megszabadulni az adott politikai erőkre jellemző korlátoktól; a szolgálatban szükségképpen azonosul azokkal, akiktől — bármilyen konfliktusos viszonyban is, de — függ.

Két hatalom szolgálata is köti tehát az irodalomhoz — természetes hát a literatúra-centrizmus, de éppen ez mégis másodlagos helyre teszi nála magát az irodalmat, az ellentmondásos politikai erők szolgálata mögé. S így a debreceni tudós indítás, az irodalom önérvényét, specifikus vonásait (végső soron: valóságos társadalmi jellegét) nem látó mentalitás a lényegyet illetően megőrződik. Ennek pedig természetes tünete-következménye, hogy az irodalom fejlődését célzó gondolatai tendenciaszerűen kiszöknek a konkrét esztétikai problémák köréből, s atcsapnak más, az irodalom társadalmi *feltételeinek* szférájába. Innen van, hogy a komáromi prédikátor előtt az irodalmi fejlődésben döntő szereppel bír, csaknem kizárólagos alapfeltételül szolgál az anyagi támogatás: az anyagi lehetőségektől közvetlenül vezet az út irodalmunk *minőségi* feljavulásához, megkerülve belső, sajáttabban irodalmi-esztétikai problémákat, amelyek pedig már tüzes pennacsatákat váltanak ki a kortársak között, s ahol már jól kitapinthatóan mutatkozhat az új. A Batsányi—Kazinczy s többek által is látott szerencsétlen magyar irodalmi fejlődés nála pl. csupán a mecénások korai megjelenésének hiányán múlik — így írhat le olyanokat, hogy „Ha Mátyás korában tsak húsz hazafi lett volna” — a teljesebb szöveg alapján nyilvánvaló, hogy a mecénásokat érti — „aki törődik nyelvünkkel, úgy talán ma lenne a Magyar Literatúra a legvirágzóbb egész Európában” (I. 28.); vagy: „mire mehetnénk mi a Literatúrában tsak tíz esztendő alatt, ha mindezekben (ti. az ország nemeseiben) a T. Szilassy László Úr Hazáját szerető, annak ditsőségén munkálódó s nyelvét boldogítani kívánó nemes szívéhez hasonló szív lakozna.” (II. 20.) Az irodalom oldaláról ő nem lát különösen számba veendő problémát. „Az írókban nemi leszen fogyatkozás, tsak mecénások és Könyvszeretők legyenek...” írja később (IV. 47.) ismételten felmértén a lehetőséget a „mindenkoron” óhajtott cél, az Európa előtt ragyogni tudó magyar irodalom megteremtéséhez. Az irodalommal való foglalkozás nála is hazafias tett csakúgy, mint a pártfogás: azonos minőségű, a nyelv és nemzet iránti szeretetről árulkodó cselekedetként értékeli egyformán a Shakespeare díszkiadására előfizető „Ánglus”-nak s itthon pl. id. Kármán József Osterwald-fordítását pénzelő főúrnak gesztusát. Abban nincs különbség, hogy a fordításokat „Kazintzi” végzi-e el, vagy pedig valamelyik „posoni Nevenédék Pap” — egyetlen, a haza „ditsőségén” munkálódó, osztatlan tábort lát a kor íróinak hierarchiája helyén: mintha csak azonos szellemi feltételekkel bíró tudós kollektívák között kívánná felosztani a kutatási területeket. Ezért is igyekezhet megszervezni a fordítómunkát, „nehogy ketten tsinálják ugyanazt” (III. 119) — mintha éppen a kassai Magyar Muzeummal polemizálna, ahol szinte tendenciaszerűen csinálják gyakran „ketten ugyanazt”. Ezért alakul olyan sajátosan a kor írói társadalmához való viszonya is: ő, aki oly sűrűn küldi leveleit „felfelé”, nem keresi az összeköttetést a kortárs, nem főrangban levő írókkal. Az ilyenfajta — akár polémiában, akár azonosságban, de mindenképpen belső, mesterségbeli kérdések közegebe gyökerező — kapcsolatok kiépítéséhez láthatóan nincs „témája”, s szabadabban hathatnak ellentétes erők. Némiképpen izolálódik a kor íróvilágától és — láttuk: monarchista illúziók miatt, személyes becsvágyát is kielégítve — inkább a főembereket bombázza leveleivel. De ennek a kapcsolat építő orientációnak megvan az a természetes irodalompolitikai vetülete is, hogy személyükben a literatúrával, nemzeti dicsőségünk első

biztosítékával foglalkozó nemesek (hatalommal rendelkező emberek) környezetét érzi maga körül, s idézheti őket példának, ösztönzőnek a nem literátus közvélemény előtt. „Vajh az ilyen példákat — írja Gvadányiról szóló híradásában — több méltóságok is követnék! s mint hajdan a Balassák, Koháriak, Lázárok s más több grófjaink nem szégyenlették e leg-nemesebb időtöltést; úgy a mi grófjaink is a Musákkal örömestebb társalkodnának! —” Ők — a „mi grófjaink” — képeznék az annyira fontosnak látott mecénási gárdát. De orientációjának van egy másik oldala is — s itt szintén egy szorosabban vett irodalmi szemponton kívül eső érdek vonzása érvényesül: felkarol és támogat — mint azt a Gyűjtemény munkatársi gárdájának igen terjedelmes névsora jelzi — egy széles, a korabeli szellemi élet alsóbb régióiban elhelyezkedő értelmiségi tábor. Kolozsvári, sárospataki, debreceni tanárok, pozsonyi, pesti, pécsi, sárospataki, debreceni diákok, vidéki rektorok, prédikátorok, papok, hivatalnokok írásait közli, azokét, akik ambíciójukkal elárulják, hogy feltétlen, „Könyv-szeretők”, s így a Komáromba ömlő kéziratzuhataguk jelentősen hozzájárul jó közérzetéhez.

Az „irodalmiatlan irodalmiság”-nak a Gyűjteményben mutatkozó koncepciója a nemes-ség vezette nemzeti mozgalomhoz is kapcsolódó pap számára tehát a nemzeti dicsőség más területen való kimunkálását célozza, s így dokumentációvá válik az irodalom feladata, valahogy úgy, ahogy egyik pécsi levelező diákja szólja el magát, szinte humorosan: miért van — írja dühösen —, hogy „mi még tsak egy Sokratesre, vagy Homérusra, tsak egy Tzitzzerora vagy Vergiliusra, tsak egy Shakespeare-ra vagy Popéra sem mutathatunk?” A „tsak”-ok (s maga a vegyes névsor is) nagyon árulkodik: az irodalom idézett nagyjai az illető nemzetek dicsőségének dokumentumai itt, s nem írók.

4.

Bármennyire is terhes volt ez az „irodalmiasító” indulat a rendi nacionalizmus céljaival, irodalmiasítani akar egy olyan környezetben, amelynek lényege a kulturálatlanság; s ennek szükségképpen pozitív következményei vannak. A nemzet dicsősége azonos a nemzet irodalmának dicsőségével, s az irodalom előrelépésének döntő kizárólagos feltétele a pártfogás — ebből a Péczeli-féle, s igen mélyen átélt gondolatmenetből egyenesen következik, hogy vallója szembe-kerül a literatúrát mégsem pártoló nemességgel, az anyagi feltételekkel rendelkező, de mégsem olvasó magyar olvasóközön-séggel. S így — az inkább állandó, buzdító-rábeszélő kitételek mellett — tollából kemény kritikai megjegyzések is kiszaladnak. Érdekes, hogy a kortárs, s Péczelinél tehetségesebb, messzebbre jutott írónál ez a bírálat nem kerül elő ilyen súllyal. Batsányi és Kazinczy Muzeumuk Elő-beszédében felelegetik ugyan e kérdést, de ők inkább az írók — a mindezek ellenére írók — számára kovácsolnak belőle erkölcsi kiválóságot igazoló tételt. Bessenyei pedig — jóval előttük — csak azt követeli, hogy az irodalommal való foglalkozást is vegyék be a többi, már polgárjogot nyert mesterség körébe. Kármán meg az irodalomra is helyezi a felelősséget — szerinte a közönyben az eddigi irodalmi törekvések is hibásak, hiszen az emberi szív olyan természetű, hogy csak saját „környülállásai” érdeklik — s éppen ezt nem tudta nyújtani a „versecskékből” s „tolmácsolásból” álló hazai literatúránk. Hozhatnánk még példákat, de azonos lenne az eredmény: az irodalommal való „belterjes” foglalkozás e korban tendenciaszerűen az irodalomban jelentkező tartalmi vonatkozások s egyben minőségi vonatkozások felé irányítja a figyelmet. Egy más irányú kritika, az irodalmi kritika kezdeményeinek éppen e tendencia képviselőinél lehetünk tanúi: a régi ízléssel és tudóssággal, s éppen a nacionalista szempontokkal való leszámolásnak fegyverei élesednek itt. Viszont az ebben az irányban érdektelen prédikátor az irodalmon kívülre helyezi az előrehaladás feltételeit, s így nő — nélkülözhetetlensége folytán — döntő tényezővé a nem olvasó hazai „olvasóközön-ség” problémája. Távlatai azonban ennek a szempontnak is vannak, hiszen Péczeli kritikája következtéseiben egy súlyos opuszhoz vezet el, azzal egybecseng. A Gyűjtemény egyik ilyen témájú cikke ugyanis megdöbbentően azonos tüneteket állapít meg és kárhoztat, mint a magyar poétasorsot előre kikémlelő debreceni diák — a húszesztendős Csokonai:

„De valóban sajnálni lehet, hogy találatnak még nemeseink között olyanok is, akik nem hogy tehetségek szerint nyelvünket és virágozni kezdett *literatúránkat* boldogítanak, sőt inkább *igyekeznek* el-nyomni s a könyv írást vagy fordítást a *Haza tsalásának* nevezik...”

„... Sokan vagynak olyanok a kik buzognak Hazájuk s Nemzetek mellett, s azonban nyelvünk gyarapítása végett *sajnáltnak egy-két forintot a magyar Könyvekért, mikor kopokért és agarakért aranyakat adnak.*”

„... tsak szür alatt fog maradni ez az Ázsiából sok vérontások és győzelmek között ide plántált szép nyelv, hanem sok hasznos könyveket írunk melyekkel mint édeslépekkel meg-fogatassanak az *idegen nyelveket megszerető s a magukét megutáló Hazafíjak.*

„... Ha a *Könyv-nyomtatók* ezer vagy vagy két ezer exemplárt nyomtatnak valamely munkából, *alig tudják esztendő alatt is eladni.*”

„... holott tsak gazdag nemesek vagynak a két hazába öt ezerek; ; azon kívül pedig tehetős *Plébánus Urak* és protestáns prédikátorok legalább öt ezerek...”

A prédikátor által nyújtott leltár és Csokonai Tempefőijének motívumai megfelelőseket mutatnak — s nem lehetetlen, hogy Péczeli működését jól, az akkori közállapotokat pedig csak hallomásból ismerő Csokonainak elemeket, egyhelyütt található inspirációt nyújtott ez a cikk, egyik lehetséges válaszként a Tempefőivel kapcsolatban szükségképpen felvetődő kérdésre. („De honnan juthatott a kollégium védő-örizetében élő húszéves diák, ki még mecénásokkal, sem kiadókkal érintkezésbe nem juthatott, ezekhez a keserű tapasztalatokhoz...?”)¹² A komáromi pap, aki előtt a magyar irodalom (= nemzeti dicsőség) növekvésének alapvető feltétele a pártfogás, természetesen közelíthet Csokonaihoz, aki viszont saját jövőjét, a „csak” irodalommal foglalkozni kívánó, anyagi javakkal nem bíró ember jövőjét fürkészi keserűen a magyar világban. Hogy Péczeli Gyűjteményének tendenciája és a zseniálisan fogékony, 1793-as Csokonai között van megfelelés, azt — azon túl, hogy a mecénások kérdése középponti kérdés itt is, ott is — az is mutatja, hogy a Tempefőiben is láthatóan két funkciója van a „nagyok” felé az irodalomnak, amellyel a pártfogásra csábítják őket: az egyik az, hogy a literatúra a nemzeti dicsőség forrása („A tanultak éhen fáradoznak a *nemzet ditsősége* mellett”), a másik pedig, hogy kellemes és szórakoztató időtöltés a „másakkal való társalkodás”.

Péczeli szemléletében az irodalmon kívülre helyeződnek az előrehaladás feltételei — s ebből következik az is, hogy így nőhetett meg a szerepe, válhatott gyötrő problémává a prédikátor előtt az *irodalmi élet kereteinek* hiánya, — s őt csaknem minden vonatkozás izgatja, am

Fegyverneki viszonya a magyar irodalomhoz. Ő tagadja meg a Tempefői által kért harminc arany kölcsönt csak azért, mert poéta kérte, s ő nevezi az írómesterséget állandóan „haszontalanságnak” „bolondságnak” stb.

Vö. *Koppoházi*, aki követni akarja jó hazafi atyjának érdemeit, ellenben az olasz kutya-kereskedőtől nem sajnálja, de Tempefőitől megtagadja a harminc aranyakat.

Egy nemesebb színezetű *Serteperti*-képlet, de Fegyverneki is őriz hasonló vonásokat önmagának ellentmondva jelenti ki, hogy ha Tempefői munkája „német és frantzia nyelven volna írva” „a más lenne.”

Betrieget élettapasztalata.

Tempefőin nem segít sem más *gazdag nemes* (Muzsai új gazdája) sem páter *Köteles gvardiánja* sem. Helyzetét a Gyűjtemény példaképei: az „anglusok” oldják meg.

¹²A Tempefőivel kapcsolatban idézett kérdést PUKÁNSZKY KÁDÁR JOLÁN teszt fel A drámaíró Csokonai c. tanulmányában (Bp. 1956.), s ugyanitt található Csokonai művének hazai ihletőire, forrásaira vonatkozó problémák is (27—34.)

gátja az ország irodalmiasodásának. Hatalom nélkül, sokszor inkább csak szándékok jelzik az ilyen irányú lázas tevékenységét. Buzgólkodik, hogy az *íróknak* meg legyenek a *feltételei a munkához*. 1789 nyarán a füredi kútnál Széchényi Ferencsel találkozik s rábeszéli őt, valamint az esetről Kazinczynak beszélő P. Horváth Ádám)¹³, hogy intézze el: a tehetsős főemberek vegyenek tehetséges literátorokat maguk mellé titkárként —, s még e különös „akadémia” szabályait is körvonalazzák. Szeretné, ha biztosítva lennének a *művek megjelenésének feltételei* — ezért igyekszik P. Horváthot papírmalom létesítésére rábeszélni; nagyon fontosnak érzi, hogy a *művek eljussanak az olvasókhoz* — saját könyveit ezért adja (Kazinczy csodálkozik rajta) hihetetlenül olcsón, ezért lép fel azzal az ötlettel, hogy a tanítók, papok, olvasni már tudó tanuló gyerekek tartsanak felolvasásokat, s ezért lesz ő a leglelkesebb hazai ügyintézője a kor magyar „lesekabinet”-jeinek, kölcsönkönyvtárainak. A győri Müller vállalkozását tanácsokkal, hírverő cikkel segíti, egy soproni vállalkozáshoz — Kis János hozzá fordul — tanácsokkal buzdítással szolgál, a Komárom megyéből Pest-Budára törekvő Mossotzi Institoris Mihályt¹⁴ sorsot eldöntő ajánló levéllel támogatja s talán könyvekkel is. Gyűjteménye ezért lesz lényegében könyvtárának kivonatává. Ezzel a törekvessel fut egy vágányon nagy szeretete a *színház* iránt.¹⁵ Voltaire drámáit 1790 táján már azért is adja, hogy legyen mit játszani majd a magyar színpadokon; dicséri és buzdítja a Gyűjteményben az iskolák színjátszó vállalkozásait, a főúr színházi életet szeretné közelebb hozni a kastélyok távoli és előkelő világából a köznapi élethez. Közben állandóan angol, francia példákra mutatogtat — ideges kapkodással.

5.

A nemzet „irodalmiasításának” célja szándék szerint tehát formális, nacionalista jellegű eredményt, és ugyanakkor (nehezen szétválaszthatóan) monarchista célkitűzéseket óhajt elérni — de objektíve olvasóközönség-kritikához s az irodalmi élet javítását célzó tevékenységhez is vezetett. Van azonban még egy, s immár kifejezetten „irodalmi” következménye is ennek a sajátos magatartásnak. A nemzeti értékeket csaknem kizárólag a literatura frontján elért sikerekkel mérő mentalitásból következő irodalomcentrizmus termeli ki — 1789–90-től erősödőn — az esztétika kérdéseivel foglalkozó fordításainak számbelileg is jelentékeny sorát. Az *Henriade* második kiadását már kíséri Voltaire *Essay sur la poésie épique* c. tanulmányának a fordítása; a Gyűjteménynek különálló kötetekben megjelenő V. és VI. negyedében pedig esztétikai-elméleti vonatkozású, összefüggő cikksorozatok vannak. Ennek az anyagnak a legdöntőbb jellemzője az, hogy *vegyes*.¹⁶ És éppen a különböző értékű és sokszor ellentétes felfogású munkák békés együttléte mutatja, hogy lefordításukkor a prédikátor elméjét nem egy irodalomkoncepció vonzása izgatta, támogatása ihlette, hanem a (természetesen tágabb

¹³A Széchényi Ferencsel kötött megállapodásról P. Horváth Ádám számol be Kazinczynak 1789. aug. 11-én, KazLev. I. köt. 420.

¹⁴Péczelinek a nagyvár „lesekabinetek” körüli fáradozásaihoz I. MKSz 1961. 81–83. Mossotzi–Institoris ügyében Telekihez ír — 1792. május 15-i keltezéssel — ajánlólevelet; vö. Széki gróf Teleki család győmrői levéltára (Kiadta: Iványi Béla.) Szeged 1937. 393–394.

¹⁵Színházpropagandájára vonatkozóan az egykorú összefüggések távlatában idéz tőle HORÁNYI MÁTYÁS: *Eszterházi vigasságok*. Bp. 1959. 10–11.

¹⁶A Péczeli által idézett esztétikai gondolatok „vegyes” voltára azok „szakmai” értelemben vett funkciótlanságára jól rámutat az a tény, hogy ő a voltaire-i *Essay sur la poésie épique* Milton-fejezetével — az adott, s általa is ismert helyzetben — tulajdonképpen a Milont degradáló Rájnist támogatja Batsányi ellenében, ugyanakkor azonban igen nagy tisztelője a nagy angol költőnek, s le is akarja fordítani az *Elveszett paradicsomot*. (IV. 47.) Vö. TARNAI ANDOR: Egy tibetinek álcázott laikus erkölcsstan a XVIII. századi magyar irodalomban. ItK 1958. 177–186. és A deákos klasszicizmus és a Milton vita. ItK 1959. 67–83. — Igaz, hogy a fordítás kérdésben a lényegyet illetően Rájnis mellett áll, de ízlésben, idézett irodalmi eszményeket illetően már sok ponton különbözik is tőle, s az a meglehetősen, hogy milyen könnyen feladja, érvényteleníti ízlés diktálta értékskáláját.

értelemben vett) literatúra létjogosultságának, komolyságának, sok „bölts”-et foglalkoztató stúdium-voltának bizonyítási szándéka. Azonban ennek a szövegek felett lebegő s mindvégig érezhető célzatosságnak boltozata alatt egy ellentmondásos, de mégis: esztétikai gondolatokra irányított felfogóképesség is előtűnik, ott van annak a két erőternek vonzása, amelyről az 1786-os Hirmondó-beli cikk kapcsán már szoltunk; az ellentétes irányokba bomló klasszika eleminek együttes jelenléte. Az írások zöméből mindenekelőtt egy, a közjót, az alattvalók oktatását-nevelését célzó, s alapjaiban tudós-racionalista irodalomfelfogás közvetítésének szándéka bontakozik ki. A tanítandó tartalomnak hangsúlyozása és kiemelése az irodalom minden más összetevője közül, s ennek az „igazságra” szorítókozó tartalomnak a hatás szempontjából történő kezelése — e két momentum az, amely a leggyakrabban visszatér; s éppen ebből következik, hogy az „ékessen szóllás” és a filozófia állandóan együtt szerepel, összevethető, rokonlányegű az irodalommal, attól — a lényegét illetően — el nem különített. Péczeli választott esztétikai mestereinek jórésze — s velük a prédikátor is — így bátran helyezi az irodalom *főlé* a filozófiát s *mellé* a szónoklást — mint pl. P. Castel („a Philosophusnak ditsősége bár lassabban jöjjön, is, de tsak ugyan fellyül haladja a Poéta ditsőségét”); s éppen ez a belátás az alapja annak, hogy a poézis tulajdonképpeni célja: a filozófia által felfedett igazság csalogató-leleményes formában való festése. (Megróják tehát Vergiliust, amiért olyan természettudományos képtelenséget írt le, hogy az alkony elviszi a színeket.) S éppen ezért, e feladat alapján kerülhet azonos síkra a poéta az orátorral — hiszen mindkettőnek az a célja, hogy a már ismert (persze döntően: erkölcsi) igazságokra vezesse a közönséget. Két lényeges pontja van tehát e tanulmány sorozatokból áramló felfogásnak: az *igazság*, amelyet felfedez a filozófus, s amelyet tanít a poéta és az orátor, valamint a *közönség*, akikre hatni kell — s a művészi eszközök megválogatásánál is ez az igazságot érvényesítő hatás a döntő szempont. Különös plaszticitással mutatkozik meg ez a *Vitézi költeményről vagy epicum polémáról* c. tanulmányban. (VI. 378–394.) A lefordított tanulmányok zöméből a francia irodalmi életben 1720 és 1760 között lezajlott poézis-ellenes küzdelemnek a levegője csap meg bennünket — az irodalmat végtelenen „ésszerűsítő” racionalista teoretikusok gondolatai hullámszanak a komáromi paplak dolgozószobájáig, — ahogy az 1786-os Hirmondó-beli „vitaindító” Péczeli-cikk is már — egyik alapvető gondolatsorában — szinte pontosan a költészet legbuzgóbb ellenfeleinek tendenciáit visszhangozta, de Telekinek is Fénelonék ellen kellett inkább megvédeni Gyöngyösit.¹⁷ Az „irodalmiasító” indulat Péczeli

¹⁷A század első felének francia irodalmi életében lezajlott költészet körüli polémiára vonatkozóan I. PHILIP VAN THIEGHEM: *Petite histoire des grandes doctrines littéraires en France*. Paris 1960. c. művének *Combats autour de la poésie* c. fejezetét. A barokk cikornyák ellen küzdők a túldíszítést támadván kétségessé teszik magának a költészetnek a létjogosultságát is, Montesquien perzsáinak pl. egy párizsi így definiálja a költőket: „Ces auteurs dont le métier est de mettre des entraves au bon sens et d'accabler la raison sous les agréments . . .” A harc a *raison* érdekében indul meg és elsősorban a *raison* érvényrejuttatását leginkább gátló *rime*-et támadják. Fénelon (Lettre à l'Académie, 1716.) így írt: „Notre versification perd plus, si je ne me trompe, qu'elle ne gagne par les rimes . . . Souvent la rime, qu'un poète va chercher bien loin, le réduit à allonger et à faire languir son discours; il lui faut deux ou trois vers postiche pour en amener un dont il a besoin. On est scrupuleux pour n'employer que des rimes riches, et on ne l'est ni sur le fond des pensées et des sentiments . . .” Péczeli ZÁIRE elé tervezett előszava elveszett, de ha meghallgatunk néhány mondatot Teleki igen okos és kitűnően vitakozó leveléből, akkor nem lehet kétséges, hogy Péczeli írásának kik is voltak a tulajdonképpeni sugalmazói. . . . Un autre défaut de Gyöngyösi est sans doute, qu'il sacrifie quelquefois ses bonnes idées à la rime et qu'il est parsemé par conséquent de pléonasme . . .” „Mais c'est moins son défaut, que celui de la versification qui était le mode de son temps . . .” (!) . . . Il faut s'en prendre à ce 4 rimes que vous critiquez à si juste titre . . .” S Teleki éppen azt hozta fel a rímek védelmére, amit a franciáknál a költészetnek a századközéptől megsohasodó védői (köztük van D' Alembert, Voltaire és Diderot is), s amiről a fél évszázaddal korábbi gondolatokat közvetítő Péczeli elfeledkezett: „. . . J' avoue pourtant que si d'un côté l'énergie du style a gagné par là, la poésie a beaucoup perdu de l'autre, qui a mon avis demande toujours un peu de musique . . .”

esetében nem engedi meg, hogy eljusson a versek megtagadásáig — de a poézis önérvényének csökkent látása állandó s így azonosítható tünet.

De ahogy a „Francz”-oknál folyó küzdelemben — bizonyos pontokon, pl. a rímek megítélésében — egymás mellé kerülhetett a költészetellenes Fénelon és La Motte (Péczei be is mutatja mindkettőt a Gyűjteménybe), a Rousseau-előd, szív-kritikát előlegező Dubos abbával; ahogy a a Hírmondó-beli Péczei tanulmányban a tudós racionalista gondolatmenetbe szervesen tudott beépülni egy, a „tisza” klasszicista felfogástól éppen ellentétes irányban eltérő (a *másoló* helyett *teremtő* jellegű hangsúlyozó) irodalomkoncepció gondolatsora, úgy a Péczei által fordított esztétikai tanulmányok között is feltűnnek olyanok, amelyek a „preromantikus” esztétikai felfogás felé mutatnak. Így pl. a legmerevebb írások szomszédságában ott van az egész másfajta gondolatokat sugalló Az *enthousiasmus*ról szóló cikk (VI. 370–372.), amelyben már megkülönbözteti a verselőtől a „Poézis belső érdemével”, az ihlettel, tűzzel rendelkező poétát, csak az ilyet tartván egyáltalán költőnek. Olyan fogalomról értekezik itt, amely Fénelon, Troublet abbé, La Motte stb. szemében azért megvetendő, mert nem *értelmi*, hanem *ösztönös* (irracionalis) általuk állatinak nevezett jellemvonása a poézisnek és így is utasítják el.¹⁸ S az is természetes, hogy a Gyűjtemény-cikk olyan különbséget állapít meg a poéta és az orátor között, amely gyökeresen különbözik a korábban mondottakkal. (Pl. VI. 333.) A szikkadt racionalista felfogás együttjelentkezése a romantika felé mutató elemekkel — logikai szinten — tulajdonképpen érthető lehet: a szigorú anyagcentrizmus, az oktatás-nevelés igazságközvetítő szándékának a klasszicista felfogástól a tudósság irodalmiatlan felfogása felé való kiterjesztése, felnagyítása szintén „szabályoldó”, bomlasztó hatású. Az erős tartalmi koncentrátság miatt a klasszicista elmélet merev, de irodalmi falai ezen az oldalon is repedeznek — s a résen friss, szabad levegő áramlik be, annál is inkább, mert pl. a Péczei által emlegetett kétségkívül a „res”-t jelentő, s így tudós-racionalista jellegű „elmésség”, valamint a századközép táján felbukkanó „originalitás”-követelmény között — éppen azért, mert mind a két fogalom elég kizárólagos feltétele valamely irodalmi minőségnek — logikai szinten nincs túl nagy távolság.

Az irodalom gyakorlati feladatainak, „Tzél”-jainak egymást ütő kettéoszlása a prédikátor tudatában két politikai erőttől is függő, azokat kiszolgáló egyéniség sajátos helyzetének volt a következménye; a politikai orientáció kényszerű megosztottságát tükrözte. S hogy elméleti felfogóképesége ellentmondásos, annak alapja a komáromi pap erkölcsi magatartásának ellentmondásossága lehet: a monarchista szemléletű tudós-literátor, valamint az önértékeire büszke, azokat érvényesíteni is vágyó, a lázadás tendenciáit is hordozó ember kettős készségei játszhatnak itt, éppen az individuuum felszabadulásának első nyomait mutató esztétikai gondolatok felfogásában szerepet. A lázadás motívumai a másodlagosak — a személyes magatartásnak (általában nem nyílt színen történő) ideges megrándulásai, és soha nem mozduló elszórt esztétikai gondolatok közvetítése árulkodnak csupán. A tevékenység, az irodalmi gyakorlat egésze viszont éppen a szolgálatból ered — s ez dönt a prédikátor műveinek *stílusáról* is.

V.

1.

Némédi Lajos összeveti a kor két magyar *Henriását* az *Henriade*-dal és summázható eredménye az, hogy Péczei és Szilágyi Sámuel fordításaikban egyformán a Gyöngyösi alapozta

¹⁸ Pons abbé azt írja, hogy: „Je crois que l'art des vers est un art frivole...”, azért mert a *raison* ellen van. A *raison* ellenfele azonban nem csupán a rím, hanem az „*enthousiasme*” is, La Motte (*Discours sur la poésie*, 1707.) s Troublet abbé is (*Suite de l'esprit*, 1754!) ironizál ezzel a nem emberi fogalommal. Ugyanakkor azonban a rímek megítélésében teljesen mellettük áll Dubos abbé (*Réflexions sur la poésie*... 1719.) — szerinte sem tartozik a rím a költészet lényeges principiumai közé, oda éppen az *enthousiasme* számítható!

hagyományos magyar verses elbeszélés stíluskörén belülre vonják a voltaire-i szöveget.¹⁹ E tendenciának legalapvetőbb ténye mindkét magyar szöveg — bizonyos értelemben földhöz ragadt — *konkrétsága* a francia mester stílusának *absztrakt*, elvontabb, gondolatibb jellegével szemben. Szempontunkból fontosabb azonban azoknak az eltéréseknek a tudomásulvétele, amelyek — e kétségek nélkül bizonyított átfogó hasonlóságon belül — Péczeli és Szilágyi fordításai, a két magyar szöveg között vannak; hiszen a kitűnő (s kortárs) fülű Kazinczy számára éppen különbségek miatt lett Szilágyi alakja fegyvertárs a nyelvújítási harcok idején,²⁰ Péczeli pedig lényegében ellenfél, akinek legfeljebb erkölcsi magatartását lehetett pozitíve minősíteni. A döntő mozzanat itt az a már Csokonai által is felfedezett, Kazinczy által pedig más formában, de hasonló tartalommal idézett különbség (amelyet szerinte a már súlyosan beteg professzor maga állapított meg), hogy ti. Péczeli munkája nőies, feminin jellegű munka, a debreceni professzoré pedig férfias. Csokonai véleménykifejtésében: a prédikátor fuvolán játszik, Szilágyi vizs ont trombitán, az előbbi jelzője az „édes”, az utóbbié pedig a „hathatós”. De a mindkét munkát olvasóban valami ellenvélemény feszeng ezekkel az ítéletekkel szemben, hiszen pl. Péczeli csataképei, borzalom és kín festései szinte mindig rádupláznak Voltaire-re, de rádupláznak az eredetit hívebben követő Szilágyira is; s ez pedig éppen nem feminin stílusjellegzetesség; inkább a barokkos jellegű pokolvízióknak, Zrínyi csatajeleneteinek különösképpen nem „romántos” kisasszonyok lelkivilágához illő légkörét érezzük. De nem erről van szó. Szilágyi művének férfiassága és Péczeliének nőiessége nem ezen múlik, hanem — s így nagyon pontos a Csokonai, Kazinczy (és Szilágyi) adta diagnózis — a magyar nyelvhez való viszonyon. A debreceni professzor fordítása *hívebb* fordítás bár küzdenie kell a nehezen hajló hazai nyelvvel —, viszont Péczeli könnyedén, szinte simogatásszerűen ömlesztí magyarrá a francia szöveget. A professzornak, az irodalmi nyelvet gyengében ismerő tudósnek némiképpen hozzá kell tőnie a rendelkezésre álló magyar nyelvet az egészen más temészeti eredetihez — míg Péczeli asszonyos mozdulatokkal már kész elemeket vesz elő éléskamrájából, elméjének nyelvi tényeket szinte abnormis könnyedséggel megőrző feneketlen tárából. Ő igazán otthon van a hagyományos nyelvben, s nem kényszerül küzdeni vele — sőt, az eredetivel is versenyre mer kelni, s így könnyed, de ízetlen sorokban röptheti tova magyarul IV. Henrik történetét. S ha e száguldás közben beleakad egy-egy barokkos kép lehetőségeibe, akkor kihasználja — s van miből: régvolt olvasmányemlékek stíluslemelei kelnek azonnal életre tolla alatt. Az *Henriade*-ot fordító prédikátor előtt elsősorban két, láthatóan ösztönös könnyedességgel kezelt stílusforrás áll: az egyik a hagyományos protestáns vallásos nyelv (innen származnak szövegébe a moralizáló, biblikus közhelyek), a másik pedig Gyöngyösi nyelve — s innen származik, ami pl. Szilágyinál nincs: hogy a voltaire-i allegóriák alakjai a gyöngyösies elbeszélésben is szereplő antik istenekké változnak vissza, hogy borzalomfestéseinek hangulatai is a *Rózsakoszorú* Gyöngyösjét idézik, de idillje is az ő hagyományából vesz nyelvi elemeket. A már idézett Vénusz templom-leírás pl. az éneklő madarak szavának zengésével, az erre visszhangzó erdőkkel hegyekkel, képet és frazeológiát illetően is Kemény János egyik idilljének kései visszhangzása.²¹

¹⁹ E fejezet egészére vonatkozóan figyelembe vett tanulmány KLANICZAY TIBOR: A művészeti stílusok helye a marxista kutatásban c. műve. (Marxizmus és irodalomtudomány c. kötetben, Bp. 1964. 66—109. A Henriások stílusára vonatkozóan; NÉMEDI LAJOS: Adalék a XVIII. század magyar stílustörténetéhez. (Péczeli és Szilágyi *Henriade* fordítása.) Debrecen 1936.

²⁰ Kazinczy Szilágyi Sámuelről: Magyar Pantheon. (Nemzeti könyvtár XXXVI.) Bp. é. n. 111—123. Piskárosi Szilágyi Sámuel.

²¹ Péczeli:

*Patsirta s tengelitz a mirtus erdőben,
Fújja szép nótáit itt minden időben.
Éjjel-nappal víg énekek zengenek,
Gyönyörű hangoktól az ég s föld rengenek.*

Péczei otthonosan mozog a hagyományos nyelvi eszközök tartományában, s ugyanaz a tanulság vonható le a Young-fordításból is — csak itt még élesebben előtűnnek a prédikátor stílusának konzervatív jellegzetességei, hiszen Kazinczy- és Báróczy-szövegeket állíthatunk mellé kontrasztként. A prédikátor fordítását a kassai Magyar Muzeumban (II. 98—103.) Kazinczy igen keményen megbírálta, s éppen azért, mert nem található meg benne az a „tömött-ség”, ami az eredetit jellemzi, s amelyet — jóllehet — jól lehet „hippochondriás declamatioi” hamar eluntatják — mégis hajlandó az angol szerző érdemének elfogadni. Példán mutatja ki, hogy Péczeinél elvész, megcsönkul az eredetiben meglevő *gondolati* jelleg, az analízist, az eredeti finom gondolati rezdülleteit szétoldja a prédikátor, s helyette az olvasó érzékeire támaszkodó, egy tömbben ható elemekkel operál. Kazinczy arisztokratizmusa (azokra kell számítani mint olvasóközönségre, akik kevesen vannak és kultúráltak), hű fordítás igénye itt lényegében a nem hajlékony, nem finom magyar nyelv, a hagyományos nyelv használata ellen szól, a közérthetőség kárhóztatása csak formai vonatkozás, a lényeges az, hogy dühíti Péczei prózaivá oldott, s a magyar prédikációs irodalom színei és tónusai által módosított magyar szövege. Érdemes egy pillanatra egymás mellé állítani Péczei megfelelő szövegrészletét és azokat az *Első Éjszaka* fordításrészleteket, amelyeket — éppen a polémia kedvéért — Kazinczy közölt a Múzeum emlegetett helyén, s amelyek tőle, valamint az általa annyira tisztelt Báróczy Sándortól származnak. Az általános benyomás az, hogy Kazinczy és Báróczy merész inverziókkal, újszerű jelzőkkel és szokatlan szavakkal gazdag tolmácsolása mellett Péczei szövege bár nem erőtlén, de feltűnően prózai és ugyanakkor túlbeszélt. Az álom pl. Kazinczynál a „nyögés” Elöl gyors szárnyakon tovább repül”, Báróczynál „sebes szárnyakon kerüli e helyet, hol az inséget nyegni hallja”, Péczeinél pedig „el repül sebes szárnyakkal azok mellett a *Házak* mellett, melyekben *zokogásokat* és *nyögéseket* hall.” A különbség nem csupán az emelkedett, Kazinczy jambusaiban természetes, Báróczynál pedig nagy stílusérzékről tanúskodó jambikus lejtés és Péczei köznapis mondatépítése között van, hanem érvényre jut a másik — szintén általános s talán többet eláruló — jellegzetesség is: a Múzeum szerzőinél az „inség” nyög, Péczeinél pedig a megfogható, konkrét házakból hallatszanak ki a tulajdonképpen feleslegesen felerősített (megkettőzött és többszámba tett) „zokogások” és „nyögések”. Péczei közömbösnek látszik a szavak hangulati erejével szemben, önálja az érthetőség a fontos: Kazinczynál az Éj „ebénusi magas székeről”, „fénytelen méltósággal” nyújtja olom vesszejét az alvó világra, Báróczynál „ebanumból készült királyi székén ül” s teszi ugyanezt „on-páltzával”, „bé-fedezett és sugár nélkül való méltóságában”. Péczei viszont nem érzékeli a sajátos hangulatú ebénus, ebanum (= ében) értékét, hanem egyszerűen „fekete fából készült” s nagyon szokványos „Trónus”-ra ültetve az éjt, s ábrázatát is egy konkrét, kézzel fogható földi tárggyal, „eggy setét szőnyeggel” vonja bé. A kezébe adott pálca jelzője pedig arra is utal, hogy ez bizonyos technológiai folyamat terméke: „fekete ónból készített” királyi pálca ez.

Talán ennyiből is látható, hogy az egyik leglényegesebb eltérés Kazinczy stílusától az, hogy a *képek* Péczeinél részletezettebbek, körülmagarázottabbak, mindennemű esztétikai

Gyöngyösi:

„Zeng már minden liget a sok madárszókkal
Nyögnek a gerlitzék...
(Kemény János...)
„Kedves ének szókkal jó kedv ajaka zeng
Vidámság tántzától a gyenge pázsit reng
(Murányi Vénusz)

Péczei stílusában új erőre látszanak kelní ezek a barokkos stílusjellegzetességek, s az 1780-as évek második felében induló fiatal költőknek példaként is szolgálhattak. Pl. A Győrben (Péczei első nyomdászának, Streibignek városában) tanuló Kisfaludy Sándorról FENYŐ ISTVÁN mutatta ki a Péczei stílusától való érintettséget (Kisfaludy Sándor. Bp. 1961. 28.) — az induló Csokonai stílusán pedig még mélyebb befolyásoltságot állapít meg SZAUDER JÓZSEF készülő Csokonai monográfiájában.

meggondolást mellőzően túlbeszéltek; ő még meg is sokszorozza a „declamatio”-kat. Ugyanakkor azonban — s ez Kazinczy kritikájának a lényeges pontja — szétolvadnak, elsikkadnak a *gondolati* részletek és finomságok. A prédikátor ott beszél többet, ahol nem kellene: szétoldja, gyakran köznap prózává laposítja az önmagukban is erős hangulati hatásokat ébresztő képeket —, s ott tömörít egy „declamatio”-ba mindent, ahol éppen árnyalni kellene. Más szóval: ott szalad meg a prédikátor tolla, olyan irányba tér el minduntalan, ahonnan az olvasók *érzékei-ösztönei*, s nem *érzelmei-gondolatai* foghatók meg. Péczeli persze azért gyakran szép és erőteljes mondatai szószerkekre illők.

S ha következő művét, a *Haszonnal mulattató Meséket* tekintjük, ott is megtaláljuk ezt az immár kétoldalúnak látható törekvést: a hagyományos magyar irodalom barokkos jellegű stíluskéllékein belül maradván, az érzékekre gyakorolt hatással igyekszik megragadni olvasóit. Csakhogy a *Mesék* rámutatnak arra, hogy Péczelit ebbéli szándékában — bár nélkülözve igazán egyértelmű demokratizmust —, igen jól kihasználható forrásként segíti a nép, az egykorú magyar falu nyelve is. A viszonylag sűrűn felbukkanó emberalakok a kor magyar vidéki életéből valók: „négy poltrát” kereső favágó, a vén jobbágy, aki robotol és akit deresre vonnak, taksás, kapások, juhászok, házasságot nyélbeütő vénasszonyok és falusi papok mozognak az igazolandó erkölcsi tanulságok érdekében. De innen valók az állatok is: a „kotza”, amelyik „hasas” és „ellik”; a „zsíros ősi füvet legelő” tehenek — az állatmesék elvont kutyái „kopókká” vagy „komondorokká” válnak. S a népi színezést szólások, kitételek sokasága teszi teljesebbé. A „hű belé Balázs” módjára házassulóknak „feltöri hátát az asszonyi nyereg”, miután a csörgő szarka farkának állásából jósolják meg a vén asszonyok, hogy merről érkezik a vőlegény, s így, komoly dolgokkal „hebehurgyálkodva” „lakodalmat ütnek”. Az oktalannak „lába szárába száll az agya veleje”, a fennhéjázó vadásznak a medve „vizzel az órára”, az „otsmány féreg”, a légy pedig úgy kacag az ellene mit sem tehető oroszlánon, hogy „majd megszakad a hasa”. Az „éhróka” „kurdászik” az úton, miközben „kaprozik” a szeme és „foly éhes nyála”. A paraszt „feni a fogát” a „früstökhöz”, s olyat hajt a bálinskabutykosból, hogy „feneke a homlokát éri”. A Jupiter előtt versengő emberek egyikének olyan nagy szája van a másik szerint, mint „egy vámkerekű kalap karimája” stb.

Idézhetnénk még a példákat: az izes népi kitételeket és a provincializmusokat is, amelyek azonban csak azt a tanulságot sugallják, hogy a nép nyelvének „bevetése” lényegében ugyanazzal a funkcióval rendelkezik, mint más műveiben a hagyományt idéző nyelv: a stílus képszerűségének, kézzelfoghatóságának eszköze. Péczeli nyelvi készsége azonban e körökön belül igen magasra értékelendő; ilyenfajta, akár népnyelvi, akár barokkos jellegű stíluselemeket forgatva igen szép és érzéletes részletábrázolásokhoz tud eljutni. A X. mese (*Jobbágy, Halál*) jobbágy-rajza pl. — függetlenül a La Fontaine-i eredetitől — igen erőteljes tabló:

„Egy Jobbágy, ki hetven esztendőt meg-halatt
S bajos vénségnek nyögött sulya alatt,
Sárga mint a halál, fonnyadt, száraz, görbe,
S kinek tsipás szeme esett mély gödörbe . . .

Egyéb örökségem nem maradt Apámtól,
Hanem hogy vér tseppek tsorognak ortzámról;
A földet trágyázom forró könnyeimmel
Szint annyit, mint véres verejtékemmel . . .”

Az oktalan malatzkák által kidöntött fa is nagyon plasztikusan, mozgalmasan festve küzd az életéért:

....
Soká az izmos fa küzdött mind a hattal,
Sok ujjával a föld gyomrát megragadta
Mintegy szánván őket, fejét csóválgatta.

De mikor kiásták ágas gyökereit,
S elrágta sirjának s éltének ereit,
Le rohan a földre rettentő zugással,
Mintegy ezt kiáltva panaszló morgással: ..."

A. LIII. mesének (*Him és Nöstény Galamb*) hűséges galambját megkörnyékezi a bujaság tűzétől felhevült hím,

„De az kész volt hartzra szűz szívéért szállni.
Négy óránál tovább már vele küzködött,
Tajtékos vérében szintén meg-förödött
S fészkeből kezdett ki tsorogni vére ..

Mindez nem csupán arról vall, hogy Péczeli otthonosan mozog a hagyományos stílus-kellékek világában, hanem egyben fokmérő is: annyira otthonos, hogy éppen *ilyen* jellegű nyelvi szépségekhez tud csak közelíteni. (Nem véletlen, hogy az idézett példák valamiféle borzalomfestés lehetőségéből bukkantak elő — s így elég közvetlen módon utalnak vissza barokkos előképekre.)

Az a látható tény azonban, hogy Péczeli ismerősként jár a barokkos jellegű nyelvi eszközök között, önmagában még inkább csak feltétel; gyakran olyan lelkiállapotban dolgozik ő, hogy némiképpen megalapozottnak, szükségszerűnek tűnik vonzódása e stíluszajátságokhoz.

2.

II. József felvilágosult uralmának lehetőségei, a nemzeti mozgalom lendülete „chimérai” szándékokat ébresztett a nyugati eredmények számos mozzanatában kitűnően tájékozott, a polgári erkölcsőtől is megérintett komáromi íróban. Az egyik oldalról egyfajta monarchikus „közjó”, a másik oldalról pedig a nemzeti dicsőség lehetőségét vetítették — mintegy állandóan linspiráló *vizióként* — a prédikátor elé. Törekvései azonban kívülről illeszkednek rá az adott magyar valóságra. Talaj, osztályerő nélkül áll, s így óriásira nő számára az ellentmondásos külső erők vonzása. A kívánt célokhoz csak a tőle függetlenül mozgó erők támogatásával vélheti a közelítést, s ezért mindenekelőtt egy bizonyosfajta absztrakt érzelmi akadály, az általánosan tapasztalható (vagy az illető politikai erő részéről, vagy pedig annak pozitív törekvései iránt mutatkozó, *közöny* lesz a fő ellenfele. Így a társadalomnak a prédikátor által támadott felülete nem maga a formáció, s nem is annak valamelyik konkrét oldala, hanem egy időtlen, örök emberi magatartás, amelynek őse és ideológusa az „önös” Epikurosz. Ő gyakorlatilag csak ezt az akadályt látja a haladás előtt akkor, amikor már — Bessenyeitől kezdve — minden hazai felvilágosult elmének szembe kellett nézni a feudalizmus szükségszerű és konkrét következményeivel.

Végző fokon ez a fajta beállítottság határozza meg Péczeli stílusát is. Láttuk, hogy ő — függő helyzete miatt — *program* helyett *viziót* vetít kora elé. Sem lehetősége, sem szüksége nincs az elemzésre, vagy a polgáriassult individuum érzelmeit kifejezni képes új stíluseszközökre illetve azok kiépítésére. Nem a tudatukon át akarja megragadni olvasóit, nem a racionális *meggyőzés* az eszköze, hanem — akár megfélemlítéssel is — újfajta magatartásra igyekszik *kényszeríteni* őket. Így kerülnek elő írásaiban tendenciaszerűen a vaskosabb, mintegy az érzékek elkábitására alkalmas nyelvi elemek, ezért nincs bennük általában távolodás a hagyományos nyelvi tartománytól, sőt, néha szinte feltűnően, töményen barokkos jellegű stíluseszközök is felbukkannak nála. Csak néhány jellegzetes példára utalunk. Az *intolerancia* szörnyű — legalább olyan szörnyű, mint a pokol a barokk víziókban; s Péczeli tolla alól éppen *ilyen* stílusjellegzetességgel bukkannak elő általában az intolerancia következményei. Az *Alzir* előbeszédhez pl. már korábbi magyar szövegek — igaz, más célzattal — adhattak elemeket. A francia szöveg itt is csak apropo.

„Alig találtatik olly hely a föld színén, a hol a keresztyénségnek ama *rút motska*, a Fana-t izmus, vagy Vallásbeli gyűlölség magának *vérengző oltárokat s oszlopokat ne emelt volna*...” Az eredeti tanulmány szerzője, Las Casas, az üldözött indiánokat bárányokhoz a „maga Nemzetét pedig *fene tigrisekhez s éhező farkasoknak dühös nyájjakhoz*” hasonlítja. Ez a keresztyénségnek *undok motska az, amely vér özönnel töltött bé majd minden országot*...” stb.

A tolerancia érdekében agítál így — rettenetet dobva s nem rációt a megborzasztott hallgatóság elé, mint hajdan éppen az intolerancia szószólói vetítették rémüldöző közönségük elé a pokol látomását. De ha a *magyar nyelv* kérdéséről szól, akkor is hasonló a módszere. Lát-tuk: koncepciójában is két irracionális véglet, nagy érzelmi töltéssel bíró, fenyegető vízió illetve lelkesítő vágykép, a nemzet halála és ragyogása szerepelt jobbra célként és érvként is. S ez a fajta szemlélet a részletekre is átsugárzik. A Young Bé-vezetésében sem okolja meg, hogy miért kell a magyar nyelv, hanem az íránta tanúsított általánosan tapasztalható érzést igyekszik egy hatásos allegóriával, retorikusan ismétlődő mondatépítéssel megváltoztatni. „Képzelve úgy Nagyságtok, mint ha a mi kedves Magyar nyelvünk egygy mindenétől meg-fosztatott, mély gyászba merült keserves szívű Özvegynek gyászos formájában Nagyságtok lába elejbe borulna, s az ő rebegő ajakairól alá folyó, s hervadó ortzáján egymást üző köny-veivel meg-feresztett szavaival zokogva panaszkodna azok ellen az ő nagyra ment saját Gyermekai ama különben nagy hírű, fényes ranggal és érdemmel ékeskedő Hazafijak ellen, a kik ötet méltatlanul meg utálták, s az ő születésének földéből szám-ki-vetésre üzetten meg-engedik. — Képzelve úgy nagyságtok, mint-ha az ő sok sirás között kiontatott panasza után fel-derülvén egygy kevésbé szíve, nyájas mosogással kérné Nagyságtokat mint híres Ele-inknek Hazájokhoz való szereteteknek méltó Örököseit, hogy továbbra is a” stb. stb.

A magyar nemesség jobb részéhez általában *kéréssel* fordul —, a másik hatalomhoz, az illúzióitól teljesebben befedett udvarhoz viszont általában nem. Ezt vagy konkrét propagandá-val segíti, vagy, — *ünnepli*. Az *Alzir* fordításhoz írott, 1790. febr. 2-ára keltezett Ajánlásában pl. Kaunitz-nak celebrál — nem lehet kérdéses, milyen jellegű — ünnepet:

„Úgy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Birodalomnak boldog lakosai így kiál-toznak e napon az Égre... Úgy tetszik, mintha látnám, miképpen egyengetik össze a Magyar Muzsák az ő ékes hangjait... Úgy tetszik, mintha hallanám, hogy az egész Hazában az egeket tsapdossák a víg szózatok...”

Retorikus ismétlések, víziós motívum („Úgy tetszik...”), a szélsőségek, fantasztikus méretek halmozása, jól árulkodnak a stílusvonzalom irányáról.

S éppen itt kell szót ejtenünk Péczeli Hervey-fordításáról. Nem véletlén, hogy az azono-sulástól, a szolgálat lehetőségétől, részben: illúzióitól is mindinkább megfosztott, a magára-maradottság érzését megélni kezdő Péczeli nyúl utána 1790 első felében. Halványan bár, de itt van egy lehetőség, hogy, a tendenciaszerűen érvényesülő barokkos vonzalmakon túllépve, egy új stílus felé tegyen lépéseket. (Nem lehet véletlen az sem, hogy a prédikátornak ez a mun-kája „élt” a legtovább: 1822-ben jelenik meg változatlan kiadása.) Igaz, hogy az egész mű a lényegét illetően a youngi körben mozog, de van néhány lényeges pontja, ahol különbözik is tőle. A halál mindennél hatalmasabb voltának bizonygatása, s ezzel összekapcsolva: a túlvilá-gon egyedül minősített, s ily módon a halált is legyőző igazi, belső emberi értékek propagálása itt már kevésbé elvont módon történik. Nem a prédikátor idézi itt a példákat, hanem a példák követik a prédikátort; az evilági gyötrelmek emberi alakokon, sorsokon át világosodnak meg, bizonyos fajta típusok dokumentálják az emberek között oly általános törekvések, célok gyarló voltát. S ezzel van kapcsolatban egy másik, lényegesebb vonatkozás is: megtalálja már az evi-lági örömöket, a „teremtőtől nekünk készített örömöket.” Felbukkan az egyszerű, „mezei” élet szeretete, a „nature”-ből látunk metszeteket, s ha minden részt imaszerű elmélkedés is követ még, de mégis: megjelenik Péczeli tolla alatt, örömteljes részletességgel a *táj* is, amely nem ellenségesen veszi körül az embert (mint Youngnál, ha egyáltalán idéz természeti képet), hanem ölelőn. Szépségei elsősorban az istent dicsérik ugyan, de e rajzokban már — más oldal-

ról — az elvágódás, a többi emberrel (a viszonyokkal) való elégtelenség szentimentális motívuma is benne bujkál. A tájban álló, az emberektől elvonuló, s az evilági hívságokat megvetve a természet nyújtotta örömekben *feloldódó* paptól nincs már messze az emberektől sérített, s emiatti tehetetlen bánatában a természeti szépen *vigaszt*, pótlást kereső, tisztán szentimentális, érzékeny, modern ember — egy Tihany zengő bérzeihez forduló Csokonai, vagy éppen egy könnyes leányalakja a századvégnek: Fanny. S valószínű, hogy a komáromi prédikátor régies mondatfűzései ellenére is inspirálhatta — néhány hangulatával — az ő műveit jól ismerő, stílusművész Kármánt:

Egy igen kies nyári napnak reggele volt ez. Úgy látszott, hogy különösen könnyű és friss volt a levegő-ég és az új életet nyert természet vig kedvvel mosolygott.” (Hervey 44. Reggeli séta.)

„Szép volt a reggel. A hajnal könyvező szemekkel jött fel. Frissítő szellők lehellettek. Az illatok fellegei széjjelhabzottak a nedvesített mezőkön; a megvidított egész teremtés mosolygott.” (Fanny, VIII.)

A leírt természeti képek szerkezetének azonossága (szép reggel — friss levegő — mosolygó természet) szembetűnő. De megfelelés van Fanny monológjai és a Hervey meditációk között is — főleg a természet szemléletéből kiinduló, azzal összekapcsolt hangulatok, gondolatok rajzában. A Hervey — főleg természet érzése révén — a szentimentalizmus felé hajlik, s műveinek lefordításával Péczeli feltétlenül Kármán felé mutat.

3

A modern szentimentalizmus azonban csak futó lehetőség, amely Péczeli előtt felvillan 1790 elején. Ő már túlságosan determinált ahhoz, hogy rálépjen erre az útra, a magányos érzékenység útjára.

Az önmagában soha nem álló, hazafiúi felbuzdulásában nagy célokat magvalósítani akaró alattvalónak kellett a hatalom biztosítéka. S amikor összecsapnak a világi hatalmasságok, azok, amelyeket nem azonos illúzióködben ugyan, de vezetésre rendeltetteknek látott és amelyeket — megfelelő funkciókban — összebékíteni akart, akkor láthatóan „kizökken” számára az idő, nem találja helyét a világban s fokozatosan visszavonul a papi kúria csöndjébe. Mintha most már megfogadná apósának, az 1786-ban elhunyt Varjasnak tanácsát: odahagyja a veszélyes vizeket. Küzdenie kell betegségével is, de azért dolgozik. A Gyűjtemény utolsó két negyede már nem folyóiratként, hanem könyvformában jelenik meg, s nem is hordoz direkt, a kor számára szóló mondanivalót. Péczeli az absztrakt tudományosság műzsáját szolgálja már csak valamiféle egészen távolinak látott „közjó” reményében másrészt pedig egyre inkább előtérbe lép nála az a végső forum, amelyhez az egymással csatázó nemesség és udvar helyett apellálhat: az isten. 1790 után egymást érik hatalmas terjedelmű fordításai, prédikációs gyűjteménye. Hangsúlyoznunk kell azonban: elsősorban *változásról* és nem *törésről* van szó e fordulatnál.

Péczeli ellentmondásokat magában rejtő morális készségeinek lényeges, feltűnő jellemvonása volt, hogy önmagát lényegében meg nem tagadva tudott nagyon tág amplitudón mozogni, s hogy e mozgás iránya és mértéke mindig attól a társadalmi-politikai közegtől függött, mely körülvette. A valódi, születéstől, társadalmi helyzetétől, vagyontól független *érdemek*, emberi értékek igénylése mellett, ebbe belefoglalva csaknem állandóan ott van a higgadt, sztoikus alattvalói *igénytelenség* —, s ez az a két (szervesen összekapcsolt, összetartozó) súlypont, amely körül forog, foroghat magatartása. A „valóságos belső érdemek” tisztelétének, követelésének polgári-felvilágosult lényege teszi lehetővé, hogy azonosuljon az „égalité” tipikusan aufklérista követelésével, hogy igent mondjon a „változások”-ra. Ezek azonban csak

ritkán robbannak elő, akkor, amikor bizalmat ébreszt benne a nemesi-nemzeti mozgalom, amikor a lendület úgy mutatja, hogy képes a nemesség átlépni saját korlátain is. Az általánosan jellemző viszont nem ez, hanem egyfajta állampatriótai tartás: a valódi (monarchista közjó-cél szentesítette) emberi értékek követelése, hangsúlyozott, erőteljes követelése. De ez értékekbe nem kevésbé hangsúlyosan benne foglaltatott az alattvaló nyugalma jelentő igénytelenség is, amely azért lesz döntő jellemvonás, mert biztosítja a Monarchia rendjét. Ez akkor érvényesül, s általában ez érvényesül, amikor reális és befolyásoló hatalom a felvilágosultnak látott, „közjó”-ra vezetésre alkalmasnak hitt császári ház; s amikor a prédikátor az ő szolgálatára igyekszik nevelni a magyarokat, persze úgy, hogy a szolgálatba beleérti, a Monarchia rendeltetései közé tartozónak gondolja a nemzeti dicsőség elérését is. Ez a helyzet 1790 után szűnik meg. Az udvar és a nemesség között nincs többet béke, megrendül a Monarchia rendje és így értelmetlenné válik a prédikátor eddigi törekvése: az értékes emberi vonásokra való nevelés szándéka. Élete utolsó két esztendejében így nem maradhat más, mint az, hogy az *igénytelenséget*, a lemondást, a vallás hagyományos erkölcsi kategóriáit, az alázatot, békét, szeretetet hirdesse. Az *Erkölcsei prédikációk*... első két kötete 1790 második felében jelenik meg, A *Szent Írás teológiája*...-nak két vaskos kötete pedig 1792–93-ban jön napvilágra. S hogy mennyire a templomon belülre került érdeklődése, hogy erkölcsi tanításai mennyire nem evilági jellegűek többé, azt éppen az a hatalmas munka mutatja, amelyet Maissonnet ötkötetes *O testamentumi Ekklesiának Históriaja*-nak lefordításába fektetett. (1791.) A túlvilági igazságtéves került közel — hiszen a földről eltávolodott a közjó reménye: az igazi közjó odaát van csak, arra kell készülni. Az „érdemek”, amelyeket eddig mindig egy földi közjó lehetőségei és távlatai diktáltak, kiszorulnak illetve átalakulnak, a lemondás, az igénytelen istenes „bölts” alapvető erkölcsi tulajdonságai kerültek végleg előtérbe.

A politikai-hatalmi helyzet alakulása teszi szükségessé e változást, de egészségi állapotának egyre válságosabbra fordulása mélyíti el. Most már tényleg közel van számára a halál, amelyet tulajdonképpen mindig is közel érzett magához: már a *Henriás* első kiadásához írott Elő-beszédének végén kételkedett: vajon betegsége miatt tud-e még hazájának szolgálni. Akkor még tudott: fizikai értelemben is rengeteget dolgozott — kevesen írtak tele kilenc év alatt több „árkust” mint ő. Negyvenként éves korában bekövetkező halála így szinte sorsszerű: 1792. december 4-én talán éppen „chimérai” szándékai vitték sírba. S mi lett az „árkuskos”-kal? Tudjuk: az óriási lendülettel és akarattal futott pályán létrehozott opusz sorsa a gyors süllyedés. A prédikátor által képviselt tendenciák azonban nem múltak ki hatás nélkül irodalmunkból.

4.

A Péczeli-féle ellentmondásos mentalitás nem egy megnyilatkozásának láttuk inspiráló hatását a század legnagyobb magyar költőjére, a Gyűjteményt folytatni is akaró *Csokonaira*. A mecénás probléma az ő számára *személyes kérdés* —, a leltárkészítő Péczeli azon a nyomon járt, amelyen a műalkotást létrehozó 20 éves debreceni diák. Az új, polgári erkölcs tételeinek kisugárzása centruma is lehetett Debrecen felé a komáromi paplak, lakója pedig a csak érdemei miatt hírrel jutalmazott literátor képe. Egy szabadabb, az Iskolától eltérő esztétikai gondolkodás bontakozásához is hozzájárulhatott a prédikátor. Vitéznek — ódázva a *Magánosság*hoz — már nem először kellett leírni a, hogy a poéta „teremt új dolgokat” a „*semmiből világokat*”, hiszen elhangzott tíz évvel korábban a Földi János által jól ismert Hírmondó-cikkben, hogy a poéta „*teremt ott is, ahol semmi nints*”. S e cikk másik gondolata, hogy a poéta képzelete „egy pertzentés alatt az egész világot öszvejárja”, szintén az oly gyakran felemelkedő lelki Csokonai ihletére utal, s arra a helyre mutat, ahonnan — igaz, visszahullva, de — *Az ember a poézis első tárgya* c. vers poétája felröppen földet is elhagyó égi útjára. De Csokonai *egész életműve* — s ez is a kontaktus egyik formája — Péczeli ellen van. Az ő plebejusi, rokokós művészete pole-

mikus éllel feszül szembe Péczelinek a neosztoikus tendenciák hordozójává desztillált Youngra épített erkölcsi sugallataival; másszóval: Csokonai erkölcsi magatartása elveti az igénytelenséget. A *vidám természetű poéta* c. 1793-as költeménye így tulajdonképpen igen komoly fordulatot jelölő vers: éppen Young-gal és Hervey-vel számol le új és saját költő magatartásának védelmében. A kompromittált „virtus”-okat dobja félre, illetve tetézi meg az *Uj esztendei gondolatok* c. verse is, egy költeményen belül ábrázolva e folyamatot. A vers első kifutása („Utas, itt fekszik Vitéz,) Egy nap XXIV óra: ennyit ér”) még teljesen az általa is megjárt youngi tartományban mozog. A Péczeli által fordított *Éjtszakákban* (Időről c. fejezet) szerepelnek ilyenfajta gondolatok: „Minden nap egygy elvégzetett élet”, vagy: Halandó! Tudod mennyit ér egy szempillantás?” — De a folytatás rácafol erre: félrelöki az ellentmondásos virtust, s a befejező gondolat a boldogságról lemondani nem akaró, plebejus-felvilágosult poétáé. Költészetének rokokos színei e háttérből súlyosabb jelentéssel tűnhetnek elénk.

De a kor másik hatalmas alakjának Kármán Józsefnek életműve is kimutatható kapcsolatban van a Péczeli féle oeuvre-rel, s az a tagadásban is megmutatkozó rokonság, amely ott lappang a komáromi pap és az Uránia ifjú szerkesztője között, talán mélyebb motívumokat is mutat s általánosabb is, mint a Csokonaihoz fűződő viszony. S mivel a kortársi, illetve az őt közvetlenül előző magyar irodalomra direkt utalás alig van Kármán művében, előbb az eddig nem dokumentált feltételt: Kármán Péczeli- illetve Gyűjtemény-ismeretéről kell ejtünk néhány mondatot.

Nem túl jelentős, de mégis elgondolkodtató az, hogy az Uránia indulását a Hirmondóban bejelentvén, Kármán mindkét alkalommal felsorolja a már akkorára megszűnt folyóirat-elődöket, és — az időrendben is korábbi kassai Magyar Múzeumot, valamint az Orpheust is megelőzve — mindig a Mindenés Gyűjteményt említi először.²² A fogalmazó elme ösztönös mozgását, talán önkéntelen — szubjektív kategorizálását jelzi ez a véletlennek tűnő kis mozzanat, amely azonban — jobban széttekintve — szinte szükségszerű. Elég világosan kimutatható ugyanis, hogy Kármán apja, a losonci prédikátor révén a szintén felvidéki származású Péczeli ismeretségben volt a familiával, ha korábban is, de az idős Kármán szintén Svájcban tanult, itthon pedig a Péczeli által is tisztelt Ráday Gedeon embereként működött. Nem túlságosan merész feltételezés, ha úgy véljük, hogy amikor Péczeli 1786-ban, Debrecenből, Varjas temetéséről hazajövet kitér — mint Rádayhoz írja egyik levelében — „barátait és atyafiait” meglátogatni Losoncon, akkor ezek között volt, ha ugyan nem ő volt az első, a község hozzá hasonlóan Európát járt prédikátora.²³ Később ajánlja majd Gyűjteményében az öreg Kármán Osterwald-fordítását (II. 19.), ahol azt is tudja, hogy a mecénás, Szilassy László ingyen is osztogatta a költségen nyomtatott munkát. Mindezek figyelembe vételével nyugodtan állíthatjuk, hogy amikor az ifjabb Kármán 1789 szeptemberében — pontosan nem tudni miért — megszakítja bécsi tartózkodását s mintegy öt hónapi (1790 február elejéig tartó) időre Komáromba utazik Lizi hugához, akkor nem csupán sógoránál időzik, hanem bizonyára tesz jónéhány látogatást apja ismerősénél, a város immár országszerte ismert literátus papjánál is.²⁴ A prédikátor pedig éppen ekkor, ez év szeptemberében bocsátja útjára a Mindenés Gyűjtemény első „leveleit”; most indítja el újra azt a vállalkozást, amelyet az ifjú látogató később Urániájának forrásai között feltétlenül számon kell tartanunk. Bármennyire is több izléssel és

²² Az Uránia idézett hirdetéseit közli GÁLOS REZSŐ: Kármán József. Bp. 1954. c. monográfiájának Függelékében: A Magyar Hirmondóban megjelent cikkei az Uránia megjelenéséről. 158.

²³ Péczeli Rádayhoz intézett levelét I. Ráday Levéltár: Ráday I. Gedeon levelezése. 1872. Péczeli — Ráday I. Gedeonhoz, 1786. szept. 18.: „... azért is utamat vettem Miskolcnak és Losoncnak, hogy azon a részen lévő Atyámfiat és Barátimat is egygy úttal meg látogathassam ...”

²⁴ Kármán komáromi tartózkodásának körülményeiről ír Gálos i. m. 41–42., de érdekes, hogy egy szót sem ejt arról, hogy Komáromban ekkor működött író!

választékossággal készült Kármán vállalkozása, Urániája „vegyes” anyagának tervezeténél észre kell venni, hogy „mindenes” Gyűjtemény már magyar előzményei között szerepel: lényegében ugyanazokat a témákat hirdeti meg ő is induló folyóiratának „foglatjában”, amelyekkel a komáromi vállalkozás is szolgált olvasóik. Néha még a cikkek által feldolgozott források mögött is az azonosságot kell vélünk. Pl. az Urániában jónéhány folytatásban következő „Nemzeteknek szokásai házasodáskor” esetében, amely ugyanazt a témát meríti ki, mint a Gyűjteménybeli *Golkonda, Arrakán, Siám, Korea Országokban való házasodás Módja* I. 350—353) c. cikk és folytatásai (I. 370—72; I. 429—431.). Az Uránia szerkesztőinek kulcsproblémája, a *nőnevelés* kérdése is gyakori téma a Gyűjteményben — elég sűrűn szerepel olyan jellegű írás, amelyet Kármán a foglatban „Nagy tettei nevezetes asszonyoknak” c. rovatba tartozónak vélhetett. S ha mást is értenek nőnevelés irányán, azért véleményük sokban azonos is lehetett, pl. Péczeli egyik ilyen tárgyú cikkének (I. 83) felkiáltása: „*Hogy eshetik az meg, hogy illy rosszul neveltetik az emberi nemzetnek szebbik fele?* —, amellyel bizonyára Kármán is egyetértett, s így természetes módon rögződhetett meg tudatában, hogy azután ő is hasonló frazeológiával sóhajton fel Jelentésében az aszszonyi nemhez: „*Mint esik meg az mégis, hogy az emberi nemzet szép felének formálását, hasznos gyönyörködtetését annyira el-felejtjük?*” Vagy a *Módit* író Kármán olyan nőt ábrázol, aki szívtelen gyermekekhez, de odavan kutyájáért; s a Gyűjteményben is van írás — ugyanúgy Juvenális mottót idézve, mint Kármán — arról, hogy „Némelly Bétsi Dáma” „szégyenli maga magzatját ölébe venni: pedig Mops kutyáját kényesen hordozza karjain.”

Ezek a tények talán kellő erővel vallanak arról, hogy Kármán jól ismerte a Gyűjteményt, s hogy bizonyára ismerte a szerkesztőt is, akivel öt hónapon át egy városban is tartózkodott, s alapul szolgálhatnak arra is, hogy hitelesen mutathatunk rá koncepciót illető kapcsolatra is a zseniális Kármán és Péczeli, a szűrkébb, de idősebb s imponálóan művelt literátor között. Szóltunk arról, hogy a Gyűjteményt szerkesztő Péczeli jellemzője egy bizonyos „irodalmiasított” ország utáni vágyakozás, és sajátos, tulajdonképpen irodalmiatlan irodalomértelmezése miatt szemléletében rendkívül megnőtt a szerepe az ilyen szempontú „környülállásainknak”, anyagi lehetőségeknek; számára általában mellékes szempont a speciálisan irodalmi kérdések iránti érdeklődés. S éppen ez az a pont, ahol valami rokonság érezhető Kármán és Péczeli között. Őt esztendővel később ugyan, de az Uránia szerkesztője is hozzá hasonlóan, egy „irodalmiasított” ország ideálképét, s nem pedig kifejezetten literatúránk fejlettségét nézve indítja nagy tanulmányát. Őt egy ilyenfajta nézőpontból kapott általános képnek a leverő tanulsága, s nem pedig az adott magyar irodalmi fejlődés állapota vezeti el azzal a keserű megállapítással való egyetértéshez, hogy a „mi klimánk ellenséges a tudományoknak”, s az ezt követő elemzéshez. Összkulturális, s nem irodalmi szempontok szerint közelít a magyar glóbuszhoz, mint pl. Kazinczy vagy Batsányi, akik *ebből* a szempontból nem látnak olyan leverő képet, mint Kármán. Ők, ismervén az őket közvetlenül megelőző magyar irodalmat, írók-elődök inspiráló kezdeményeit—Kazinczy Báróczy magyarságán sikolt fel, Baróti Sz. inverziói búvólik, Batsányi Ányosért lelkesül és — tisztelven a poézist, tiz esztendővel korábban is igazul állapíthatták meg, hogy a „Poézisban már jó tova mentünk”. Az ő mindent egybeemelő elégtelensége az addigi magyar irodalom produktumaival szemben — talán joggal állíthatjuk —, nem csupán igényességének következménye, hanem sajátos, az általánostól eltérő irodalomközelítése készségének is. Ő nem mint *poéta* lép be irodalmunkba, a „versecskék” elleni felháborodása nem csupán a tényleges versecskék miatt lehetséges, de feltétlen benne van — ahogy erre rosszállóan Gálos Rezső is rámutat — a verses forma iránti közönye is. A „nyomos tudományok” mellett nála a poézis — *csak* poézis, s az elvi elismerést mindig kíséri a megszorító *de* szócska is. Ez a magyar irodalmi hagyományokat (a verseket) lenéző fellépés, a *Zaire* Elő-beszédet író Péczeli külföldről hozott (persze itthon hamar elhalkuló) hevületét juttatja eszünkbe. De ugyanennek a közelítési módnak—Péczelivel szintén rokon — következménye-tünete, hogy Kármán elméletileg közömbös a *nyelv és stílus* iránt (ami

persze nem jelenti azt, hogy gyakorlatilag nem volt stílusművész), kitételeit: „... dolgot, ne héjt, velőt nem formát, de valóságot” nyilván így kell értelmeznünk. A „nyomos tudományok”, a gráciákkal felékesített „nyomos” tudományok kérnek itt teret maguknak (a „res”) és mellettük pedig egy nyugat-európai” jellegű, forradalom előtti szentimentális magatartás.

Kármán és Péczeli rokonságát tehát kiindulópontjaik közötti megfelelésben, klasszicizmusuk megbontottságának jellegében vélhetjük felfedezni. A „dolgot” túlhangsúlyozó koncepció tűnik egyformán elő, s amennyiben előrelépnek a „tisza” klasszikától az esztétikai gondolatok terén a romantika felé, a *nyelv*re vonatkozó felfogásukkal ugyanannyit vissza a klasszicizmusnak egy vulgáris változata felé. Éppen azt becsmérlik ők a literátori törekvésekben, amely pedig nálunk alapfeltétel volt egy korszerű — s szintén megbontott — klasszika áthasosításában: a zseni-elvnek a *nyelv*re-stílusra vonatkozó érvényesítését.²⁵ Persze az irodalomhoz való közelítésük azonos iránya mögött más világnézet, más érzület és (Kármán részéről) jóval nagyobb tehetség áll. Innen van, hogy az Uránia szerkesztője végeredményül Péczeli törekvéseinek éppen *diametris* pontjait kapja: az érdem-problematikát felvető Fanny morálja gyökeres ellentéte Youngénak, a kultúrált ország vágyképe őt nem tolmácsolásra bűzdítja, hanem — eredetiségre. Irodalmunk soron következő társadalmi feladataihoz azonban nem megfelelő a kármáni program sem: a közvetlen jövő Kazinczy reális nyelvújítási küzdelméé, egy valósan kibontakozható klasszicizmus kiépüléséé. Péczeli működésének eszmei tendenciái leginkább Kármán őt „megszüntette-megtartó” művében élnek tovább, de erről a maga romantikájának első noccánását megérző, a Nemzet tsinosodásának íróját²⁶ idéző Kőlcsey már semmit sem tud.

Ференц Биро

ЙОЖЕФ ПЕЦЕЛИ, II.

Переводы Пецели из сочинений Вольтера служили йозефинистским целям, однако йозефинизм проповедника, характеризующийся прочими очерками, непрерывно изданными памфлетами и газетными статьями является иллюзорным с самого начала. Он был убежден в том, что целью Йозефа Второго является приведение венгерской нации к процветанию, и что в том, что ему не удалось достичь этого, виновны в первую очередь «сами венгры», плохие советники, вводящие императора в заблуждение, как и магнаты, которые почувствовали отвращение к своей нации. В очерке доказывается, что Пецели продолжает быть приверженцем императора и тогда, когда его журнал, Минденеш Дьюйтемень (Всеобщее собрание) наполняется национальными требованиями. Однако национальное движение, возглавленное дворянством, все-таки вызывает чувство недостатка в проповеднике, и его неудовлетворенность создает большое напряжение, так как он может считать уже исключительно дворянство поддерживателем национальной славы. Его настроение изменяется в зависимости от того, в каком освещении проявляется дворянство, которое заботится только о своих классовых точках зрения и касается национальных отношений лишь посредством последних. Пецели считает, что национальной славы можно достичь в области литературы, и столь часто проявляющееся в этой области равнодушие показывает и призрак смерти нации, в которой антиципируется романтизм. В его мышлении литература получает огромную роль в 1790-ых годах, но решающей функцией его соображений о литературе является националистическая документация славы, которая резко противоречит его воззрениям в период его ненарушенных йозефинистских мнений, то-есть, целям построения монархистской морали. Это объясняется тем, что он желает достичь своих целей, параллельных просветительной философии, служа независимым от последнего и противоречивым политическим силам. В его соображениях о литературе отражается его зависимость от монархистского и сословного строя. Из этого вытекает, что он сохраняет бароккоподобный стиль старой литературы даже и во второй половине

²⁵ A magyar klasszika zseni-elvét a *nyelv*re vonatkozóan I. HORVÁTH KÁBOLY: A klasszikából a romantikába. MTA I. OK 1962. 231—266.

²⁶ Kármán hatását az ébredő magyar romantikára I. SZAUDEK JÓZSEF: A magyar romantika kezdeteiről. c. tanulmányában. (A romantika útján. Bp. 1962. 20—24.)

1780-ых лет. В его положении использование языковых средств вызывания эффектов играет важную роль.

Он представляет собой одного из типических писателей своего периода, творчество которого быстро утонуло, но который в свое время, именно вследствие своей «двойной связанности», имел весьма значительное влияние. В очерке при помощи филологической документации доказывается, что великие творцы конца 18. века, как, например, между прочими, Чоконаи и Карман, были в глубоком духовном контакте с творчеством комаромского священника.

ARANY TOLDIJA ÉS EGY NÉPIES HŐSI ÉNEK

"Ki volt tanítód? hol jártál iskolába?
Hogy lantod ily mesterkezekkel pengeted."

(Petőfi)

Arany *Toldijának* irodalmi előfeltételeit vizsgálva irodalomtörténetírásunk már felhívta a figyeimet a népmesei hősformálás szerepére, a Szalontán élő hajdúhagyomány ismeretére, a népdalok természetszemléletének a rokonságára, Gvadányi népies hangjának ösztönző jelle-
gére, s főként Petőfinek Arany hangját feloldó inspirálására.¹ Az Arany-filológia azonban több-
nyire Toldi szövegének egyes soraihoz, szakaszaihoz próbálta megkeresni a föltételezhető előz-
ményt, az irodalmi példát. Ezen előzménykeresés során csaknem kizárólag irodalmunk rangos
epikus verselői jöttek számításba, az irodalmi élet másod-, vagy harmadvonulatában áramló,
kevésbé művészi epikus szövegek azonban nem. A *Toldiban* megvalósuló szintézis viszont a
távolabbi múlt mégoly jelentős epikus hagyománya felől csak kevésbé közelíthető meg, hiszen
így jobbra egyes részletek, de nem az egész, nem a szintézis előfeltételei kerülhetnek megvilá-
gításra.

A XIX. század első harmadának ponyvára is kerülő nyomtatványai még kevésbé keltet-
ték fel irodalomtörténetírásunk érdeklődését, pedig ismerte Arany ifjúkori olvasmányoszmóját,
talán nem lett volna érdektelen tüzetesebb elemzésük, hiszen közöttük nem egy kapcsolódik
Arany szülőföldjének helyi néphagyományához is, amit pedig Arany kitűnően ismert. Arany
Toldi-kompozíciójának tárgya Ilosvai műve és a Toldi személyéről szóló eleven néphagyomány:
a tárgy azonban csak kisebb része a műnek, a személy és alakjához kapcsolódó történet ürü-
gyn kibontott és megvalósított koncepció, a megformálás, szemlélet, Arany terminusával a
„kompozíció” a lényegesebb.

A XIX. század elejének népszerű történeti énekei talán vallomással szolgálhatnak arról
az epikai hagyományról, melynek szerteágazó, egymás mellett haladó, sokrétű világából közvet-
lenebb ösztönző-, előzményszálak vezetnek Arany *Toldijának* nagy összegezéséhez. Közelebbi,
s a megfogalmazást tekintve rokonabb előképek ezek, mint a rangosabb, de távolabbi költői
hagyományok.

A század első évtizedének ponyvára is kerülő történeti énekanyagából Vörös Mihály
A bajnokok Vég-Gyula várában c. Szegeden, 1807-ben nyomtatott epikus énekét szeretném
kiemelni.² Vörös Mihály személyéről — sajnos — csak annyit tudunk, amennyit hősi énekének
végén a szerző elárul magáról. Az ének befejező szakasza utal az énekszerzés idejére, majd
a költő maga-mentségét adja elő:

Szerzett verseimbe ne nézd a hibákat,
Vizsgáld inkább a költött munkákat,

¹ Toldi irodalmi előfeltételeiről I. HORVÁTH JÁNOS: A nemzeti klasszicizmus irodalmi
izlése. Tanulmányok. Bp. 1956. c. kötetében 360—363. — SÓTÉR ISTVÁN: Nemzet és haladás.
Bp. 1963. 86—98. — A hajdúhagyományról: Arany János Válogatott művei I. köt. Bp. 1952.
BARTA JÁNOS: bev. tanulmánya 7., 22. — Arany szalontai környezetéről, a szülőföld szellemi
arculatáról KERESZTÚRY DEZSŐ: Arany János nagyszalontai világáról. ItK 1965. 34—53.

² Vörös Mihály énekének egyes részleteit VIRÁGH FERENC: Krónikák és históriás énekek
a török kori Körös-Maros közéről. Békéscsaba 1961. c. kiadványából idézem.

Mert csak tíz hónapig jártam iskolákat,
Kevéssé esmértem a szelid Muzsákat.³

A Grün Orbán betűivel nyomtatott kiadvány címlapja még annyit közöl énekünkről, hogy „Irattatott a 'Hód vize' partyán”, azaz Hódmezővásárhelyen készült. Szerzőnk önmagát mentő megjegyzéseit azonban némi fenntartással, óvatossággal kell fogadnunk, mert énekének tüzetesebb elemzése végül is arról győzi meg az olvasót, hogy szerzője bár bevallása szerint csak egyetlen szűk esztendőn át járhatott iskolába, de azért ismerte a „szelid Muzsákat”.

A hódmezővásárhelyi „nemes” népköltő éneke a XIX. század második felében került ponyvára s számos kiadásban, átdolgozásban látott napvilágot a század végéig. Prózaí változatát is ismerjük, és Békés megyében még a XX. században is élt az ének szájhagyomány útján. Irodalomtörténetírásunk már felfigyelt Vörös Mihály énekére. Echhardt Sándor *A bajnokok Vég-Gyula várában* tüzetes elemzésében⁴ a régi magyar epikus ének-hagyományt örököző, továbbvivő, a XIX. századba átmentő sajátosságait hangsúlyozta, hiszen nyilvánvaló az éneknek a régi históriás énekekkel való rokonsága, a *Cantio de militibus pulchra* szövegének a hatása, a krónikás modor, Istvánffy történeti művének az ismerete és egy sor más, ugyancsak a régi irodalomra visszavezethető tulajdonsága. Nem tudjuk pontosan, hogy a Gyula várában közkatonaként élő Toronyi Tamásról milyen úton-módon készült az az alapszöveg, amelynek a segítségével Vörös Mihály megírhatta epikus énekét. Echhardt Sándor kissé óvatos fogalmazása szerint: „Az a gondolat, hogy ezt a közkatont Zrínyi Miklós-szerű hőssé avassa, ki hőstetteivel magára és Gyulára vonja Szolimán haragját, származhatik Vörös Mihálytól, ki esetleg olvasta a Szigeti veszedelmet, de ez nem valószínű ennél a műveletlen írónál.”⁵ Hősi énekünknek az Echhardt Sándortól oly szépen jellemzett rokonsága régi históriás énekeinkkel valóban a legszembevetőbb, de Zrínyi ismerete sem tagadható. A *Szigeti veszedelem* ismeretére utal Toronyi Tamás roppant erejének eposzi hangú mitizálása; nemcsak minden harcban győz, rendet vágva a törökök soraiban, de halálát sem okozhatja az ellenség; nem párviadalban, vagy a harc forgatagában leli halálát, hanem miközben egy török vitézzel viaskodik Gyula ostromakor, ledől a megrongált bástya s az zúzza halálra. Zrínyi eposzáinak a sorai, jelzői visszhangoznak sokszor hősi énekünkben: „Tűz jött a szeméből itt minden magyarnak, Szája vérrel habzott, mint búsult vadkannak.”; „Ordítanak a szpáhik szörnyű kiáltással, De Henyei felel hektori csapással.”; „Miként a pusztító ölyv a galambokat.”; „Hogy lovával együtt a földre ledőle. Vérivel a lelke is kiméne belőle.”; „Mint prédáló vadkan, úgy szórta, szaggatta, Számtalan tatárnak fejét bérontotta.”⁶

Vörös Mihály „históriás éneke” azonban nem csupán a régiség átmentője és továbbvivője, XIX. századi népszerűségének sem ez elsősorban a magyarázata. *A bajnokok Vég-Gyula várában* szembevetően heterogén jellegű epikus ének, s ha lényeges mozzanat is benne a régi históriás énekekhez való kötöttsége, korántsem ez a legfontosabb jellemzője. A népi énekszerző színvonalán ugyan, de az epikus ének történetének több stíluskorszakon átvonuló fejlődéséből olvaszt magába lényeges és kevésbé fontos műfajbéli tulajdonságokat, stílári eszközöket, de tartalmi motívumokat is. A krónikás modor (Tinódi), a balladai hangvétel (*Cantio de militibus pulchra*), az eposzi hősfarmálás némely motívuma (*Szigeti veszedelem*), a nemesi udvarház népies-idillikus megjelenítése (Gvadányi), a felvilágosodás nemzeti törekvéseinek némely motívuma (Várna, Mohács), mind arról tanúskodnak, hogy Vörös Mihály epikus énekében egy, a népiesség jegyében haladó új szintézisre való törekvés egyes elemeit figyelhetjük meg. A minták, a műfaji, stílári előzmények pontosan megjelölhetők, nem olvadhatnak föl az egysé-

³ I. m. 64.

⁴ ECKHARDT SÁNDOR: Egy régi magyar hősi ének a ponyván. It 1952. 58—68.

⁵ I. m. 66.

⁶ VIRÁGH FERENC: i. m. 49., 55., 59., 61.

ges szemlélet keretében. A fejlődés menetéről, az új szintézis lehetőségéről azonban már sokmindent elárul: a népies-nemzeti koncepciót, az új tájszemléletet, a közvetlenebb hangvételt, bensőséges családi motívumok szerepét: tehát egy sor olyan mozzanatot előlegez Vörös Mihály népköltő epikus műve melyek néhány évtized múlva érnek majd klasszikus alkotásokká, főként Arany Toldijában.

Vörös Mihály éneke az epikus ének történeti fejlődésében elfoglalt ezen sajátos szerepe következtében érdemel különösebb figyelmet, hiszen nem egy szemléletbeli és stílári mozzanata a *Toldiban* megvalósuló új szintézis előképe. Minden bizonnyal számon kell tartanunk Arany ifjúkori olvasmányai között, mert a *Toldi* némely — s nem jelentéktelen — motívumával, néhány részletével közelebbi rokonságot is sejtet. Arany Gyulainak küldött és sokszor idézett *Önéletrajzában* megemlékezett szalontai olvasmányairól is: „... minden könyvet, a mi kezem ügyébe került, mohó vággyal emésztettem föl, *Gvadányi*, a *Hármas história* (*Halleré*), *Erbia* s mit én tudom miféle apróság, a ponyyvairodalom egész özönével együtt, az egész városban fel lett kutatva, elkölcsönözve és megéve.”⁷ Ezen utóbbiak között szerepelhetett Vörös Mihály népköltő epikus éneke is. Nemrég Tolnai Gábor vizsgálta tüzetesen Arany irodalomszemléletének kibontakozásával kapcsolatban a Szalontán élő irodalmi hagyomány, az ifjúkori olvasmányok ízlését befolyásoló-meghatározó szerepét: „Csaknem kivétel nélkül a hazai barokk irodalom termései azok a művek, amelyekhez Arany János Szalontán hozzájutott. Nagyrészt a stílus harmad-negyvedrangú példái, közöttük sok a népi barokk ponyva.”⁸ Ponyvára is kerülő népi énekünk nyilvánvalóan ebbe az áramlatba tartozik: a barokk jegyei a legerőteljesebbek benne, népies hangvétele is jórészt a későbarokk irodalomra utal, verselése is a hagyományos felező tizenkettős sor, de nem négyssarkú, hanem (amit Arany is használ *Toldiban*) párosrímmű. Hősi énekünk a barokk epikai hagyomány uralkodó szerepe mellett, a felvilágosodás korának némely nemzeti motívumát is megszólaltatja: „Hogy most sirassad meg várnai csatátok, És Mohácsnál esett iszonyú prédátok.”; „Pasáját, agáját Toronyi rongálta, Elhunyt eleinek hamvát vigasztalta.”⁹ A fiatal Arany figyelmét nyilván nem kerülte el, hogy e hősi ének cselekménye szülőföldjének közelében játszódott: Szalonta és közvetlen környéke is nem egyszer színtere a megénekelte eseményeknek.

Arany János szeretete, kapcsolata régi irodalmunkkal közismert, tanulmányainak a sora vall erről. Zrínyi, Gyöngyösi, Gvadányi a kedves szerzők: a fenség, erő (Zrínyi), a közvetlenebb hangvételt emberábrázolás, az epikus verselés (Gyöngyösi), a kedves-kedélyes s oldottabb hangulatú népies szemlélet (Gvadányi) nélkül érthetetlen Arany irodalomszemlélete, de egész életműve is. Vörös Mihály „históriás énekében” mindez az Arany kedvelte epikus hagyomány megjelölhető, de nem egy költői koncepciónak szorosan alárendelve, hanem békés mellérendelésben az epikus ének olyan alkotóelemeiként, amikor az egyes motívumok irodalmi előzményeit kissé bántóan pontosan érzékelhetjük. Talán nem érdektelen e XIX. századi históriás ének Arany felé is mutató jellemző vonásait — legalább vázlatosan — bemutatnunk.¹⁰

A hősi ének szereplői

Nemes Vörös Mihály éneke megőrizve a régi históriás énekek számos tulajdonságát, túl is lép rajtuk, különösen hőseinek jellemfestésében. Az ő énekének már szereplői, nemcsak hősei vannak, három fő alakja: Tamás, a vitézségről híres ifjú nemes, kinek „Vitézi nagy erő

⁷ Arany János Összes művei. II. köt. Franklin, Bp. 1075.

⁸ TOLNAI GÁBOR: Barokk problémák, MTA I. OK 1965. (XXII.) 99.

⁹ VIRÁGH FERENC i. m. 37., 46.

¹⁰ Az ének részletes ismertetését l. ECKHARDT SÁNDOR: i. m. és VIRÁGH FERENC i. m. 24–27.

szorult derekába”,¹¹ Balázs szolga, aki szintén erejéről, de hűségéről is nevezetes, bár ő csak „hétfontos csákányát”, míg Toronyi Tamás „hús font buzogányát” forgatja a török ellen. Balázs egyúttal valamelyes mértéktartó csendes-közvetlen népi humor megszólaltatója is, majd minden megnyilatkozása hordoz ilyen mozzanatot. A harmadik főszereplő Tamás édesanyja, aki özvegységében szerető gonddal neveli fiát. A három fő alak mellett a Tamást bajviadalra kihívó török Eligán öntelt kevélysége, hányavetisége kap határozottabb rajzot. Vörös Mihály énekének fő alakjai: Tamás, özvegy édesanyja, Balázs, valamint a kevély, öntelt Eligán, önkéntelenül is Miklósról, özvegy anyjára, Bencére és a magyarokat becsmérlő cseh Mikolára emlékeztet. A hősi ének szereplői az özvegy gyulai birtokán, nemesi udvarházban élnek, a török közelében. Az események színtere Gyula környéke s nem egyszer Szalonta is. Tamás egyik nagy felindulásának is éppen az az oka, hogy híre érkezett a török Szalontára érkeztek:

De egyszer meghallá, Kacsuka pasának
Hogy fia, Ilián mégyen Szalontának,
Kit hogy Káran pasa küldé Nagyváradra,
S ezer emberrel ért szinte Szalontára.
Felforrott a vére Toronyi Tamásnak,
Hogy hirit meghallá a számos pogánynak.¹²

Az ének egyik legszebb részlete is Szalontára vezeti az olvasót: az utolsó sorokban, már Tamás és Balázs halála után, mikor Gyula is török kézre került, a szomorú hírt egy végvári vitéz (Géczi) készül megvinni Nagyváradra. A hírvívó indulásra készül:

Vitéz Géczi előbb bement a kocsmába,
S tokaji bort hozott egy nagy butellába,
Melynek maga felét előbb kihörpölte,
A többi a lova torkába töltötte,
Mondván: igyuk meg most Gyula áldomását,
Mert már török vészi benne a lakását.
Kedves jó paripám, szóla jó lovának,
Montjunk jóéjszakát Vég-Gyula várának!

...
De Géczi hogy előbb lovát megittatta,
Olyan nagy kedve lett, hogy alig tarthatta,
Ekkor felpattana hirtelen hátára,
S még az nap benyargalt könnyen Szalontára.¹³

A hősi ének eseményei Gyula, Szalonta mellett Gyapjú, Arad, Várad vidékére is elvezetik a szereplőket, s ezek a helyek nem ismeretlenek a török világot idéző szalontai néphagyományban sem.¹⁴

Özvegy Toronyiné gyulai udvarháza kissé idillikusan rajzolt világ, patriarkális szeretet vezérli a benne élőket, úr és szolga, bár viszonyukban a függőség is jelen van, családi közösségekben élnek.

Az udvarház gazdája özvegy Toronyiné, mint Nagyfaluban özvegy Toldiné. Toronyiné özvegységének minden öröme, vigasza *virtusságra* nevelt Tamás fia, s a nem mindennapi erejű,

¹¹ VIRÁGH FERENC i. m. 39.

¹² I. m. 38.

¹³ I. m. 63.

¹⁴ L. Magyar népköltési gyűjtemény XIV. köt. Bp. 1924. KODÁLY ZOLTÁN közreműködésével szerkesztette SZENDREY ZSIGMOND.

kedves fiúnak minden lépését, különösen pedig a törökkel folytatott vitéz harcait féltőn szerető aggodalommal kíséri. A vitézségről messzeföldön híres Tamás pedig érdemes e szere-
tetre.

Az özvegy édesanya és fia

Az anya és fiú bensőséges szeretetének rajza vissza-visszatérő, egyik főmotívuma a hősi éneknek. Tamás története apja halálával indul, s a „gyász-temetés”¹⁵ után az özvegy-asszonynak (Thurzó Zsuzsannának):

Legfőbb gondja néki egyedül csak az volt,
Hogy kedves Tamását tisztessen nevelje,
Legfőbb örömeit csak őbenne lelje,
Annyira is vitte szorgalmatosságát,
Hogy minden csudálta Tamás virtusságát.¹⁶

Tamás egy alkalommal vadászatra készül, de előző éjjel anyja „csodálatos álmot” látott, s olyan baljós előjeleket olvasott ki belőle, hogy mindenképpen szerette volna fiát lebeszélni az indulásról:

De fájdalom, mely hang ütköze fülébe,
Midőn édesanyja mond félelmében:
Ó én kedves fiam, Toronyi Tamásom!
Halld meg én keserves fojtós zokogásom!
Én öregségemnek ki vagy reménysége,
Odalesz nemzedet minden dicsősége.

...
Mond erre Toronyi hűséges anyjának,
Látván sok jeleit szíve fájdalmának.
Köszönöm anyai hűséges szivednek,
Hogy erántam belé sok gondok férkeznek,
Talán fegnap fejed sok baj érdeklette,
Véled ezen álmot csak az képzelte.
Hű anyai szived légyen csendességben,
Láthassalak hazajövet békességben.¹⁷

Tamás a féltő-figyelmeztetés ellenére, engesztelő kedves szavak kíséretében ugyan, de elment a vadászatra. Az anyai előérzet azonban csaknem beigazolódott. A vadászat előrehaladtával ugyanis, míg Balázs az elejtett vadak hazaszállítására szekérért ment, s közben az apróbb zsákmányt is hazavitte, Tamás kint maradva a mezőn lepihent, elaludt, s az éppen arra portyázó Szulficsár álmában megkötözte. Szerencsére Balázs idejében visszaérkezett, kiszabadította gazdáját s még Szulficsárt is foglyul ejtették. E kalandos, majdnem rosszra forduló vadászat után Tamás már hallgatott az aggódo anyai szóra:

¹⁵ „Gyász-temetésére elment a nemesség, Mert ez öelöttük volt szent kötelesség” (VIRÁGH FERENC i. m. 28.) — Aranynál is így mesterkedik György Miklós ellen a királynál: „A mit jelenteni gyász kötelességem.” (VIII. 2. vsz.); de Toldi estében is: „A királyra nézett a gyász kötelesség” (VI. 34. vsz.).

¹⁶ VIRÁGH FERENC i. m. 29.

¹⁷ I. m. 32—33.

Nyugodalmat ada Toronyi magának,
Engedelmeskedvén az édesanyjának.
Másképp esztendeig házában marada,
Semmi bánatára okot nem is ada.¹⁸

Az udvarházban töltött pihenője után újra a vitézi élet lesz kenyeré, és hatalmas ereje híresedik. A törökök egyik szintén nagyerejű és híres vitéze, Eligán párviadalra hívja ki Toronyi Tamást. Megérkezik Eligán viadalra-hívó strucc-tolla és levele:

Nagy öröme leve rajta Toronyinak,
Tollat s a levelet mutatja anyjának.
Pogány Eligánnak célja hogy mi lenne,
Dölyfös gusztusának majd eleget tenne.
Mond erre az anyja Toronyi Tamásnak:
Kérlek, fiam, engedd a harcot másnak.
De vitéz Toronyi anyját megkérlelte!¹⁹

Megírta kihívást elfogadó válaszelevelét, Kétegyháza mezejét jelölve meg a bajvívás színhelyét. Elérkezett a bajvívás napja:

Míg a vérengző csata-piac állott,
Bajvívás Eligán és Tamás közt tartott,
Őreg Toronyiné sirásban töltötte
Késerves óráit, s özönnel töltötte
Könnyeinek árját, s szíve zokogását,
Szenvedvén, féltette Toronyi Tamását.²⁰

A bajviadalon Tamás diadalmaskodott, megölte Eligánt, s győztesen tért haza. Özvegy Toronyinét azonban annyira megviselte a mérhetetlen aggodás, hogy

„... midőn meglátá fiát egészségben,
Jönni hazafelé erőben, épségben,
Az örömet meg nem bírván, elájula,
Lélegzete megállt, szíve elszorula,
Gutaütés miatt végső halált ére,
Mely miatt nagy bánat szállt fia fejére.”²¹

Vörös Mihály népköltő az özvegy halálának leírása után elmélkedik is az édesanyjáról, érdekes módon, mintha a felvilágosodás nemzeti hősöket ünneplő terminológiája is belejatszana e kissé szentimentális hangvételű néhány sorba:

Oh édesanya név, oh kedves nevezet,
Oh szerelmes szülő, kedves emlékezet,
Kit fiad szerelme öle meg véletlen,
Elhagyád Toronyi Tamást reménytelen!
Fogja bé már az ég dicsőült lelkedet,
A csendes sir pedig nyugtassa testedet!²²

¹⁸ I. m. 38.

¹⁹ I. m. 43–44.

²⁰ I. m. 46.

²¹ I. m. 46–47.

²² I. m. 47.

Ilosvainál is szerepelt Miklós édesanyja, de csak utalásszerűen, egy-egy szintelenebb mondat erejéig, amiből éppen az a bensőséges közvetlenség hiányzott, amely már határozott jellemzést kap Vörös Mihály énekében. Vörös Mihálynál viszont még sok az elmélkedés, a körülírás, de némely részlete megkapóan meghitt hangulatú, s halvány előképe lehet a *Toldiban* oly elementárisan érvényesülő anyai, ill. fiúi szeretetnek. Özvegy Toldiné Miklóst féltése, aggódása, ájulásos álomba merülése, de még egyes sorok hangulata is rokon a hősi énekével: „Csak meg ne szakadjon szíve örömében”; „Ne taszítsd a sírba jó édes anyádat”.²³

Balázs szolga

Toronyi Tamás vadászatainak, de a törökkel vívott hősi harcainak is hűséges vigyázó-segítő kísérője Vastag Balázs nevű szolgája. Balázs is az udvarházban nőtt fel, nevét még Tamás atyjától nyerte. Együtt tanulják legénysorba nőve a vadászat mesterségét, s együtt kezdik a vitézi életet is. Tamás és Balázs kapcsolata, bár tükrözi az úr és szolga közötti viszonyt is, bensőségesen baráti, családi; testvéri szeretet kapcsolja őket egymáshoz.

Ragadja Tamás is vadászó lándzsáját,
S maga mellé vévén Balázst, hiv szolgáját,
Éppen mikor a nap elkezdé futását,
(Melytől minden állat veszi ujlását)
Megindultak ketten folytatván utjokat,
Sokféle tréfákkal ujitják magokat.²⁴

Mint egymásért élő barátok indulnak portyáikra, együtt jeleskednek a török ellen, s ha Tamás bajba kerül, a hűséges Balázs még idejében segít. Balázs alakja, bár Tamással egykorú fiatal ember, mégis az öreg Bencét is idézi: már nevük kedves-becsületes „népi” hangulata is rokon, de hasonló a patriarkális kapcsolat jellege, a családiasság, (itt testvéri, *Toldiban* kissé atyai), de rokon az a mértéktartó kedves népies humor is, ami mind Balázs, mind pedig Bence alakját övezi. A Miklóst kétszer is megvendégelő Bence szorgoskodásával rokon annak a mezei „ozsonnának” a leírása, melyre Tamás és Balázs egyik vadászata alkalmával kerül sor:

Elértek a jegyzett helyre ozsonnára,
De hazul nem vittek semmit vacsorára.
Balázs, mig én tüzet rakok hevenyibe,
Eridj, hivd a Rárót, fogj nyulat izibe!
Igy szólott Toronyi, csinált maga nyársat,
Tüzsre maga vitt fát, nem keresett társat.
Azonban Balázs is derék nyulat hozott,
Amellyel Tamásnak vig kedvet okozott.
Még süték a nyulat, jóízűen esznek,
S a csobolyó borból jól magukhoz vésznek,
Mit Balázs a hátán oda kiemele,
Most jól is járának szomjuságban vele.
Végre a tűz mellett jól elaluvának,
Mivel az éjszaka odaki hálának.²⁵

²³ IV. 22. és 19. vsz.

²⁴ VIRÁGH FERENC i. m. 33.

²⁵ Uo.

Tamás és Balázs együtt fejezi be életét Gyula ostromakor. Tamás életet a leomló bástyafal oltja ki, s a hű barát, szolgál:

Vastag Balázs urát felette siratta,
Gyászos kimulását felszóval jajgatta.
Tulajdon kardjába bele-ereszkedett,
Éltének ekképpen ő is véget vetett.
Igy végződött ki e két magyar vitéz,
Sok száz esztendőig szem ilyeket nem néz.²⁶

A kevély Eligán

Toronyi Tamás legnagyobb hősi cselekedete a híres török vitéz, Eligán legyőzése. Az Aradon székelő törökök egyike Eligán, öntelt, kevély, sok harcot próbált „szentelt” vitéz. Arad környékének szegénysége adóját hordja a várba: „Varsányi Ádám is szekérrel ott áll, Toronyi Tamással ki atyafi vala.” Cifra öltözetben, pompás lova hátán „A jobbágyok előtt kezd dicsekedni” Eligán. „Azt véli nincs mása a földnek határán”, s nincs olyan magyar vitéz, aki felérne vele. S miközben a sorukra váró, adójukat leróni készülő emberek látják:

Vitéz Eligánnak maga-vetiségét,
Hallván a jobbágyok kérkedékenységét

Varsányi Ádám „lassú szóval” megemlíti, Toronyi Tamásra gondolva, hogy ismer ő Eligánnál vitézebbet, erősebbet is. A feldühödött Eligán

A várból ő néki vitézi tollat hoz,
Mondván: vidd el néki, strucc-madár tollamat,
És majd megmutatom vitézi voltomat.²⁷

Eligán „magavetisége”, „kérkedékenysége” nem kevésbé emlékeztet *Toldi* temetői énekére, midőn a fiait gyászoló özvegy jellemzi a cseh Mikolát:

Kérkedik nagy fenjen, magát hányja veti,
A magyar nemzetet csufra emlegeti.²⁸

A vitézi toll-küldés, a bajra-hívás jeleként már Ilosvainál is megtalálható, de míg Ilosvai csak utal e szokásra, addig Vörös Mihály énekében pontosan, szemléletesen ismerhetjük meg a kihívás körülményeit.

Varsányi Ádám „küldetése” örömet szerez Toronyi Tamásnak, s a kétegyházi mezőn kerül sor a bajviadalra. A végvári párviadatok hiteles motívumait kitűnően megjelenítő nagy küzdelem Tamás győzelmével ér véget, hiszen Eligánnak

Lerántá Toronyi dőlyfös vitorláját,
Fejére feltűzött patyolat csajmáját,
Kétegyházi mezőn omla ki a vére,
Rut kevélységének ez leve a bére.²⁹

A nemesi udvarház

Vörös Mihály énekének nemesi udvarháza, az abban megrajzolt életforma némely sajátossága a későbarokk-rokokó világát, Gvadányi műveinek a hangulatát is idézi. A hősi ének egész hangvétele, népies stílusának oldottabb, természetesebb közvetlensége is részben a későbarokk ízlés szívósságáról, a XIX. századba is átnyúló, hangvételt-befolyásoló szerepéről tanúskodik, de már több is annál, hiszen jóval egyszerűbb. Gvadányiék kedélyeskedő hangulata idegen e hősi ének világtól: népiességének mesterkéletlen természetessége, egyszerűsége

²⁶ I. m. 62.

²⁷ I. m. 41–42.

²⁸ VII. 11. vsz.

²⁹ VIRÁGH FERENC I. m. 46.

nem csupán irodalmi program szüleménye. Talán a gyulai nemesi udvarház életképszerű rajza őrzi leginkább a patriarkális népiesség hatását. E leírásra a kalandos, de végül is jól végződő vadászat után kerül sor. Balázs kiszabadítván gazdáját fogságából, a foglyul ejtett Szulficsárral hazafelé indulnak:

Haza is érenek világos hajnalba,
Megállapodának éppen az ajtóba.
Öreg Toronyiné nagy sirásban vala,
Amidőn az ajtó előtt ő megállta.
Éppen a szolgáló disznóknak kevere,
Egy dézsa moslékot kifelé emele,
Öreg Toronyiné keziből kivette,
És a Szulficsárnak fejére öntötte.
Mondván: kutya fajta, ne, egyél átkozott!
Eb volt az anyád is, ki világra hozott.³⁰

E kis életképszerű részlet szükséztű, tárgyiasságával ugyanakkor már Arany életképeinek tárgyiasságára is utal.

Táj és ember

A hősi énekekben jelenlevő táj, a lépten nyomon előbukkanó naplemente, napfelkelte, vagy az ozsonnára készülő Nap idézése, természet és ember népmesei hangulatú kapcsolatára emlékeztet: egy-egy odavetett, a Nap állását pontosan jelző sor a népdalok ilyenmő részleteire utal. Nem részletező tájleírások adják az ének természeti hátterét, hanem pársoros, de pontos jelzések. Annak a természetszemléletnek erőtlenebb jelentkezése ez, amit a *Toldi*-ban is megfigyelhetünk az egységes világkép alkotóelemeiként. Legújabbban, s legfrissebb jellemzését Tamás Attilánál találhatjuk: „... az énekek egymást váltó ritmusát nemegyszer a Nap járása szabályozza (fölkeltével kezdődik, lenyugtával éri végét egy-egy ének).”³¹ A Nap járásának eme belejátszása, együttélése a szereplőkkel Vörös Mihály hősi énekében is fontos mozzanat, egy-egy részlet, epizód „indulás”, vagy „érkezés” motívumainál többnyire a Nap is együtt kel útjára hőseinkkel, vagy velük tér nyugovóra, „ozsonnára”: „Éppen mikor a nap elkezdé futását.” „Hát immár a nap is méne ozsonnára.”: „A nap is már vala éppen elmentébe, Hogy Toronyi tüne a Balázs szemébe.”; „Gyorsan elillant Tömösvára felé, Hazaérkezéssel az este jött elé.” „Szalontától midőn halada Gyapjúba, Éppen napelmenetre ére a faluba.”; „Toronyi a tűznél csak maga marada, A nap is lefelé már nagyot halada.”³² A hősi ének ezen természeti képei, pontosabban szükséztű jelzései Toldi ilyen jellegű soraival tart rokonságot: „Elfeküdt már a nap túl a nádas réten.”; „A nap ment utána a kék égen uszván.”; „Akkor butt fel a nap az ég karimáján.”³³

A természet jelenségeinek megszemélyesítése, ami Arany-nak is kedvelt stilisztikai eszköze, Vörös Mihálytól sem idegen, bár csak mértékkel alkalmazza, de néhol (s ismét) a népdalok hangulatára emlékeztető módon, természetes közvetlenséggel: „A nap meg se pihent, mindjárt visszafordult, A gyulai várnak szintén alárandult”.³⁴ De olyan művészi tájat idéző-megjelenítő részletekkel is találkozunk, amelyek Arany képrendszerébe is beillenének:

A nap sugarát az égről ereszté,
A földnek színére szépen kiterjeszté.³⁵

³⁰ I. m. 37.

³¹ TAMÁS ATTILA: Költői világképek fejlődése Arany Jánostól József Attiláig. Bp. 1964. (ItFüz. 43. sz.) 27.

³² VIRÁGH FERENC i.m. 33., 34., 35., 36. és 38.

³³ V. 1., VII. 3. és XI. 5. vsz.

³⁴ VIRÁGH FERENC i. m. 57.

³⁵ I. m. 54.

És egy másik részlet, midőn Balázs gazdájának a kiszabadítására üzőbe veszi a Tamást fogva vívő törököt:

Sebes villám módra erede utána,
Mintha a hajnalnak szárnyain szállana.³⁶

Csendes népies humor

A Vörös Mihály énekét szelíden átszövő kedves népies humor is, többnyire Balázs szolga szereplését, megnyilatkozásait kísérve, emlékeztet Arany hasonlóan mértéktartó helyeire: „Balázs is ezt látván, okos volt felette.”; „Először is reá-rohana Balázusra, De reá is akadott a vitéz pajtásra, Mert Balázs a csákányt hozzá méregette, A kardcsapásokat félre veregette.”; szintén Balázs szavai: „Vérredel áztatom földünknek hantjait, Kiírtom Mahomed bugyogós fattyait.”³⁷ S amikor Balázs utolérte a Tamást megkötözve vívő törököt:

A török Szulficsár legottan megállott,
De Balázs övéle alkuba sem szállott.
Nehéz csákányára a kezét vetette,
Megállj, török! — ugymond — ilyen szedte-vette.
Azonban közelébb melléje kerüle,
Ugy nyakszirton sujtá, hogy földre terüle.³⁸

Ennek a részletnek egyik sora: „Megállj, török! — ugymond — ilyen szedte-vette.” — Toldi VI. éneke 19. versszakával is összefüggésbe hozható: „Utána! utána! ilyen szedtevette!”, bár Lehr Albert a „szedtevette” kifejezést magyarázó jegyzeteiben Petőfitől, Kisfaludy Károlytól, Csokonaitól is említ példát, az Aranyéval legrokonabb fogalmazás (s tizenkettős sorban!) Vörös Mihályé.³⁹

A Balázs alakját kísérő csendes humor olykor Tamás tetteinek rajzában is feltűnik: „Toronyi is kezdé Kházi kánt tisztelni, Húsz font buzogánnyal fejbe köszönteni, Úgy hogy széjjel esett a feje veleje, Meg nem tartóztatta a sisak ereje.”⁴⁰

Szatirikus ízű változatai is megtalálhatók a törökök cselekedeteinek a leírásakor: „Hallván ezt Eligán, felforra mérgibe, Alig fére belé a maga bőribe.”; „Ezt hallván a pasa elhala mérgőben, És el is bódula az ő elméjében.”; „Hallván ezt Szulficsár, igen megörüle, Hogy még az észől is feje kiürüle.”⁴¹ Arany is hasonlóképpen jellemzi nemegyszer György lelkiállapotát: „A faragott képek tánczoltak körülé, Csak kicsibe múlt el, hogy le nem szédüle.”⁴²

A hangvétel természetes közvetlensége

Vörös Mihály egész énekét áthatja valami egyszerű népi közvetlen természetesség. Az alföldi táj megjelenítésének a népdalokéval rokon hangulatáról már szóltunk; az ének hősei is a népköltészet egynemű lélektani motiválásának a jegyében cselekszenek, a népdalok ismert érzelmi indítéka, s nem a logikai szemlélet a hangsúlyozottabb.⁴³ A hősi ének „elbeszélő” elemei, a szereplők mozgatása, irányítása is ennek a természetes közvetlenségnek a jegyében halad: „Vadászat néki is vala nagy kenyerere.”; „Mig így történt dolga Toronyi Tamásnak, Segítség

³⁶ I. m. 36.

³⁷ I. m. 31., 30. és 36.

³⁸ I. m. 37.

³⁹ Arany János: Toldi. Magyarázta: LEHR ALBERT Bp. 1890.² 221—222.

⁴⁰ VIRÁGH FERENC I. m. 56.

⁴¹ I. m. 42., 50. és 35.

⁴² VIII. 14. vsz.

⁴³ A népköltészet, műköltészet jellemzésével kapcsolatban I. STOLL BÉLA: Közösségi költészet — népköltészet. ItK 1958. 170—176.

„érkezik a Kucug pasának.”; „Beszélni kezdte Kucug pasa végre, Keseredett szívvel tekintvén az égre.”; „Nagy öröme leve Toronyi Tamásnak, De még sokkal nagyobb volt Vastag Balázs-nak.”; „Kereste Toronyit, de sehol nem lelte, Végre két szeméit az égre emelte”.⁴⁴ Arany is e népi közvetlenség, s az olvasóval való meghittebb kapcsolat világában mozgatja *Toldi* szereplőit: „Nem vette tréfára Toldi György a dolgot.”; „Igy megértvén Miklós a bajnak mivoltát, Tovább az asszonnyal nem közlőtte dolgát.”; „Főlnézett az égre, az országútjára, Keservesen gondolt bújdosó voltára.”⁴⁵

A hódmezővásárhelyi népköltő epikus énekében olyan részletek is találhatók, melyek tisztán népdal-, ill. balladai hangvételűek. Közülük egyet szeretnék kiemelni. A kétegyházi mezőn Tamás és Eligán bajviadala után, a párharcot szemlélő törökök mikor látják Eligán halálát, a magyar vitézekre rontanak, de vesztükre, mert csúfos vereséget szenvednek. A gyászos hírt egy életbenmaradt török viszi a temesvári pasának, Mehmetnek, s midőn előadhatja a szomorú hírt, így tér rá beszédében küldetésének igazi okára:

Mert óh jaj, mondanám, ha merném mondani,
Mi okon szaladtam most hozzád szólani.⁴⁶

Az egyébként némi bőbeszédűsége, elmélkedésre is hajlamos énekszerző itt éppen szűkszavúságával, félőn-tragikus, kissé monoton hangvételével, szóismétlésének hangulat-nyomósító erejével, valamint alliterációinak keresetlenségével remekel. A hívívő lelkiállapotát pontosan kifejező két soron végighullámzó alliteráció-lánc ugyanakkor a versszerzés ősi, a szóbeli ének-vers világára is utal. Hasonlóan művészi, s Arany képeinek szellemével rokon a hősi ének azon részlete is, midőn Gyula várának „nyúlászívű” parancsnoka, Kerecsényi László, a vár feladására szólítja fel vitézeit; beszédét azonban félbeszakítja énekünk hőse: „De Toronyi Tamás a szót kettészelte.”⁴⁷ Pontosan találó a Kerecsényi szavába vágó Tamás indulatát kifejező, de a vitézi élet világának hangulatát is éreztető „szót kettészelte” kifejezés.

*

Vörös Mihály énekének tárgya a históriás énekek XVI—XVII. századi világát idézi, jobbra a barokk hős-kultuszának a jegyében. Izlése, előadásának módja, hangulata azonban az irodalmi fejlődésnek már egy későbbi szakaszáról is vall: részben a későbarokk idején induló népiesség patriarkális szemléletét hordozza, kissé Gvadányira emlékeztető modorban, de Csokonai hatását is érezhetően. A családi érzelmek leírásában és egyszerű, közvetlen-bizalmas hangvételében, különösen természetszemléletében viszont népdalaink üde, keresetlen természetességét idézi. A hősi énekben előadott történet Tamás bajviadaláig s az özvegy haláláig, a Toldi alakjához fűződő eseményekkel is rokon: a nemesi udvarház, özvegy Toronyiné, Tamás és Balázs szolgál, de még a bajvívás is emlékeztet Ilosvai Toldi-történetére. A hősi ének alakjainak naív-népies és hangsúlyozottan érzelmi megjelenítése azonban már Arany *Toldija* szereplőinek a körvonalait is sejteti. Hősi énekünkben éppen azokat a hazai irodalmi, epikai hagyományokat találhatjuk meg, amelyek Arany irodalomszemléletét, hagyományvállalását, de költői gyakorlatát is határozottan befolyásolják. Ha Ilosvai történetének kissé vézna eseményfonalát kiegészítjük Vörös Mihály éneke szereplőinek már egyénített lelki-érzelmi rajzával, az alföldi tájat a szereplőkkel együtt idéző részleteivel, meg keresetlen paraszti-népiességével, olykor humorba hajló kedvével: Arany *Toldijának* forrásvidékei, a szintézis

⁴⁴ VIRÁGH FERENC i. m. 29., 30., 31., 34. és 36.

⁴⁵ VII. 2., VII. 13. és IX. 19. vsz.

⁴⁶ VIRÁGH FERENC i. m. 49.

⁴⁷ I. m. 48.

előfeltételei talán határozottabb megvilágítást kaphatnak.⁴⁸ Vörös Mihály énekének fejlődés-történeti, hagyomány továbbító szerepe már ezért sem lebecsülendő.

Toronyi Tamás hősi története — hangsúlyozzuk —, nem mintája, vagy közvetlenebb példája Arany *Toldijának*, de azon újkorai, szalontai olvasmányai közé tartozott, melyek fokozottan a régiség felé irányították figyelmét, irodalmi ízlését, stílusát is befolyásolva, és egy sor hasonló jellegű nyomtatvánnyal érlelhette a Toldi irodalmi előfeltételeit. Az inspiráló olvasmányok egyike, s nem is a jelentéktelenebbek közül való.

Tibor Komlószi

THE „TOLDI” OF ARANY AND A POPULAR HEROIC SONG

Examining the preliminary conditions in literature of János Arany's Toldi attention has been called already by special literature to the role of the formation of heroes in folk tale, the knowledge of the Heyduck tradition living in Szalonta, in the homeland of Arany to the relationship of the view of nature in folk songs, to the stimulating character of the popular tone in Gvadányi, and to the inspiration by Petőfi which released the voice of Arany. The study calls the attention to the popular epic songs of the first third of the 19th century which were told also at the fairs. Among these is found the song of Mihály Vörös, *The heroes in the border fortress of Gyula* printed in Szeged, 1807 which had no insignificant role in the preparation of the epic synthesis that materialized in Arany's Toldi. The heroic song of the popular poet Mihály Vörös amalgamates in itself a number of features from the evolution of the history of the epic song passing through several stylistic epochs. In the heroic song one can notice the aim at a new synthesis constructed in the sign of the popular trend: the popular-national conception, the intimate family motives of a more intimate intonation obtain already an important role in the song. The study thoroughly analyses the motives of the song of Mihály Vörös which point towards Arany (the character-painting of the song, its popular intonation, the spirit of the view of nature related to that of the folk songs, its quiet popular humour, etc.). In the heroic song exactly those Hungarian literary epic traditions can be found which decisively influence also the view of literature and the poetical practice of Arany (the verse-chronicles Zrínyi, Gvadányi). The heroic song — as stressed by the study — is no pattern or more immediate model of Arany's Toldi but belonged to those of his pieces of reading in his youth which increasingly directed his attention towards antiquity, influencing also his literary taste and style and might have, together with a series of similar publications brought to maturation the literary preliminary conditions of Toldi.

⁴⁸Az sem lehetetlen, hogy Arany tudatosan „olvasztotta” össze Ilosvai Toldi-történetét a Toronyiról szóló énekkel, hiszen később így írt a nemzeti eposz írójáról: „Nem költ semmit, a míg hagyomány van, miből összerakni lehet; nem ferdít, hol az eltérés a nép tudalmával, ellenkezzék: de a monda variánsai közt szabadon válogat.” Arany János Összes művei. II. köt. Franklin, Bp. é. n. 912.

Toronyi Tamás

Több mint egy évtizede hívtam fel az irodalomtörténet művelőinek figyelmét egy ponyvafüzetre, ahol a szerző a törökkori Gyula várának hősi védelmét és elesét meséli el versben a saját korabeli olvasóknak. A ponyvaéneket egy Vörös Mihály nevezetű hódmezővásárhelyi népi költő írta és 1807-ben adta ki Szegeden: *A' bajnokok Vég Gyula várában irattalott a Hód' vize partyán nemes Vörös Mihály által Szegeden. Nyomtatott Grün Orbán betűivel 1807.* (OSzK 84.922. 64 lap, 16-r.)¹

A költemény szerint Gyula várát, mely tudvalevőleg 1566-ban került török kézre, a gyávanak mutatkozó Kerecsényi László kapitány alatt küzdő vitézek igen hősieen védtek és mielőtt a törökök bevették volna győzelmes harcokat és párviadalokat vívtak a pogányokkal. Az ostrom hőse az ének szerint Toronyi Tamás lett volna, kinek a neve a ponyvafüzet későbbi kiadásainak (1859 stb.) címlapján már ott díszel, valószínűleg mert az első kiadás népszerűsítette.

Rámutattam arra, hogy Vörös Mihály olvashatta Istvánffy Miklóst, az alnádor történetíró is, aki bő részletességgel mondja el az ostromot — vajon ki informálta? —, de a sok hős neve mellett, mely ugyanolyan alakban Vörös Mihálynál is megvan, éppen Toronyi Tamásé a főhősé hiányzik, többedmagával együtt. Toronyi, rövidebb alakban Tornyai azonban tényleg szerepel a bécsi Hadilevéltár gyulai listáin Thomas Torny néven ebben az időben 5 illetve 6 lóval. Ezzel tehát hiteles történeti forrás igazolja Vörös Mihályt, vagyis mintáját, az ismeretlen énekmondót, aki jobban lehetett értesülve mint a nagy történetíró. Lehet az is, hogy a katolikus irányú Istvánffy a nyilván protestáns Toronyi nevét szándékosan hallgatta el.

A részletek és főleg a nyelv és stílus elemzése, mely az egykorú Cantio pulchrára, éppen a gyulai vitézek dicsőítő énekéhez hasonló, arra vall, hogy Vörös Mihály egy olyan ének birtokában volt, melyet az ostrom idején írtak és énekeltek, de amely nem maradt ránk. A költemény szerint különben Toronyi Tamást egy leomló várfal temette maga alá, ez vetett véget vitézi életének.

Tanulmányomnak és a benne foglalt feltevéseknek eddig nem volt visszhangja. Horváth János *A reformáció jegyében* c. művének 2. kiadásában még a jegyzetek közt sem említi meg Vörös Mihály énekét, holott a Cantio pulchrát bőven tárgyalja és fontosságát erősen hangsúlyozza. Ugyanígy hiányzik Klaniczay Tibor nagy *Magyar Irodalomtörténetében*, ahol pedig Varjas Béla ugyancsak kitér a gyulai vitézek énekére (I. köt. 395.)

Most pedig egy igen jelentős adat került szemem elé, amely megerősíti feltevésemet és lényegesen emeli Vörös Mihály ponyvájának fontosságát.

Kemény János erdélyi fejedelem *Önéletírását* (1657—1658) olvasva (új kiad. V. Windisch Éva, Szépirod. Könyvkiadó 1959) a következő szövegre bukkantam (73.):

„Édesanyám volt Tornyai Zsófia, kinek atyja Tornyai Tamás Gyulában lakott, igen híres vitéz s nagy főember volt. Első halálos kopjatörése, bajt-viadalja, akkor Aradban lakott Deli Husszain híres törökkel tizennyolc esztendősen korában szerencsésen volt: azután is sok jeles dolgai. Onnan hivattatott be Erdélyben lugasi és karánsebesi bánságra, adván melléje pusztakamarási, magyargáldi, akkori időben szép jószágokat néhány falubéliekkel.”

Toronyi vagyis Tornyai Tamás tehát nemcsak élt és csakugyan Gyula várának hőse, hanem *Kemény János erdélyi fejedelem anyai nagyapja volt* és sok jeles dolgot vitt végre.

Kemény Jánostól azt is megtudhatjuk, hogy Tornyai Tamás egy aradi török vitézzel halálos párviadalt vívott, de Vörös Mihálynál ezt Eligánnak hívják, Kemény Jánosnál meg Deli Husszainnak. A nevek különbözősége talán nem zárja ki azt sem, ugyanazt a személyt jelölik. Az eltérés mondaszerű elbeszélésnél különben sem lephet meg, hiszen a hős halálát is csak a monda szépitette a hősi ének értelmében, mert Gyula eleste után Tornyai Tamás több szép jószágot kapott jutalmul, sőt a bánsági Lugost és Karánsebest is igazgatta.

¹ It 1952. 58.

De Kemény János továbbmegy s így folytatja geneológiáját *Önéletírása* elején, a Toronyi nagyapa említése után:

„Anyámnak anyja volt Toldi Petronella, Istvánnal egy volt (testvére) kiből való volt amaz nagyerejű vitéz Toldi Miklós. Ezenből ágazott a méltóságos iktári Bethlen familia, kiből amaz halhatatlan emlékezetet érdemlő Betlen Gábor fejedelem: öccse is, István, fejedelemséget viselt.”

Bethlen Gábor és Kemény János családjában tehát Toldi Miklós nagy erejének és legendás hírneve is behatolt. Persze ennek már jóval korábban kellett történnie, hiszen Ilosvai Selymes Péter Toldija már akkor közkézen forgott. Balassi Bálint egyes költeményei élen nótajelzésként is használja. A rokon kapcsolat itt korántsem oly pontos, mint Toronyi Tamás körül, hiszen Kemény János nagyanyjáról Toldi Petronelláról csak azt állítja, hogy a „híres vitéz” Toldi Miklós az ő és Betlen Gábor családjából származott, ami alighanem afféle családi legenda lehetett, hiszen számos Toldi-család élt ekkorában. Mindenesetre érdekes, hogy fejedelmi családok versengve tulajdonították maguknak Toldi vitézi érdemeit rokonai alapon, holott azok a krónikás versben Nagy Lajos korára mentek vissza.

Az irodalom történetíróinak, sőt a történetíróknak sem szabad habozni: Toronyi Tamás valóban élt s bizonyosan a környezetében élő énekmondóitól származott az a hegedősének, amely Vörös Mihályig eljutott.²

Persze jó volna pontosan tudni már most, mi való tőle és mi az utókorból a ránk hagyott verszetben.

Fontos és magában álló Toronyi Tamás esete. Megragadunk benne egy pillanatot, amikor a történelmi alak előttünk áll a hiteles források szerint. Ugyanakkor olvashatjuk legendás beállításban a róla szóló éneket és sejthetjük a háttérben az egykorú hegedőst, aki a kései népi költőben folytatódik. A népi epikának klasszikus plédája ez, ahol a népies ábrázolás előtérbe kerül, amit a nép azzal viszonz, hogy újra meg újra követeli az ének kiadását: olvasni akarja Toronyi Tamás hősi tetteit, sőt Szundy Károly szerint egy elrejtett békési faluban Gyulától nem messze, Gádoroson parasztkor versengenek vele, Szundyval, szavalásában. És ez a legenda Toldi Miklós hőstetteinek mondai légkörében fogant, erdélyi uralkodó családok nagy dicsőségére.

Örvendetes, hogy Vörös Mihály énekének teljes szövege néhány évvel ezelőtt Békéscsabán újabb kiadásban is napvilágot látott.³

Eckhardt Sándor

Lefordította-e Vitkovics Mihály Schiller színházelméleti értekezését?

Szakírodalmunkban idestova egy évszázada fel-felbukkan a hivatkozás Vitkovics Mihály fordítására, amelyben Schiller „Die Schaubühne als eine moralische Anstalt betrachtet” c. tanulmányát ültette volna át magyarra és ki is adta a pesti magyar játékszínház társaság 1814-ben megjelent Magyar Theátrumi Almanákjában. Pukánszky né A Nemzeti Színház történetének első fejezetében hangulatos fogalmazással mint a német irodalmi hatás intenzitásának bizonyítékát értékeli. (20.) Annyiban jogosan, mert négy évvel előbb csakugyan lefordították magyarra a művet. Az 1810-es fordító Benke József színész volt.

Mind az a tény, hogy két, egymást szükségképpen ismerő fővárosi ember ilyen rövid időközben lefordítja ugyanazt a munkát, mind az almanákbeli fordítás szép, erdélyi zamatú nyelve felébreszthette már a gyanút, hogy voltaképpen nem két különböző fordításról van itt szó, hanem ugyanazon fordítás ismételt megjelentetéséről. A kérdés nem elsőrendű fontosságú, tisztázása sem lett volna különösebben indokolt, ha Weber Antal tanulmányában (*Esztétikai műveltségünk eredetéről*. It 1962. 216.) ismét ki nem emeli Vitkovicsnak mint fordítónak a jelentőségét.

Nézzük e félreértés eredetét!

Szvorényi József 1879-ben kiadta Vitkovics válogatott leveleit (Aigner) és köztük egy 1814. jún. 27.-én Kazinczy Ferenchez intézettet is. A levélben arról esik szó, hogy Korbély Mihály teológiaprofesszor megfenyegette Trattner, a nyomdászt, bizonyos szabadelvű munka közrebocsátása miatt. Vitkovics személyes közbenjárására azonban elállt a feljelentéstől, holott már arra is készült, hogy Kultsárt feladja az 1814-i színházi zsebkönyvben közölt Schiller-fordításért. Kultsár, amikor Vitkovics elmesélte neki az esetet, azt felelte, ő megvédi magát, de azért örült, hogy Vitkovics megszelídítette a papot. Eddig a levél, ami egyébként a Váczy-féle Kazinczy-levelezés XI. kötetének 445–447. lapján újra megjelent. Egyetlen hang sem utal arra, hogy Vitkovicsnak valami köze volna az Almanákbeli szöveghez. Szvorényi azonban,

² Kemény János *Önéletírásában* többször előfordul egy Veres Mihály, aki a mi nemes Vörös Mihályunknak öse lehetett.

³ Krónikák és históriás énekek a törökkori Kőrös—Maros közéről. Összeállította: VIRÁGH FERENC. Békéscsaba 1961.

úgy látszik, félreértette az elevenen előadott, személyes élményt éreztető levelet, és a kiadvány I. kötetében írt bevezetés XV. lapján minden további hivatkozás nélkül azt állítja, hogy az 1814-es fordítás Vitkovics munkája. Bayer József *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban* (Akadémia, Bp. 1912.) c. könyve 98–101. lapján az állítást elfogadta, megjegyezve, hogy a tanulmány láthatólag más betűtípussal, más lapszámozással készült, mint az Almanák többi része.

Mivel az Országos Széchényi Könyvtár Színház történeti Osztályán a szóban forgó színházi zsebkönyv, az Egyetemi Könyvtárban pedig Benke József *A Játék-Szín* c. könyve (Trattner 1810. 1–23) megvan, a két szöveg összevetése lehetséges volt. A szövegek teljesen azonosak, azonos a kiadás is, valamennyi sajtóhibájával együtt. A magyarázat nyilván az, hogy az ugyancsak Trattnernál megjelent értekezésből nagy példányszám volt még 1814-ben rak-táron, amikor az Almanák számára valami irodalmi mellékletet kerestek. Hozzáfűzték tehát a szakmailag is jól odaillő tanulmányt.

Bayer problémájának, amely szerint „az Almanák 16 számozatlan lapból áll. Schiller értekezésének fordítása új lapszámozással 5–23. lapból áll. Betűi és papírosa is teljesen el-
űtnek az Almanák betűitől és papírosától,” az időközben eltelt négy év adja magyarázatát. Trattner ezalatt új betűket, más papírost szerzett be — a Benke-féle fordítás betűi néhol bizony elmosódottak — lemaradt Benke művének eredeti címlapja és az ajánlás, az 1. és a 3. lap. A címlap szövege: „A' Játék-Szín. Schiller után Fordította Benke József. Trattner Mátyás betűivel 1810.” Az ajánlás a következő: „TEKINTETES PEST PILIS ÉS SOLT TÖRVÉNYESEN EGYESÜLT NEMES VÁRMEGYÉK RENDEINEK, MINT A' MAGYAR THEÁTRUM FŐ PÁRTFOGÓINAK, Ezek között különösen SZENT-KIRÁLYI LÁSZLÓ VICE-ISPÁNY URNAK MINT A' M. THEATROMI INTÉZET VÁLTOZHATATLAN BARÁTJÁNAK HATHATÓS OLTALMAZÓJÁNAK ÉS A' THEATROMI DEPUTATIO ELŐLŐLŐJÉNEK TISZTELETÜL HÁLÁADÁSUL BENKE”.

Az 5. lapon, a kettős címlap után, kezdődik a szöveg. A könyv 1810-ben már keresztül-ment a cenzúrán. Kultúr tudta, hogy Korbély feljelentése ily módon semmi zavart sem okozhat és nyugodtan válaszolhatta Vitkovicsnak: ő „maga védelmezi ügyét”.

Az 1814-i kiadás tehát nem más, mint az 1810-ből visszamaradt példányok ügyes öt-lettel való felhasználása. A fordító az 1814-es szövegnél is Benke József. Vitkovics belekeverése az ügybe Szvorényi apró szórakozottságán alapul. Ilyesmi bárkinél előfordulhat és csak akkor zavaró, ha téves következtetéseket vonunk le belőle.

Mályuszné Császár Edit

Egy népies angol táncdal fordítása Aranynál

Miután a 70-es évek második felében végre megszabadult Arany az akadémiai főtítkárság terhéől, nyűgétől, nemcsak nagyarányú s utolsó lírai alkotókorszaka köszöntött be, hanem az a korszak is, midőn egyszer végre áldozhatott ő is — kicsit öregesen — szellemi passzióinak; mindenekelőtt a nyelvészkedésnek. A Nyelvőr vitái ekkor érték el tetőpontjukat, s ő figyelő, kritikus szemmel olvassatta a lapot, s teleírta megjegyzéseivel margóit. Ezek azt mutatják, sok kifogása volt a lappal szemben, főképp Szarvas Gábornak és közvetlen munkatársainak nyelvtörténeti felfogásával, bizonyítási módszerével és vitázó hangnemével szemben.¹ Egy dolgot azonban föltétlenül helyeselt a Nyelvőrben: azt, hogy nagyarányú néprajzi és népnyelvi gyűjtést kezdeményezett, inspirált és tett közzé. Múltjába forduló, gyermekkorával időző meditatálása, mely az *Őszikék* szinte minden darabján átrezeg, meg a Nyelvőr népnyelvi-néprajzi anyagának olvasgatása benne is egy sereg népi szólás emlékét idézte föl. Egy részüket papírra vetette s közülük sokat át is engedett közlésre a Nyelvőrnek. Köztük volt *A párnatánc* című folklór-följegyzés is. Szarvas azonban ezt nem közölte, Simonyi Zsigmond szerint, akinek Arany Lászlóhoz írt levelével együtt Voinovich később közzétette,² azért, mert csak néprajzi adaléknak számíthatott, s nem egyben népnyelvinek is. Lehet; bár a Nyelvőrben akadt ilyen csak néprajzi adalék is szép számmal. Inkább talán a cikk valamely szava ellen lehetett kifogása, s ezért fektette, majd felejtette el, mint ahogy ez a *Telephon*³ című cikk s az *Ajánlatos kifejezések*⁴ esetében is történt.

Egy régi társas táncról tudósított Arany, melyet gyakran látott gyermekkorában, melyet *párnatáncnak* neveztek. Azt, úgymond, kezdettől sejtette, hogy eredetileg „az úri rendnél divott”. Azt azonban, hogy idegenből került az úri rendhez, nem. „... ősmagyar táncnak hittem” —, írta. Kezébe került azonban egy régi angol tánckönyv, 1721-ből, egy

¹ VOINOVICH GÉZA: Arany János a Nyelvőrben. MNy 1917. 155–161.

² VOINOVICH GÉZA: Arany János hagyatékából. MNy 1916. 326–327.

³ Uo.

⁴ ARANY JÁNOS: Ajánlatos kifejezések. MNy 1896. 38.

„Táncmester” s látnia kellett hogy e tánc „nyugatról került hozzánk”. Kiírta a szóban forgó könyvből a tánc szabályát azzal a kis szerepdallal, mondókával együtt, melynek dallamára a táncot járták. A dal egyes sorait, széttörölve, meghagyta a szabály szövegébe oldva; ha azonban ezeket a sorokat összerakjuk világos, hogy rögtönözve is megtartotta, illetőleg magyar megfelelőire tette át az angol eredeti élénk, (némiképp a Zách Kláraéra emlékeztető), népies, pattogó táncos, variációs és ismétlődő ritmus-, rím- és szójátékát.

Ime, a dal, a szereplőkkel:

A tánckezdő: Már ez a tánc felakad.
A zenészek, feleletül: Ugyan kérem, mi miatt?
A tánckezdő: Mert Anderson Johanna
Nem akar eljönni.

A zenészek feleletül: El kell neki jönni,
Bizony el fog jönni,
Bár akarja vagy sem,
Meg kell annak lenni.

A tánckezdő erre, a páru kiválasztott leány
előtt: Hozott isten, hozott,
Anderson Johanna!

Mindketten, szemben állva:
Tánckezdés közben, együtt: Prinkum-prankum.

Ez a szép tánc, egyszer!
Járjuk el még egyszer,
Egyszer, ismét egyszer;
Eljárjuk még egyszer?

Aztán a leány lesz a tánckezdő s ekkor a kilenc-tizedik sor így variálódik:

Hozott Isten, hozott,
Anderson Jánoska!

Majd a tánc végén az egészet megismétlik, közösen, de az „eljönni” helyett ezt mondják: „el-menni” és „Hozott isten” helyett: „isten veled”.

Azaz így zárul a dal:

Isten veled, isten,
Anderson Johanna!

illetőleg:

Isten veled, isten,
Anderson Jánoska!

El kell neki menni,
Bizony el fog menni,
Bár akarja vagy sem,
Meg kell annak lenni!

Isten veled, isten
Anderson Johanna!
Isten veled, isten
Anderson Jánoska!

Az első pillanatra, az első csendes olvasás alkalmával úgy tűnhet föl, hogy a befejező variáció első búcsú-sorát aligha idézte föl magában Arany *hallhatóan*, mert logikailag-grammatikailag, legalább a szem számára, sután hathat: „Isten veled, isten...” De csak az első pillanatban s a szem számára. Ha a kedvesen játszi, naiv burns-ös bájú szövegritmust és -melódiát néhány-szor magunk elé zümmögjük, a fül rögtön világossá teszi, hogy ama merész szófűzési játékok egyikével van itt is dolgunk, melyek annyira jellemzők Arany versművészetére, versmondattanára, melyeknek annyi sajátos ízt köszönhet nyelve. A sajátos hátravetéssel a sor jócskán elveszti logikai-grammatikai szövegszerűségét vagy szövegszerű logikáját-grammatikáját, s elsősorban azzá lesz, ami a valódi táncdal rendszerint: dallam- és ritmus-hordozóvá. Az egész vers, az egész szöveg, pedig az ismételt grammatikai-logikai licencián át, a lezáró érzelmi búcsú szó, syntagma látszat-szabálytalanságán, látszat-torzításán át végképp elnyeri ingerkedő kellemét, csipkelődő vidámságát, könnyed ironiáját. Valójában, persze, csak látszatra

szabálytalan és látszatra fonák ez a hátravetés. Ha jobban megnézzük, feltűnik, hogy — mint minden hatékony költői „licencia”-ban — rejtett nyelvlélektani, grammatikai összefüggések realizálódnak benne. A távolodó búcsúzóik halkuló, felszavakig érthető, felszavakba töredező, integető vissza-vissza kiáltásának reminiscenciája üt rajta át. Ez az egyik. A másik grammatikai: az *isten veled* szó szerkezet (mely alany-állítmányos kapcsolatnak is fölfogható), a folytonos, ismételtető használat következtében, mintegy az ige-igekötő, ill. igei állítmány és szorosabb szó szerkezetét függvényének mozgékonyágát, helyváltoztató-készségét vette fel.

Hasonlóképpen állhat a dolog a tréfás prinkum-prankum ikerszóval. Az lehet az ember első benyomása, nem vesződött Arany megfelelő magyar játszi ikerszó keresésével; s talán az eredeti angol iz megtartása végett is változatlanul hagyta meg a fordított szövegben ezt a humoros hangzású szópárt, mely a prink és prank azonos, de azonosan kettős jelentésű (cicomázni, de: táncolni is) igepárból származik. Ez utóbbi valószínű; de alighanem az is, hogy mókázó, tréfás, értelmetlen, részben idegen s torzításos eredetű ikerszavaink (hókusz-pókusz, irgum-burgum, ákom-bákom, stb) hangemléke is közrejátszhatott megtartásában. S úgy lehet, az Anderson Johanna — Anderson Jánoska-féle fél angol-félmagyar névpár alkalmazása is ugyanezt a játszi komikumot szolgálta, illetőleg ugyanannak a komikus játékoságnak az ösztönéből fakadt.

Mindez viszont odamutat, hogy Arany, a gyermekkorából fölidézett humoros, naivan kecses tánc kedves emléktől ihletve, ösztönözve, képzeletében mintegy végigjátszotta a tánc fordulatait, s a szövegét, most már magyar szövegét, hallhatóan is maga elé idézte, az angol eredeti olvasása után. — Ennek az eredetinek Angliában bizonyára könnyű volna utána járni, nálunk azonban — próbáltuk — alig.⁵

Németh G. Béla

Ady Endre két levele

1. Ady levele ifj. Ábrányi Kornélhoz

1905 tavaszán Fejérváry Géza kormányt alakít, az ún. „darabont-kormány”-t. A Párizsból még januárban hazatért és a Budapesti Naplónál elhelyezkedett Ady lapjával együtt egyre közeledik a — választójogot programjába tűző — kormányhoz. „Így történt aztán, hogy Vészi Józsefet, az újság főszerkesztőjét kérték fel a Sajtóiroda vezetésére. A lap ezzel — bár főszerkesztője neve természetesen lekerült éléről — a kormány „félhivatalosává” vált”.¹ Kabos Ede lesz az új főszerkesztő, Bíró Lajos a felelős. Mindketten s Ady a Sajtóirodába is bekerülnek tudósítóként külön fizetéssel. Ady „havi 150 forintot kapott”. „Ezt az összeget — olvassuk testvére könyvében — a koalíciós kormánytól, mely az első napon kitette őt és társait a sajtóirodából, perrel követelte volt további három hónapra — mert az újságírói felmondás: három hónap —, nem annyira az összeg kedvéért, hanem elvi okokból”.² A pert a költő elvesztette.

Az ügyre érdekes dokumentum került most elő: Ady levele ifj. Ábrányi Kornélhoz, a koalíciós kormány sajtófőnökhöz (1849—1913). Nem tudjuk, volt-e korábban Adynak kapcsolata vele. 1906. december 18-án írt cikkében futólag nyilatkozik Ady felőle. Korántsem biztos, hogy ez volt a véleménye róla. Kérélmre visszautasítása után van már s ítéleteit sokszor érzelmei irányítják (vö. a Kiss Józsefről szóló, egymásnak ellentmondó nyilatkozatait): „Magyarországon a vezércikk az újságokban arra van kigondolva, hogy a világ ügyét-baját eligazítsa. S bár a magyar vezércikk ellenére sokat változott csak mostanában is már a világ arculata, Ábrányi Kornélnak van igaza. Miért ne igazítsa a világnak ő sorsát a magyar vezércikk? Holott, ha nem igazítaná, akkor is írának magyar vezércikkeket, s akkor is kellene valaminek történni.”³

Halász Imre nekrológia, amelynek Ady mint társszerkesztő a Nyugatban helyet adott, pozitíven szól politikai karrierjéről, amelyet „mint publicista és képviselő változó szerencsével, de mindig lelkesen és mint érdekes és eredeti egyéniség egész a koalíciós korszak bukásáig megfutott s mint e kormány sajtóvezetője fejezett be.”⁴

A levél Bókay János író hagyatékában van s szövegét özvegye engedélyével tesszük közzé.

[1906. V. 12.]

Méltóságos Uram,

⁵ Arany prózaszövegeiben, tanulmányaiban különben több fordítás (vagy egyenesen: műfordítás) van elrejtve; egyet — lapunk jövő évi folyama közli — Képes Géza mutatott be nemrég a rádióban.

¹ VARGA JÓZSEF: Ady útja az „Új versek” felé. Bp. 1963. 35.

² ADY LAJOS: Ady Endre. Bp. 1923. 110.

³ Ady Endre az irodalomról. Bp. 1961. 172.

⁴ Ny VI. 1913. I. 500.

1905 novemberében engem a miniszterelnöki sajtóiroda rendes munkatársává szerződtettek havi háromszáz korona fizetéssel. Ez összeg volt az én egzisztenciám alapja s annál rettenetesebben ért az a csapás, hogy májusi fizetésemet még ma, május 12-én sem folyósították. Ha való a sajtóiroda közegeitől nyert információim, mely szerint munkásságomra a miniszterelnöki sajtóiroda a jövőre nem reflektál, nagyon kérem Méltóságodat, kegyeskedjék a nekem törvényesen járó, minimális háromhavi fizetésemet kiutalni. Kétségbeejtő helyzetem pedig arra kényszerít hogy kérjem: minél sürgősebben méltóztassék e reám nézve életbevágó s minden órával súlyosodó ügyben intézkedni.

Mély tisztelettel

Ady Endre

a M. kir. miniszterelnöki sajtóiroda rendes munkatársa
Honvéd utca 10.

A levél alapján igazítanunk kell a korábbi értesülést: a sajtóirodától háromszáz forint havi fizetést kapott. Amint látható, címűl a Budapesti Napló szerkesztőségét adja meg, amelynek papírján is írta levelét.

2. Ady levele a Nyugat szerkesztőjéhez

Ez a ceruzával írt levél kísérője volt azoknak a glosszáknak, amelyek „Hirtelen, rövid szentenciák” címmel jelentek meg a Nyugatban.⁵ A cím leginkább Adyra valló jelzője, a „hirtelen”, nem tőle származik, hanem a szerkesztőktől. A versek, amelyeket a levélben ígér, ugyanabban a számban találhatók: *Fanyargások görbe szájját; Bosszús, halk virágének.*⁶

Az ingerült hangulatra mutató levél szövege így hangzik:

[1911. április]

Kedves jó Barátaim,

itt küldök az új rovat számára sietve néhány éles apróságot. Őszintén szólva írtam egy bevezetést is, de azt visszatartom. Mostanában furcsán bántok írásaimmal, tehát inkább megkímélem magamat újabb bosszúságtól. Címnek valami efélét adnátok talán: „Rövid szentenciák”, vagy csak „Szentenciák”, avagy „Kis kísérletek”, no vagy valami eféle. *Verseket holnap küldök*, a „Nyugat”-ot máig se kaptam.

Ölel hivatok⁷

Ady

A levél eredetije László Gyula egyetemi tanár birtokában van. Szívésségből közölhetem.

Scheiber Sándor

⁵ Ny. IV. 1911. I. 900–901.

⁶ I.m. 867, 868–869.

⁷ Először tévedésből „hivetetek”, amit kijavított.

Tóth István

JANUS PANNONIUS SZÁRMAZÁSA

Középkori okleveleink igazolják, hogy az utódokra is átszálló, állandó családnevek használata köznemességünkénél csak a XVI. sz. elején kezd kialakulni¹. A főnemesség körében már az előző századokban is előfordulnak állandó családnevek, amelyek a honfoglalás utáni nemzetségnevekkel együtt a birtokjog legszigorúbb kifejezésére szolgáltak. A köznemesség körében azonban ekkor még a legtöbb esetben csak keresztnévet használnak (pl. János püspök, Péter ispán), néha az apa nevével együtt (pl. János Péternek fia), vagy pedig felveszik birtokuknak, születési ill. lakhelyüknek a nevét (L. Újlaki, Garai, Bajoni stb. családneveket l.). Néha olyan ragadványnevekkel is találkozunk, amelyek a viselő személy vagy elődei külső vagy belső tulajdonságai, viselt hivatali tisztsége folytán keletkeztek, mint pl. Nagy Gyula, Vitéz János, Sáfár Péter stb.

A XV. században leggyakrabban még a születési hely szolgált családnévül. A külföldi egyetemeken ugyanis a születési hely nevét iktatták az anyakönyvekbe, s a külföldön tanulók aztán e szokást honi földön is megtartották. A keresztnévek után írt latin „de” (-ról, -ről) szócska a születéshelyi származás jelölésére szolgált. Így volt ez külföldön (pl. Guarino da Verona, Gioacchino da Fiore, Giovanni Conversino da Ravenna, Saraceno da Padova, Tomasso da Bologna stb.), s így alakult a családnevek felvétele hazánkban is. Bizonyítja ezt a már felsorolt példákon kívül kiváltképp Vitéz János esztergomi érsek névviselése is. Galeotto és Bonfini írják csak történeti munkájukban Vitéznek. A királyi oklevelek, de ő saját maga is „Joannes de Zredna”-nak nevezi írásaiban magát. A leveleit összegyűjtő udvari pap, Ivanich Pál is e névvel illeti.² Még a síremlékén levő körirat is így tünteti fel nevét.³

Úgy látszik, a Vitéz nevet, amelyet sem ő, sem elődei nem használtak, a török elleni harcokban tanúsított vitézsége jutalmául kaphatta Mátyás királytól. De nevéhez hasonló példák tömegével találkozunk az ország egész területén.⁴

Mindezekből nyilvánvaló, hogy Janus Pannonius családnévét vizsgálva el kell fogadnunk azt a középkorban szokásos felfogást, hogy a családnév egyúttal a születés helyét is jelöli.

Joggal vehető fel viszont a kérdés: vajon hol született Janus Pannonius, mily helység nevét vette öröklül a költő?

Ha Janus Pannonius nevének változatait vizsgáljuk, a különböző időkben más és más névre bukkanunk. Tárgykörünk problematikája szempontjából nem lehet közömbös e nevek vizsgálata.

Lássuk előbb az egykorú források névhasználatát!

A Guarino iskola egyik kiválósága, Ludovico Carbone (Carbo) Janus halála után dicsőítő éneket írt Mátyás királyról.⁵ Ebben megemlékezik iskolatársáról, Janus Pannoniusról is, akit „Janus Quinqueecclesiensis episcopus”-nak, vagyis pécsi püspöknek nevez.

Galeotto Martius, Janus Pannonius jó barátja, paduai tanára is csak „János, pécsi püspök”-ről emlékezik meg.⁶

A leghitelesebb kútfő, maga Janus Pannonius, igazi humanista öntudattal rejtje el nevét. A Janus nevet a Pannonius (pannóniai, ekkor: magyarországit jelentett) jelzővel a fiatal költő már Ferrarában használta, midőn Guarino Veronese iskolájában tanult. A költői név felvétele

¹ FRAKNÓI VILMOS: Vitéz János esztergomi érsek élete. Bp. 1879. I. — PESTY FRIGYES: A helynevek és a történelem. Bp. 1878. 33.

² „Magister Johannes de Zredna prothonotarius vel Dionysius de Albaregali notarius nostre Maiestatis” — idézi FRAKNÓI I. m. 16.

³ „Reverendissimus dominus Joannes Zredna Diocesis Zagrabiensis, Archiepiscopus Strigoniensis, primas, etc...” Közli: FRAKNÓI I. m. 225.

⁴ L. bővebben PESTY FRIGYES: Az eltűnt régi vármegyék. Bp. 1880. I. köt. 270., 281. és 288.

⁵ „Dialogus de laudibus rebusque gestis regis Matthiae” Idézi ÁBEL JENŐ: Olaszországi XV. század-beli írónak Mátyás királyt dicsőítő művel. Bp. 1890. 199.

⁶ GALEOTTUS MARTIUS NARNIENSIS: De egregie, sapienter, locose dictis ac factis regis Mathiae ad

— miként azt Kaprinai István helyesen megjegyze⁷ — minden bizonnyal „carminis gratia”, a költészet kedvéért történt. Az antik világot utánzó kor gyermeke csak a szokásnak hódolt, midőn a sablonos Joannes név helyett a zengzetesebben hangzó, klasszicizált Janus nevet vette fel. „Az akkori idők szokása szerint a tanult emberek nemcsak tehetségükkel, hanem nevükkel is különbeknek igyekeztek lenni” — írja a kor szelleméről Teleki Sámuel.⁸

Hivatalos okiratokon és magánjellegű leveleiben azonban továbbra is a Joannes (János) nevet használta.⁹ Ugyanígy alkalmazkodott a kor humanista szokásához Janus Lascaris is, aki szintén felváltva használta a Janus és a Johannes nevet.¹⁰

A Janus név az 1450-es évek elején még nem volt eléggé ismert, ezért költőnk Tito Vespasiano Strozza elégiáinak megjelenése után külön epigrammában figyelmezteti az olvasókat, hogy a versekben szereplő Janus azonos övele.

Ebből világosan áll előtűnk a magyar János névhez közelálló Janus név használata, csak a születési hely bizonytalan még. Erre vonatkozóan csak bizonyos körülírásokkal találkozunk a költő verseiben. Mesteréhez, a veronai Guarinóhoz írt dicsőítő énekében így emlékezik meg szülőhelyéről:

.....S én magam is, kit az isten
S jósorsom küldött hozzád még zsenge koromban,
Pannóniának azon részéről, merre a Dráva
Átszeli lágyan a zsíros szántóföldeket, és már
Árját s régi nevét a Dunába veszíteni készül.¹¹

Világos ebből a versrészletből, hogy Janus Pannonius születéshelyét a Duna-Dráva torkolat közelében kell keresnünk.

Hogy az előbbi közlés mennyire reális, még egy versrészlettel is igazolhatjuk:

Én magam is ezekről énekeltem, aki a *mély*
Drávánál születtem, olvasd át ezeket is, ha már a többit
is elolvasod.¹²

Kétségtelen, hogy itt is a Dráva-torkolatról van szó, hisz az eredetnél nem beszélhetne még *mély* Dráváról.

Feltűnő, hogy egyik versidézet sem említi a költő pontos szülőhelyét. Ebből többen arra következtettek, hogy Janus aligha hallgatta volna el születéshelyét, ha az híres lett volna.¹³

A közvetett források is a Duna-Dráva torkolatánál valószínűsítik Janus Pannonius születéshelyét. Egyik legjobb barátja, Battista Guarino hozzá intézett versében így kiált fel:

Mikor lesz az a nap, amelyen veled együtt láthatom
Dalmáciának közeli sziklás partjait, az illyr tájat,
amely vidéket a *Dráva* öntöz és látni a fagyos *Dunának*
a jegét?¹⁴

Nem kétséges, hogy e versrészlet utalás Janusnak Guarino mesterhez írt panegirikusára. Költőnk egyik rokona, a Garázda nemzetségből származó Megyericséi (Megerechen) János 1507-ből való gyulafehérvári sírfelirata is Janus Dráva melléki származását említi:

ducem Iohannem eius filium liber. Edidit: Ladislaus Juhász. B. G. Teubner Lipsiae, 1934. 26.: „... et alterius Johannis Quinque-Ecclesiarum episcopi.”

⁷ L. TELEKI SÁMUEL: Jani Pannonii Opuscula. — Traiecti ad Rhenum apud Barthol. Wild 1784. II. köt. 150.

⁸ TELEKI SÁMUEL: i. m. II. köt. 129.

⁹ L. FRANKÓI VILMOS: Mátyás király levelei. Bp. II. k. 1893. 95. — TELEKI SÁMUEL i. m. 168. I

¹⁰ BOERNER, FR.: De doctis hominibus Graecis Litterarum Graecarum in Italia instauratoribus. Lipsiae 1750. 199. „Utrumque nomen indifferenter usurpatum fuisse videtur.”

¹¹ L. latinul TELEKI SÁMUEL i. m. I. köt. 28. 485. sortól 489-ig:

„Me simul hos inter, fatis et sorte Deorum
Pannoniae tellus tenero tibi misit in aevo
Qua mox Danubio mixturus nomen et undas,
Pingvia culta secat leni iam gurgite Dravus.”

A magyar szöveg Csorba Győző fordítása. (Janus Pannonius válogatott versei. Bp. 1953. 147.)

¹² Epigr. Lib. I. 338. (L. TELEKI SÁMUEL i. m. II. köt. 127. és 153.):

„Ille ego et haec cecini Dravum generatus ad altum
Perlege et haec, si quis cetera forte leges.”

¹³ L. bővebben TELEKI SÁMUEL i. m. II. köt. 153. 3. jegyzet!

¹⁴ TELEKI SÁMUEL i. m. II. köt. 128.

„Quando erit illa dies, qua tecum visere possim
Littora saxosae proxima Dalmatiae.
Illyricumque latus, Dravus quas irrigat oras,
Et glacem gelidi, cernere Danubii.”

Hárman származtunk híres jósok e vérből,
merre a mély Dráva öntözi a pannon földet
Az egyik volt Janus, aki elsőnek vezette
saját honába Helikon zöldkoszorús istennőit.¹⁵

E négyszeres igazolás után azt hihetnők, hogy mindenki a Dráva—Duna torkolat mentén kereste Janus születéshelyét. Nem így történt.

A nagy költő első kortárs-életrajzírója, Angelo Colocci szerzőnk születési helyéül Sirmiumot, a mai Mitrovica városát említi.¹⁶ Colocci adatait minden bizonnyal rokonától, Phaliscustól szerezte, aki viszont Janusnak tanuló társa volt.¹⁷

A Colocci-féle életrajz adatait átveszi Bombardius Mihály, aki szerint „Janus Pannonius Aurelianus hazájában, Sirmiumban született”.¹⁸

Pedig Mitrovica városa, amely a régi Sirmium helyén épült, éppen nem a Dráva—Duna torkolatánál fekszik, hanem egész pontosan a Száva partján. E körülményen nem akad fenn Kaprinai István sem, aki a költőről írt életrajzában kitart az idézett felfogás mellett.¹⁹ A szerző azonban különösnek tartja, hogy Janus Pannonius nem emlékezik meg verseiben a római császárság korában oly nagy szerepet játszó városról mint szülőhelyéről, bár verseiben említi Sirmiumot.²⁰

Valószínűnek tartjuk, hogy Colocci és Bombardius összetévesztik — mint látni fogjuk később, mások még névben is — Janus Pannoniust Vitéz Jánossal, Sirmium püspökével.

Akadnak mégis jobb belátású szerzők, akik Janus Pannonius szavainak hitelt adva a nagy költő szülőfaluját *valóban* a Duna—Dráva-torkolatnál keresték. Így Oláh Miklós, a későbbi esztergomi érsek „nem messze *Drázad* városától” fekvőnek véli a helyet. Szörényi László, mitrovicai (sirmiumi) püspök pedig „az Eszéktől mintegy két mérföldre fekvő *Almás* faluba” helyezi.²¹

Mivel „*Drázad város*”-nak se térképen, sem régi szakmunkákban nem akadunk nyomára, e helységnév a délbaranyai Dárda vagy Darázs község torzított nevével azonosítható. Almás falu Erdőd mellett, éppen a Drávának a Dunába ömlésénél fekszik. Mindkét helység tehát megfelelne a költő által írtaknak, csak az a hiba, hogy ugyanilyen alapon még számos helységnév lehetne Janus szülőhelye. A két szerző ugyanis a földrajzi fekvésen kívül semmi-féle más adattal nem tudja alátámasztani állítását.

Koller József, a pécsi püspökség történetének kiváló feldolgozója mutat rá arra a tévedésre, hogy egyes írók — mint pl. Telegdi, Mosóczi, Szent-Iványi — Janust Vitéznek nevezik munkáikban. Szerinte nem helyes a középkornak az a szokása, hogy gyakran az anyai nagybátya (avunculus) nevét használják az atyai (patruus) jelölésére is. Janus Pannonius azonban Vitézt, ha apai nagybátyja lett volna, nem nevezte volna avunculus-nak, vagyis anyai nagybátyjának.²²

Teleki Sámuel sem győző csodálkozni azon, hogy több hazai kiváló tudósunk „Janus Pannoniust saját nevén *Vitéz János*nak nevezi”.²³

Itt a valóságban azzal a jelenséggel találkozunk, hogy *Janus Pannoniust* összetévesztik *Vitéz Jánossal*, a sirmiumi, majd később veszprémi püspökkel. Erre az érdekes jelenségre egyébként később még visszatérünk.

Akad olyan író is Lampe Frigyes személyében, aki Vitéz János későbbi esztergomi érsekkel téveszti össze Janust.²⁴ Méltán botránkozik meg e tényen Koller, mondván: „Ki az, aki ne tudná, hogy az esztergomi Vitéz János és a pécsi János különböző személy?”²⁵

¹⁵ TELEKI SÁMUEL i. m. II. köt. 178.

„Tres fulmus clari cognato e sanguine vates,
Pannonicam Dravus qua rigat altus humum.
Unus erat Janus, proprias qui primus ad oras
Duxit laurigeras ex Helicone Deas.”

¹⁶ Ez életrajzot először Kaprinai adta ki CSELES MÁRTON római jegyzetei alapján: Hung. Dipolm. doc. LXVI.

¹⁷ L. TELEKI SÁMUEL i. m. II. köt. 153. — L. még Vat. Lat. 2847 f. 31., 36.

¹⁸ BOMBARDIUS: Topographia magni regni Hungariae. Viennae 150.

¹⁹ KAPRINAI STEPHANUS: Hungaria, diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad, regis Hungariae. I—II. Vindobona 1767—1771.

²⁰ TELEKI SÁMUEL i. m. I. köt. 304.: Elegia VIII. 14. sor: „Sirmia trajecto, pervolat arva Savo...”

²¹ TELEKI SÁMUEL i. m. II. köt. 153—154. — 3. jegyzet.

²² KOLLER, JOSEPHUS: Historia Episcopatus Quinqueecclesiarum. Posonii 1796. IV. köt. 4. h jegyzet. Műve végén (IV. köt. 524.) Telegdire tett megjegyzését tévesnek mondja és azt Mossóczihoz vonatkoztatja.

²³ TELEKI: Opuscula i. m. 170.

²⁴ LAMPE, FRIDERICUS: Historia Ecclesiae Reformatae in Hungaria et Transylvania. — Trajecti ad Rhenum. — 42.

²⁵ KOLLER: Historia i. m. 5.

Meglepő felfedezésre tett szert Kaprinai István, aki a Mátyás korabeli oklevelek összegyűjtése során²⁶ rábukkant II. Pius pápának 1460. évi analectáiba felvett XI. sorszám alatti, 1460. február 16-án Sienában kelt oklevelére, amelyben a pápa *Cesinge Jánosról, Pécs leendő püspökéről* szól.

Nemsokkal Kaprinai közlése után névtelenül megjelent egy munka, amely két kötetben Janus Pannonius életével és az addigi Janus-irodalommal foglalkozik, majd közli Janus Pannonius összes verseit is. Az 1784-ben megjelent latin nyelvű munkát Teleki Sámuel írta.²⁷ Kaprinai adatait is közli Teleki, közöttük az előbb említett 1460. febr. 16-i pápai oklevelet is. Ezzel kapcsolatosan Teleki a következőket jegyzi meg: „Janus Pannoniust szlávul és nem latin nyelven nevezték Cesinge Jánosnak azért, mert ily módon nevezte őt a Kaprinai által közölt II. Pius által kiadott oklevél, amelyben II. Pius pápa Pécs püspökévé nyilvánította őt.” Teleki végül is megjegyzi, hogy Cesinge János szerinte ugyanaz az ember, aki Janus Pannonius néven nevezte magát.²⁸

Teleki Sámuel Janus Pannonius nevének vizsgálata után külön foglalkozik a költő születéshelyével is. Úgy véli, hogy kisebb falu lehetett Janus Pannonius szülőhelye, mert „ha valamelyik híres városból származott volna, bizonyára nem hallgatta volna el.”²⁹ Teleki ezután közli Janusnak Guarinóhoz írt panegirikusából a 485. és az azt követő, már ismertetett sorokat. E sorok alapján Janus szülőhelyét azon helyhez véli közelelni, ahol a Dráva a Dunába ömlik. A helységnevet azonban Teleki sem meri közelebből megjelölni.³⁰

Koller József szintén közli a Kaprinai által említett pápai oklevelet, és ennek alapján a költő Cesinge nevét is.³¹ A születési helyre vonatkozólag — Teleki Sámuelhez hasonlóan — a Janus Pannonius által vallottakat ismétli meg.

Koller azonban műve végéhez „Figyelmeztetés”-t csatol végszóként.³² Ebben költőnk lakóhelyét Verőcze megyében véli, valahol „Viljevo fölött, ahol Verőcze megye és Szlavónia kezdődik”. Az a felfogása, hogy költőnk abban a faluban látott napvilágot, amelyet most Csacsincze-nak, akkor pedig Cesinge-nek írhattak.

Nem részletezzük a különféle felfogásokat, amelyek szerint Janus szülőhelyeül hol Pécsét, hol Nagyváradot vagy egyéb helységneveket említenek. Tény viszont, hogy Janus legelterjedtebb családnevének, a Cesinge névnek a nimbuszát Kaprinaitól Fraknói Vilmosig, vagyis egy évszázadon át okmányyszerű tudományos okadatolással nem tépázta meg senki. 1879-ben azonban megjelent Fraknói Vilmos monográfiája Vitéz János életéről.³³ E munkájában Fraknói kitér a költő családnévére is: „Janus Pannonius családi nevétől eddig *Cesinge* tartatott; így fordul ez elő egy 1459-ik évi pápai oklevél újabb másolataiban. De Theiner (*Monumenta Hungarum sacram illustrantia*. II. 320. l.) kiadta azt a vatikáni levéltár eredeti regestáiból, s itt világosan *Johannes de Chesmicze* fordul elő. Hogy pedig ez az olvasás nem hibás, mutatja az a tény, hogy ilyen slávoniai helynév a XV. és XVI. századbéli oklevelekben gyakran előfordul, és ily nevű helyiség még ma is létezik.”³⁴

A felfedezett új név érdekessége, hogy annak feltárója műve megjelenése előtt alig pár hónappal előbb tartott akadémiai felolvasásában (1878. január 28-án) még Cesinge-nek nevezi Janust,³⁵ holott Theiner Agoston műve 18 évvel korábban már megjelent.³⁶

A Csezmiczei János név eleinte még közösen fordul elő a Cesinge névvel, de később mindinkább a Csezmiczei név kerül előtérbe. Ebben nagy szerep jutott az ismert Janus-kutatónak, Huszti Józsefnek, aki a Csezmiczei nevet fogadta el hitelesnek a Cesinge névvel szemben. Ez a szerinte „hamis név” azért volt a tudományos irodalomban sokáig elfogadott, mert Kaprinai egy 1460-i pápai oklevél *valószínűleg* (?) hibás másolata vagy elírása alapján e nevet tartotta hitelesnek. Kérdés, van-e tudományos alapja a Csezmiczei névnek, illetőleg ellenérvek alapján bizonyítható-e, hogy Kaprinai valóban nem tévedett. Más szóval: Cesinge vagy Csezmicze a költő szülőhelye, illetőleg neve?

El kell ismernünk, hogy a Csezmiczei név gyors elterjedtségét Fraknóinak saját korában közismert tekintélyén kívül az is elősegítette, hogy végre találtak irodalomtörténészeink Janus Pannoniusszal kapcsolatosan olyan nevet, amely nemcsak családnév, hanem egyúttal helység-

²⁶ KAPRINAI, STEPHANUS: *Hungaria diplomatica temporibus Mathiae de Hunyad regis Hungariae*. Vindobona 1767. 177.

²⁷ JANI PANNONII *Opusculorum* (röviden: *Opuscula*) Pars I.—II. Traiecti ad Rhenum, apud Barthol. Wild. 1784.

²⁸ TELEKI: *Opuscula* I. m. II. köt. 169.

²⁹ TELEKI: *Opuscula* I. m. II. köt. 170.

³⁰ TELEKI: *Opuscula* I. m. II. köt. 171.

³¹ KOLLER: I. m. 4.

³² KOLLER I. m. 29. a) jegyzet.

³³ VITÉZ JÁNOS esztergomi érsek élete. Bp. 1879.

³⁴ I. m. 8.

³⁵ FRAKNÓI VILMOS: Vitéz János könyvtára. Magyar Könyv-Szemle 1878. 5.

³⁶ THEINER, AUGUSTINUS: *Vetera monumenta historica Hungarum Sacram illustrantia*. II. köt. 1352—1526. Romae 1860. 320.

név is, s ezért a költő születés helyének is tekinthető. Mivel azonban mind Fraknoi, mind pedig Huszti Janus Pannonius új nevének tudományosan részletezett alapos kifejtését elmulasztja, e kérdést közelebbről kell megvizsgálnunk. Nézzük ezért előbb a Theiner Ágoston által közölt oklevelet!

A lap felzetén olvasható II. Pius uralkodásának első éve: 1459.³⁷ A pápai oklevél mégis a Sienában kelt szöveg végén 1458. március 18-át említi, mint amely első esztendeje a pápa uralkodásának. A Fraknoi által pontosnak mondott Theiner Ágoston kissé elszunnyókálhatt, mert Aeneas Sylvius Piccolomini 1458. augusztus 19-én választották meg pápának a francia G. d' Estouteville-jel szemben. Az új pápa ekkor a vergiliusi „kegyes Aeneas”-ra való pedánskodó megemlékezéssel a II. Pius nevet választotta.³⁸ Az új pápa megválasztása előtt — 1458. március 18-án — nem írhatott levelet Vitéz János váradi püspöknek.

Ha elírásnak is tekintjük az évszámot, maga a pápai szöveg nem hagy kétséget afelől, hogy itt Vitéz János váradi püspök unokaöccséről van szó, Chesmicze Jánosról. A János váradi püspökhöz intézett levélben a pápa hozzájárul ahhoz a „minap” előterjesztett püspöki kérelemhez, hogy részben az egyházmegye gondjának és kormányzásának a terjedelme miatt, részben a világ zajától való elvonulás, teológiai tanulmányokkal és igehirdetéssel való foglalkozás végett koadjutori vagy vikáriusi minőségben „alkalmazhasd szeretett fiunkat, Chesmicze Jánost, a kalocsai egyházmegye titeli egyházának prépostját, jogi doktort, unokaöcsédet, ezt a különösen tapasztalt és alkalmas férfit, aki tudományokkal ellátva az ilyen gondban való részvételre, ameddig élsz, alkalmas”.³⁹

Majd a pápa a továbbiakban Vitéz János élete tartamára vagy ameddig az szükséges, Jánost koadjutorává vagy vikáriusává rendeli azzal a kötelezettséggel, hogy működéséről évente számot adni tartozik.

Az oklevél szövegéből nyilvánvalóvá válik, hogy Vitéz János, aki ekkor még váradi püspök volt, az egyházmegye kormányzásának gondját akarta megosztani előrehaladott korára való tekintettel. Ugyanezekre az indokokra hivatkozik akkor is, amidőn 1459 nyarán a király a meglehetősen zilált zágrábi püspökség elfogadására akarja rábírní.⁴⁰

Fraknoi az általunk is közölt pápai oklevél alapján teljesen bizonyítottan veszi, hogy Janus Pannonius családneve és születés helyének neve rejtezik a „Chesmicze” névben.

Huszti Fraknoi új felfogását kiegészíti még azzal, hogy Janus nemcsak egyházi téren emelkedett gyorsan, hanem „időközben még fontos bírói tisztelet is töltött be, amennyiben Mátyásnak egyik 1459. szeptember 23-án kelt oklevelében mint királyi személynök szerepel”.⁴¹

Utánanéztünk a Huszti által idézett oklevélnek. Valóban, a Fuló-család 38 oklevelének egyikében „Mátyás király 1459-ben, die dominico proximo post festum B. Mathei apostoli” azaz szeptember 23-án rendeletet intéz „venerabili Johanni de Chezmicze specialis presentie locum tenenti” azaz személynökhöz”.⁴²

Ez az oklevél kétségkívül Chezmicze János személynöki tisztségviseléséről szól. Csak éppen azt nem bizonyítja, hogy ez a Chezmicze János azonos Janus Pannoniusszal. Ebben az időben Janus Pannonius már Pécs kinevezett püspöke, és éppen ezért lehetetlennek tartjuk, hogy e tisztségét az oklevélben nem tüntették volna fel, mint ahogy feltüntette az az 1460. október 6-án Skölos (Siklós?)-on kelt levél, amely a Mátyás és Szilágyi közti egyezkedéssel kapcsolatosan megjegyzi, hogy az „János váradi és János pécsi püspök előtt történt”.⁴³

Szinte lehetetlennek tartjuk, hogy Janus Pannonius többirányú elfoglaltsága mellett apró birtokperekkel is foglalkozott volna. Ismert tény, hogy Janus Pannonius a pécsi püspöki székkal együtt elődjétől, Barri Miklóstól a királyné főkancellárja (Supremus Cancellarius Reginalis Maiestatis) címet is örökölte.⁴⁴

A királyi kancelláriában is értékes tevékenységet fejtett ki a király mellett a legfontosabb politikai levelek szerzőjeként.⁴⁵ Gyakran járt külföldön követségben, később pedig Szlavónia bánja lett, akit a király a mind elbizakodottabban támadó török visszaszorításával bízott meg. Ebben a században egyébként is gyakran adódnak olyan egykorú pápai oklevelek, amelyekben

³⁷ THEINER I. m. 320. : PII II. ANNO I. CHRISTI 1459.

³⁸ KOLLER I. m. IV. köt. 49. a) jegyzet.

³⁹ THEINER, AUGUSTINUS: Vetera monumenta I. m. 320. : CCCXC.

Eidem coadiutor in regimine ecclesiae Variensis, quamdiu sibi placebit, conceditur.

PIUS EPISCOPUS etc. Venerabili fratri Johanni Episcopo Variensi, salutem etc. . nequeas solus universam curam ipsius ecclesiae tam in spiritalibus quam in temporalibus gerere et exercere, cupiasque dilectum filium Iohannem Chesmicze prepositum ecclesiae Titulensis Colocensis diocesis, legum doctorem, nepotem tuum, virum utique expertum et idoneum ac litterarum scientia peditum, ad participationem cure huiusmodi, quoad vixeris, adhibere.

⁴⁰ FRANKÓI VILMOS: Vitéz János I. m. 169.

⁴¹ HUSZTI JÓZSEF: Janus Pannonius I. m. 186.

⁴² Száz. 1896. 374.

⁴³ TELEKI JÓZSEF: Hunyadiak kora Magyarországon. Pest 1853. III. köt. 188. Oklevéltár: CCCXVI. sz.

⁴⁴ KOLLER I. m. IV. köt. 10.

⁴⁵ FRANKÓI VILMOS: Mátyás király levelei. II. köt. XXIV.

egyházi intézkedésekkel kapcsolatosan a Csezmicze név többször előfordul, de Janus Pannoniussal semmiképpen sem hozhatók kapcsolatba.⁴⁶

Mindezek nem teszik valószínűvé, hogy a szóban forgó bírói tisztség viselője valóban Janus Pannonius lett volna, illetőleg az a személy, akit a Theiner-féle pápai oklevél Chesmicze Jánosnak nevez.

Az említett pápai oklevélben szereplő Chesmicze név éppen a XV. századi pápák okleveleiben gyakran felmerülő Chesmicze név hatására — a Cseinge név elírása is lehetne. A zágrábi püspökséghez tartozó csázmai (csezmiczei) főesperesség ügyei személyi vonatkozásban több ízben szerepeltek a pápai iratokban, mint az ehhez hasonló ejtésű, de szokatlanabb csengésű Cseinge név. Ilyen elírás történhetett volna tehát a pápai okleveleket kiállító egyházi hivatalban. Theiner azonban, akinél éppen az említett oklevéllel kapcsolatosan az évszám-elírásra már rámutattunk, ebben az esetben nem tévedett. A vatikáni levéltár oklevélmásolata fotóképen ugyanis világosan kivehető a *Johannes Chesmicze* név. Mindezek ellenére is feltételezve, hogy az eredetiről való másolás során nem történt a pápai oklevél elírás, elfogadva még azt is, hogy a Fuló-féle oklevél személynöke azonos a pápai oklevél Chesmicze Jánosával, még mindig nem tartjuk bizonyítottnak, hogy e két oklevél névszereplője azonos személy a kiváló humanista költővel.

Indokaink a következők:

1. Hogy a két oklevélben szereplő „Johannes Chesmicze” nem azonos Janus Pannoniuszal, arra maga szolgáltatja a legerősebb bizonyítékot. Már idéztük, hogy két helyt is azt mondja: ott született a mély Drávánál, ahol „a Dráva átszeli lágyan a zsíros szántóföldeket és *nemso-kára* vizét, s régi nevét a Dunába veszíteni készül”. Épp ezért keresték oly sokan Janus Pannonius születési helyét a Dráva—Duna torkolatánál, illetőleg annak közelében. Ezzel szemben Chesmicze, újabb nevén Csázma, a Duna—Dráva torkolattól mintegy 200 km-re fekszik. Ez a nagy távolság kizárta teszi azt, hogy ez a község lett volna Janus Pannonius szülőhelye, mégha középkori viszonylatban nagyobb távolságra is gondolhatnánk e téren.

Hol is van Csázma? Belovár-Kőrös megyében fekszik, ahol a Csázma folyó a moslovinaí gránithegyeket nagy ívben folyja körül, és a Szávához közel egyesül a Lonjával. Költőnknek tehát a Csázma folyót, vagy legalábbis a Szávát kellett volna említenie szülőhelye körülírására, nem pedig a Duna—Dráva torkolatot. Csázma egyébként eredetileg várispánság volt, Dombóval és Ivanicssal területileg összefüggött, és ahogy Pesti Frigyes megjegyzi: „hatalmas püspöki tartományt mutatott”.⁴⁷

A csázmai főesperesség 78 plébániából állott. Ő Csázmán vár is volt, amely terjedelmes kerületnek volt a központja.⁴⁸ Ez a vár akkor esett el, midőn a törökök 1557-ben az egész vidéket elfoglalták. Castellan Péter 1367-ben „comes provinciae Chasmensis”-nek, azaz a csázmai tartomány grófjának a címét viseli. Tkalcics Iván délszláv történétíró szerint II. Endre magyar király korában István püspök társaskáptalant alapított Csázmán. E hely nevét a XIII. és a XIV. századbeli oklevelekben is megtaláljuk. László királynak Csázma megye állta útját a Drávánál, annak meghódítása után az egész megyét a zágrábi püspökségnek adományozta. Szép fekvéséért a magyar királyok és püspökök kedvelt helye volt. Gyakran építettek itt templomokat, kolostorokat.⁴⁹

2. Janus Pannonius idejében élt Ivanich Pál csázmai kanonok, akit Vitéz János 1445-ben magával vitt Váradra. Ez az Ivanich Pál mint Vitéz János legközvetlenebb munkatársa összegyűjtötte és az utókornak fenntartotta Vitéz János mintegy 80 levelét.⁵⁰ Lehetetlennek tartjuk, hogy írásaiban ne emlékezett volna meg a csázmai születésű Janus Pannoniusról, aki vele együtt Vitéz János legközvetlenebb környezetéhez tartozott, és akivel való meghitt barátsága Janus Pannoniusnak még ferrarai diákoskodása idején kialakult. Ivanich Pál, bár gyakran írt költőnkéről Vitéz Jánossal kapcsolatosan, csázmai születéséről sehol sem szól.⁵¹

3. Janus Pannonius olaszországi éveit alatt, valószínűleg 1451-ben, elnyerte a váradi kanonoki címet és ami talán ennél is fontosabb: a nagyváradi káptalan kanonoki javadalmát. Pár évvel később ismerősei körében híre járt, hogy püspöki stallumot kapott. Egyik jó barátja, Valagussa már 1454-ben ezt írja Janusnak: „Ha már megkaptad volna a püspöki méltóságot,

⁴⁶ LUKCSICS PÁL: XV. századi pápák oklevelei. Bp. I. köt. 1931. — II. köt. 1938. 238.: „Nicolai Thom de Chesmiza”, — 135.: „Elizabethae Johannis de Csmicze, mulleri Zagrabienis d. Florentiae, a. 1435.”

⁴⁷ PESTI FRIGYES: Az eltűnt régi vármegyék. Bp. 1880. II. köt. 225. — FEJÉR: VII. 5. k. 515. és X. 3. k. 278.

⁴⁸ CSÁNKI DEZSŐ: Kőrös megye a XV-ik században. Értekezések a tört.-tud. köréből. Bp. 1893. XV. köt. 12. sz. 20. l.

⁴⁹ TKALCSICS IVÁN: A zágrábi püspökség újjászülése a XIII. században. (Prieporod biskupije zagrebačke u XIII. veku.) Rad. XL. 1877. 122—154.

⁵⁰ KIADTA SCHWANDTNER: Scriptores Rerum Hungaricarum. Bécs 1746. II. köt.

⁵¹ SCHWANDTNER I. m. II. köt. 101.

értesíts róla, mert még Ferrarában voltam, mikor hallottam, hogy püspök lett belőled." Egy másik levelében pedig így ír: „Semmit sem írsz, pedig annyira szeretnék már püspöknek látni.”⁷²

Akiről püspöki kinevezése előtt öt évvel külföldön az a vélemény terjedt el, hogy püspök lesz, azt a személyt nem valószínű, hogy Vitéz János váradi püspök koadjutorává nevezette volna ki *egész élete tartamára* akkor, amidőn éppen Janusnak püspöki kinevezését ő kérte és szorgalmazta a pápa előtt.

1459. február 10-én meghalt Barri Miklós pécsi püspök. Mátyás király Vitéz János közbenjárására a püspöki székbe azonnal Janus Pannoniust ültette. A király gyors elhatározását igazolja az is, hogy 1459. március 12-én kelt raguzai oklevelében, amelyben „Mátyás király megerősíti V. Lászlónak a raguzaiak részére 1454. július 26-án kiadott s Albert 1438. és Zsigmond 1387. szabadalmait magába foglaló kiváltságlevelet” — a költő „Johannes electus Quinqueecclesiensis”-ként, vagyis Pécs kinevezett püspökeként szerepel már.⁵³

A királyi oklevél tehát püspökként említi már Janust 1459. március 12-én, a későbbi pápai oklevél viszont 1459. március 18-án még a kalocsai egyházmegye titeli prépostjának tudja.

Az akkori nehézkes postaszolgálat kétségtelenül lehetetlenné tette, hogy Janusnak időközben történt királyi kinevezéséről II. Pius értesítést kaphasson. Mily indok hozható fel viszont Vitéz János részére, aki a hosszú idő óta betegeskedő pécsi püspök utódjaként unokaöccsét szemelte ugyan ki a püspöki székre, de ugyanakkor saját maga mellé is akarta láncolni élete egész tartamára?

4. Nem valószínű az sem, hogy a pápa — bármily jóindulattal is viseltetett humanista költőbarátja és annak nagybátyja, Vitéz János iránt — az egyházi szabályok figyelmen kívül hagyásával egy még pappá sem szentelt egyént bízott volna meg az ország egyik legnagyobb egyházmegyéjének „mind lelkiekben, mind pedig világiakban való” ellátásával. Janus Pannonius ugyanis ekkor még — miként ezt egy későbbi pápai levél elárulja⁵⁴ — „diaconatus ordine constitutus”-ként szerepelt, vagyis az *egyházi rendre rendelt szerpap, diakon volt csak*, az egyházi rendet nem vette még fel. A pápa erre való tekintettel a királynak és Vitéz Jánosnak azt a kérését, hogy a főkegyúri jog útján kinevezett pécsi püspököt ebben a tisztségében erősítse meg, egyelőre nem teljesítette. Még Huszti is csodálkozik ezen: „II. Pius ugyanis a fiatal humanistát, akinek Váradi vikáriusságához nemrégiben még olyan könnyen hozzájárult, vonakodott a püspöki székből megerősíteni.”⁵⁵

Különösen hat, hogy az a pápa, aki *előbb már hozzájárult* ahhoz, hogy Janus Pannonius püspöki jogkört gyakoroljon koadjutori vagy vikáriusi minőségben, később lényegében ugyanennek a jogkörnek a gyakorlásától költőnket diakon volta miatt jóidőre elzárja.

5. Janus Pannonius a püspöki székbe jutás után ideje nagyobb részét Pécestől távol, Budán, a királyi kancellárián töltötte. Távollétében a püspöki teendőket egy „vicarius generalis in spiritualibus” végezte.⁵⁶

Koller említi, hogy Janus Pannonius még elődjétől örökölte vikáriusi minőségben az erdélyi szász származású Vitus Huendert.⁵⁷ Ennek leveleiből és feljegyzéseiből kiderül, hogy Janus Pannonius egyházmegyéjének kisebb-nagyobb gondjait szinte teljesen átengedte helyettesének.⁵⁸

Hihetetlennek látszik, hogy azt a Janus Pannoniust, aki évek óta sokat dolgozik a királyi kancellária számára, és aki saját egyházmegyéjének az irányítására is vikáriust kénytelen alkalmazni, a saját nagybátyja jelentse ki az egyházmegyei ügyek intézésére „alkalmas”-nak és ruhazza rá „az egyházmegyei kormányzásnak és igazgatásnak kiterjedt gondjait”. Janus Pannonius ily munkára az előbb ismertetett feladatok ellátása érdekében nem vállalkozhatott. Azt viszont képtelen bárki is elhinni, hogy Vitéz János unokaöccsét annak megkérdezése nélkül javasolta volna maga mellé kinevezésre a pápa előtt. Nyilvánvaló mindezekből, hogy itt Janus Pannonius helyett szükségszerűen más személyre kell gondolnunk.

6. Leginkább a következő tény bizonyíthatja, hogy a szóban forgó pápai oklevélben szereplő személy nem azonosítható Janus Pannoniusszal:

Az oklevél Csezmice Jánost a kalocsai egyházmegyének titeli prépostjaként említi. A több mint félév múltával, 1459. november 9-én kelt pápai megerősítő levél Janust mint a váradi egyházmegye kanonokját ismeri csak, nem tud magasabb egyházi címéről: sem a titeli prépostságról,

⁵² HUSZTI: Janus Pannonius i. m. 144., 145. és 146.

⁵³ GELCICH JÓZSEF — THALLÓCZY LAJOS: Diplomatarium relationum reipublicae Ragusanae cum regno Hungariae. Ragusa és Magyarország összeköttetései oklevéltára. Bp. 1887. 116.

⁵⁴ A pápai oklevél szövegét közli KOLLER i. m. IV. köt.

⁵⁵ HUSZTI: Janus Pannonius i. m. 187.

⁵⁶ THEINER: Vetera monumenta i. m. II. köt. 379.

⁵⁷ KOLLER: i. m. IV. köt. 246.

⁵⁸ HUSZTI: Janus Pannonius i. m. 369.

sem a koadjutori, ill. a vikáriusi kinevezésről. A közismerten pontos egyházi hierarchiában ilyesmi még véletlenül sem fordulhatott elő. A koadjutori vagy vikáriusi cím elmaradása Janus Pannonius esetleges lemondása vagy időközben pécsi püspökké történt kinevezése miatt még érthető lenne, de a titeli préposti cím hiánya megmagyarázhatatlan annál is inkább, mert az 1459. március 18-i pápai oklevél csak ezt a címet említi. A püspöki megerősítő oklevélben tehát Janus Pannoniusnak prépostként (prepositus) kellett volna szerepelnie, ha az lett volna. Mivel azonban még váradi kanonok volt, ily minőségben szerepelhetett csak az 1459. november 9-i pápai oklevélben is.

A felhozott indokok több oldalról is megvilágítva azt látszanak igazolni, hogy *Csezmiczei János* és *Janus Pannonius* nem azonos személy, illetőleg a Theiner-féle oklevélben említett *Csezmiczei János* más személyt takar.

Előbb kifejtett érveinkkel szemben egyetlen, de igen jelentős ellenérv tehető. A szóban forgó oklevélben a „Chesmicze” néven kívül az „unokaöccsét” („nepotem tuum”) szó is szerepel. Márpedig közismert, hogy Janus Pannonius édesanyja, Vitéz Borbála révén valóban Vitéz János nagyváradi püspök, később esztergomi érsek unokaöccse volt. Ezt Janus is elismerte, midőn őt „avanculus”-nak, vagyis anyai részről nagybátyjának nevezte.⁵⁹ Emellett meg kell még jegyeznünk, hogy a pápai oklevélben az unokaöccsel kapcsolatosan közölt személyi tulajdonságok is igen találóak költőnkre nézve: *a jogtudományok doktora, különösen tapasztalt és alkalmas, a tudományokban művelt férfi*.

Oly szellemi tulajdonságokkal rendelkező XV. századbéli férfiúra talán még találunk, akire a középkorban gyakran általánosított fenti jellemvonások alkalmazhatók lennének, de előbb konkretizált érveink perdöntő volta érdekében oly unokaöccsre is szükség lenne, aki okmányyszerű igazolással Vitéz János rokoni köréhez tartozik, és akire a pápai oklevélben foglaltak pontosan ráillenek. Így személy feltüntetésével egyúttal igazolást nyerne az általunk hangoztatott tény, hogy az 1459. november 9-i pápai oklevélben szereplő *Csezmiczei János* nem azonos személy Janus Pannoniusszal.

Kifejtett álláspontunk igazságát kétségtelenné teszi az a történeti adat, hogy Vitéz János családjának szerepel ismeretlen nevű fítestvérének fia: *ifjú Vitéz János*, aki nemcsak vele azonos nevű, hanem vér szerinti unokaöccse is volt az esztergomi érseknek.

Ki volt ifjú Vitéz János?

Fraknói „a magyar országos levéltár okiratai alapján” felállította id. Vitéz János családjának nemzedékrendi táblázatát, és ennek magyarázataként a következőket fejt ki: „Vitéz Jánosnak a Garázda-leánnyal kötött frigyéből három gyermeke származott. Az egyik a hasonnevű főpap, kinek élettörténetét fogom előadni. Ennek fítestvéréről semmit sem tudunk, még nevét sem ismerjük; fia, — ki szintén Vitéz János nevet viselt — veszprémi püspökké lett. A harmadik testvér: Borbála volt, egy kőrösmegyei szerény köznemes neje, kinek fiát, *Csezmiczei Jánost* — Janus Pannonius név alatt — kora kiváló költőiehez számították”.⁶⁰ Fraknói megállapításait elfogadjuk, kivéve azt a tudósítást, amely szerint *Csezmiczei János* személye azonos lenne Janus Pannoniusszal. A már felhozott érvek és az ezután kifejtendő indokok — úgy véljük — kétségtelenné teszik azt, hogy *Csezmiczei János alakja ifjú Vitéz Jánossal azonos*.

Mivel Fraknói Vilmos ifjú Vitéz János származásával kapcsolatosan az okmányyszerű igazolást mellőzi, célszerűnek véljük egykorú forrással igazolni a fentieket.

Galeotto Marzio, aki nemcsak Janusnak hanem ifjú Vitéz Jánosnak is kortársa, egyúttal tanára és lakótársa volt, ekként jellemzi őt:

„János, vezetéke nevén Vitéz, az egyházjog- és classicai tudományokban jártas, szálás és széptermetű, korán megöszült s gyorselmű férfi, Galeotnak egykor tanítványa s lakótársa volt, de Mátyás király előtt épen nem kedves. Mert rokona lévén János esztergomi érseknek, s egy másik János pécsi püspöknek, kik, fejüket kockáztatva, Mátyás királytól el-, a lengyel királyhoz pártolának.”⁶¹

Mindezekből kétségtelenül megállapítható, hogy ifjú Vitéz János a hasonló nevű esztergomi érseknek éppolyan unokaöccse volt, mint Janus Pannonius.

Abel Jenő irodalomtörténészünk szintén megerősíti Galeotto adatait. Olasz források alapján okmányszerűen igazolja, hogy ifjú Vitéz János szlavóniai származású volt,⁶² „úgy a

⁵⁹ KOLLER I. m. IV. köt. 4. h/ jegyzet FRANKÓI Vitéz János i. m. 7.

⁶⁰ FRANKÓI: Vitéz János i. m. 7.—8.

⁶¹ KAZINCZY GÁBOR: Martius Galeot könyve Mátyás király jeles, bölcs és elmés mondásai és tetteiről. Pest 1863. 50. GALEOTTUS MARTIUS NARNIENSIS: De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis regis Mathiae ad ducem Iohannem eius filium liber. (Edidit: Ladislaus Juhász. B. G. Teubner, Lipsiae 1934.) —24. „Johannes cognomine Vitéz, quod Latine dicitur miles (est enim nomen familiae) vir iure pontificio et studiis humanitatis eruditus, statura procera et pulchra et in aetate iuvenili capillo cano et ingenio versuto fuerat olim Galeotti discipulus et contubernalis.”

⁶² ABEL JENŐ: Magyarországi humanisták és a Dunaí Tudós Társaság Bp. 1880. 106. 3. jegyzet.

jogot, melyből tudori címet nyert, mint a humaniorát Olaszországban tanulmányozta, mégpedig részben Galeotto Marzio alatt, mi arra enged következtetni, hogy Janos Pannoniussal egy időben Guarino vezetése alatt Ferrarában tartózkodott, s hogy az akkor ugyanott tartózkodó Galeottoval szoros baráti viszonyba lépett, minek reá nézve talán legüdvösebb következménye a nálánál jóval tudósabb Galeotto barátságos oktatásai voltak.⁶³

Galeotton, Chalco Bertalanon kívül a jogtudományokban szerzett széles ismereteiről fényes bizonyosságot tesz Vitéz János unokaöccse: Vitéz Mihály, bécsi egyetemi tanár, a kiváló jogtudor, aki dicsőítő epigrammát ír róla, mint emberről, tudósról és humanistáról.⁶⁴

Fraknói szerint ifjú Vitéz Jánost többször címezték „Decretorum Doctor-nak, ez a díszítő jelző viszont megfelel a pápai oklevél „legum doctor”-ának.⁶⁵

A humanisztikus tanulmányokban, az irodalomban és a művészetekben való jártasságát tanúsítja az a tény is, hogy a később Bécsben alapított *Dunai Tudós Társaságnak*, a *Sodalitas Litteraria Danubiana*-nak elnökévé választották. A humanizmus iránti nagy szeretetéről tanúskodik, hogy a velencei származású Balbus Jeromost, a Sodalitas Danubiana-nak irodalmi tekintetben is legjelentékenyebb tagját igen melegen támogatta, és rokonai közül — nagybátyjához hasonlóan — többeket Olaszországban neveltetett.⁶⁶

Ifjú Vitéz János humanisztikus tanulmányairól számos író megemlékezik. Mindezekből feltehetően megfelelő összeköttetése volt II. Piushoz, a nagy humanista pápához, Enea Silvio Piccolominihez. Nagybátyjához, az esztergomi érsekhez való kapcsolata is bensőséges lehetett. Janus Pannoniussal együtt ő is részt vett a Mátyás király ellen 1471-ben szőtt összeesküvésben. A kegyvesztett ifjú Vitéznek csak Galeotto közbenjárására sikerült később hazatérnie.

Egyházi pályafutásáról kevés adat áll rendelkezésünkre. Az Országos Levéltár 1472. október 24-i oklevelében találkozunk először ifjú Vitéz János nevével, mint kettős préposttal.⁶⁷

Mátyás királynak Budáról 1480. május 15-én a pápához intézett levelében „prepositus Waradiensis”-ként, azaz váradi prépostként szerepel.⁶⁸ 1481-ben neki adományozták a gazdag szerémi püspökséget, gyakran járt külföldön követségben, 1489-ben mint római követ a veszprémi püspökség birtokainak ura lett. Ehhez később megszerezte a bécsi püspökség adminisztrátorságát is.⁶⁹

A felhozott adatok pregnánsan igazolják, hogy az 1459. március 18-i pápai oklevélben felsorolt szellemi kellékeknek ifj. Vitéz János mindenképpen megfelelt. Viszont nem találtunk adatot Vitéz János titeli prépostságára. Ellenkezőjéről sem győződhattunk meg. Figyelemre-méltó, hogy 1472-ben ifjú Vitéz János már hosszú idő óta nagyváradai prépost volt.⁷⁰

Feltevésünk szerint: ifjú Vitéz János mint kalocsai egyházmegye titeli prépostja 1459 márciusában nagybátyja, id. Vitéz János kérésére vállalta a nagyváradai egyházmegyében a koadjutori tisztséget. A pápai kinevező okiratban azonban nincs szó arról, hogy „cum iure successionis”, vagyis utódlási joggal történt a pápai kinevezés. Sőt inkább a pápai oklevél kifejezetten bizonytalan időre szól: „ameddig élsz, vagy arra az időre, ameddig neked tetszik”.

Amikor 1465-ben id. Vitéz János érsek lett, ezzel ifjú Vitéz János koadjutori megbízása automatikusan megszűnt, s ezért mint a váradi egyházmegyébe átvett prépost viselte ebbeli egyházi címét tovább. Később — miként Fraknói megjegyzi⁷¹ — magára vonta Mátyás király bizalmatlanságát, és míg egymás után külföldi származású egyének emelkedtek püspöki székekre, ő sokáig a váradi prépostságban akadt meg.

Az a körülmény is figyelemre méltó, hogy ifjú Vitéz János később megkapta a bécsi püspökség adminisztrátorságát, amely tisztség az egyházi adminisztrációban való igen nagy jártasságát is igazolja. Ennek elsajátításában közrejátszhatott az is, hogy ifjú Vitéz János hat éven át teljes felelősséggel intézte a váradi egyházmegye anyagi és lelki ügyeit.

Talán nem kell hangsúlyoznunk, hogy a pápai oklevélből hiányzó Vitéz név jelentőséggel nem bír. Az esztergomi érseknek a különböző diplomákban előforduló hivatalosan használt nevénél sem találjuk meg mindig a Vitéz nevet. Még sírfeliratán is a „Johannes Zredna” név olvasható.

Ifjú Vitéznek szlavóniai származása is — bár ebben az időben a területi megjelölések terén még sok a bizonytalanság — császmái, csezmicei születésére utal. Végül nem lehet közöm-

⁶³ I. m. 102.

⁶⁴ I. m. 104.

⁶⁵ FRANKÓI: Mátyás király magyar diplomái: Ifjabb Vitéz János Száz. 1899. 291.

⁶⁶ ÁBEL: Magyarországi humanisták I. m. 5., 105.

⁶⁷ BUNYITAY VINCE: A váradi püspökség története a megalapítástól a jelenkorig. Nagyvárad 1883—84 II. köt. 51. 205.

⁶⁸ FRANKÓI VILMOS: Ifjabb Vitéz János I. m. 292. Magyar Diplom. Eml. Mátyás király korából. I. m. IV. köt. 330.

⁶⁹ Magyar Diplom. Eml. Mátyás király korából. I. m. IV. köt. 330.

⁷⁰ ÁBEL JENŐ: Magyarországi humanisták I. m. 103—104.

⁷¹ Magyar Diplom. Eml. I. m. IV. köt. 330.

⁷² FRANKÓI: Ifjabb Vitéz János I. m. 292.

bős az sem, hogy a két Vitéz születési helye (Zredna — Csázma) egymáshoz nincsenek messze. Úgy látszik, hogy az ismeretlen nevű atya bizonyára édestestvéréhez, id. Vitéz Jánoséhoz közeli donációt szerzett magának a királytól.

A felsorolt érvek alapján igazoltnak vehetjük azt a feltevést, hogy a *Ceszmiczei János névvel nem Janus Pannonius, hanem ifjú Vitéz Jánost illették*. Sajnálatos, hogy nevüket nemcsak régebben, hanem Fraknoi Vilmos és több követője is összecserélte.

Ha azonban Janus Pannonius nem azonos Ceszmiczei Jánossal, felmerül a kérdés, *ki volt Janus Pannonius?*

Ha a Fraknoi Vilmos által 1879. óta hirdetett álláspont nem állhatja ki a tűzpróbát, akkor az ezt megelőző felfogások érvelését kell tüzetes vizsgálat alá vennünk. Tudjuk, hogy Kaprinaitól Fraknoi fellépéséig Janus Pannonius legáltalánosabban elterjedt neve: a *Cesinge* név volt. Hogy Fraknoi érvelését különösebb ellenkezés nélkül elfogadták, abban Fraknoi nagy történetírói tekintélyén kívül szerepet játszott az is, hogy Ceszmicze nemcsak oklevelekben előforduló személynév volt a középkorban, hanem az is, hogy ily nevű helységnév akkor is létezett és ma is létezik. A *Cesinge* nevet alkalmazók meg sem kísérelték e név kibontását, illetőleg a névnek pontosan megfelelő helységnév felkutatását. Ezért elsősorban az a feladatunk, hogy a *Cesinge* név helyes magyar ejtését oldjuk meg. Az egykorú forrás, Galeotto is segítségünkre siet. Már idézett művében hat magyar szót rögzített számunkra, amelyből megállapítható, hogy a magyar *k* hang jelölésére a latin *c* hang szolgált.⁷² A XV. század elejéről származó Besztercei Szójegyzékben öt olyan példát találunk, amelyben a *g* hangnak a *cs* hang felelt meg.⁷³ És hogy a XVI. sz. előtt a Zágráb-vidéki helyesírás a magyar kancelláriai helyesírással volt azonos, Maretić műve is igazolja.⁷⁴ Ismert az is, hogy a *ge* szótag olasz ejtése *dze*, amely hangzásában közel esik a magyar *ce* szótag ejtéséhez.

Mindezek alapján megállapítható, hogy a Cesinge névből Janus Pannonius helyes magyar neve: KESINCZEI JÁNOS.

Hogy Janus Pannonius azonos személy Kesinczei (Cesinge) Jánossal, azt a következőkkel kívánjuk bizonyítani:

1. II. Pius pápának XI. sorszám alatti 1460. évi analectáiba felvett, 1460. február 16-án Sienában kelt oklevelében a pápa S. Angeli kardinálisnak, magyarországi követének megígéri: „az ekkor szűnetelő pécsi egyházmegyéről szeretett fiunknak, *Cesinge Jánosnak* személyében gondoskodunk”.⁷⁵

Erről az oklevélről még senki sem állapította meg, hogy hamisított lenne. Még Huszti József is csak arról beszél, hogy Kaprinai az 1460-i pápai oklevélnek „valószínűleg hibás másolata vagy elírása alapján a *Cesinge* nevet tartotta hitelesnek”.⁷⁶

Hogy Kaprinai nem másolta hibásan, mégcsak nem is írta el a *Cesinge* nevet, mi sem bizonyítja jobban, mint a facsimilén igen jól olvasható szövegrész. Amennyire tisztán kivehető az oklevélben írt *Cesinge* név, olyannyira nem vitatható az sem, hogy az oklevél szövege Janus Pannoniusról szól.

2. A *Cesinge* névnek bizonyos fokig bizonyítékai azok a plakettek is, amelyek a költő halála után készültek ugyan, de köriratukban kétségtelenné teszik, hogy Janus Pannoniusról szólnak. Az egyik ezüstplakett sokáig a pécsi egyetemi könyvtárban volt. (Jelenlegi lelőhelye ismeretlen.)

E plakettől először Haas Mihály emlékezik meg,⁷⁷ Beöthy Zsolt pedig irodalomtörténeti könyvében a fényképét is közli.⁷⁸ A fej körüli irata: *JOH. CESINGE EPS V BASILIC.*

E plakett is tehát, ha nem is igazolható egykorúsága Janus Pannonius korával, hiteles, és különösen azért bír jelentőséggel, mert az 1460-as pápai oklevél nevét, a *Cesinge* nevet hagyományozta reánk. A másik mellkép az Ernst Lajos Géza gyűjteményében talált kerek csontplakett.⁷⁹ Ennek körirata: *IOH. CESINGE EP. Q. ECL.*⁸

3. A *Cesinge* név népszerűségét és elterjedését nagymértékben akadályozta az a körülmény, hogy irodalomtörténészeink ezzel a névvel nem tudtak mit kezdeni. Meg sem próbálták e latin szó magyar nyelvi ejtésének rögzítését. Pedig talán a *Cesinge* névnek Kesincére való áttüntetésével sikerült volna felfedni egy jelentéktelen, ma már eltűnt falucskát a Duna-Dráva torkolat táján: *Kesincét*. E község a középkorban az eltűnt Valkó megyében feküdt *Kese*,

⁷² GALEOTTUS MARTIUS NARNIENSIS: De egregie, sapienter i. m. 28.

⁷³ KNIEZSA ISTVÁN: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp. 1952. 90.

⁷⁴ MARETIĆ: Istorija hrvatskoga pravopisa latinskima slovima, Zagreb 1889.

⁷⁵ Pius Papa II. Dilecto Filio Iohanni S. R. E. Diacono Cardinali S. Angeli, Legato etc. Dilecte Filii salutem etc. Alias Ecclesie Quinqueeclesien. tunc. vacanti, de persona dilecti filii Iohannis Cesinge providimus... — Datum Senis, sub annulo piscatoris die XVI. mensis Februarii 1460. Pontificatus nostri anno secundo.

⁷⁶ HUSZTI JÓZSEF: Janus Pannonius i. m. 1.

⁷⁷ HAAS MIHÁLY: Baranya. Pécs 1845. 224.

⁷⁸ BEÖTHY ZSOLT: A magyar irodalom története. Bp. 1899. 91.

⁷⁹ Fényképét közli TÓTH-SZABÓ PÁL: Szathmáry György prímás. Bp. 1906. 286–87.

⁸⁰ GOHL ÖDÜN: Cesinge (Ceszmiczei) János (Janus Pannonius) Numizmatikai Közöny X. évf. 1911. 87.

Koller József 1796-ban megjelent műve végéhez csatolt térképen a Kessincze (Kesse) név szerepel még.

Kesse, később *Kesincze* néven. Így neveken szerepel a pápai tizedlajstromokban is. Okleveleink 1435 óta nemesi névként és birtoknév gyanánt is említik.⁸¹ A pápai tizedlajstrom az 1330-as években Kesét (*Kesinczét*) az asszuági főesperesség területén sorolja fel, amely a pécsi püspökség hatásköre alá tartozott.⁸²

Csánki Dezső szerint azonban később „a pécsi püspökség hajdani területe egy csekély rész kivételével részben a zágrábi, nagyobb részben pedig a gyakovári püspökség között oszlott fel.”⁸³

Fekvéséről tudnunk kell, hogy Diakovártól északkeletre, pontosan ott fekszik, ahol a Dráva — költőnk szavait idézve — „árját s régi nevét a Dunába veszíteni készül”, vagyis a Duna-Dráva torkolat közelében.

4. Janus Pannonius *Kesinczei* (délszlávosan: *Kesinac*) nevéről tudnak délvidéki kortársai is. A híres raguzai humanista költő, E. L. Criević tesz említést egy Mátyás király által alapított tudós társaságról, amelynek tagjai között említi (tévesen!) „*Janus Pannonius de Kesinac*”-ot.⁸⁴ Egyik délszláv életrajzírója: Marulić Márk spalatói dalmát költő (1450–1524) is *Kesinac Iván*-nak nevezi őt.⁸⁵

Ha sikerült igazolnunk, hogy költőnk nem azonosítható a Csezmiczei névvel, ha elfogadható érvelésünk, hogy a humanizmus legnagyobb magyar költőjének a neve — megfosztva csaknem egy évszázados tévedéstől — *Cesinge-Kesinczei János*, akkor úgy gondoljuk, visszaadtuk Janus Pannonius sajátmaga származására utaló verseinek hitelét is.

⁸¹ CSÁNKI DEZSŐ: Magyarország történelmi földrajza. Bp. 1894. II. köt. 323. : „*Kes (s')e*. Kesse, Keze Kesse, (Páp. tíz. 1. 270. 288. 299) Kese (Nemesi névben. 1435: Dl. 12743; 1447: Dl. 14050.) Poss Kesse (1477–8: Dl. 18146.) Részben Garai birtok volt — Ma *Kesinczi*, Diakovártól K.-é., Verőcze megyében.”

⁸² I. m. 317.

⁸³ CSÁNKI DEZSŐ: Kőrös megye a XV-ik században. I. m. 112. Itt jegyezzük meg, hogy Koller József már idézett történelmi művének a végére csatolt térképen még a Kesse és a Kesincze név együtt olvasható.

⁸⁴ Criević 1463-ban született az akkor magyar védnökség alatt álló Raguzában, és itt tartott latin gyászbeszédet Mátyás király halála után. — RÁCOKI FERENC: Raguzai Criević E. L. humanista műveiből. Starine IV. 1872. 154–200. (Iz djela E. L. Crievića Dubrovčanina.)

⁸⁵ KUKULJEVIĆ, IVAN ŠAKCINSKI: Glasoviti Hrvati. Zagreb 1886. 2–3. A szerző azonban Marulić elfogását tévesnek tartja.

KÉPES KRÓNICA

1—2. köt. — 1. köt.: A kódex teljes hasonmás kiadása. Művészeti és tudományos munkatársak: Borzsák István, Csapodiné Gárdonyi Klára, Dercsényi Dezső, Hervay Ferenc, J. Hajdu Helga, Mezey László és Székely György. — 2. Kiegészítő kötet. [Kisérő tanulmányok:] Dercsényi Dezső: A Képes krónika kora. Csapodiné Gárdonyi Klára: A Képes krónika miniaturái. — A krónika latin szövege. Sajtó alá rendezte és a jegyzeteket írta Mezey László. A krónika magyar szövege. Fordította Geréb László. A magyar szöveget az eredetivel Borzsák István és Mezey László vetette egybe. Bp. 1964. Magyar Helikon. 146; 205.

Első szavunk a megilletődés szava, amikor kezünkbe vesszük könyvművészetünk remekbe sikerült alkotását: a *Képes krónika* hasonmás kiadását. S bár irodalomtörténeti szaklapnak nem ez az első feladata, most mégis elsősorban a Kossuth Nyomda technikai munkatársait, valamint a kötéstervezést, a borítót és a tipográfia tervezőjét: Lengyel Lajost kell megdicsérnünk, mert nem kis részben az ő érdemük, hogy ebben a facsimile kiadásban legrégebbi és legmodernebb könyvművészetünk találkozott.

Teljes hasonmás kiadásunk még soha nem volt a *Képes krónikáról*. Ezt az igényt mégis, abban a korban, amikor még a modern fényképezési eljárásokat nem ismerték, a legelső kiadás, Emich Gusztáv tipográfiai remeklése (1867) közelítette meg. De a nagy formátumú, aranyozott szélű kiadáson érezni, hogy a kiegyezés csináltan romantikus levegőjében fogant: az eredeti méretű másolatokon a színek harsányabbak, vagy éppen elűntek, a miniaturákról a zöldes tónusú középkori arcok helyett jellegtelen piros-pozsgás vitézek, idealizált királyképek tekintgetnek ránk, s a szövegmásolatok kusza betűi, görbe sorai is gyöngye utánzatot lepleznek le. Mégis nagyon jelentős Emich Gusztáv vállalkozása, hiszen napjainkig alig néhány válogatás mutatott be fehér-fekete, vagy színes fényképeket a miniaturákról a nagyközönség számára. Most pedig műnyomó papíron, tökéletes színhúságban kapjuk kézhez a teljes facsimilét.

Hogy idáig eljuthattunk, abban új könyvkiadási politikánknak vannak nagy érdemei, mivel szép könyvek sorához szoktatta már hozzá az olvasókat — akár a selyembe kötött világirodalmi klasszikusokkal (Heli-

kon), akár XVI. századi nyomtatványaink bőrkötéses facsimile sorozatával (Akadémiai Kiadó), vagy a Mátyás király corvináiról szóló munkával, amely a jelen kiadásnak legközelebbi rokona.

A *Képes krónika* új kiadása egyrészt szorosan „szakmai”, másrészt népszerűsítő-szépirodalmi feladatot akar teljesíteni. E kettős célkitűzés miatt született a facsimiléhez járuló 200 lapos kiegészítő kötet, tudományos igényű szövegközléssel, s vele egy lapon, parallel futó magyar fordítással, bevezető tanulmányokkal és jegyzetapparátussal, amelyek teljes irodalmi, történelmi és művészettörténeti háttérrel hivatottak adni a krónikának.

Nem felesleges ez az apparátus, hiszen a *Képes krónika* nemcsak szűken vett tudományos vonatkozásban van jelentősége. A XIV. századi krónikaszerkesztmény, melynek egyik fő variánsát tartalmazza a *Képes krónika*, hazai irodalomtörténetünk, de az egész európai irodalomtörténet szempontjából is jelentős. Ösgesták, legendák, sőt talán ősi epikánk nyomait mutatták ki már a kutatók, felröva a kompilációnak mint egészen egyenetlenségét —, de még ez az egyenetlenség sem von le a krónika szépirodalmi értékéből, hiszen például a XI. század második felének eseményeit elfűlő lélegzettel olvassa a mai, csak magyarul tudó olvasó is a fordításban. S bár az ösgesta újabb és újabb lemásolása során simító kezekkel próbálta az újabb krónikás lefagyni az egyenetlenségeket, s a „maga képére” formálni az eddig történeteket, nem sikerült ez igazán egyiküknek sem. Így a krónika érdekességében az, ami: a magyar középkor korszakainak, s a korszakok részben eltérő

felépítményeinek egymásra rétegezett lenyomata. Naïv biblikus őskeresés, tudóskodó és köznemesien rebellis hűnmonda, aszkétikusra elrajzolt István király, lovagi epika pompájában viaskodó XI. századi hercegek, a XII. század sötét és kapkodó anarchiája, majd az abszolutumra törekvő Károly Róbert páncélos harcokon is átszűrődő, egyszerre udvarhű és egyszerre realista portréja. Csak egy kor marad méltatlan szürkeségben — IV. Béla százada, melyből talán a kompilátornak nem állott rendelkezésére elég anyag, vagy amelyet — a generációváltás pszichológiai törvényének is megfelelően? — a kelletténél kevesebbre becsült, s csak annyiban tartotta fontosnak, amennyiben az Anjouk uralkodását előkészítette. S ezért még meg is bocsáthatunk — nem, mert Anjou megrendelésre írta művét, hanem mert méltán ábrázolhatta Károlyban István utáni legjelentősebb uralkodónkat — az államalapító után az addig legnagyobb államszervezőt. A kompilátor, s a különböző régebbi gestaírók (sokszor oly különböző) világnézetüket nem tagadhatják meg, de az olvasó, ha nem feltétlenül a tényeknek, hanem az írók szellemének, egyéniségének hitelességét keresi, mint bármely szépirodalmi alkotásban — hiteles műre talál.

S mennyire hiteles, mennyire művészi munka Meggyesi Miklós miniatúrafestő 147 illusztrációját Hoffmann Edit, Jakubovich Emil, Berkovits Ilona izgalmas tanulmányai kutatták ki a miniátort, bizonyították be a szövegírótól függetlenül előadásmódját, festészetben való jártasságát kora legmagasabb színvonalán álló alkotásaiban. A *Képes krónika* miniatúráihoz fordul a műtörténész, a kosztüm- és más kultúrtörténész, de ámulva fog tanulni belőle és gyönyörködni benne a műélvező közönség is. A kompilátor csak csikorgó egységet tudott létrehozni a gestákból — Meggyesi piktúrája teremtette meg a kompilációból a *könyvet*.

Kérdés: hogyan sikerült az új kiadásnak — a facsimile kivitelezésén túl — bonyolult feladatát megvalósítani? A XVI. századi krónika-szerkesztmény eddigi legjobb *szövegkiadása* Domanovszky Sándor nevéhez fűződik (Szentpétery: SRH I.). Ez a kritikai kiadás teljes apparátussal, a testvérkódexek szövegeinek figyelembevételével készült. S a krónikaszerkesztménnyel foglalkozó tudósnak ma is ezt kell forgatnia, ha a variánsokat, a filológiai leszármazást kutatja. De a *Képes krónika* latin olvasatának sajtó alá rendezője, Mezey László helyesen mutatott rá arra, hogy Domanovszky a *Képes krónika* szövegére is átvitte a *Minorita krónika* fejezetbeosztását, noha „a *Képes krónika* szövege néhány nagyobb rész valóban lényeges tagolást jelző címfeliratától eltérően, ... lényegesebben csupán a képanyaggal megszaki-

tott, de a maga eredeti mívoltában folyamatos szövegközlés”. E felismerésnek megfelelően járt el az új kiadás, mely az eddigi fejezet-címeknek tekintett képfeliratokat tipográfiaiilag megkülönböztetve közli, de a könnyebb tájékozódás kedvéért az eddigi fejezetszámokat is, zárójelben. A scriptor hibáit Mezey egyrészt a Domanovszky-féle szöveg-hagyományozás, másrészt saját értelmezése alapján javította ki lábjegyzetben, az utóbbi esetben kurzív szedéssel. A Domanovszkynál előfordult hibás olvasatokat is korrigálni próbálta, visszaállítva nagyrészt a középkorias helyesírást, elhagyva az értelmező idézőjeleket.

Mezey elvileg helyes álláspontja — talán az időhiány, talán a feladat sokrétűségéből eredő kapkodás miatt — nem érvényesült kellően. A latin szöveg közlése korrektori gondossággal is sajnos ellentét a facsimile kitűnő technikai megvalósításának — gondolunk itt a bántó sajtóhibákra, amelyeknek kipécézése engedtek csak most el. Közönséges hiba a kurzív és petit lábjegyzetek összekeverése is. A szövegkiegészítő lábjegyzeteket legtöbbször szervesenül odavetve találjuk (pl. 176.: a szövegben „hostia¹ gladiatores”, a lábjegyzetben: „concurrentes gladiis” — nem tudom, hogy ez javítás, helyesbítés, avagy pótlás; hiszen ha pótlás volna, az előző és a következő szónak is ott kellene lennie). Előfordul hibás olvasat (110.: „Dei, Endree et Leuente” *domini* Endree et eunte helyett), kétes olvasat, rossz kiegészítés (74.: szöveg: „stratum ut putamus”, jegyzet: „putamus, statua” helyesen: *stratum, ut putamus* jegyzet: „ubi statua; vagy 122.: „nocte autem, secute prognostica” ehelyett: *nocte autem secute pronostica future*), kihagyás (133. fol. 43: *insedit et super ipsas discurrendo in sinum eius* (usque devenit) teljesen kimaradt, noha a fordításban olvashatjuk).

A legfájdalmasabban szembeötlő hiba az, hogy Mezey tervei ellenére sem tudta mindenütt következetesen egyeztetni az új szövegjavításokat a Domanovszkyn alapuló fordítással. Különösen a hely- és személynévek helyesírásánál tűnik ez fel. Mind e hibákat megkoronázza a 153. oldalon (fol. 56) egy, szatirikus hetilapunkban (ha nem is rokonszenves módon) már kifogásolt mondat, melynek romlott szövege Mezey figyelmét elkerülte, s nem pótolta jó kiegészítéssel; de a Domanovszky alapján dolgozó Geréb a hiányzó szövegrészt a *Csepreghi-kódex* szintén javításra szoruló szövegéből pótolta fordításában — saját félreértéseivel tarkítva. („Pyrisk nuntiauit regi Stephano — imperator Mauritius maritus eius imperasset regi Stephano — dicens regem Hungarie esse hominem suum.”)

Geréb László fordítása már megjelent a *Helikon Monumenta Hungarica* sorozatában.

ban 1959-ben. Ez volt a krónika harmadik teljes fordítása. Az első Toldy szövegkiadásához Szabó Károly készítette 1867-ben. Mint a tipográfia, a fordítás nyelve is romantikus, talán Arany Csaba-törédei mintájára archaizáló, a régi magyar kódexek hangját utánozza; de az Arany János-i tehetség híján túllő a célon, latinos, „valá”-kkal telezsúfolt. Madzsar Imre 1900-ban csak részleteket fordított le a *Képes krónikából*. Arany hatása abban mutatkozott meg, hogy a költészetileg értékes részeket válogatta ki (XI. század). „Érthetőségre, magyarosságra és népies hangra törekedtem. E mellett azonban szem előtt tartottam azt is, hogy nem állt jogomban változtatni a középkori nyelvezet kezdetleges szerkezetén, egyetlen mondatfűzéseim és ódon színezetén” — írja. S valóban, ő nem archaizál és már nem is romantikus, de egészében véve fordítása kicsit szintelen. Kardos Tibor 1938-ban fordított *Képes krónika*-szemelvényeket. A válogatásban „a krónika lovagias és egyházas szelleme” fejeződik ki, azért a XI. századi részeket kívül a prológust, a leszármazást, az Anjou család történetét találjuk meg a kis könyvben. Jól látta Kardos is, hogy „ellentétes tulajdonságokat kellett egybe önteni”, mert a jó fordítás nyelvének „egyszerre ódon és friss, latinos és gyökeresen magyar, naív és tudakos” nyelvnek kell bizonyulnia. Kardos Tibor fordítása mind-egyik a legköltőibb fordítás. Lehet, hogy latinossága néha már modorosnak tűnik („aki végtelen erényű vagyok és minden uralkodókat megsegíteni hatalmas”), de ettől a nyelvtől nehéz elvitatni az erőt és a dinamizmust. A középkori latin próza formái sajátosságait is egyedül Kardos próbálta meg eddig érzékeltetni, legalább alliterációkkal („a szittyák származtak”, „a médek mondatnak”, „Ha a herceg a vezérseget akarja bírni békében, bírja csak” vö. „Si ducatum dux cum bona pace habere voluerit, habeat”), sőt etymologizmust is visszaad: „hitelt adván a hitetlen szakadár hitének” vö.: „confidens de fide perfidi scismatici”.

Erdélyi László tudományos igényű, de szintelen és fantáziátlan 1943-as fordítása, amelybe hosszú magyarázatokat, kiegészítéseket iktatott, majdnem olvashatatlan. Geréb László munkájának legnagyobb érdeme éppen az olvashatósága, a szép, túlzásoktól mentes, csöpp archaizálással fűszerezett magyar nyelv. Letisztultabb, mint Kardosé, szélesebb körben élvezhető talán, de nem olyan izgalmas. Vid elsratásának rimes prózája így csillan meg a fordításban (34–135.):

Siratom halálodat, noha mindig ellenségünk voltál; vajha életben maradtál és megtértél volna és köztünk a békét erősítenéd. Csodálom azonban: miért kívántál hercegséget,

noha nem származtál a hercegek nemzetéből, miért kerestél koronát, ha nem voltál a királyok törzséből! Most látom, lándzsa verte át szívedet, mely hercegségre sóvárgott, és kard hasította szét fejedet, melyre koronát óhajtottál!

De sajnos ezen kívül nemigen találunk példát arra, hogy Geréb visszaadná a latin próza formái sajátosságait. Jó lett volna, ha már a rimespróza időnkénti összecsengéséről elődeihez hasonlóan le is mondott, legalább a ritmikus prózában, Zách Feliciánnal kapcsolatban *szándékoltan* jelentkező rimes sorokat rimeltette volna.

Idáig egyetlen fordítás sem tulajdonított jelentőséget a salamoni harcok kétségtelenül epikus eredetű rajzában az állandó jelzőknek, ill. kifejezéseknek. Így sajnos Geréb sem. Deveséri Homérosz-tanulmányaiból is megtanulhattuk, milyen értéke van az „epikus egyszavaknak”. Ezért fájlaljuk, hogy „Vid detestabilis” egyszer *átkozott*, egyszer *istenverte*, egyszer meg *nyomorult* (127., 129., 132.). Hasonlóan szűrkít, amikor a „communi consensu”-t (139.), a „concorditer”-t (105.), a „communi consilio”-t (86.) egyformán *egy értelemmel*-nek fordítja, holott ez csak az első példának felel meg. Néha az archaizáló szörend félreérthető és hangulatbontó („pluresque nobiles Hungari” 91. = *sok nemes magyar*, „magyar nemes” helyett), máskor pedig meghökkentő neologizmusra találunk („remeliorari procurabat”: *elrendelte a tata-rozást*). Néha a szó szerinti fordítás képzavart eredményez („spiritus eius in manibus eius”: *elméjét kézben tartotta*, 151.). Akad a szövegben kihagyás és félreértés is, melyeket az elhunyt fordító helyett a sajtó alá rendezőknek kellett volna korrigálniuk. Említsük meg csak ezt az egyet: cum magna humilitate vobis et ad honorem vestrum ipse Bozarád loquitur, idcirco regie benignitatis favore et plenam dilectionem gracie sibi velitis per vestras litteras remandare. (78.) emberségesen (!) szól hozzá Bazarád és ez tisztességre válik (!), írj neki levelet és tudasd vele szerető, kegyes jóindulatodat.

Csupán összehasonlításképp Kardos Tibor fordításában, aki a mondatban rejlő stereotíp oklevél-formulára is ráért: hiszen Bazarád a te tisztességre beszél és pedig nagy alázatossággal, ezért királyi jóakarattal kegyét és kegyelmességed teljes örömet küldd neki levélben.

A szövegkiadást és a fordítást megelőzik Dercsényi Dezső és Csapodiné Gárdonyi Klára tanulmányai (*A Képes krónika és kora* ill. *A Képes krónika miniatúrái*). Kár, hogy a rangos művészettörténeti tanulmányok mellett nem kapott kellő súlyt az irodalomtörténet. Dercsényi ugyan történeti és irodalomtörténeti szempontokat vet

fel először, de az Anjou-kor „humanizmusáról” szólva olyan kész, s már (legutóbb az 1964-ben kiadott *Magyar Irodalom története*-ben, I. köt.) megcáfolt megállapításokat vesz át, melyekkel saját kitűnő művészet-történeti elemzései is ellentmondásban vannak, hiszen ő is több helyen (24, 36., 38. stb.) Nagy Lajos korának lovagi, udvari világáról beszél: a krónika „szövegét és képeit ez ihleti”. A miniatúrral, annak európai rangjával foglalkozik, a miniatúrákat elemzi a korábbi eredményeket összegezõ tanulmány, s új vizsgálati szempontokat is érvényesít, mikor a képeket nemcsak önmagukban, hanem a szöveghez, s a szöveg-tükörhöz való megfelelésükben is vizsgálja, azaz *könyvművészeti funkciójában*.

Bebizonyítja, hogy jóformán csak fejezet-kezdõ és záró illusztrációk vannak, hogy törekvés mutatkozik az oldalpárok megfestésére, sõt szimmetriájára, a képanyagnak a „szemet megfogó módon” való elhelyezésére. Bebizonyítja, hogy a miniatör „könyv-oldalakban gondolkodik.”

Vannak problémák, melyeket Dercsényi csak felvet — így a kódex datálásának problémáját, melyet eddig érzésünk szerint a legsikeresebben Berkovits Ilona oldott meg 1938-as dolgozatában. A kiadás általában nem törekszik a problémák erőszakolt megoldására, csak jelzi õket. A datálás kérdése más kérdésekkel együtt felvetõdik így Csapodiné lelkiismeretes könyvtörténeti és miniatúra-ismertetõ tanulmányában is. Filológiai és történeti magyarázatokkal Mezey László jegyzetei szolgálnak. Csapodiné és

Mezey munkája nélkül nemigen igazodik el a *Képes krónika* világával csak most megismerkedõ olvasó. Kár, hogy a szerkesztés nem hangolta össze jobban az egyes tanulmányokat, így elkerülhetõk lettek volna az ellentmondások. Például: Dercsényi a turulról mint „a magyarság nemlétezõ totemállatáról” beszél (31.), Mezey tényként említi, hogy a turul az Árpádok totemállata (188.). Csapodiné a 49b foliõn levõ miniatúrát elemezve azt állítja, hogy a katona lábvértpáncélból lisztet szór a földre (59.), Dercsényi pedig azt, hogy harisnyanadrágból földet (25.), a szöveg pedig csizmaszárbán (= Geréb fordítása az „ocrea”-ra) hordott földrõl beszél, amit aztán liszttel szórnak be.

A *Képes krónika* új kiadásán érzett örömrõl ugyan kissé megsavanyítják a kísérõ kötet hibái, de még így sem kételkedhetünk az egész vállalkozás jelentőségében. Az, hogy 4500 példányban került könyvtárainkba, közönség elé az eddig oly féltett, csak szakkutató-látta kincs, Dercsényit igazolja: „ezzel a facsimile kiadással a *Képes krónika* feldolgozásának új élete kezdõdik... fellendül mûvészettörténeti kutatása is, jobban lehetõvé válik összevetése a világ legtovábbi könyvtáraiban õrzött egykorú kódexekkel”. Ez vonatkozik persze a filológiai kutatásra is, a végleges, hibátlan olvasat éppen e kiadás folytán születhet majd meg. A kísérõ kötet német kiadása és az esetleges késõbbi javított magyar kiadás pedig nyilván okulni fog a szövegközlés során elkövetett hibákból.

Kurcz Ágnes

ИЛЪЯ НИКОЛАЕВИЧ ГОЛЕНИЩЕВ-КУТУЗОВ: ИТАЛЬЯНСКОЕ ВОЗРОЖДЕНИЕ И СЛАВЯНСКОЕ ЛИТЕРАТУРЫ XV—XVI ВЕКОВ

Москва, 1963. Издательство Академии Наук СССР. 415 стр.

A tudós orosz szerzõ neve nem ismeretlen a magyar filológus elõtt. Évekkel ezelõtt mintegy másfél évig tartózkodott hazánkban, a budapesti bölcsészeti karon tanított, közben tájékozódást szerzett a magyar-szláv történelmi és kulturális kapcsolatok területén, s a Szovjetunióba visszatérve egy hosszabb informatív cikkben számolt be a magyarországi szlavisztika újabb fejlődésérõl, majd terjedelmes tanulmányt írt a magyarországi humanizmusról. Képzettségére nézve romanista, speciális területe az olasz humanizmus, de teljesen otthon van a szláv irodalmakban is. Ilyen felkészültség szinte predestinál valakit, hogy a közép- és kelet-európai humanizmusról megbízható összefoglaló képet adjon. Könyvének címe csak a szláv irodalmakat említi

ugyan, de a magyarral is foglalkozik, és szerintünk teljes joggal. Egyrészt a magyar-horvát államközösség folytán a magyar humanizmus fejlődésében a horvátoknak igen jelentõs szerepük van, másrészt meg a magyar humanizmus annyi szállal fûzõdik a körülöttünk élõ szláv népek hasonló mozgalmához hogy egy ilyen körképbõl a magyarságot kiszakítani valóságos erőszakot kellett volna. Így nyugodtan vesszük tudomásul, hogy a szerzõ a magyar és horvát jelenségeket együtt tárgyalja, s az idevágó résznek A *humanizmus a magyar-horvát államban* címet adta.

A munka tulajdonképpen többet ad, mint amennyit a címe jelez. A szerzõ nem elégszik meg azzal, hogy a szorosán vett olasz hatást tárgyalja, hanem mivel ez a hatás

a kezdeteknél döntő szerepet játszik s később is lépten-nyomon mutatkozik, a szerző tulajdonképpen megrajzolja az egyes népeknél a humanizmus és reneszánsz egész történetét.

A bevezető részben röviden visszatekint a nemzetközi s különösen az orosz humanizmus-kutatás múltjára, s ez utóbbiból A. N. Veszelovszkij munkásságát emeli ki, akinek művei majdnem egy évszázad elmúltával sem veszítették el tudományos jelentőségüket és olvasmányos varázsukat. A humanizmus és reneszánsz modern értékeléséről szólva a szerző két alapvető kérdésben fejt ki álláspontját. Az egyik: vajon a humanizmust egy sajátos kultúrtörténeti korszaknak tekinthetjük-e, amelynek döntő befolyása volt az egész modern gondolkodás kialakulására? A szerző erre határozott igennel felel, s szembeszáll azokkal, akik ezt a jelentőséget tagadták, mint pl. a francia Edmond Faral, aki az egész modern művelődést a francia középkorból akarta levezetni, s az olasz humanizmusnak csak alárendelt szerepet volt hajlandó juttatni. A másik kérdés a humanizmus és reformáció viszonya. E tekintetben a szerző szintén az általánosan elfogadott álláspontot képviseli s ismételtlen rámutat arra, hogy a reformáció sok tekintetben a humanizmus szellemi vívmányainak lerombolását és a vallás középkori türelmetlen egyeduralmának visszaállítását jelentette.

Az egyes népek humanizmusának tárgyalását a korai dalmát és raguzai jelenségek ismeretével kezdi. Itt egyelőre igen töredékes képet kapunk, de ez nem a szerző hibája, oka magukban a tényekben rejlik. A korai legjelentősebb raguzai és dalmát humanisták csak pályájuk kezdetén működnek szülővárosukban, aztán szétszóródnak Európában s igazi karrierjüket hazájuktól messze futják be. Nem egy közülük a magyar udvar vonzási körébe kerül. Ez csak azt mutatja, hogy e városok erős művelődési hagyományok birtokában voltak s ezeket az Olaszországgal való közvetlen kapcsolatok állandóan táplálták, de maguk a városok, talán az egy Raguzát kivéve, nem rendelkeztek azzal az anyagi erővel, ami egy ilyen humanista réteg eltartására, s az ilyen magas-kultúra igényeinek kielégítésére elegendő lett volna. Megváltozik a helyzet a XV. század végén és a XVI. században, amikor a humanista írók a népnyelvét kezdik használni s ezáltal széles és szilárd társadalmi bázisra állnak. A XVI. században Raguzában és Dalmáciában ragyogó irodalmi élet tanúi vagyunk, amelyben a szerelmi és vallási líra, költői levél, pásztorjáték, mascherata, polgári komédia, halásziidill, és pásztorregény európai szintre emelkedik.

Másképpen alakul a humanizmus helyzete a magyar-horvát államban és a lengyeleknél.

Itt a királyi és főúri udvarok lesznek a humanizmus bázisai, s így a két területen a fejlődés sok rokon vonást mutat. Ismét sajátos helyzet alakult ki a csehekénél, ahol a XIII. és XIV. század nagy kulturális emelkedése és egészen kimagasló nemzeti nyelvű szépirodalmi termése után a XV. és XVI. század sok tekintetben visszaesést jelent.

Mindezeket a jelenségeket a szerző igen alapos felkészültséggel tárgyalja. Magyar részről túlzás volna számonkérni tőle, hogy minden magyar nyelvű tanulmányt ismerjen. Lényeg itt az, hogy a latin forrásokat jól ismeri és első kézből használja, a szakirodalomból pedig felhasznál mindent, ami a nagy európai nyelveken megjelent, de számos helyen hivatkozik magyar nyelvű művekre is. Az a kép, amelyet a magyar humanizmusról rajzol, lényegében helytálló. A négy fejezetre osztott magyar-horvát részben foglalkozik a kezdetekkel, majd egy-egy fejezet tárgyalja Janus Pannoniust, Mátyás udvarát, a Jagelló-korszakot és Balassit. A mű alapkonceptiójából következő, hogy a szláv vonatkozásokat plasztikusabban kiemeli, hangsúlyozza a horvát származású humanisták szerepét és a magyar-lengyel kapcsolatokat (161.). Előadása azonban mindig a korrekt tárgyilagosság keretei között marad.

A csehekénél a XV. században a vallásháborúk atmoszférája nem kedvez a humán stúdiumoknak. Az alaphangot a vallásos polémiák és a társadalmi feszültségből születő politikai iratok adják. Humanista költészet van ugyan, de inkább csak mint a korszak fő szellemi áramlatainak nem egészen szerves kisérfője. A cseh részben tér el a szerző a műve címében jelzett tárgytól a legérezhetőbben. Egész fejezetek vannak, amelyekben az olasz vonatkozás vajmi kevés, a harmadikban (A wittenbergi iskola és a cseh irodalom a XVI. században) pedig éppenséggel semmi.

Legotthonosabb a szerző a lengyel területen. Ezeket a fejezeteket dolgozta ki a leg részletesebben, s ezekben sok érdekes magyar vonatkozás is szerepel.

Az egész könyvet kitűnően megválogatott idézetek és illusztrációk teszik elevenné. A latin, szláv és magyar verseket részint saját részint más szerzők orosz műfordításában közli, s ezek általában mind szöveg-hűség, mind művészi megoldás szempontjából jelentős teljesítmények. Mindössze egy félreértésen akadt meg a szemem (46.) Elius Lamprius Cervá-nak II. Gyula pápát satirikusan jellemző epitáfiumában a két sort

Milite qui Gallo Venetos, Gallumque fugavi militibus venetis — Julius hic iaceo.

úgy értelmezi, mintha a pápa a franciákkal együtt menekült volna a velenceiek elől,

majd ismét a franciáktól megveretve menekült volna a velenceiekkel együtt, С галлами вместе бежал от солдат республики Марка, с венецианцами он, галлами битый, бежал. holott a latin szöveg éppen fordítva azt mondja, hogy francia katonasággal futamította meg a velenceieket, majd meg velencei haddal a franciákat. A fordító nyilván összetévesztette a latin *fugere* 'megfutamit' és *fugere* 'menekül' igéket.

Goleniscsev-Kutuzov műve lényegében véve inkább kézikönyv, mint monográfia. Az egyéni koncepció nem erős oldala, újdonság nem igen van benne. Célja inkább az

olvasó tájékoztatása, mint problémák boncolgatása. Mint tájékoztató munka azonban kitűnően megállja a helyét. A kutató számára nagy segítséget nyújt a könyv végén összeállított, népek szerint tagolt bibliográfia. (Ebből sajnálatos módon kimaradt a második Mátyás- emlékkönyv.) Az egész munka, éppen ilyen jellege miatt megérdemelné, hogy anyagának némi kiegészítése s egyes fejezetek elmélyültebb kidolgozása után valamilyen nagy nyugati nyelven kiadják. A szlávul nem tudó szakemberek hasznos munkaeszközt kapnának vele.

Hadrovics László

ARANY JÁNOS ÖSSZES MŰVEI. XIV. KÖTET

Hivatali iratok, 2. Akadémiai évek (1859—1877). Összeállította és a jegyzeteket készítette: Gergely Pál. Bp. 1964. Akadémiai K. 779 l.

A kötetben 719 hivatalos irat, levél, jegyzőkönyvi kivonat, titoknoki és főtítkári beszámoló, pályadíjjal kapcsolatos jelentés látott napvilágot. Döbbenetes nagy szám, és a fennmaradt több mint 4 000 ügyiratnak ez csak egyhatoda. E hatalmas iratanyag Arany János tizenhárom és fél éves akadémiai hivatali tevékenységének terméke. Az irodalomtörténetírás az iratkötegek feltárása előtt csak a nyomtatott dokumentumokból tudott következtetni arra a szerteágazó tevékenységre, amelyet a költő-főtítkárnak kezében kellett tartani, ill. az esetek többségében önmagának kellett elintéznie. Gergely Pál a jegyzetek élén sommásan összegezte a főtítkári teendőket: „A titoknok (1870-től főtítkári) kötelessége volt az ülések összehívása, gondoskodás a felolvasókról, posta-bontás és iktatás, válaszolás. Neki kellett összehangolnia a különféle ülések idejét, a leveleket az írásokkal letisztáztatnia... az igazgatósági és nagygyűlési jegyzőkönyveket neki kellett vezetnie. Reá-hárult a kiadványok korrigálásának nyomdászamláinak végső ellenőrzése, utalványozása, továbbá az osztály-költségvetések kereteinek szigorú megtartása és a könyvtár, gondnokság, akadémiai ügyész valamennyi pénzügyi utalványozásának aláírása, ellenőrzése. A legtöbb munkával járt a nagygyűlések előkészítése, rendezése: a hat osztály és szakbizottságainak felszólítása a tagajánlások, pályaműbíraltatás stb. ügyében, majd az ünnepélyes záró ülésre, az ún. köz-ülésre előadók felkeresése és a különféle hatóságok, intézetek meghívása; a nagygyűlés után az új tagok és jutalmazottak értesítése, diplomák és jutalmi érmeik készíttetése.” (602.) Gergely Pál idézett áttekintése csak

a hivatali teendők főbb ágait érinti, a kötetbe illesztett dokumentumok arról tanúskodnak, hogy Arany Jánosnak apró-cseprő dolgokkal is foglalkoznia kellett. Például a könyvtár használatával kapcsolatban részletes utasítást dolgozott ki Hunfalvy Pál számára (41. sz.), a városi tanácsnak levelet írt az Akadémia épülete közelében létesítendő ór-poszt ügyében (135. sz.), a Matematikai és Természettudományi Értesítő szerkesztője kérésére levélben kér árajánlatot az egyik cikkhez készítendő rajzról (136. sz.). Sőt, a bírálók véleménye alapján Arany írta meg a kézirat-visszautasító leveleket (230. sz., 231. sz.) A bizottsági ülések egész során vett részt, többségükben saját maga vezette a jegyzőkönyvet. Egyik ilyen alkalommal, a Könyvtári Bizottság 1866. március 27-én tartott bizottsági ülésének — szintén Arany János által készített — jegyzőkönyve szerint: „A könyvtárnok kijelenti, hogy a könyvtári hivatal — mostani csekély személyzete mellett — nem képes az Akadémia azon határozatát teljesíteni, hogy az érkezendő ajándék-könyvekért e hivatal állítsa ki a köszönő leveleket. Miután a könyv adományok megköszönése, szabály szerint el nem maradhat: a bizottság jónak látta, hogy e kötelességét — legalább míg a könyvtári hivatal képessé nem válik — ismét a titoknok teljesítse.” (152. sz. 156.) A bizottsági ülések ez az egyetlen egy pontja újabb terhet rótt Arany Jánosra, olyan egyszerű adminisztratív teendőt, amelyet bárki más is elvégezhetett volna!

A kötetben közzétett fennmaradt dokumentumok Arany János tevékenységét megőrkítő hivatalos iratoknak mintegy egyhatodát mutatják be. Az egész feldolgo-

zatlan hivatali iratanyag rendezése és feltárása a sajtó alá rendező Gergely Pálnak több mint egy évtizedes gondos és alapos munkáját dicséri. Az ő áldozatos munkájának köszönhető, hogy ez a nagytértékű anyag az Arany János kutatás, sőt a tudománytörténeti vizsgálódás számára hozzáférhető és áttekinthető. E hosszadalmas munka eredményeként alakulhattak ki a jelen kiadás válogatásának is szempontjai. „A főszövegbe azok a darabok kerülnek — állapítja meg Gergely Pál —, amelyek a sablonszövegek főbb típusainak jellegzetes képviselői, amelyeknek tárgyi vagy személyi jelentősége kimagasló és amelyekben Arany alkotó személyének megnyilatkozása is tapasztalható.” (608.)

A kötet anyagát áttanulmányozva úgy tűnik, hogy ez az alapelv a jelen esetben egy kissé túl szélesen vonja meg a közlés határait. Arany János a korabeli magyar tudományos élet legfőbb fórumának, az Akadémiának volt a főtíkára. Hivatali tevékenysége révén a magyar tudományos élet minden felmerülő problémájával foglalkoznia kellett, véleményt kellett nyilvánítania, javaslatot kellett előterjesztenie. A főtíkári tisztség megkívánta, hogy ne csak az irodalom, a nyelvtudomány vagy a régészet, hanem a matematika, az orvostudomány kérdéseivel is foglalkozzék. Ezek a körülmények megkövetelték, hogy a tőle távol eső kérdésekben az illetékes akadémikusok szó- vagy írásbeli előterjesztése alapján, fogalmazza meg az Akadémia álláspontját és azt — mint ahogy az Akadémia alapszabályai is megkívánta — továbbítsa az illetékes külső fórumokhoz, illetőleg azok megoldását a megfelelő helyeken szorgalmazza. Így a válogatási elvnek az a kitétele, hogy a kötetbe illesztés egyik kritériuma az olyan iratok felvétele „amelyeknek tárgyi vagy személyi jelentősége kimagasló” korántsem egyértelmű. A közzétett dokumentumok jelentős csoportja nem Arany János, hanem a történelemtudomány, a levéltárügy, a meterológiai szolgálat, a régészet, a műemlékvédelem vagy az orvostudomány története, vagy a Magyar Tudományos Akadémia tevékenysége szempontjából ugyan nagyjelentőségű, de Arany János írói életművével, sőt még egyéni életével sincs szorosabb kapcsolatban. Pontosabban szólva csak annyiban van kapcsolata, hogy a költő életének tizenhárom és felévé a magyar tudomány szolgálatára szentelte. Ez a tény már átvezet a kötetbe illesztés feltételének harmadik szempontjához, az olyan dokumentumok előnyben részesítéséhez, „amelyeken Arany alkotó személyének megnyilatkozása is tapasztalható”. Válogatási szempontnak természetesen ez a legjogosultabb, de ugyanakkor, a legáltalánosabb is. Ha nem a kor legnagyobb

költője töltötte volna be ezt a posztot, hanem valaki más, a titoknoki tevékenység akkor is magán viselte volna az illető személyiségének jegyeit. Ennek a kritériumnak alapján szinte minden dokumentumnak helye lenne az Arany kritikai kiadás kötetben, mert még a legköznapibb levélben is átsugárzik Arany gondos fogalmazása, a természet-tudományos kérdésekben írt előterjesztéseiben pedig a magyar tudomány fejlesztésének és felvirágoztatásának hazafias szándéka.

A felsorolt ellenvetések általánosak. Úgy vélem, egy ilyen nagy gonddal készült kiadvány esetében a kritikus nem veheti magának a bátorságot arra, hogy ceruzával a kezében megjelölje azokat az iratokat vagy leveleket, amelyeket esetleg feleslegesnek vagy nem a legfontosabbnak tart. Ezt annál kevésbé teheti meg, mert a nem közölt több mint három és félezer iratot nem ismeri, nincs meg a viszonyítási alapja sem. A róluk közölt regesztá csak meglétüket, tartalmukat jelzi, jellegénél fogva több eligazítást nem adhat. Ennek ellenére úgy érzem, hogy egy-két iratcsoport esetében nem látszik okvetetlenkedésnek a kritikus észrevétel. Elsősorban azokra az átiratokra és levelekre gondolok, amelyeket az elnök nevében fogalmazott Arany János, s olyan testületnek ill. személyeknek szoltak, amelyeknek a társadalmi konvenció értelmében aláírója csak az elnök lehetett. Ezek a levelek az Akadémia története szempontjából igen becses darabok — hiszen jelentőségüket az elnök személye is emelte —, de Arany János szempontjából sokkal kisebb a jelentőségük, mint a saját neve alatt elküldött leveleknek, iratoknak. Természetesen a maga szívvel és meggyőződéssel írta, de alkalmazkodnia kellett az aláíró személyéhez. Ezeknek az ügyiratoknak száma megközelíti a százat. Ha a sajtó alá rendező ragaszkodott volna kitűzött céljához, ti. ahhoz, hogy mint típust ezt is bemutassa, akkor kevesebb is érzékeltetni tudta volna, hogy a titoknokság ezzel a kötelezettséggel is járt. A közölt anyag másik csoportja, amellyel kapcsolatban problémáim vannak, a különböző jegyzőkönyvek nem túl nagy számú, de azért mégis elég sok helyet igénybe vevő közlése. Ezekben az esetekben Arany János csupán az ülés krónikásként szerepelt, időt rablól és energiát felőröl munkát végzett, s a kiragadott jegyzőkönyvek csupán ennek illusztrálására szolgálhatnak. Ahhoz számuk azonban kevés, hogy tudománytörténeti szempontból a kiadványban való megjelentetésük forrásértéket képviseljen.

A válogatással kapcsolatban tett észrevételekkel, bár Arany János akadémiai hivatali irataira vonatkoznak, céloom az volt, hogy a kritikai kiadások készülő sorozatában hasonló kérdésekkel vívódó sajtó alá rendező

zők figyelmét is felhívjam a válogatás gondjaira, problémáira. Hasonló szándék vezet a jegyzetapparátussal kapcsolatos észrevételeimben is, a tanulság talán szélesebb körökben is hasznosítható. Kritikai kiadásaink legfőbb problémája az, hogy az egyes művekhez kapcsolódó jegyzetek nem eléggé konkrétak, vagyis a tárgyi jegyzetek nem oldják fel eléggé a közölt szövegben előforduló utalásokat, a személyekről szóló adalékok nem világítják meg eléggé a szövegben olvasható összefüggéseket. Ezt fokozottan tapasztalhatjuk a jelen kötet jegyzetanyagában, ahol sok olyan utalás marad homályban, amelyre a mai olvasó csak a sajtó alá rendezőtől várhatott volna bővebb felvilágosítást. De ez a tájékoztatás akkor is elmaradt, amikor a közölt szövegek nyújtanak ehhez segítséget. Így például a Kazinczy Ferenc hagyatékának megszerzésével három ügyirat foglalkozik: az 59. számú a kiküldött bizottság beszámolóját tartalmazza 1865-ből az anyag jellegéről, a 309. számú Arany János és Lónyay Menyhért felterjesztését 1868-ból a megvásárlás fontosságáról, a 332. számú Arany-levél már a megvásárlás tényét jelenti be Lónyay Menyhértnak. A három ügyirat között levő kapcsolatot a jegyzetapparátus utalás formájában sem jelzi, de a név- és tárgymutató sem hívja fel a figyelmet az összefüggésre, mivel a „Kazinczy-iratok” címszó után csak az utolsó, a 332. számú ügyirat lapszáma található. Az összefüggésekre való figyelmeztetések hiánya sok más, hosszabb időn keresztül kibontakozó döntés esetében is észlelhető.

A jegyzetanyag használatát nehezíti az iratokban előforduló személynevekhez fűzött magyarázatok elhelyezése. Gergely Pál azt a megoldást választotta, hogy a névhez fűzött adatait az első előfordulási helyhez kapcsolódó jegyzetben közölte, a további — sok név esetében igen gyakori — előfordulás alkalmával az első magyarázat iratszámára hivatkozik. Ez igen megnehezíti a keresett adat megtalálását, nagyfokú mechanizmust vált ki a sajtó alá rendezés munkájában, és még növeli a hibalehetőségeket is. Megítésem szerint egy ilyen időben és személyi összetételében meglehetősen körülhatárolt kötet esetében célszerűbb lehet a más kritikai kiadások, sőt Fontes-kiadványok gyakorlata: jegyzetszótár formájában a kötet

végén közölni az említett személyre vonatkozó szükséges adatokat, és az egyes iratok jegyzetében csupán azoknak a relációknak a megvilágítására szorítkozni, amelyeket a szöveg megkövetel. Ez a megoldás a jegyzetapparátus terjedelmét csökkenti, és fokozza az áttekinthetőséget.

A kialakított apparátus konstrukciója sok olyan értékes kutatómunka eredményét is elrejtí, amely egy tagoltabb szerkesztés esetén a kötetet forgató kutató figyelmét azonnal magára vonná. Például az akadémiai pályadíjak összesítése Arany 18. számú feljegyzésének jegyzetanyagában található, a 612. lapon. Ha ez az anyag függelékebe került volna, akkor jobban eligazodhatna a kötet olvasója az évről-évre visszatérő pályázati jelentések feltételeinek megértésében. Hasonlóan szerényen megbúvik az 1865-ös akadémiai tagok listája a 38. számú irattervezet jegyzetanyagában a 615—619. lapon. A kötetben közölt anyag javára vált volna, ha ugyancsak függelékben ez a lista is szembeötlőbb helyre kerül.

A kötéttel kapcsolatos észrevételek során a közölt anyag értékelésére nem térhetem ki. Sokrétűsége, szerte ágazó volta csak felszínes tallózásra csábított volna. Megítésem szerint az Arany-kutatás számára felbecsülhetetlen érték Gergely Pál munkája. Segít megérteni a „hallgató Arany” eddig csak körvonalaiiban vázolt magyarázatát, és bizton elvezet ahhoz az emberi-morális probléma megfontolásához is: vajon azért hallgatott-e el Arany János mint költő, mert lenyűgözte az akadémiai tisztség, vagy azért tűrte majd másfél évtizedig a hivatal robotját, mert mint művész menekülést látott a hivatali élet apró gondjaiban. Úgy érzem Arany Jánosnak az 1869-ben papírra vetett keserű sorai („Szép megtiszteltetés, De nem bírok vele: Nem vagyok már a kés, Hanem csak a nyele.”) mindazok számára, akik végigolvasták az Arany kritikai kiadás XIV. kötetét, a kérdésfelvetés első válaszát érzik lélektanilag hitelesnek. Arany János finom költői képét feloldva: az 1860-as évek végétől a tudományos életben nem az önálló alkotást, a tettet érezte, hanem a mechanikus ügymenet súlyát, hogy ez már nem alkotás, csak végrehajtás.

Rejtő István

ОЛЕГ РОССИЯНОВ: МАТЭ ЗАЛКА

Критико-биографический очерк. Москва, 1964. Издательство «Художественная Литература.» 258 стр.

Zalka Mátéről, az oroszországi, majd a spanyol polgárháború hősről számos írás látott napvilágot. Katonabajtársai, poli-

tikai harcostársai és íróbarátai sokszor emlékeztek tevékenységére, hőstetteire, s halála után Lukács tábornok alakját szép-

irodalmi művek is megörökítették. Írói munkásságáról azonban kevés értékelő munka jelent meg, az is többnyire a Szovjetunióban. Oleg Rosszijačov e téren úttörő jelentőségű könyve, 1958-ban megjelent nagyobb Zalka-tanulmánya után (a népi demokráciák irodalmával foglalkozó gyűjteményes kötetben), most egységbe fonva mutatja be Zalka Mátét a katonát, az író és az embert; kölcsönhatásában világítja meg életét és alkotásait.

Oleg Rosszijačov az újabb magyar irodalom nálunk is ismert tudós kutatója, aki *Ady Endre politikai lírája és publicisztikája* című kandidátusi disszertációját, majd több magyar íróról — közöttük Móricz Zsigmondról — írt tanulmányait követően *A magyar irodalom 1917 után* címen összefoglaló munkát jelentetett meg irodalmunkról a moszkvai egyetem kiadásában, egész tevékenységével a magyar irodalom közelebbhozását, megismertetését segíti elő a szovjet olvasóközönség körében. Zalka Mátéről írva most olyan magyar íróról szól, akinek művei a Szovjetunióban születtek, s akit talán a szovjet irodalmi köztudat jobban számontart a hazainál. Mint könyve előszavából kitűnik, Rosszijačov egyik legfőbb feladatának tartja megtisztítani Zalka alakját és műveit az évek során emléke körül kialakult legendától, kritikai módszert alkalmazva kívánja megmutatni valóságos életét, hőstetteinek belső rugóit, s mindenekelőtt azt, hogyan ömlött át ez az élettapasztalat, élmény és gondolatosság jelentékeny irodalmi alkotásokba. E célkitűzését alapjában sikeresen valósítja meg: az internacionalista forradalmárt nem valami hőssé merevített pózban, hanem a tetteit mozgó humánum felmutatása által állítja olvasói elé, s így a műveiben élő, máig ható író emberközelségű portréját rajzolja meg könyvében.

Munkája első fejezetében Zalka gyermekkorát, diák- és katoná éveit vázolja fel; a húszéves korában orosz hadifogságba esett ifjú fejlődését követi a polgárháború évein keresztül, íróvá érlelődése állomásáig. Nagy tárgyismerettel elemzi itt Rosszijačov a századvég Magyarországot, hű képet fest a nagybirtok és a kapitalizmus kettős nyomása alatt sínylődő századeleji magyar faluról, Zalka szülőföldjéről. Egykori pajtásai, diaktársai visszaemlékezéseit hasznosítva leírja a kis Frankl Béla (a későbbi Zalka Máté) gyermekkorát, azt a családi légkört, amelyben jelleme kifejlődött, megrajzolja középiskolás éveit, számot ad olvasmányairól, önképzőkori tevékenységéről. S a szovjet olvasók tájékoztatására, ennek kapcsán rövid kitérőben nyújt ismertetést a korabeli modern magyar irodalomról, elsősorban Ady és Móricz fellépéséről. Rosszijačov nagy elemző készséggel mutatja meg azokat az okokat amelyek a fiatal diákot nacionalista gondol-

kodásúvá formálták, aki jóformán az iskola padjából, önként ment a háborúba, a „győzni vagy meghalni” hamis jelszavával. S ugyanígy: nemcsak Zalka útját követi nyomon az olasz, majd az orosz fronton, s később az Ural mögötti hadifogolytáborban, de részletesen leírja a hadifogság körülményeit is, elemzően világítja meg a tisztok és az egyszerű katonák ellentétét, amelyekben lényegében az osztályellentét jutott kifejeződésre. E körülmények ismerete érteti meg velünk az ifjú Zalka lelki fejlődését, aki a tisztikar embertelen önzését látva még a fogolytáborban is, fokozatosan a katonák, az egyszerű emberek oldalára áll.

Részletesebben szól Zalka írói próbálkozásairól a hadifogolytáborban; ismerteti — már Zalka Máté néven írt — pacifista szemléletű verseit és *Jeruzsálem* című allegorikus drámáját (melyet elő is adtak a táborban), ezután Zalka emberi-politikai fejlődését követve felvázolja, hogyan alakult pacifista szemlélete aktív antimilitaristává, majd szocialistává, s hogyan izmosodott forradalmi világszemlélete a polgárháború esztendeiben, miközben megtanulta az orosz nyelvet és Furmanov valamint Szerafimovics lapjában megjelentek első írásai. Rosszijačov összetett módszerére jellemző, hogy nem csupán adatszerűen követi végig Zalka részvételét a Vörös Gárda internacionalista egységében, majd a szibériai partizánok harcaiban, aztán ismét az internacionalista divízióban, már zászlóaljparancsnokként, hanem sokoldalúan megvizsgálja azokat az okokat is, amelyek következtek az orosz proletárforradalom oly nagy hatást gyakorolt a magyar hadifoglyokra, hogy az Oroszországban harcoló internacionalista egységekhez csaknem száz-ezer magyar csatlakozott. Eközben ismerteti a legfontosabb magyar hadifogoly újságok — az omszki Forradalom és a moszkvai Szociális Forradalom — szerepét, valamint Ligeti Károly, Szamuely Tibor, Kun Béla, — s kisebb mértékben Rabinovics József és Pór Ernő tevékenységét a volt magyar hadifoglyok nevelésében, szervezésében. Végül itt tárgyalja az Oroszországban harcoló magyar internacionalisták és a magyarországi proletárforradalom történelmi összefüggéseit is, mintegy kiszélesítve ezzel a szovjet olvasók látókörét. Módszerének másik jellegzetes vonása, hogy amikor — gyakran Zalka vagy egykori harcóstársai emlékezéseiből merítve — felfedzi a nagy forradalmár, a tehetséges katonai vezető alakját a polgárháború esztendeiben, mindig emberi vonásait igyekszik elsősorban megragadni, a rábizott emberekkel törődő, értük felelősséget érző parancsnok arculatát.

Könyve második fejezetében Zalka írói munkássága 1923-tól 1932-ig terjedő első periódusát ismerteti és elemzi Rosszijačov.

E korszak első éveiben Zalka diplomáciai szolgálatot teljesített, sokat időzött külföldön, majd különböző kulturális és gazdasági szervezőmunkával bízták meg, és közben írta műveit. Íróvá válása első állomását, a három Internacionálét jellemzően kíváncsi nagyobb elbeszélés-ciklusát (*Első, Második, Harmadik* érintve leírja, hogyan segítette Zalka íróvá érését Furmanovval való ismeretsége, az ő hatására határozta el, hogy „a nagy idők krónikása” lesz. A polgárháború csatái, a forradalmárok (legtöbbször a nemzetközi egységek) hősiességének rajza válik Zalka e korszakának központi témájává. Az egyszerű emberek erkölcsi nagyságát ábrázolja a polgárháború vörös katonáiban (*Liu elvtárs*), és ugyanezt az erkölcsi erőt mutatja meg a magyar csendőrök kínzásaival szemben bátran helytálló volt vörösgárdista alakjában (*Offthon*). E novellákat elemezve, Rosszijanov helyesen tapint rá Zalka e korszakban keletkezett elbeszéléseinek legfőbb erényére, hogy hőseit lírai beleéléssel s ugyanakkor filozófiai mélységgel is ábrázolja, egyszerre megmutatva hősiességük nagyságát és értelmét. Olykor a harci epizódok drámai sürítésű összefogása váltja fel a lírai hangvételt (*Lovaskaland rádióval*). A katonák és parancsnokok egyénítésére ilyenkor a nyelvi eszközöket, a beszédforma jellegzetességeit fokozottabban használja fel.

Zalka másik nagy témaköre a húszas években a forradalom útját járó értelmiségi típusok lélektanilag elmélyült ábrázolása. A háborúellenes irodalom több jelentős alkotásával összevetve elemzi Rosszijanov Zalka ezen írásait, különös figyelemmel kísérve egyik legkiemelkedőbbét, a *Mese az örök békéről* című elbeszélést. A külső események és az azokra történő lelki rezonálás ábrázolását elemzően követi végig, ahogyan Paul Kórs, az elbeszélés hőse a nacionalista lelkesedéstől háborús élményei során eljut a pacifizmusig, majd a háborúellenes aktív harc szükségességének felismeréséig, a cselekedetig. Elemzése során rámutat az elbeszélés egyenetlenségeire, a háborúból hasznot húzó tőkés rajzának egysíkú, sematikus mozzanataira is. E sematikus részletek létrejöttét Zalka külföldi forradalmi harcokat megjelenítő írásaiban Rosszijanov többoldalúan is magyarázza. Egyrészt Zalka nem ismerte eléggé a kapitalista országok életét, az ottani munkásmozgalmak valóságos helyzetét. Ehhez járult az a körülmény, hogy a kapitalizmus végső összeomlását várva, ezekben az években a világ forradalmi mozgalmainak perspektíváját általában elvont romantikusan ábrázolták a forradalmár írók. (Érdekes megemlíteni, hogy itt példaként hozza fel a Magyar Tanácsköztársaság irodalmát is, rámutatva, a világforradalom várása mennyire közrejátszott abban, hogy a haladó,

radikális szemléletű írók közelítettek a szocialista forradalom eszmévilágához.) Hozzájárult továbbá, hogy ezen írók elsősorban a közvetlen politikai agitációt tartották feladatuknak, s így Zalka is a kapitalista országokban folyó osztályharc és a proletárforradalom összefüggéseit szinte napi-politikai látószögből mutatta be. Ezért maradt el ezekben az elbeszélésekben az egyéni magatartás és a történelmi szükségszerűség mélyebb, lélektanilag is motiváltabb ábrázolása, s a történelem menetéről alkotott naív és sematikus elképzelések gyakran mint valóságos történelmi lehetőségek nyertek megfogalmazást, — például Zalka *Csalhatatlan jelek, Ragadozók*, vagy a magyarországi helyzetet optimálisan torzító *Nem olyan könnyű* című novelláiban. E novellák elemzése során tér rá Rosszijanov a RAPP ismeretes elvi vonalának értékelésére, amely a Szovjetunióban élő magyar emigrációs irodalom egészére, miként a húszas évek szovjet irodalmának jórésze is rányomta jellegzetes bélyegét.

Igen érdekes és meggyőző érvekkel, elemzésekkel bizonyítja viszont, hogy amint Zalka visszanyúl az általa átélt korszak eseményeihez, polgárháborús élményeihez, vagy a körülötte zajló mindennapi élet problematikájához fordul, az orosz emberek és küzdelmeik ábrázolásához, írása egyszerűbben valóságosabbá, művészbibbé válik. Ilyen sikeres elbeszélése például az *Ivanov*, amelyben egy egyszerű ember fejlődését rajzolja meg a háború forгатagában, vagy a forradalmi erkölcs és a kispolgári magatartás összeütközését bemutató elbeszélései a húszas években. Összemérve e témakör legjobb írásait, Rosszijanov rámutat, hogy míg *A hadjárat vége* és az *Orviamadás* című elbeszélésekben az új erkölcsiséget képviselő hősök kerülnek ki győztesen a kispolgári erkölcs megtestesítőivel folytatott küzdelemben, a *Purgatóriumban* már magában a novella-hősben játszódik le a konfliktus, s az író itt kiváló lélekábrázolással érzékelteti, hogyan győz az új társadalom erkölcsa a proletáriátustól elidegenedett, egykori aktív forradalmár lelkében. Zalka Máté azért volt képes a régi és új erkölcs összeütközését oly bensőséges átéléssel ábrázolni, mert e küzdelem színhelye, a Szovjetunió második hazájává vált.

Zalka újabb írói korszakát, az 1932-től 1937-ben bekövetkezett haláláig tartó időszakot fogja át Rosszijanov könyve harmadik fejezetében. E korszak nyitányaként *A bolygók visszatérnek* című nagyszabású regényét tárgyalja, melynek első, 1919 tavaszán játszódó része 1932-ben jelent meg egy folyóirat lapjain, második része viszont csak kéziratban maradt fenn. E művében Zalka a magyar internacionalistáknak az

oroszországi forradalom és polgárháború harcaiban való részvételét igyekszik megörökíteni; egyes magyar harcosokat és néhány régi orosz értelmiségi típust kiválóan rajzol meg benne, a regény egésze, különösen a politikai események bemutatása azonban vázlatos maradt, s inkább csak Zalka fejlődése szempontjából bír nagyobb jelentőséggel. A polgárháború küzdelmeit ábrázoló elbeszélései viszont, amelyek e második írói korszakában keletkeztek (*Két alma, Halhatatlanok; A sírnál*, stb.), tragikus tartalmat hordozva is, kiválóan ragadják meg a forradalomért áldozott „értelmes halál” nagyságát, a hősiesség örök időkre példát mutató megrázó szépségét. S itt Rosszijanov Zalka hasonló tematikájú korábbi elbeszéléseivel összevetve ezeket a novellákat, rámutat, hogy a harmincas évekből, a szocializmus sikeres építése idejéből visszatekintve a polgárháború véres időszakára, az egykori harcok értelme világosabbá, tartalma humánusabbá válik, — ez jut kifejezésre Zalka e későbbi novelláiban is.

A harmincas években írt elbeszéléseinek másik témaköre az első világháború időszakába vezet vissza. Ennek okát Rosszijanov — helyesen — a fasizmus előretörésében, egy új világháború veszélfelhőinek közeledtében látja: Zalka figyelmeztetni akart háborús tapasztalatai felmutatásával, ezért rajzolja oly leleplező szenvedéllyel a háborúból cinikusan hasznot húzó tőkések és vezérkari tisztek különböző típusait, s másrészt, ezért élezi ki az értelmiség pacifista felfogású rétegének és a közkatonaikkal együttérző, humanizmusát tettekre váltani képes rétegének ellentétét elbeszéléseiben. Néhány elbeszélése (*A kisdobos, János, a katona* stb.) ebben a vonatkozásban már azt az igazságra rádöbbenő, az egyszerű katona és a nép oldalára álló értelmiségi típusát formálja meg, amelyet a *Doberdó* központi hőse, Mátray Tibor élő emberi alakká gyúrva, maradóan testesít meg. Másrészt az a fajta ábrázolásmód születik itt, szemünk láttára Zalka e novelláiban, amely szintén majd a *Doberdó*-ban teljesedik ki és nyeri el végső értelmezését, amely mintegy kollektív hősiességgel rajzolja az egyszerű frontkatonák magatartását, nemzetségre való tekintet nélkül, a tűzvonal rájuk szabadított poklában.

Többoldalú elvi-esztétikai megközelítés után tér át tehát Rosszijanov Zalka fő műve, a *Doberdó* részletes elemzésére. Mindenekelőtt azokat a fejezeteket vizsgálja részletesebben, amelyek a regény központi hőse fejlődését mozditják előbbre. *A háború szelleme, Doberdó keresztmetszete, Rubikon*, s a cselekménnyel párhuzamosan megvilágítják a főhős lelki

átalakulását a nacionalista lelkesedéstől a kiábrándult pacifizmusig, majd a vérző néppel együttérző magatartáson keresztül a forradalmi szocialisták aktív támogatásáig. Sorra veszi az egyes epizódok fontosabb szereplőit is, a közel húsz különböző típusú csapattisztet és katonát, akiknek egyénítésére Zalka mindig talál néhány sajátos vonást. Többet időzik Schik Arnold alakjánál, helyesen rátapintva, hogy alakjában a nyugati értelmiség pesszimista típusát bírálja Zalka, azokat az értelmiségieket, akik a háborúban elveszítve korábbi haladó ideáljaikat, végül csak elkeserednek, de nem bírnak kitörni e bénító lelkiállapotból. E típushoz mértén lehet igazán felfogni a főhős, Mátray Tibor a népert vállalt cselekvéshez elvezető fejlődés-útjának igazi értelmét; azt az értelmiségi típust mintázza meg alakjában Zalka, aki az oroszországi forradalom és polgárháború során a felkelt népet vezeti majd rohamra. E szemléletet iránytűként használva hasonlítja össze Rosszijanov e regény főhősét Remarque, Hemingway, majd Barbusse világháborús regényhőseivel.

E fejezet *Lukács tábornok* című záró részében Rosszijanov híven feldolgozza a Zalka Máté spanyolországi tevékenységével foglalkozó írásokat, leveleket, emlékezéseket és nekrológokat; Zalka bajtársait, Madrid egykori védőit idézve állít emléket az elesett hősnek, természetesen inkább csak összefoglalva a tényeket a korábbi írások lapjairól. Végezetül — mintegy zárszóként — kitekintést nyújt Zalka műveinek utóéletére a felszabadulás utáni Magyarországon. Mint könyve egészében, Rosszijanov itt is a felmért adatok sokaságára hivatkozik, s szinte külön kis tájékoztató tanulmánynak nevezhetnénk (a szovjet olvasók számára természetesen) zárszavának azt a részét, amelyben Zalka életművét veti össze a XX. századi prózaírodalmunk egyes terméseivel, alkotóival.

Ismertetésünkben, természeténél fogva, csak fő vonalában követhettük Oleg Rosszijanov gazdag elemzéseken és bőséges életrajzi adatokon épülő könyvét, s nem térhetünk ki olyan problémákra, mint például Zalka Máté és a szovjet emigrációban élő magyar írócsoport kapcsolatai, Zalka katonai tevékenységének és politikai-gazdasági szervező munkásságának egyes fontosabb részeit stb. Úgy véljük, nagy tárgyismerettel és az írói munkába beleélő készséggel írt könyve, amely Zalka Máté életművének felmérésében, marxista értékelésében, az úttörés munkálatait végezte el, a hazai Zalka-kutatást is elősegíti, serkenti.

József Farkas

Összegyűjtött elbeszélések. 1—2. köt. Az elbeszéléseket összegyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta Szabó József. Bp. 1964. Szépirodalmi K. 515; 438.

Egyik visszaemlékezésében elmondja Pap Károly, hogy első írásait Mikes Lajoshoz vitte el, Az Est-lapok szerkesztőségébe. Furcsa, lázadó versek voltak ezek, egy új, anarchista Ézsaiás keservei, amelyekben a költő az *utolsó ítéletet* hívja ki maga és a világ ellen. Mikes Lajos, a fiatal írók akkor már legendás híré támogatója tanács-talanul forgatja a kéziratlapokat: mit kezdhetne ezekkel a szenvedélyes és lázadó sirámokkal Az Estlapok hasábjain? „Az isten megtagadta magától a muzsikát, az igazi örö-möt. Tehát magának prózát kell írni, prózá-ban kell megcsinálnia a költeményeit...” — idézi Mikes egykori tanácsát a vissza-emlékező író.

Ákár így hangzottak szó szerint Mikes szavai, akár nem pontosan így, a novelláíró Pap Károly művészetét aligha lehet találób-ban és tömörebben jellemezni: az elbeszélés keretei közé robbanó feszültségű lírát súri-tett, a novella műfajában élte ki költői szenvedélyét, prózában „csinálta meg” köl-teményeit.

Pályája első periódusára, a több mint tíz évig is eltartó expresszionista korszakra különösen jellemző az örökké lázas és nyug-talan állapot, amely szinte minden novellájá-ból feltör vagy éppen szét is feszíti az elbe-szélése születik, amelynek története való-színűtlen, alakjainak megformálása nem meggyőző, a szereplők beszélgetése (különö-sen a népi figuráké) mesterkéltné, de az írás egésze mégis megtámadhatatlanul igazzá válik a novellista — vagyis a „költő” — szenvedé-lyének, lázának, nyugtalanságának hiteltől, az elbeszélést átható líra forró hevületétől. A látomások ereje ad hitelt a valóságot belső indulatai szerint alakító írásainak.

Ezekből az évekből legnagyobb hatásúak azok az elbeszélései, amelyekben testi-lelki közérzetének állandósult infernóját írja meg: éhség, nyomor, pesszimizmus és alkotói nyugtalanság együtt jelentkező kínját. Még-pedig kerülő utak nélkül, anekdotikus és parabolikus fordulatok mellőzésével, a nehe-zebb megoldást választva, magát a testi-lelki állapotot ragadva meg, mint a *Kegyetlen nyárban* a hőség és az alkotói nyugtalanság szenvedését, vagy a *B. városban történt* című remekében, a tébolyig fokozódó éhség mardosó kínját.

Az éhség nála nem pusztán testi szenvedés, és az önkifejezés lázas keresése nem műhely-gond csupán, hanem mind a kettő egy túl-

fokozott, már szimbolikus jelentőségű álla-pot, létformává vált állandó hipertrófia. „Írnivaló alakjaim izgatott rajokban követ-tek, ahogy az utcán végigvonultam. Szár-nyuk még túl gyöngye lehetett, és újra és újra csipogva, ijedten, mintha őket is meg-gyötörte volna a nap, ültek vissza-vissza lelkembe, amely recsegett, mint a túl teli fészék, ha le akar roskadni lakói terhe alatt” — írja a *Kegyetlen nyárban*, pontos és találó képekben rögzítve a művészi teremtmunka nyugtalan vajúdásait.

Az alkotás kínjairól valló írásaiból az is világossá válik, hogy számára az írói munka nem valamiféle hivatás teljesítése volt elsősorban, nem művészi ideálok szol-gálata, hanem egy állandó feszültség időn-kénti levezetése expresszív víziókban, szim-bolikus parabolákban, groteszkbe hajló tör-ténetekben. Közben, a dolgok fonákjaként, alkotói nyugtalanságában, a teljes önkife-jezés szorongó-feszítő kényszere mellett min-dig ott vibrál a létbizonytalanság riadalma is. Megalkuvást nem ismerő művészi törek-vések és szó szerint értendő napi kenyér-gondok keresztettkék egymást teremtő tevé-kenységében. Lázasan, aggodalmakkal és bizonytalanságokkal eltelve dolgozott, mint egyik szimbolikus novellájának piktora, aki a sötéttséggel küszködve, a színeket magába szívó fal szomjas mohóságával győtrődve fest lázas sietséggel Krisztusképet egy paraszt-asszony házában.

Csak lírikus szokott ilyen reménytelen gyötrelmet vívni belső világa kivetítéséért, mint a novellista Pap Károly, különösen pályája első évtizedében. De ez a küzdelem nem az anyag megformálásáért folyik, hanem belső tüzeinek, mindenütt való örök otthon-talanságának és állandó rossz alapérzésének kifejezéséért, egy ismeretlen eredetű, de mindig jelenlevő riadalom szavakba fog-lalásáért. „Mert van, akit az emberek gonosz-sága, van, akit a saját elvetemedettsége, van, akit a kórság, van, akit nemzői ítélnék halálra; de az én elítéltségemnek nincs forrása: nem látom az eredetét, az ítélet fájának ágát, csak kötelét érzem szüntelen nyakam körül: a szomorúságot” — írja egyik legmegragadóbb lirájú korai nevellájá-ban, a reális és képzeletbeli elemeket sajá-tosan vegyítő *Átváltozásban*.

Minden írásában magát vetíti ki, legjám-borabb anekdotája is tragédiába vagy lega-lábbis groteszkbe fordul. Alkotói szenvedé-lyének elsődlegesen önkifejező, lírai jellegé-

ből következik, hogy az epikai módszerek legkülönbözőbb lehetőségeit felhasználja. Nem a valóság rögzítése volt a célja, egy ennek leginkább megfelelő epikai módszer minél tökéletesebb kialakításával, hanem belső lázainak kikiáltása hol ilyen, hol amolyan eszközökkel, aszerint, hogy feltörő érzései kifejezésének mi felett még jobban. Expresszív erejű művészetében hagyományos és divatjamúlt elemek egyaránt szerepet kapnak. Nemcsak a parabolát eleveníti fel és nem csak mesészerű fordulatokat sző elbeszéléseibe de a naturalizmusból is sok mindent átvész (talán ezek a leginkább romlandó elemek művészetében), akárcsak korának expresszionizmusa, amelyhez a legközelebbi rokonság fűzi különösen az első évtizedben.

A különböző lehetőségek váltakozása az egymásnak sokszor ellentmondó módszerekkel való kísérletezés, nemcsak pályája elején, de kerek tíz esztendőn át, szintén azt jelzi, hogy milyen leküzdhetetlen nyugtalanságokkal kellett viaskodnia. Már meseteri novellákat ír, de még mindig nem találta meg igazi önmagát, nem tudott megállapodni. A nyugodt „építkezés” fegyverező harmóniája, amely a legtöbb prózáinál hosszabb-rövidebb kitérők után megszabja a fejlődés irányát, nála nem akart megérkezni. „Képzetelem... olyan volt, mint az égő ház, amelyből éjnek idején menekülnek a fölvert alakok...” — írja egyik önvallo-másában és az alkotás kínját, a teremtés kudarcát, a művészi vállalkozások reménytelenségét írja meg továbbra is számos elbeszélésében. A *Szállást adok* hőse egy fiatal író, aki amíg figyelnek szavára, nagy-szerű történeteket rögtönöz, de megírni már nem tudja ötleteit vagy ha mások jegyzik szavait, nyomban elakad a meséje. Végül szinte üldöztötte lesz önmagának. Nyomorgó írók és reménytelen piktorok Pap Károly novelláinak hősei és olyan vándorszínészek, akiknek az előadásán elalszik a közönség.

Az önmaga kifejezéséért állandó küzdelmet vívó író, miközben belső tüzeit próbálta oltani, vívódásait, szenvedélyeit művé formálni, megfogalmazta a maga korában való otthontalanságát is, reménytelen idegenkedését a létét meghatározó valóságtól. Szüntelenül önmagával volt elfoglalva, de a félelmeiből, viszolygásaiból, tagadásából született novellák és groteszk elbeszélések expresszív erővel fejezik ki annak a világnak emberhez nem méltó voltát, amelyben ezek az írások megszülettek. Történetei, figurái csaknem mind riasztóak ebben a korszakában. Az egyik novellában egy segélykérő fiatal-ember elalul; a másikban egy nyomorgó költő a Dunába veti magát, öngyilkos lesz, a halott ruhájának zsebébe egy hal bonyolódik bele, ottrakja le ikráit; egy harmadik-

ban vándorszínészek harmóniumot kérnek kölcsön a paptól, végül a hangszer lezuhan, összetörik, a nyomorgó társulat szertefut. Több elbeszélésének a hőse hosszú bolyongás után éppen anyja halálára érkezik vissza a szülői házba. Mániákus öregasszonyok, eltorzult idealisták leggyakoribb modelljei.

Témáinak, alakjainak leltározó számbavétele után azt lehetne kérdezni, hogy a valóság negatívumainak ilyen kiélezett csoportosítása és általánosítása mi újat hozhat egy olyan korban, amely már régen maga mögött hagyta a naturalizmust? Mi más mindez, mint a naturalizmus fel-élesztése a húszas-harmincas évek fordulóján?

Tagadhatatlan, hogy a szájak a naturalizmushoz vezetnek vissza. De az erősebb elrajzolás, a tudatos torzítás merészsége már új törekvések jele. Önmagával vívott démonikus küzdelmeiből olyan expresszionista novellák születtek, amelyekből félelmetes összkép alakul ki a korról, az emberről, az egész emberi sorsról.

Amit nyomorról, tengődő-hányódó éle-tekről elmond, azt valóban megmutatta már a naturalizmus is és meggyőzőbb erővel állította az olvasó elé Móricz vagy Nagy Lajos leleplező erejű realista művésze. De Pap Károly novelláiban elsősorban a hőfok nagysága, a túlfűtött líraiság, psz-szimizmusának végtelensége teremt olyan szimbolikus világot, amely szándéka szerint sem *mása* a valóságnak, inkább nyomasztó és nyugtalanító *látomás* a világról.

Mindez nem azt jelenti, mintha Pap Károly csak közvetett módon, távoli absztrakciókkal fejezte volna ki a valóságot. Víziói igen mélyrehatóan jellemzik korukat, amelyben létrejöttek. Mégpedig nem pusztán a két világháború közötti hírhedt magyar nyomorúságot, hanem az egész kort, az egész társadalmi berendezkedést, amelybe beleszületett. Néhány kitűnő novellájából az is kiderül, hogy milyen szenvedélyes tagadója volt annak a létformának, amelynek legfőbb irányítója a pénz. Nemcsak a szegények nyomorúságát írta meg, hanem azt is, hogy a vagyonszerzés örök hajszája miként teszi boldogtalanná és miként torzítja el a gazdagokat, miként válik bennük pusztító rögeszmévé a mértéktelen anyagiasság (*Az ing, Utolsó rügy*).

Csaknem egy évtizedes írói tevékenység után, a harmincas évek elején írt novelláiban mutatkoznak először a változás jelei. Csökken elbeszéléseiben a mindig robbanásra kész feszültség, mérséklődik az atmoszférikus nyomás. Harmonikusabb, gazdagabb művészetben teljeseedik ki tehetsége.

Ugyanakkor új témakörök felé is tere-lődik figyelme. Felfedez a gyermekkor élményeit, emlékeit, helyesebben: *felszabadul* benne ez a korábban nagyon rejtett, csak

alig érintett terület. Nem tudjuk ma még, miféle változások vagy érzelmi feloldódások nyitották meg számára ezt a zárt élményvilágot. A feloldódás azonban így is csak viszonylagos: a gyermekkor felfedezése nemcsak bizonyos feszültségek levezetését jelentette, hanem újabb szenvedélyes ellenállásokra készítette: kemény szembenézést múltjával, szüleivel, gyermekkorával, egykori önmagával, mindazzal, ami egyszerre vonzotta és taszította is.

Önéletrajzi vonatkozású novellái sok mindent megmagyaráznak abból a feszült és nyomasztó légkörből is, amely írásait különösen pályája elején annyira jellemezte. A belső függetlenségét, a környezetétől való különállás mindenkorai jogát makacsul, már szinte mániákusan védő egyéniség története bontakozik ki novelláiból.

Mindaz, amit a gyermekkor élményvilágából felszínre hoz, olyan előzmények után is, mint Kosztolányi vagy Csáth Géza novellái, megdöbbentően új és merész volt a korabeli magyar irodalomban. „Goethe nem emlékezett már az eredeti ösztönökre: az ember öntudatlanul meghamisítja a legelső zendülés rajzát, s olyannak látja, amilyennek gyermekénél szeretné látni. Itt oly mélységekbe száll le Pap Károly, ahova nemigen mutatott neki utat öelötte senki” — írta Móricz Pap Károly legnagyobb hatású novelláiról, és azok az elbeszélések, amelyeket cím szerint is felsorol, az *Irgalom*, a *Gyermekek*, a *Vér*, a *Tűz*, a *Tánc* (és hozzátehetnénk még a *Pesztonka* című elbeszélést), valóban a huszadik századi magyar próza kikezdetlen remekművei. Gazdag és hiteles élményanyag, szimbolizálásra hajló líraiság jellemzi ezeket a kitűnően megszerkesztett, intenzív hatású novellákat.

Ez idő tájt fordul nagy érdeklődéssel a bibliai témák felé is. A Pap Károllyal foglalkozó irodalomban megoldatlan problémaként tér újra meg újra vissza a kérdés, hogy mi vonzotta az író figyelmét Jézus történetéhez. A zsidó nevelésben részesült, majd szülei és ősei hitével korán és radikálisan szakító író miért érdekelte ennyire a krisztusi történet, holott végig távolmaradt a kor divatos vallásos irányzataitól? Biblikus tárgyú novellái alapján valószínű, hogy Pap Károlyt olyanféle érdeklődés vezethette Jézus történetéhez, mint a korszak számos egyéb nem vallásos művészt is: az emberi dráma nagy lehetőségeit kereste a bibliai témakörben.

DÖMÖTÖR TEKLA: NAPTÁRI ÜNNEPEK — NÉPI SZÍNJÁTSZÁS

Bp. 1964. Akadémiai K. 272 1.

E kötettel a magyar történeti folklórkutatás újabb jelentős, sok szempontból tanulságos munkát bocsátott rendelkezésünkre. Az iro-

A most megjelent kétkötetes gyűjtemény arra vállalkozik, hogy Pap Károly valamennyi kiforrott, értékes elbeszélését összegyűjtse. Az életmű legkiemelkedőbb novelláit már ismertük az író életében megjelent *Irgalom* (1937) című kötetből és a halála óta közreadott gazdag válogatásokból (*A szüziesség fátylái*, 1945; *A hőszobor*, 1954; *Szerencse*, 1957), de a két kötetet összeállító Szabó Józsefnek még így is alkalma volt nagyon sok értékes elbeszélést megmenteni főként napilapok, elsősorban a Pesti Napló hasábjairól.

A két világháború-közi magyar próza-irodalom meglehetősen magányos, rokontalan jelensége volt Pap Károly. Ez is az oka annak, hogy értékét, helyét megnyugtatóan máig sem tisztázta az irodalomtörténetírás. Azokkal a megközelítési módszerekkel, amelyek Móricz, Nagy Lajos, vagy Kosztolányi esetében még megfelelőek, nem sokra megy az irodalomtörténész Pap Károly értékelése esetében. Ilyen körülmények között különösen sajnálatos, hogy a kétkötetes gyűjtemény elé olyan bevezető került, amely nem alkalmas arra, hogy az olvasót bevezesse egy különös író bonyolult világába. A több mint két ív terjedelmű tanulmány szerzője, Szabó József maga is a kifejezés nehézségeivel viaskodik. Másrészt ízlésétől is teljesen idegen Pap Károly művészete. Feltételezi, hogy az író a groteszk elemek „megfegyverzésével” küszködött egy megvalósítandó „mértéktartó realizmus” érdekében. Ennek, az írótól idegen igénynek a szempontjai szerint lámpázza végig Szabó József Pap Károly novelláit és mindent elutasít, ami ennek a mértéktartó, szolid, rózsaszín „realizmusnak” ellene mond, számos esetben alaposan félreértve a novella értelmét is (*Dichshimmusz egy asszonyról*, *Írók találkozása*, *Mária az öltözőben*). A „valóságalelemek túlzóan nyers beolvasztását” kifogásolja Pap Károly egyik korai remekében, a *Mosogatórongyban*. A *pesztonka* című novellában egy kis cseléd-lányt ír meg Pap Károly, aki, hogy a rábízott gyerekek figyelmét lekösse, kis élete egyetlen nagy élményét, édesanyja halálát játsza el. Hiteles, megrázó írás — a bevezető szerzője *fura játékszenvedélyt* emleget. Ellenpróbaként megfigyelhető, hogy ugyanakkor milyen lelkesen nyugtázza Szabó József a gyengébb, érzelmesebb novellákat, amelyekben az író hatalmába kerítette a szentimentalizmus kísértése.

Vargha Kálmán

dalomtörténész mindig is megkülönböztetett figyelemmel fordult a néprajztudomány eredményeihez, de talán az utóbbi évek tapaszt-

talatai még hangsúlyozottabbá tették a két szakudomány gyümölcsöző kapcsolatát. Elég ha csak példának utalunk az ősköltészet kutatásnak ilyen kölcsönösségen alapuló /örvendetes fellendülésére. (Díószegi Vilmos, Képes Géza tanulmányai, *A magyar irodalom története* I. köt. összegzése stb.) Ért-hető tehát, hogy Dömötör Tekla monog-ráfiája, — ez az újból határterületet érintő könyv — felfokozott figyelmet vált ki.

Kötetünk szerzőjének munkásságára külön-nösen jellemző a néprajzi és irodalomtörté-neti igényeknek sajátos együttállása, melyet kutatási területe eleve szükségserűvé tett. A népi színjátszással, valamint a magyar drámai emlékekkel kapcsolatos régebbi tanulmányai egyaránt ennek a kettős kötöt-tségnek tanubizonyosságai. Jelen kötetének anyaga részben szervesen kapcsolódik eddigi vizsgálataihoz, azoknak továbbfejlesztése rendszerezése; nagyobb részben azonban új átfogó alapanyag, modern kutatási elvek szerinti feldolgozása.

A monográfia tárgya és célkitűzése a naptári ünnepekhez fűződő népszokások történeti vizsgálata. A népszokásokon belül pedig kiemelt, központi helyet kapnak a népi színjátékszerű dramatikus szokás-formák. A tárgyválasztás — némely emlí-tendő probléma ellenére — szerencsésnek mondható, mivel a hagyományos ünnep-körök viszonylagos állandósága folyamatos védelmet biztosított azoknak a teátrális szokásformáknak, ősi dramatikus előzmé-nyeknek, melyeknek felkutatása a jelen feladata.

A tanulmány fontos újdonságát abban kereshetjük, hogy tárgyát nem a néprajz szokásos elemző és értelmező eljárásával közelíti meg. Nem az újabban gyűjtött szokásanyagból következtet ugyanis a haj-danira, hanem fordítva: azokat a forrásokat (irodalmi emlékeket, feljegyzéseket, stb.) vizsgálja, amelyekben említés történik a naptári ünnepekről, dramatikus szokásokról, költői szövegekről, színjátszó formákról stb. Ezt követően a legrégebből kimutatott adatokon kezdve halad időben előre, egyez-tetve anyagát az újabkori utalásokkal, ismeretekkel, s így jut el a már hiteles gyűjtések szövegeihez.

A szerzőnek az a törekvése, hogy tárgya-ban szigorúan az eredeti forrásokhoz térjen vissza, egészében sikerültnek látszik. Össze-gyűjti, sokoldalúan vizsgálja, idézi az egyes ünnepi szokások tárgyalásakor mindazokat a forrásokat, amelyek tárgyában megnyilat-koznak. Kiváltképpen épít a krónikák, Szkhárosi, Bornemisza, Heltai, Baranyai Decsi, Bod Péter, a vitairatok, az egyházi rendelkezések, útleírások stb. adataira. Noha az adatok sokszor esetlegesek, töredé-kesek, szükségzavúak: néha csak nagyon

halvány utalást tartalmaznak a dramatikus, vagy egyéb szokások meglétére és formájára, továbbá ha nem is hiánytalan e forrásfeltáró munka — különösképpen hiányolhatók az emlékiratok, naplók stb. idevonatkozó uta-lásai — módszerével mégis a hiteles történeti előzmények tényfeltárását, az adatok rend-szerbefoglalását, és a fejlődés menetének rekonstruálását tudja adni.

E szigorú vizsgálati módszer általában hasznosnak bizonyul a „népi színjátszás” vonatkozásában, mert éppen ezeknek a népies szokásformáknak eredetét, kapcsolatait ille-tően merültek fel hosszú idő óta a legvita-tottabb, sok félremagyarázást tartalmazó elméletek. Mégsem nevezhetnénk a kötetet „vitázó” munkának; nem akar újabb elmé-letet konstruálni, sőt a legyenihébb túlzás, torzítás látszatát is kerülni óhajtja. Ezért tisztán csak a tényközlésre szorítkozik. S ha helyenként fájdalmasan érezzük is a kiegé-sztő, merészebb következtetések levonásának hiányát — elismertjük, hogy ezzel a vizs-gálati módszerrel képes vitákat lezárni, s egyben leendő vitákhoz új alapokat adni.

A tárgy kijelölésének és a módszernek azonban akadnak hibapontjai is, amelyeket kiküszöbölni nem lehetett. Így pl. ha csak a naptári ünnepek köré fűződő színjáték-szerű szokásokat vesszük vizsgálat alá, számos egyéb alkalommal (lakodalom, búcsú, keresztelő stb.) megnyilvánuló dramatikus, alakoskodó szokás marad ki tárgyalásunkból. De fordítva is: a naptári ünnepek teljes népies szokásanyaga nyilván nem tárgyal-ható, ha csak a színjátékszerű elemek köré koncentrálnak kutatásunkat. A forrásokból kiindulás folytán pedig szükségserűen adó-dik, hogy a vizsgálódás anyagából kiesik a hiteles újabb gyűjtések szerint meglévő, de valamely oknál fogva történeti adatot nélkülöző szokásforma.

A könyv részletesen foglalkozik a bevezető fejezetekben azokkal az ünnepi szokásokkal, melyek a honfoglaló magyarság életviszo-nyai között kialakulhattak. Így többek között pl. a *Sámán színjátszás* cím alatt meggyőzően bizonyítja, hogy a sámán tevékenységében a színjátszás elemei fedez-hetők fel. Beható vizsgálat tárgya továbbá — a nemzetközi szakirodalom messzemenő felhasználásával — a maszkos (álarcos) alakoskodás meglétének bizonyítása.

A kötet törzssanyagát az egyes ünnep-körök történeti kialakulásának bemutatása teszi ki. (Farsang, Húsvét, Május-Pünkösd, Szent-Iván, Téli (karácsonyi) ünnepkor, Jeles napok.) A felsorakoztatott adatok valamennyi ünnepkörben jól láttatják, hogy milyen mértékben és milyen formában vannak jelen a népszokások, s ezekből mennyire mutathat-ók ki a színjátszó mozzanatok. A drama-tikus, féldramatikus, játékos ünnepi hagyo-

mányok szempontjából bőséges anyagot szolgáltatnak a farsangi alakoskodások, a pünkösdölések, (pünkösd király—pünkösd királynő), a hosszú szentiváni ének, a gergely-járás, balázs-járás, gonoszjáró napok (pl. Luca-kotyolás), körmenetek, határjárások, stb. Hasonlóképpen gazdag anyagot nyújtanak a sokágú koratavaszi és télközépi ciklusok ünnepi szokásai is. (Pl. húsvéti tojás, öntözés, zöldág hordás, — köszöntők, kántálás, aprószentek napi korbácsolás, évkezdő babonák, jóslások stb.)

Az irodalom, a dráma műfaj szempontjából a nagyhéti misztériumjátékok és a karácsony körüli dramatikus szokások tárgyalása ad legtovább. Különösen központi helyet foglal el, számos eddig ismeretlen adattal egészül ki a két fontos dramatikus népi szokásnak, a betlehemezésnek és a regölésnek történeti leírása. A betlehemezéssel kapcsolatosan pl. többek között választ keres a szerző arra, hogy milyen kapcsolat van a középkori latin liturgikus játékok, majd a XVII—XVIII. századi barokkos félnépi játékok és a legújabbkori népi betlehemes játékok között. Ugyancsak részletesen taglalja a betlehemezésnek más dramatikus játékokkal való összefüggésének kérdését is.

Magáról a „regölésről” „hejgetéstől” sajnálatosan csak rövid összefoglalást ad a könyv, mivel — bár a szokások régi múltra tekinthetnek vissza — a források adatai igen szűkszavúak. Annál alaposabb és részletesebb vizsgálat tárgya a „regelő hét” a „regelő hétfő” XVI. századtól kezdődő adatainak elemzése és a velük kapcsolatos ismeretlen nézetek vizsgálata. Egyik fontos kérdés például a regelő hét időpontjának meghatározása. (Szerintünk a Heltai Gáspár által említett „regelő hét” semmi esetre sem eshetett farsang elejére. Minden bizonytalanság a karácsonyi tizenketted Vízkereszttel, illetőleg a regelő hétfővel záruló szakasza volt. Helyesen nevezi tehát Heltai is, Bod Péter is az „ördög ünnepének” mind a Vízkeresztig tartó regelő hetet, mind pedig a farsang kezdetét, mert e két időszak hasonló jellegű volt. De nagyon megkülönböztették, elhatárolták egymástól a két időszakot: az elsőt következetesen „téli farsang”-nak nevezték. Vö. egy paraszti emlékirat utalásával: „1820-ba házasottam meg téli farsangba.” ItK 1965. 2.)

A szerző szavai szerint munkájának „egyik legjelentősebb feladata lenne” a népi színjátszás esztétikai vizsgálata: a művészi ábrázolásmód, a valóságtükrözés stb. elemzése az egyes történeti korszakokban. Egy külön fejezetet is illeszt a kötet végére *Ünnepi szokásaink költészete* címmel, mely a könyv irodalom történeti szempontból legérdekesebb része. Számos fontos eredménye ellenére — objektív akadályok következtében is — nem tud

teljessé, részleteiben is átfogó lenni ennek az esztétikai oldalnak vizsgálata, s inkább csak műfaji rendszerezést ad. Ez a formai csoportokba rendezés dicséretesen kimunkált, bizonyul, noha csak a rendszerezés „kísérletének” szánja a szerző. Helyesen szövegezi le, hogy a naptári ünnepek szokásaihoz nem csak egy formailag egységes műfaj kapcsolódik — ti. a drámai —, hanem nagyon is különböző formájú népköltészeti alkotások fonódnak itt össze.

A műfaji tagozódás elhatárolásában már hiteles gyűjtések szövegei alapján jár el szerzőnk, s a népi színjátszásnak mintegy hat féle változatát különbözteti meg. Ezek közül számunkra legfontosabbak: egyrészt a többszereplős drámai szövegek (pl. misztérium játékok, Betlehemezés, Zsuzsanna-játék), másrészt a drámai cselekmény nélküli, két vagy több szereplős felelgető játékok, vetélkedők, — illetőleg az epikus részeket is tartalmazó rítusénekek (regölés), énekelt vagy elmondott köszöntők, rigmusok, énekes, táncos gyerekjátékok, varázsló mondókák. E sokrétű csoportosításból külön egységként kiemeli még — külföldi kutatók eljárása nyomán — a rítusénekekhez kapcsolható, nem drámai szövegeket, s ezeket „szertartásos költészet” összefoglaló elnevezés alatt tárgyalja.

A könyv függelékeként teljességre nem törekvő példátárat kapunk az előbbi csoportosítás illusztrálására. Így például a több szereplős, drámai szövegekhez tanulmányozhatunk (első leközlésben) egy XVIII. századi népies passiót, valamint egy népi játékot „Zuzana hamis bevádolásáról.” A további csoportokhoz a kacsadi székelyek karácsonyi játéka, különböző köszöntők és varázsló-, szerencsekívánó-mondókák állnak rendelkezésünkre mintaszervi szöveggyűjteményekben.

A feldolgozás legjellemzőbb általános sajátossága, hogy a magyar dramatikus szokások történeti múltját európai összefüggésbe állítja. Végig következetes párhuzamokban tárgyalja az egyes ünnepi jelenségek magyar és európai megnyilvánulásait. Igyekszik a közös vonásokat, átvételeket, egyedi tényezőket elhatárolni, illetőleg egységbe foglalni. Bárha néhol egyenlenséget tapasztalunk — a fennmaradt adatok esetlegessége folytán is — : Hol a magyar, hol az európai oldalon érzünk hangsúly eltolódást, keltetnél bőségebb kiterítést vagy váratlan hiányt, mégis joggal állíthatjuk, hogy a tárgy európai kapcsolatainak bemutatása az összehasonlító nemzetközi kutatás számára is gyümölcsöző lesz.

Az irodalomtörténész érthető módon különös figyelemmel tekintene azoknak a kölcsönkapcsolatoknak vizsgálatára, melyek a népi, népies színjátszó hagyomány összefüggéseit, érintkező pontjait elemezné a

művelt drámával. E kérdéssel kapcsolatosan is nagyon sok téves elmélet került a közudatba. Hiányérzetünk marad azonban, mert ennek a vonatkozásnak átfogó, következetesen végighúzó vizsgálata nem kapjuk meg. Lehet, hogy a szigorúan vett tárgynak nem is a része. Mégis egyes esetekben — mint utaltunk is rá pl. a betlehemezésnél — a szerző idevágó gazdag ismeretanyaga messzemenően kitűnik. Érződik viszont a hiány a középkori és reneszánsz dráma s a népi színjátszás kapcsolatának több esetében; továbbá döntően azoknál a színjátékszerű népi szokásoknak bemutatásánál, ahol például az iskolai, diákos-népies közjátékoknak komédiázása jelzi már a vulgarizálódó barokk dráma és a népi színjátszás egymásra hatását. Bonyolult és nehéz kérdés, hogy a népi színjátszás mögött, amely a XIX. és XX. században már főleg csak paraszti körben jelentkezik, milyen társadalmi rétegek álltak a régebbi századokban? A szerző fontosnak tekinti a kérdést, s nem rajta múlik, hogy a teljes tisztánlátás még nincs adva. A részletektől eltekintve annyi bizonyosnak látszik a kötet anyaga alapján, hogy ezek a szokások nem pusztán csak a falusi környezet termékei voltak, hanem nemesi, iskolai, városi, polgári (céhek) erők közreműködése, tevőleges részvétele is bizonyítható.

Az egész kötet áttekintése után önkéntelenül felmerül a kérdés, vajon a szigorúan forrásokig visszavezetett és történetileg számbavett magyar népi színjátszás milyen új, átfogó képet mutat. Látszólag kétségkívül szegényesebb kép tárul így elénk, mint a korábbi, sokszor feltételezésekre alapozott konstrukciókból. Így a „színjátszás” elnevezés helyett többször érezzük meghatározóbb erejűnek az „alakoskodó, dramatikus ünnepi szokások” stb. kifejezéseket. Nagyonbízott ugyanis olyan szokásformákkal találjuk szemben magunkat, ahol a színszerűnek nevezhető mozzanatok csak kisebb részben vagy alig-alig lelhetők fel, sőt egyes esetekben teljességgel hiányoznak.

Mégis, mint említettem a szegényedés csak látszólagos: a források történeti tényei új, szilárd alapot adnak a biztos következtetések számára, s a valódi teljes gazdagságot hivatottak előtárni.

A naptári ünnepekhez fűződő népi színjátszásban távolról sem jelentkezhet egyszerre az összes dráma-jellegű követelmény, mint a párbeszédes szöveg, nézők előtti mimikus előadásmód stb. A gazdasági, társadalmi tényezők is eleve gátolják, hogy népi alapon a színjátszás a dráma magasabb formájáig eljusson. Ezeket a határokon belül azonban, a kötet adatai meggyőzőnek arról, hogy az egyes ünnepi szokások a népi színjátszás követelményeinek elegendő mértékben megfeleltek. (Akár a jelen anyagát tekintjük, akár a történeti múlt megnyilvánulásaival hozzuk összefüggésbe.) Így például olyan esetekben, ahol hiányzik is mindennemű színjátszásra utaló elem a máig fennmaradt szokásokból, a hazai és nemzetközi történeti adatok segítségével hitelesen bizonyíthatjuk, hogy a szokás színjátékszerű volt régebben nálunk is, vagy esetleg csak más népeknél. Az egyes szokásformák rendkívül sok okra visszavezethetően változnak, alakulnak az évszázadok folyamán. Dömötör Tekla könyvének elemzett történeti vizsgálata rendet tud teremteni, majd eligazítani képes e változások kusza szövevényében. S elsősorban ez a tanulmány maradandó értéke.

A hiteles forrásoknak a könyvben megnyilvánuló rendteremtő ereje gazdag lehetőségeket nyújt a további kutatásnak. A szerző tanulmányával szilárd alapot teremtett, de érzésünk szerint még nem aknáztá ki saját munkájának összes adottságait. Most már — a feltárt adatok támogatásával — határozottabb következtetésekre, merészebb állásfoglalásokra nyílik lehetőség.

A tárgy teljességre törekvő hazai és nemzetközi irodalmi bibliográfiája zárja a kötetet, mely bőséges és mély alapot szolgáltat a újabb tanulmányokhoz.

Gyenis Vilmos

*

A betű mestere. Emlékezés Tótfalusi Kis Miklós életművére. Bp. 1964. Magyar Helikon. 57 l. 1 melléklet.

Vannak szakmai ünnepek és ünneplések, amelyek „zártkörűek” maradnak, s az ünneplők — ha talán szeretnék is, hogy mindenki vagy legalább bárki örömeik részesévé váljék — akarva-nem akarva megmaradnak meghitt otthonosságukban. Vannak viszont olyanok, amelyek csak akkor igazából ünne-

pek, ha az ünnep kapuit kitárják: részesedjék benne mindenki, akármely. Ez utóbbiak közé tartoznak a nyomdászok ünnepei. Ez magából a szakma jellegéből következik. Természetesen önmaguktól alakultak ki olyan hagyományok, hogy a tisztelgetet — ha valakit megtisztelni óhajtanak — munkájuk kisugárzása adja meg. Egy tudóst tanulmánygyűjtemény, a nyomdászt a szép könyv tiszteli meg legjobban. A magyar nyomdászat történetében hagyománnyá vált az is, hogy az ünnep gondolata összefonódik a legnagyobb az európai magyar nyomdász, Tótfalusi

emlékének felidézésével. Így ünnepelték a nyomdászat feltalálásának 500-ik évfordulóját Kner Imre és nyomdászai a *Mentség* újra kiadásával. Tótfalusi abban is nyomdásztradíció, hogy 1902-ben kolozsvári nyomdászok újították meg síremlékét. Az egyik legszebb magyar sírkövén amely egyszerűségében, a vésett betű, a szó erejétől nemesebb, mint a legpompásabb mauzóleum.

Szép könyv, Tótfalusi uram emlékezete. A mai nyomdászok is ezzel érezték leginkább meg tisztelni Lengyel Lajos nyomdászt 60. születésnapja alkalmából. Ezzel az ünnep részesévé tettek mindenkit, aki a valóban szép könyvet valaha is kézbe veszi.

Csak ennyit mondani azonban azt jelentené, hogy megelégedünk arról a többről, ami különös sajátja a nyomdászatnak: a szép könyv szépségével is azt a gondolatot szolgálja, ami az olvasó számára olvasás közben kibontakozik. Talán éppen ezért követik nyomdászaink e könyvvel is a Tótfalusira való emlékezés hagyományát, és így teszik teljessé az ünnep harmóniáját. Teljessé azáltal, hogy a tartalom is, forma is méltó az ünnepelthez, Tótfalusihoz és a korhoz is, melyben a könyv megjelent. Hiszen azt sem szabad felejtetni, hogy Tótfalusi mint „kiadó” a korszerűségért vívta harcát. Azért, hogy kicsiny hazája utolérje a századot, amelyet akkor írtak.

Nem véletlenül ötlük fel a kor és korszerűség gondolata. A könyv maga sugallja ezt. Az első tanulmányt Tolnai Gábor 1940-ben írta, — az említett Kner-kiadás utószavaként. A többi tanulmány, Haiman György és Szántó Tibor tollából viszont mai, — Tolnai Gábornak a régi íráshoz fűzött kommentárjai és Haiman György visszaemlékező sorai hídként kötik össze a régebbit és a mai. Mégis kitapinthatóan két világ szólal meg bennük, s ez talán leginkább abból érezhető, mennyire másról szólnak és mennyire más hangon. Ahogy Tolnai írja, akkori írását „átfűtötte a végzetes esztendő keserősége, személyes indulata és szenvedélye, s hozta még közelebb a XVII. század utolsó évtizedei műveltségének e nagyszerű hősét, s a derékbatört életének alkotását”. Számára Tótfalusi tragikum a „vádoló kérdőjelként villózik fel a múltból” s az ami leginkább megragadja: a mégis vállalás, mégis akarás és küzdés nagyszerűsége — az amellyel oly rokon *Az ember tragédiájának* bukások során át mégis haladó árama és megmaradó reménye.

Haiman György és Szántó Tibor írásai-ban egészen más hang szólal meg. Ők Tótfalusi dicsőségét kutatják, azt a munkát mérlegelik, amit Hollandiában betűmetszőként végzett — s amely halála után tovább élt egészen a mai napig. Szántó Tibor kimutatja, hogy Tótfalusi kezemunkája hozta

létre a Janson-antiquát és kurzívát. E betűkkel pedig Kis Miklós egy korszak előkészítőinek sorába lépett. Mindennél ékebben bizonyítják ezt azok a minták is, amelyeket különböző korokból válogatott össze Haiman György. Ezenkívül éppen századunkban éledtek újjá Herman Zapff munkája nyomán Tótfalusi betűtípusai. (Vajon a magyar nyomdászat nem újíthatná-e fel maga is megfelelő formában e szép betűtípusokat?)

A téma ilyen megválasztása, annak kutatása mit is adott Európának Tótfalusi keze-munkája, valahogy rokon azzal a törekvéssel, amely például egyre jobban figyel költészetünk európai hírére és terjedésére. A múlt örökének e határokon túli továbbadása mögött ma már mindinkább nemcsak vágy, hanem remény és akarat is jelentkezik, hogy mint a társadalmi haladás útkeresői és úttörői végre ne mi legyünk akik átveszünk, hanem azok, akik újat adunk — magunknak s mindenkinek. Úgy érzem ez a törekvés visszhangzik végül is abban, hogy e könyv már arra a Tótfalusira emlékezik, aki gazdag kézzel ajándékozta meg Firenzét és Grúziát, Hollandiát és Svédországot — az emberi kultúrát.

Tordai Zádor

Mezősi Károly: Petőfi és családja Dömsödön.
H. n. 1964. Múzeumok Pest Megyei Igazgatósága. 72 l. (Pest Megyei Múzeumi Füzetek, 1)

Mezősi Károly már régtől kivívta előkelő helyét a Petőfi-kutatók terén. Főleg a szülők életsorsának, a születéshelynek, a gyermek Petőfinek, majd a szabadszállási választás történetének problematikájában alkotott kiemelkedőt. Ezúttal a költő és a szülők életének egy másik, viszonylag rövid, de sorsdöntő szakaszát vette vizsgálat alá, s korábbi tudói erői — a tárgyismeret és tárgytiszteltet, a mű és életrajz, mű és környezet, külső és belső élet egységben látása, az összefüggések felismerése, a legjelentéktelenebbnek látszó adat helyére illesztése s a belőle vonható, olykor döntő következtetés levonása — ezúttal is érvényesülnek.

Az 1846. április végétől május végéig (Pálffy Alberttel együtt) Dömsödön töltött napok jelentősége a forradalmár költő öntudatosodásában és számára kelésében kitünő megvilágítást kap Mezősi füzetében. Egészen újszerű például Dömsöd jobbágyfalu társadalmi viszonyainak mint közvetlen élménynek felfedése Petőfi politikai szemléletének alakulásában. De sok eddig ismeretlen vagy elhanyagolt adatot, szempontot kapunk — hátra nézve — 1845 őszének, 1845–46 telének és — előre nézve — 1846 végének, sőt 1847 elejének a költői, politikusi és élet-

pályát érintő jobb megértéséhez. Sokkal jobban látjuk például a külső életrajzi körülményeknek (a szülők anyagi romlásának, majd végső csődjének) szerepét a *Felhők* világnézetének elhatalmasodásában. Maga a dömsödi tartózkodás és a dömsödi költői termés elemzése pedig kész fejezete lehet akár egy életrajznak, akár egy elemző monográfiának, akár még a kritikai kiadásnak is. Mezösi nemcsak összefogja és a kritika szűrőjén át vizsgálja az eddigi adatokat, hanem új adatokkal és meggyőző feltevésekkel is gazdagítja azokat: például a *Csillag-talan éjek* és a *Regények* (?) címen tervezett ciklusok, rendőrségi kémjelentések, kronológiai korrekciók, a dömsödi kéziratok kérdésében.

Olyan fontosságot nyernek a Mezösi által felvetett kérdések, hogy akár bővebb tárgyalásuk is elkelt volna. Bővebben ki lehetett volna térni például a szalkszentmártoni és dömsödi kettős bérletben Petőfi István rejtélyes szerepére (akkor hagyja ott a szülőket — 1845 őszén —, amikor az apa újabb bérletbe fog, nem elég világos az sem: miért lakik Petőfi Dömsödön idegen háznál, mikor a szülőknek is lett volna bőven hely (talán mégis igaz lenne az összezőrdülés?). Pálffy Albert jelenléte is fontosabb tényező, mint amennyi helyet Mezösi szentel neki: ismeretes, hogy együtt olvassák — már franciául — a forradalmi műveket.

Sok tekintetben vitatható a munka módszere és felépítése is. Igaz, a cél ez: „Arra törekszünk, hogy tanulmányaink a tudományos népművelés igényének megfelelőjenek. Ezért, míg egyrészt tudományos problémák elmélyülő vizsgálatára is vállalkozunk, másrészt a feldolgozás és előadás könnyedebb formájával füzteinket az olvasók számára érdekessé és vonzóvá kívánjuk tenni”. Ez a cél mindenképpen helyeselhető, bár korántsem könnyen megoldható. Egy időben ennyi szempont kielégítése még Mezösinek sem sikerül ellentmondás és diszharmonia nélkül. A népszerűsítő cél ugyanis azt kívánja, hogy előbb az életrajzi, családtörténeti, környezeti s „muzeális” tényekből induljunk ki, s innen váltsunk át a tárgyalás a már tisztán elvi és filológiai zónába. Mezösi fordított eljárást alkalmaz, s általa a könyv trocheusi lejtésű lesz. Aztán: a füzetben számos olyan utalás, megállapítás, vitaelem van, ami csak a legbeavatottabb Petőfi-kutatókat érdekli — de őket valóban érdekli —, már kevésbé a dömsödi Petőfi Múzeum látogatóit, és viszont.

Végül pedig: a gazdag, friss, tudományos is színvonalas mondanivalóhoz nem méltó a kiállítás. A rotaprintes sokszorosítás, az ékezés gépirásos szintű alkalmazása, a sok gépelési hiba, a jegyzetek összekeverése

egy belső használatra szánt s ingyen osztogatott brosúrává, legjobb esetben múzeumi kalauzzá degradálja ezt a legkényesebb igényt is kielégítő tudományos munkát. Meg kellene találni a módját, hogy egy ilyen értékes tudományos alkotás a megérdemelt külsőben jelenjék meg a nyilvánosság előtt.

Martinkó András

Ambrus Zoltán: A bazár ég. Novellák, elbeszélések. Szerkesztette és a bevezetőt írta: Pataki Bálint. Bukarest, 1964. Irodalmi Könyvk. 311 l.

Születésének századik évfordulója fel-felvillantotta Ambrus Zoltán nevét, mint olyan íróét, akinek átfogó kritikai-esztétikai értékelése mindmáig nem történt meg. A jelenben is, a múltban is elismerték nem mindennapi tehetségét és mesterségbeli tudását, a könyvkiadás azonban az utóbbi ötven évben alig tett valamit ennek igazolására. Az „írók írója” lassanként az irodalomtörténészek írója lett, és Gyergyai Albert tanulmányán kívül (Kortárs. 1959. 4. sz.) nem akadtak törekvések arra vonatkozóan, hogy a modern olvasókörzség értékrendjében is elfoglalja az őt megillető helyet. Ezt a mulasztást igyekszik némiképp pótolni a bukaresti Irodalmi Könyvkiadó kötete, amely Pataki Bálint szerkesztésében és bevezetőjével Ambrus Zoltán válogatott novelláival ajándékozza meg az érdeklődőket.

A válogatás, a bevezető és nem utolsósorban a kötet nevét adó novellacím is igazolja, hogy szerkesztője Ambrus Zoltán munkásságának marxista mérlegelésével próbálkozik. A gyűjtemény darabjai gondosan összeválogatott szemelvények az író társadalomkritikai élő elbeszéléseiből.

A bevezető az író pályájának bemutatása közben irodalomtörténeti helyének megállapításával is kísérletezik. Sok mélyrelátó és lényegyet kutató gondolata mellett azonban néhány iskoláskönyv ízű banalitás zavarja a népszerűsítő életrajzi ismertetést, és ez időnként ellentmondásokat eredményez. Első mondataiban megállapítja, hogy Ambrus Zoltán „egész írói világával a századvég haladó mozgalmához tartozik”, de magyarázat nélkül hagyja a „haladó mozgalom” kifejezést, mely emiatt üres szólamként kong. A későbbiekben „világnézeti, politikai visszahúzódsát” bizonyítja, mely meggátolta, hogy „a tömegekkel termékenyítő kapcsolatot kereshessen”. E két állítás ellentétben van egymással, mindaddig, amíg a második bővebb kifejtés során tökéletesen meg nem hazudtolja és felesleges salakként felszínre nem dobja az elsőt. Ilyen módon többször

is ráirányítja a figyelmet a tanulmány szépséghibáira, kiforrotlan és tapogatózó tényközlési módszerére.

A közönség és az író közti távolság magyarázatánál Schöppflin Aladár tanulmányának (Nyugat 1931.) eszméi továbbfejlesztésével próbálkozik. Schöppflin Ambrus szellemi magányát közönségével szembeni erkölcsi-intellektuális fölényével indokolja, rávilágítva az európai látókörű író és a saját portájánál tovább nem tekintő századvégi magyar „intelligencia” „atmoszféra-különbség”-ére. Ebből kifolyólag Ambrus nem is csatlakozott semmiféle mozgalomhoz. Nem üszött az ár ellen, de mellette sem, mint ahogy azt Schöppflin véli, hanem félreállt, és a maga egyéni világába zárkózva óvta művészi és erkölcsi elveinek tisztaságát. E passzív szemlélődés okai a korabeli társadalmi-politikai viszonyokban keresendők, míg a visszavezető út megtalálásának elmulasztása nyilván az író osztályhelyzetében és lelki alkatában. Pataki Bálint mintha csak visszajára fordítaná a dolgokat, szinte eredendően véli Ambrus kivülállását és szkepszisét, „mely nem kedvezett az akkori idők társadalmi kérdésekkel terhes harcainak.” Ha azonban néhány vonással felvázolná a századvég milleneumi álpátosát és politikai csetepatéit, e zajos külsőségek mögött meghúzódó üresség — amelyet Ambrus legalább olyan világosan látott, mint Mikszáth vagy Bródy —, megértethetné kivülállásának eszméi magasabbrendűségét. S ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a korabeli európai tünet jelentkezéseként a magyar közönség és a kritika a századfordulón különösképpen a nagyot mondó filozófiai áramlatok árnyékában felnövő váteszek, költő-apostolok felé fordult figyelmével, ugyanakkor az író-mesterembert kevésbé volt képes értékelni, rájövünk „Ambrus hirtelen közönyének és korai kifáradásának” okaira. Nem érthetünk egyet a bevezető véleményével akkor sem, amikor Ambrus helyenkénti „jelzéses” ábrázolásmódjában fedezi fel a közönség értetlenségének egyik indítékát. A minden ízében XIX. századi irónál ki lehet mutatni szimbólumainak középkori vagy mesevilági eredetét, de a századvégi francia és a századeleji zaklatott európai modernséget, ami a korabeli átlagolvasótól esetleg elidegeníthette volna, hiába keresnénk gondolatvilágában.

A mélyebb társadalmi és irodalomtörténeti gyökerek felkutatásának elmulasztásától eltekintve azonban Ambrus művészi arculatának jól elemzett vonásaival is találkozhatunk a tanulmányban. A francia iskola hatására elegánsan finomra csiszolódott „intellektuális képzelet”, „az elvonatkoztató képesség” és „az élményanyag gondolati síkra való felemelése” valóban Ambrus

jellegzetes alkotói módszeréhez tartoznak. Újabb tévedés azonban a francia impassibilité-vel való rokonítás során az a vád, hogy Ambrus „hüvös, fölényes tárgykezelése, ... szenvtelen viszonya a hőseit foglalkoztató aggasztó kérdésekhez” ... „akadályt jelenthet a művek szellemi-hangulati légkörének megteremtésében”. A francia impassibilité modorossága nem azonósítható Ambrus mértéktartó, de szenvedélyes témakezelésével. Ez a minden „inguijas fesztelenség”-től viszolygó stílus kiválóan alkalmasnak bizonyult mind a környezetfestésre, mind pedig a hőseivel való tényleges együttélésre. Amint Gyergyai Albert is rámutatott, Ambrus legtöbb novellájában megvan a korabeli aktualitásokkal való kapcsolat, vagy éppen az életrajzi vonatkozású elem.

Helyesen figyelmeztet Pataki Bálint is, hogy a regényeiben jórészt zárkózott, önmagát kutató Ambrus, novelláiban sikeresen túllépi a belső én hüvös határvonalát, és e kifelé fordulásból származó írásai a mai olvasóhoz is közelebb hozzák őt. Kíváncsols volna ennek a közelebbi kapcsolatnak a jövőben is érvényt szerezni.

Schéda Mária

Karinthy Frigyes: Hátrálva a világ körül.
Válogatott cikkek. Összegyűjtötte, az utószót. és a jegyzeteket írta: Szalay Károly. Bp. 1964
Szépirodalmi K. 718 l.

Karinthy Frigyesnek, a Nyugat első nemzedéke kiemelkedő alkotójának különböző újságokban (túlnyomórészt a Pesti Naplóban) megjelent több mint száznegyven cikkét tartalmazza a három részre oszló vaskos kötet, amely a barna vászonkötésben megjelenő gyűjteményes Karinthy-sorozatban látott napvilágot. A könyv elején az 1914—18-as világháború és az utána következő forradalmak idején írott cikkeket találjuk; a következők részben az 1928 és 1932 közötti íráskor olvashatók (ezek a nagy gazdasági válság és az előretörő náciizmus éveiben születtek); a harmadik rész a Hitler hatalomra jutása, utáni és a második világháborút megelőző vészjelző éveknek publicisztikai írásait öleli fel (1933—1938).

Az első világháború időszakában írott cikkekből kitűnik, hogy Karinthy — az emberi méltóság védelmezőjeként — szemben állott (ha mindenkor nem is teljes következetességgel) az imperialista háborúval és az üszítő sovíniszta szólamokkal. A *Hazám és „hazám”* c. cikk (1915) a fékevesztetten nacionalista „kincstári” irodalom fölött mond ítéletet: „Világháború katonája: ezekre ne hallgass... A távolból kiáltom feléd: ne törd, hogy ...sebedre cukros vizet önt-

sön a kancsal, fisztula hangú frázis.” A Szavakban (1917) megint csak az „írastudók árulása”-ról van szó, a „gyalázatos hazugokról, akik hamisan játszottak velünk, megrontották a szavak becsületét és hitelét.” A *Békeusztók, háborús apostolok* (1917) és egyéb írások szintén a háború bűnösségét és értelmetlenségét tárják fel. A *nyugodt és megfontolt ember* c. cikk megsemmisítő gúnnyal és megvetéssel ad portrét az oppor-tunistáról, akinek „bölcssége” és „mérték-tartása” mögött a puhány egoizmus, a hatá-rozott állásfoglalás elől való gerinctelen meg-hátrálás húzódik meg.

Karinthy háborúellenes, pacifista meg-nyilatkozásainak értékét azonban csökkenti, s állásfoglalásának merészségéből sokat levon, hogy érvelésének éle csupán az antant-hatal-mak és azok kormánya, rendszere ellen irányul. „Ó francia sajtó, minden sajtók söpredéke...” — kiált fel 1917-ben. De vajon a központi hatalmak országaiban megjelenő lapok zöme mennyivel volt különb a francia sajtónál? 1915-ben — magáévá téve a hivatalos állás-pontot — arról ír, hogy a magyar katoná azért kockáztatja az életét, mert „halálos veszélyben volt.” — evvel a háború önvédelmi és jogos voltát sejteti. Bírálja, gúnyolja II. Miklóst, majd a háborút folytató Kerensz-kijt, Wilson elnököt (természetesen joggal), azonban ezek az írások — amelyek mindig csak egy irányba ütöttek — alkalmasak voltak azt a látszatot kelteni, hogy a Hohen-zollernek Németországra és a Habsburgok monarchiájára ellenfeleiknél különb, igazságo-sabb ügyet képvisel.

Olvasókönyv c. írásában (1917) némi megértéssel beszél a forradalmárról, — egy másik cikkében viszont (ugyanebben az év-ben) még a klasszikus polgári forradalmakat is megtagadja; ezt tanácsolja az 1917-es februári forradalom utáni új orosz kormány-nak: „Mindazok a törvények, amiket akkor hoztak (ti. a nagy francia forradalomban, D. I.), eltörölendők és azoknak ellenkezője állítandó fel.” A készakartan iskolás stílusú fogalmazás nem gúnyos vagy ironikus értel-mű, — Karinthy valóban ellenzője minden-kor a forradalmi útnak, a forradalmi poli-tikának.

Mint Szalay Károly, a kötet összeállítója tájékoztatja az olvasót, Karinthy a 20-as évek elején és közepén politikai tárgyú cikket keveset írt. Így a könyvben 1919 és 1928 között egy majdnem évtizedes hiátus tűnik szemünkbe.

A 20-as és 30-as évek fordulóján mikről ír Karinthy? A tiszazugi eseményekről (*A vasorrú baba*), a szép és vagyontalan nőnek a kapitalizmusban való kiszolgál-tatottságáról (*Menj, és add el magad*), a vezető politikusokról, akik „babonákhoz és tömegsugalmakhoz igazodva határoznak

népek, országok, államok sorsa felett”, akik „fálnak menesztk a boldogtalan töme-get” (*Bacilusok és bogarak*), az emberséges pedagógiáról (*Tanár úr, nem készültél*), a hitlerista pártprogramról és Meskó magyar fasiszta vezéről (*Német iskola*). Publicisz-tikája színes, lendületes, logikusan, mes-terien érvelő és kora legényegesebb kér-déseire tapintó ezekben az években. *Erkölc-s, ízlés, szemérem* című kitűnő cikkében (1932) azt tanácsolja a kormánynak, hogy a könyveket, színházakat, kabarékat, mulató-helyeket és általában a nemi erkölcsöket ellenőrző rendőrök egy részét „ki kellene küldeni a külvárosokba, megakadályozni azo-kat az erkölcsatlanságok, amikre rablások és lopások és betörések ... formájában viszi rá a bűnre hajló emberi testet egy másik erkölcstelen szervének, a gyomornak erkölcs-telen korgása”. A tömegnyomort öltetett kezekkel néző és csupán a szexuális erkölcs fölött örködő polgári társadalom metsző bírálata ez a Karinthy-cikk.

Életének utolsó öt esztendejében első-sorban a fasiszta jogtalanság, az „értelem-destruáló” náci szellem ellen küzd Karinthy. A Goebbels-féle német sajtótörvény kapcsán a „szabadság újdonsült gyilkosai”-ról beszél, ízekre szedi szét Gottfried Benn-nek a „Führer”-t magasztaló könyvét, tárgyalja Hitleréknek a rivális Röhm-klikkel való véres leszámolását, *Egy állam és egy humo-rista* című írásában a japán militarizmusnak a szabad szellemet elfojtani akaró módszerei-ről ejt szót, felidézi a Dreyfus mellett harcba szálló Zola bátor alakját, elismerő recenziót ír Sós Endre náciellenes könyvéről, bírálja a készülő zsidótörvényt. Ekkor — a második világháború kitörése és a fasiszta áradat szennyes hullámainak tetőzése előtt — hullott ki kezéből a toll, amelyet — publicis-taként is — negyedszázadon át oly sok tehetséggel és tiszta, nemes indulattal for-gatott. Publicisztikai stílusa és újságírói példája később is hatott, — így például a felszabadulás utáni, Zsolt Béla által szer-kesztett *Haladás* c. polgári radikális hetilap gárdájára.

A kötet utószavát — egy terjedelmes, 35 oldalas tanulmányt — Szalay Károly írta, az eddigi legalaposabb Karinthy-monog-ráfia és több, az íróval foglalkozó elabo-rátum szerzője. Szalay Károly írása adatai-ban pontos, szempontjaiban meggyőző. Nem kívánja Karinthyt radikálisabbnak, „pozí-tív”-abbnak feltüntetni, mint amilyen való-jában volt. Az író világszemléletének polgári-liberális, forradalomellenes, ugyanakkor azon-ban racionalista, természettudományi és technikai érdeklődésű, minden miszticizmus-tól és antiintellektualizmustól ment, az utolsó esztendőiben kombattánsan fasiszta-ellenes vonásaira híven, jól megválasztott

idézeteiket felsorakoztatva világít rá. Az utószó tehát értékes arcképet rajzol Karinthy-ról, a közéleti kérdéseket élénken figyelemmel kísérő, sokoldalú, a kor szellemi problémáit és áramlatait (Freud, Einstein stb.) mélyen és kitűnően ismerő publicistáról. A tanulmány stílusa azonban néhol kissé izetlen, kopár. Egyik mondatát például így kezdi Szalay: „Amíg a nők b e h a t á s a a érvényesül a társadalomban...”

A jegyzetekben elég sok a hiba. Téves helyesírással szerepel a 706. lapon D'Annunzio és Des noulins, a 709. lapon D. H. Lawrence, a 710. lapon Thuktididész neve. Desmoulins neve a főszövegben (390.) is hibás ortográfiával található. Értelemzavaró sajtóhiba a 66. lapon a „boche-t ugratni”, — valaképpen a „boche-ok” elleni „ugatásról” van szó. Voltaire, Shaw, Darwin, Maeterlinck, Heinrich Mann, Thomas Mann személyéről nem nyújt felvilágosítást a jegyzet, ami mondjuk hagyján, hiszen hírneves nagy elmékről és írókról van szó. Azonban Gottfried Bennről, Kóbor Tamásról s más — Karinthy által emlegetett — ma már nem általánosan ismert nevek viselőiről kíváncsian lett volna pár szavas tájékoztatás. Kunfi Zsigmondról megjegyzi Szalay, hogy oppórtunista volt, Garami Ernőnél viszont nem szerepel e jelző. Pedig Garami a szociáldemokrata mozgalomban Kunfitól lényegesen jobbra helyezkedett el...

Dévényi Iván

Kacsó Sándor: Írók — írások. Bukarest, 1964. Irodalmi K. 347 l.

A romániai magyar irodalmi életben mintegy negyven esztendeje fejt ki értékes munkásságot e kötet szerzője. Az *Írók — írások* 1955 óta megjelent kritikáinak, tanulmányainak legjavát fogja egybe. E gyűjteményt nagy témagazdagság jellemzi; múlt és jelen irodalmi jelenségei iránti széleskörű érdeklődésénél, elvi kérdésekre érzékenyen reagáló kritikus magatartásánál fogva Kacsó Sándor írásai méltán tarthatnak számot figyelmünkre.

Négy fejezet — huszonkét írás. A kötet élén a *Klasszikusokról* c. fejezetben *Eötvös József és A falu jegyzője* c. tanulmánya áll, 1960-ból. Feltehetően bevezetésnek szánta valamilyen kiadás elé ezt a 25 lapra terjedő írását (bár a megjelenés helye sem itt, sem a későbbi cikkekénél nincs feltüntetve), elemzése lényegében a magyarországi Eötvös-képpel rokon. Petőfi Sándorról halála 110. évfordulóján emlékezik meg és e néhány lapra terjedő írásában a tartalom és forma Petőfinél megvalósult nagyszerű egységét vizsgálja. Arany Jánosról *Arany harmincnégy éve Nagyszalontán* címmel emlékbeszédet

olvashatunk 1957-ből. Szép, meleghangú szavak — a szalontai évek életrajzi, irodalomtörténeti áttekintése.

A *Kortársak-emlékek* fejezet több újdonságot tartogat az olvasó számára, mert számos személyes élmény teszi színessé, izgalmassá. A *Cirill páter, mint tilalomfa* felidézi a marosvásárhelyi-katolikus gimnázium ifjúságának — köztük a szerzőnek, mint az önképzőkör akkori elnökének — találkozását Ady költészetével, 1918 őszén. A csattanós kis történet azzal zárul, hogy a diákság, éppen a tilalom hatására „mohó kíváncsisággal vetette rá magát Ady Endre erkölcstelennek nyilvánított költészetére... s borzongó izgalommal kóstolgatta azt a forradalmi szellemet, amely felforgatta és átalakította addigi egész világképét.” — Ugyancsak személyes emlék húzódik meg A „*Gyönyörű sors*” *sodrában* című kis írás mögött. Kacsó Sándor Salamon Ernővel dolgozott együtt a brassói szerkesztőségben és azt az epizódot emeli ki a régi időkől, amikor egy alkalommal, rányitva az ajtót, Marx *Tőkéjének* olvasása közben lepte meg a költőt. — *Tőst a nyolcvanéves Kós Károlyra* című köszöntőjében kettejük egykori kapcsolatából arra emlékezik, hogyan irányította őt negyven évvel azelőtt, kezdő újságíró korában Kós a helyes útra, amikor így bírálta: „Marhaságokat írsz. Mind csak a tavasz, meg az ősz... Írd az életet... Eredj ki falura...” — Kiemelkedik ebből a fejezetből a *Kortársi jegyzetek Asztalos Istvánról* című tanulmánya, nemcsak terjedelménél fogva (54 oldal), hanem mert az író halála után három esztendővel egész életműve áttekintésére vállalkozik. — Érdekes elvi problémát érint Az *Aranymező második kiadásában*. Kovács György ezt a regényét 1942-ben írta a falu kiútatlanságáról. A szerző 1955-ben átdolgozta korábbi művét és bizonyos — véleménye szerint már nem aktuális — részeket kihagyott belőle. Kacsó szerint a regény eszmei mondanivalója eltorzult, felborult tartalmi egyensúlya.

E kötet szerzőjét magát is különösen izgatja a falu, a paraszti sors jövője. *Új falu-új írók* című harmadik nagy fejezetében paraszti tárgyú regényekről szóló kritikáit olvashatjuk. Merlegre teszi Sütő András, Szabó Gyula, Katona Szabó István regényeit és az elvi engedményekből következő művészi torzulásokat, gyengeségeket bírálja.

Az utolsó cikksorozat gyűjtő címe: *Költészetünk dolgairól*. Egyik 1955-ös tanulmányában a romániai magyar líra állapotát méri fel és főkövetelményként a nagyobb gondolatgazdagságot hangoztatja. Érdekesebb az az írásai is — ugyancsak 1955-ből —, amelyek romániai magyar

ritmus-elméleti munkák recenzióiként a szak-tudomány legfrissebb magyarországi eredményeire is támaszkodva foglalnak állást alapvető verstani kérdésekben.

Kacsó Sándor könyve egészében érdekes, olvasmányos; a múlt hagyományainak tisztelete mellett a szocialista irodalomért érzett írói-kritikusi felelősségtudata teszi jelentőssé és rokonszenvessé.

Tamás Anna

Szilágyi János: Munkásosztályunk általános műveltségi helyzete 1919–1945 között. Bp. 1964. Akadémiai K. 1321. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 35.)

Ez a tanulmány első ízben nyújt átfogó képet a munkásosztály műveltségi viszonyairól a két világháború közötti időben. Ismerteti a szerző a korszak általános művelődéspolitikai elveit, valamint a munkásosztállyal kapcsolatos kultúrpolitikai intézkedéseket. A tanulmány két részre oszlik: egyik a munkásosztály általános műveltségi helyzetének ismertetése, majd a második részben elemzi a művelődéspolitikai törekvéseket és ezek hatását a munkásosztály általános műveltségi helyzetére. A kötet végén pedig egy áttekintés található *Műveltségi helyzet, műveltség, világ-nézet és életforma* címmel, mely a tanulmányból levont tanulságok alapján egy másik tanulmány problémakörének körvonalait sejteti.

Szilágyi János, könyvében rámutat arra, hogy nagyobb gondot kell fordítani a munkásosztály kulturális hagyományaira, a két világháború között kifejlődött proletárkultúrára. Az általános műveltség egyik összetevője az irodalmi műveltség, az olvasottság. Vizsgáljuk meg a tanulmányt ebből a szempontból. A könyvkiadás túlsúlyban az uralkodó osztályok érdekeit szolgáló tökések könyvkiadók és a jobboldali szervezetek kezében volt, természetesen nacionalista és vallásos célt szolgálva. A baloldali könyvkiadók anyagi nehézségekkel küszködtek, meg a cenzúra is gátolta őket. Földes Ferenc szerint az országosan kiadott szépirodalmi könyvek kb. fele közönséges ponyva volt. Szilágyi az általános helyzet jellemzésére idézi Veres Péternek a *Kelet Népe*-ben 1938-ban megjelent cikkét (*Irodalom és közönség*), mely szerint „a komoly irodalom olvasóközönsége nagyon kicsi”. De kiemeli a cikk, hogy a szervezett társadalmi osztályok közül egyedül a munkásság érdeklődött a színvonalas könyvek iránt. A Fővárosi Könyvtárban 1934-ben végzett felmérés alapján megállapították, hogy a „munkásság művelődési hajlama meglepő, s olvasmányainak színvonala is tiszteletre méltó”.

Kedvezőtlenül hatott e korban, hogy már az elemi iskolában sovinizmusra, nemzeti gögre neveltek az irodalom felhasználásával (Szabolcska Mihály stb.). A népkönyvtárak pedig tele voltak jelentéktelen vagy reakciós írók munkájával (Abonyi Lajos, Pekár Gyula, Szederkényi Anna, Tormay Cecil), viszont Goethének, Heine-nak, Vajda Jánosnak, Adynak egyetlen műve sem jutott be az „alkalmas” könyvek közé. Tolsztojnak és Eötvösnek mindössze egy-egy, Mórának pedig két füzetkéje, Balzacnak egy kötete, Mikszáthnak, Móricznak pedig két-három „legszelídebb” könyve. Ha a lehetőség meg is volt, nagyon ritkán párosult hozzá a szabadidő. Egy 1940-es felmérés szerint a férfi és női munkásoknak egyaránt 53%-a jelölte meg időtöltésnek a regény- és újságotolvasást. Persze a kor átlagolvasójának az volt a lényeges, hogy a könyv elterelje, elvonja figyelmét a napi gondoktól és eseményektől. Más volt a helyzet a Népszava olvasótáborában, hozzájuk eljutott Marx, Bobel, Gorkij, Solohov, Jókai, Petőfi, Darvas József, Nagy István és Kassák Lajos egy-egy műve, írása is. A színházlátogatás és rádióhallgatás oly minimális volt, hogy érdemileg nem is lehet róla szólni. Bár a mindennapi kenyerért vívott harcokban elsőnek a magyar könyv vészett el, Magyarországon — az adott körülményekhez képest — magas színvonalú, haladó és forradalmi tartalmú munkáskultúra alakult ki. Ezt példázza Szilágyi János könyve és további kutatásokra, feldolgozásokra serkent.

Stenczer Ferenc

Kolta Ferenc: Ifjúsági irodalom. Bp. 1964. Tankönyvkiadó V. 191 l. (Kézirat gyanánt)

Ifjúsági irodalmunk múltjának összefoglaló igényű feldolgozásával a felszabadulás előtti időben mindössze egy könyv foglalkozott, Szemák István munkája, de az már a maga idejében is (1924-ben jelent meg) elavult-szemléletű volt, ma már csak bibliográfiai szempontból használható. A felszabadulás után a tanító- és óvónőképző intézetek számára kiadott tankönyvek kísérelték meg áttekinteni irodalomtörténetünknek ezt a területét. Kolta könyve is ezek sorába tartozik azzal a különbséggel, hogy könyvének megjelenésével tanárképző főiskoláink tantervében is elfoglalta méltó helyét irodalomtörténetünknek eddig teljesen elhanyagolt fejezete.

Az ifjúsági irodalom történetének a feldolgozása nemcsak irodalmunk történetének, a múlt irodalmi életének megértését segítené elő, de neveléstörténeti, művelődéstörténeti, izléstörténeti szempontból is lényeges lenne.

Hiszen az emberek gondolatvilágának, izlésének alakulását, a művészetekhez való viszonyát nagymértékben meghatározzák azok a benyomások, amelyeket első, gyermek- és ifjúkori olvasmányaiból merítettek.

A könyv első részében az ifjúsági irodalom elméleti problémáival foglalkozik, ezt követi a külföldi ifjúsági irodalom múltjának az áttekintése, majd röviden ismerteti a magyar ifjúsági irodalom történetét.

Szükséges volt a könyvnek a megjelenése több okból is. Egyrészt még ma is él az a korábbi felfogás, hogy az ifjúsági irodalom sorába a művészileg értéktelenebb művek tartoznak. Ez a felfogás kísért még a közelmúltban megjelent *Irodalmi Lexikon* fogalom meghatározásában is: „Ifjúsági irodalom: a gyermek- és komolyabb művek befogadására még nem érett fiatalok számára alkotott, ezek igényét kielégítő szépirodalmi művek összefoglaló neve.” Ifjúsági irodalmunk múltja azonban bizonyítottan arra, hogy a gyermek is alkalmas „komolyabb művekre”, esztétikai élmények befogadására, csak a különböző életkori szakaszokban ez a készség más és más szinten jelentkezik.

Másrészt érdeme a könyvnek, hogy — ha vázlatosan is — áttekintést ad az ifjúsági irodalom történetéről a legrégebb időtől egészen a maig korszerű, marxista szempontból, és ugyanakkor alapja lehet egy teljesebb igényű munka elkészítésének.

Az élő ifjúsági irodalom problémáinak a megoldásához is szükséges a háttér megrajzolása. Kolta erre vállalkozott, és öröndetes, hogy felveti olyan írók értékelésének a problémáját, mint Sebők Zsigmond, Donáthy Ferenc vagy Pósa Lajos, akiknek érdemei elvitathatatlanok, népszerűségük — ha szűkebb körű is, mint a maguk idejében — ma is kimutatható, viszont munkásságuk ellentmondásos. Életművük részletes elemzése megkönnyítené ma is felvetődő problémáknak a megoldását, mint pl. a művészi és a pedagógiai követelmények helyes összhangja, vagy formai kérdések tisztázását. Az említett írók értékelésének a felvetése, jelentőségüknek az elismerése annál is inkább fontos, hiszen az *Új Magyar Lexikon* is pl. Pósa Lajost úgy tartja számon, mint konvencionális, problémátlan versek szerzőjét, Petőfi-epigont. Korabeli népszerűségét azzal indokolja, hogy a szellemileg igénytelen rétegek izlését szolgálta ki, az ifjúsági irodalomban betöltött szerepéről pedig csak annyit említ meg, hogy szerkesztője volt az Én Újságomnak.

A magyar ifjúsági irodalom kialakulásában is óriási jelentősége volt a népköltészetnek, a népköltészeti alkotások gyűjtésének. Móra Ferenc, Gaál Mózes, Sebők Zsigmond,

Benedek Elek, Pósa Lajos és sokan mások biztosították a népköltés sikerét az ifjúsági irodalomban. Mindez azonban nem derül ki világosan a könyvből. Éspedig azért, mert a speciális ifjúsági írók részletes elemzésével a könyv adós maradt. Pl. a XX. század első felének a tárgyalásánál részletesen szól Gárdonyi Géza, Molnár Ferenc, Krúdy Gyula, Móra Ferenc, Móricz Zsigmond munkásságáról, és mindössze alig több, mint egy oldalon ad áttekintést a speciálisan ifjúsági irodalomról. Ebben a rövid részben említi meg Bródy Sándor, Eötvös Károly, Szép Ernő, Komáromy János, Kaffka Margit, Balázs Béla, Ságvári Endre ifjúsági irodalmi munkásságát. Itt szól az ifjúsági könyvtárak helyzetéről, és a meglehetősen megszaporozott, de esztétikailag értéktelen és nevelési szempontból káros kiadványokról.

Klasszikus regényíróink ifjúságivá vált, vagy eredetileg is az ifjúság számára írt műveinek az elemzése mellett teljesen hiányzik klasszikus költőink, Petőfi Sándor, Arany János, Vörösmarty Mihály, Ady Endre, Juhász Gyula, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc ifjúság számára írt, vagy az ifjúság körében népszerűvé vált verseik elemzése.

Vitatható a könyvnek az az állítása, hogy a *Légy jó mindhalálig* a legjobb ifjúsági regények egyike. Bár ifjúságról szól a könyv, és az általános iskolákban kötelező olvasmány, nem ifjúsági regény.

Jelentős szerepet töltöttek be ifjúsági irodalmunk történetében a gyermek- és ifjúsági lapok. Ezeknek a feldolgozása nagy népszerűségük miatt is szükséges lenne. Kolta könyve ezzel teljesen adós marad, s megelégszik néhány folyóirat címének a megemlítésével. De még címszerűen sem említ meg olyan jelentős ifjúsági lapokat, mint pl. a Kis Lap, a Jó Pajtás; Benedek Elek Cimboraája is sokkal részletesebb elemzést érdemelne.

Teljesen hiányzik a nem kifejezetten szépirodalmi, hanem inkább ismeretterjesztő irodalomnak a feldolgozása.

Kevésbé elnagyolt a kép a felszabadulás utáni ifjúsági irodalmunk helyzetéről. Itt már külön tárgyalja a gyermek- és az ifjúsági irodalmat, amit viszont hiányolok a korábbi részeknél.

A könyv erőnei és hiányai egyaránt felvetik az ifjúsági irodalom sokkal részletesebb és főleg tudományos igényű feldolgozásának a szükségességét. Ezt azonban meg kell előznie az elméleti kérdések tisztázásának és számos részletmunkának. Ebben nagy segítséget nyújthatna egy külön folyóirat, amelynek a szükségességét Kolta Ferenc is felvetette a Jelenkor 1965. januári számában.

Szakáll Károly

Rubinyi Mózes

(1881—1965)

Halálával hosszú, szorgos munkában telt életpálya zárult le. Egész termése még nincs összegyűjtve, felmérve, de utolsó kötete („Emlékezések és tanulmányok”, 1962) végén tiszteletet parancsoló függelék van: mintegy félezer tanulmányának, cikkének bibliográfiája.

Literátor volt igazán. Tudósi figyelmét egyaránt lekötötte a Halotti Beszéd és Sylvester János, meg a számára még élő irodalom: Kiss József, Radó Antal, Kosztolányi, Herczeg, Móra. Tudományos igénnyel írt Berzsenyiről, Eötvös Károlyról, Aranyról, Vajdáról és érzékenyen reagált a legfrissebb aktualitásokra: Illés Béla, Déry Tibor, Gereblyés László írásaira. Szerető kegyelettel és filológus lelkiismeretességgel ápolta, táplálta a magyar nyelv- és irodalomtudomány nemes hagyományait: Révai Miklósról, Verseghy Ferencről, Szarvas Gáborról, Budenz Józsefről, Simonyi Zsigmondról, Balassa Józsefről és Toldy Ferencről, Gyulai Pálról, Riedl Frigyesről szóló tanulmányai ékes bizonyosságai ennek. S e tanulmányok modern áramlatai is eljutottak hozzá: cikkezett a szovjet nyelvtudomány vitáiról, Lenin és Gorkij irodalmi tanulmányairól. Kutatási körét nem határolták a magyar kultúra határai: Ibsenről, Hauptmannról, Croce-ről tájékoztatta olvasóit. Érdekelték a legrégibb honi nyomtatványok és töprengett egy új, egyetemes világnyelv megteremtésének lehetőségein. Évtizedekig buzgókodott a csángók nyelvi és etnográfiai múltjának felderítésén és nyelvművelői leleménnyel kereste a marxizmus-leninizmus terminológiáinak legjobb magyar megfelelőit. Életművének legértékesebb tartománya a Mikszáth-irodalom és hagyomány gyűjtése, ápolása, publikálása: két monográfia, száznál több Mikszáth-közlemény, sorozatok szerkesztése, lektorálása tanúsítják hűségét a nagy író emlékéhez, akinek ő még a munkatársa volt. Szenvedélyes szeretettel búvárkodott a magyar irodalom régmúlt századaiban, ugyanakkor kultúránk diplomatájaként, mint a magyar PEN ügyvezető alelnöke, a különböző népek műveltségének közeledtetésén, összehangolásán fáradozott — fáradhatatlanul.

Szabó B. István

Kristóf György

(1878—1965)

A kilencedik évtized küszöbén távozott el örökre az erdélyi magyar irodalomtörténetírás nesztora, Kristóf György. Egész korszakot átfogó tudományos és közművelődési munkássága mély nyomokat hagyott ezeknek az évtizedeknek történetében. Hatvanhét évet kitevő tudományos munkásságának kiteljesedése egyetemi tanári működésének idejére, 1922 és 1944 közé tehető. Ekkor írta több mint félezer könyvet, tanulmányt, cikket és kritikát magában foglaló életművének legmaradandóbb darabjait. Érdeklődési területe átfogta az egész magyar irodalmat, legmélyebbre azonban XIX. századi kutatásaiban hatolt, különösen Petőfi-, Madách- és Eötvös-tanulmányaiban. Minden írását alapos tárgyismeret, széleskörű esztétikai műveltség, az elvi kérdések iránti fogékonyság jellemzi. Huszonhárom évi professzorsága alatt a kiváló tanítványok egész sorát nevelte a kolozsvári tudományegyetemen és ezért szinte természetesen, hogy az erdélyi magyar irodalomkutatás ugyszólván valamennyi számottevő képviselője Kristóf-tanítvány. Nemes egyéniségének emlékét kegyelettel őrizzük.

V. Kovács Sándor

A Kulturális Kapcsolatok Intézetének ösztöndíjasaként három hónapot töltöttem Bécsben irodalomtörténeti kutatásokkal. Az egykori császárváros közgyűjteményei szinte kimeríthetetlen bőségben kínálják kéziratot és nyomtatott forrásait minden rendű és rangú, sokféle nemzetiségű és nyelvű kutatóknak. Történészeink évtizedek óta — s újabban megint öröndetesen élénkülő ütemben — publikálják és dolgozzák fel a bécsi levéltárak magyar vonatkozású aktacsomóit. De van ott keresni valójuk a magyar irodalomtörténet bűvárainak is. Irodalmunk történetének jóformán nincs olyan szakasza, melynek teljesebb, igazabb megismerése szempontjából a bécsi források közömbösek lennének. Sok feladat vár Bécsben a magyar felvilágosodás és reformkor irodalmának kutatóira is. I. Ferenc és V. Ferdinánd államgépezetének egyik fő mozgatója a kimondott vagy leírt szó hatalmától való szinte mániákus rettegés volt: ez hívta életre a cenzúrát és az egész országot átfogó, jól kiépített titkos-ügynök hálózatot. E szervezetek működésének rengeteg közvetlen vagy közvetett, magyar vonatkozású dokumentuma is maradt fenn az egykori bécsi irattárak anyagában. Pl. Metternich levelezésének minduntalan visszatérő tárgya politikailag veszélyesnek minősített magyar művek (Táncsics, Horárik stb. írásai) külföldi megjelenése vagy illegális bel-földi terjesztése (Haus-, Hof- und Staatsarchiv). A gondolatszabadság intőbizalmas megőrzésének központi szerve az *udvari rendőr- és cenzúrahatalóság* (Polizei- und Zensur-Hofstelle) volt, melynek iratanyagát az Általános Közigazgatási Levéltár (Allgemeines Verwaltungsarchiv) őrzi. Ez az anyag csak a monarchia felbomlása után vált a kutatás számára hozzáférhetővé, s már a húszas évek elején több magyar történész búvárkodott benne; Takáts Sándor nagy mennyiségű másolatot is készítettett, főként az országgyűlési titkos jelentésekről (l. Országos Levéltár — Takáts-hagyaték); a kifejezetten irodalmi vonatkozások számbavételére azonban most került sor először. Már Takáts Sándor tanulmányai, „Hangok a múltból” c. kötete, Tábori Kornél „Titkos rendőrség és kamarilla” c. könyvének több irodalmi vonatkozású adata, Viszota Gyula adalékai stb. jelezték, hogy ezt a munkát érdemes elvégezni. Az annakidején az Igazságügyminisztérium épületében elhelyezett anyagnak több mint fele 1927-ben a tűz martaléka lett, s a többi is kisebb-nagyobb mértékben megsérült, illetve megpörköldött, de a fennmaradt, közel 2000 tok mennyiségű iratanyag még mindig számottevő magyar irodalmi tárgyú vagy vonatkozású, többé-kevésbé ép aktacsomót tartalmaz. Ezek közé számíthatók az 1843/1844., illetve 1847/1848. évi országgyűlés többségükben majdnem teljesen ép és teljes kötegei is, melyek irodalmi vonatkozásokban is gazdagok. Ezeket Takáts Sándor — úgy látszik — csak válogatva másoltatta le, pl. a legutolsó rendi országgyűlés hangulatjelentései s a pozsonyi országgyűlési ifjúságnak a forradalom kitörését közvetlenül megelőző tevékenységéről szóló érdekes beszámolók közül sok hiányzik. Még fontosabbak azok az aktacsomók, amelyek teljes egészükben vagy zömükben irodalmi természetűek. Ilyenek a fél- vagy egyéves időszakra szóló, a teljes magyarországi könyvtermést és sajtót felőlelő beszámolók (sajnos, csak néhány maradt fenn belőlük), Majláth János gróf irodalmi-művészeti tárgyú jelentései: 1838-ból például nem kevesebb, mint 27 darab maradt fenn, egy csomóba gyűjtve (de jellegzetes levélpapírja és írása minduntalan felbukkan más fascikulásokban is), valamint egy-egy magyar író személyéhez vagy éppen irodalmi működéséhez kapcsolódó kisebb-nagyobb kötegek. Ez utóbbiak közül a legértékesebbek: Batsányi (1815., ill. 1817-ből), B. Eötvös József (1836), Gaal György (1839; ugyancsak besűgő volt), Vajda Péter (1844, 1845), Táncsics Mihály (1845), Petrichevich Horváth Lázár (1845). A kor irodalmi élete, cenzúra- és sajtóviszonyai tükröződnek egyes folyóiratok, lapok, ill. lapszerkesztők vaskos aktacsomóiban: Orosz József: „Hírnök” (1839, 1842, 1848), Kovácsóczy Mihály: „Szemlélő” (1839), pesti német nyelvű lap ügye (1839). Szilágyi Ferenc: „Múlt és Jelen” (1841, 1844, 1845, 1848; ezek a — részben erősen megrongálódott — kötegek Szilágyi több száz eredeti levelét is tartalmazzák, melyek, a bőkezűen megfizetett, mégis örökösön anyagi gondokkal küzdő Habsburg-bérenc lapszerkesztő kunyerálásain kívül, az erdélyi szellemi-irodalmi erjedésnek torz, de mégis jól kivehető körképét vetítik az olvasó elé), a „Kis-Követ” (Kolozsvár) c. lap engedélyezési ügye (1845), Munkácsi János: „Rajzolatok” (1847; az 1839 óta húzódo ügyet csak évekkel a szerkesztő halála után zárták le), Neustadt Adolf és a „Pressburger Zeitung” (1848). Több, ugyancsak terjedelmes köteg veszedelmesnek ítélt ifjúsági egyesületek, olvasókörök tagjaira, működésére vonatkozó bizalmas jelentéseket őrzött meg: Győr, Nagyvárad (1837), nagyenyedi kollégium (1840, 1841, 1842) stb. „Hofrath Ferstl von Förstenu”, a magyar, erdélyi és horvát ügyek rendőrségi referense fennmaradt elszámolásából (1844, 1848, több csomó) az egész magyarországi besűgő-hálózat működéséről, feladatairól képet kaphatunk; a fizetési jegyzékekből, ill. a mellékelt bizonylatokból több konfidens neve, munkaköre stb. megállapítható. A Polizei und Zensur-Hofstelle fennmaradt anyagáról gondosan szerkesztett betűrendes cédulakatalógus (tárgy- és névmutató) tájékoztat.

Egyes bécsi gyűjteményekben becses magyar, ill. magyar vonatkozású *írói levéltárak* található. Előfordulnak ilyenek az említett rendőrségi iratcsomókban is, mint interceptumok (titkos levélmásolatok), — titkos jelentések mellékleteiként (pl. Táncsics, Szarvady Frigyes, Heckenast Gusztáv egy-egy levele), tehát meglehetősen elrejtve. Az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische National-Bibliothek) és a bécsi Városi Könyvtár (Stadtbibliothek) kézirat-tárában azonban a jól használható betűrendes katalógusok gyorsan eligazítanak. Az előbbi helyen gondozott „Autographen-Sammlung” sok meglepetéssel szolgál a magyar kutatónak. Ez az 1850-es években alapított gyűjtemény különféle nemzeti és világ-hírességek: államférfiak, hadvezérek, művészek, írók, költők eredeti kézírásait tartalmazza, — legalább autogrammot, de nyugtákat, emléklapokat, művek kézíratait, hivatalos írásokat is, legnagyobb számban pedig leveleket. A magyar anyag alapját, mindjárt a gyűjtemény megalapítása után, egy W. La Croix nevű műgyűjtő vetette meg; az ő jóvoltából kerültek oda egyebek között a két Zrínyi Miklósnak, Pázmány Péternek, Kazinczy Ferencnek, a Kisfaludyaknak, Petőfinek stb. eredeti levelei. Képviselve van a gyűjteményben a magyar képzőművészet (Züllich Rudolf, Markó Károly), történelem (Kossuth, Széchenyi, Görgey, az aradi tizenhárom stb.), történetírás (Istvánffy Miklós, Pray György, Katona István) és sok más terület is. A szorosán vett irodalomtörténeti vonatkozásokat a századforduló táján Esztergár László gondosan regisztrálta; az általa lemásolt fontosabb levelek az Irodalomtörténeti Közlemények 1904. és 1907. évfolyamában meg is jelentek. Több érdekes levélhez azonban annak idején nem tudott hozzáférni, mások pedig — és pedig jelentős számban — az ő kutatásai óta kerültek a máig is „élő”, fejlődő, magyar anyaggal is állandóan gyarapodó gyűjteménybe. Magyar vonatkozásban ugyancsak jelentős, habár az előbbinél szegényebb, a Városi Könyvtár kézirat-tárának levélgyűjteménye, mely a mi tudományos irodalmunkban — tudunkkal — mindeztideig kiaknázatlan. Pedig az egy-két levéllel képviselt kiemelkedő nagyságokon (Kazinczy Ferenc, Eötvös József stb.) kívül Dux Adolf, Gaal György, Kertbeny Károly, Majláth János, Szarvady Frigyes egyenként 20–50 darabból álló levelezése, Heckenast Gusztáv levélhagyatéka és más érdekességek fogadják itt a magyar múlt kérdéseivel foglalkozó kutatót.

Mind a Nemzeti Könyvtár, mind a Városi Könyvtár rendkívül gazdag *röplap*-, ill. *plakátgyűjteménnyel* rendelkezik, melyeknek kivált 1848/1849. évi anyaga magyar történeti, ill. irodalmi szempontból is gondos tanulmányozásra érdemes. A Nemzeti Könyvtár, ill. a bécsi Egyetemi Könyvtár nyomtatványtárából, mint nálunk hozzáférhetetleneket, e helyen azokat a felszabadulás óta készült, géppel sokszorosított *doktori disszertációkat* említjük, melyek a magyar—osztrák történelmi, ill. irodalmi kapcsolatok körébe vágó témájukat, magasabb vagy alacsonyabb tudományos színvonalon, de helyi források kiaknázásával, egykorú kézíratos és sajtóadatok felhasználásával dolgozták fel. Több ilyen értékezés szerzője választott például témát a magyar szabadságharc osztrák visszhangja köréből.

Kiss József

Irodalomtörténeti évkönyvek, 1964

Az előttünk fekvő három évkönyv változatos tartalmú, a tanulmányok, cikkek többsége színvonalas, az adatközlések igen becsesek. Megjelenésük, sajnos, nem keltett semmiféle érdemi visszhangot a tudományos közvéleményben, anyagukat sokan nem is ismerik. Éppen ezért folyóiratunk kötelességének tartja, hogy ezután minden évben egy-egy rövid ismeretfűréssel megtörje az évkönyvekkel szemben tapasztalható közönyt, s felhívja a szaktudomány munkásainak figyelmét az illető kiadványok fontosabb tanulmányaira, kiemelkedőbb tudományos eredményeire.

„Studia Litteraria”. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei. Thomus II. Szerk. Barta János és Bán Imre. Bp. 1964. Tankönyvkiadó. 131 l. — A Studia második kötete — az elsőhöz hasonló — igen értékes s érdekes anyagot tartalmaz. Olvasható itt elméleti és adatközlő tanulmány, valamint a mostanában oly ritka jelenség: műelemzés is. Elsőként említenénk a kötet „csemegéjét”: a „Horváth János egyetemi előadásai a régi magyar irodalomról” c. publikációt. Horváth János 1923 őszén kezdte meg előadásait a budapesti egyetemen; 1923/24. tanévben irodalmunk 1772-ig tartó szakaszáról tartott előadást; ennek a kompendiumát másolta le Bán Imre 1924-ben s teszi itt közzé jegyzetekkel és némi filológiai apparátussal ellátva. „A kivonat csak az előadások lényegét, mintegy csontvázát tartalmazza, közzétételét mégis indokolhatja az a tény, hogy maga Horváth János erről a korról, ily összefüggésben jóformán semmit sem publikált; tanulmányainak 1956-os kötetébe is igen válogatva vett fel régi irodalmunkra vonatkozó írásokat. Az érdeklődő olvasó látni fogja, hogy Tinódiról, Balassiról, Pázmányról, Zrínyiről, Gyöngyösiről igen figyelemre méltó megjegyzések hangzottak el.” (15. l. — Érdekes lenne

tudni, hogy Horváth egykori tanítványai nem őrzik-e az előadások teljesebb szövegét?) Ugyancsak *Bán Imre* írta az évkönyv „Losontzi István Poétikája és a kései magyar barokk költészet” c. tanulmányát is. *Barta János* „Kifejező funkció és kifejező stílus” c. írása gondolatébresztő fejtegetés az ábrázolásról és kifejezésről, mint a valóság művészi visszatükrözésének kétféle, félig poláris, félig egymást kiegészítő lehetőségéről. *Basch Lóránt* az OSZK kéziratárának Babits-archívumában őrzött zárt anyagot publikál: „Adalék az Ady—Babits-kérdéshez”. A fiatalabb kutató-gárdát képviseli *Szuromi Lajos* „A régi magyar irodalom helyzete a felvilágosodás korában” c. tanulmányával, melyben azt az izgalmas problémát fejtegeti, hogy a felvilágosodás korának társadalmi és szellemi mozgalmi milyen hatással voltak az irodalmi hagyományszemlélet kialakulására, valamint *Barla Gyula* „Arany politikai környezete az 1840-es évek első felében” c. írása, mely főként „Az elveszett alkotmány” aktuális politikai vonatkozásait elemzi. Öröndetes jelenség, hogy a Studiában helyet kapott két olyan írás is, melynek szerzője még tanárjelölt: *Borbély Sándor* „A pályakezdő Gulyás Pál” c. tanulmánya, illetve *Fülöp László* „Erkölc és történelem” c. Sánta Ferenc „Az ötödik pecsét” c. regényéről szóló műelemzése. (Ez utóbbi pedagógiai szempontból sem érdektelen.) Maga e tény s még inkább a két írás színvonala csak megerősíti azt, ami eddig is köztudott volt: Debrecenben jó kezekben van mind a tanár-, mind a tudósképzés.

„Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historiae Litterarum Hungaricarum.” Tomus IV. Szerk. *Szauder József*. Szeged 1964. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara. 30 l. — A szegedi Acta évről-évre vékonyodik: a jelen füzetben már csak két, bár igen érdekes tanulmány van. *Kovács Sándor Iván* „A Fórum szerepe felszabadulás utáni irodalmunk történetében” c. írása az 1946 szeptemberétől 1950 augusztusáig Lukács György és Vértess György szerkesztésében megjelent, a demokratikus szellemi értelmiséget képviselő „Fórum” irányvonalával s főként Lukács György ezzel kapcsolatos tevékenységével foglalkozik. *Krajkó András* cikke pedig — „A keresztény kurzus művelődéspolitikája” — azokat az eszméi, politikai törekvéseket elemzi, melyek a Klebelsberg-féle kultúrpolitikát kialakították. Az Acta csak helyeselhető (s a Studiának is ajánlható) gyakorlata, hogy rendszeresen ad rövid ismertetőket bölcsészdoktori értekezésekről: e számban is három 1964-es értekezést ismertet. — Nem tudjuk, mivel magyarázható az évkönyv ilyen fokú terjedelmességének. Papírhíánnyal-e, vagy azzal, hogy az egyetem irodalomtörténeti intézetének munkatársait túlságosan igénybe veszik a Tiszatáj és egyes budapesti folyóiratok? Ebben az esetben esetleg bátrabban lehetne támaszkodni a fiatalabb, kezdő munkatársak, illetve a tehetségesebb hallgatók munkájára, s meg lehetne bízni a Szegedről elszármazott vagy nem szegedi irodalomtörténészek tanulmányainak publikálását is. Mindenképp kíváncsi lenné azonban, hogy az Acta következő kötetei változatosabb tartalommal, több irodalomtörténeti korszakot képviselő, valamint elméleti, esztétikai kérdéseket fejtető tanulmánnyal jelenjenek meg.

„A Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve 1964.” Szerk. V. *Nyilassy Vilma*. Bp. 1964. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. 204 l. — Az évkönyv két legsikerültebb írása Batsányi Jánosról szól. A költő egyéniségét és életművét jellemzi, különös tekintettel lírájára, *Keresztury Dező* „Batsányi János” c. kiállítási megnyitóbeszéde, *Baróti Dező* pedig Batsányi forradalmi lírájának fejlődését mutatja be „A rab és a madár” c. tanulmányában. Igen hasznosak az évkönyv adatközlő írásai: így *Jenei Ferenc* „A szerelmes Zrínyi” c. dolgozata, mely Zrínyi szerelmes verseinek geneziséhez nyújt új adatokat, *Vayerné Zibolen Ágnes*, *Petrich András* irodalmi vonatkozású rajzairól” c. írása, mely a XVIII. sz. végén s a XIX. sz. első felében alkotó művésznek Kisfaludy Sándort és másokat ábrázoló rajzait elemzi, *Pór Anna*, „Vörösmarty Csongor és Tündéjének egyik színpadi előfutárja” c. cikke, mely meggyőző motívum-rokonságokat mutat ki Vörösmarty remeke s Balog István „Az aranyhajú Tündér Ilona” c. 1827-ben írott színműve között, s *Basch Lóránt* „Egy Babits-vers keletkezéséről” c. publikációja, mely érdekes adatokkal világítja meg az 1923. január 1-én megjelent „Petőfi koszorú” c. vers születésének körülményeit. Két tanulmány — *Szekeres László*: „A hírlapíró Jókai pályája küszöbén” és *Lengyel Dénes*: „Jókai népmeséi és anekdotái” — a Jókai-irodalmat gazdagítja, *Miklós Róbert* „Madách Imre csesztveit otthona” c. írása pedig hangulatos képet nyújt Madách csesztveit éveiről. Néma csalódást okoz *Sára Péter* „Gondolatok Ady történet-szemléletéről” c. inkább leíró, ismertető jellegű, de új gondolatot alig tartalmazó, eléggé terjedős írása. *Fehér Erzsébet* „József Attila töredékei” c. tanulmánya esztétikai igényű elemzése a költő 1930-as évekből fennmaradt verstöredékeinek. A zárócikk — *Vezér Erzsébet*: „Karácsonyi Benő” — a két háború közötti erdélyi magyar irodalom egyik jelentős alakjának regényírói művészetét jellemzi. Úgy véljük, a szép kiállítású, gazdagon illusztrált évkönyv jól érzékelteti a PIM munkatársainak sokirányú érdeklődését s tudományos eredményeit.

Végül néhány szót az évkönyvekről általában. Egy irodalmi intézmény, egy egyetemi intézet, tanszék életében nem lebecsülendő szerepet játszanak az évkönyvek: egyrészt bizonyos publikációs lehetőséget biztosítanak az egyetemi oktatóknak, s ami még fontosabb, a kiemelkedő képességű tanárjelölteknek, illetve múzeumi kutatóknak, másrészt: egy kissé

izelítőt is adnak az ott folyó tudományos kutatómunka irányultságáról s eredményeiből. A jövőben nem ártana, ha az évkönyvek rendszeresen tájékoztatnák — egy függelékben, összegező cikk vagy hírek formájában — a közvéleményt az egyes intézmények, egyetemi intézetek szaktudományunkat érintő tudományos célkitűzéseiről, fontosabb eseményekről, vitákról, egyetemi vonatkozásban pl. a disszertáció- és szakdolgozat-témák megoszlásáról, vagy a tanszéki kutatási tervekről, valamint közölnék az elkészült disszertációk bibliográfiáját, esetleg az egyes tanszéki, múzeumi kutatók tudományos munkásságának bibliográfiáját is.

Rígó László

Intézeti hírek

(1965. augusztus 1 — szeptember 30.)

Albert Tezla, a minnesotai egyetem [USA] irodalomtanára 1965. június 1-től augusztus 23-ig irodalomtörténeti kutatásokat végzett Intézetünk Eötvös Könyvtárában, valamint Budapest, Debrecen és Esztergom könyv- és levéltáraiban. Munkája során anyagot gyűjtött magyar irodalmi bibliográfiájának második kötetéhez és a magyar romantikáról tervezett monográfiájához. Ez utóbbi tárgyában megbeszéléseket folytatott Intézetünk több tudományos munkatársával is.

*

Illés László, Intézetünk tudományos titkára 1965. június 16-tól augusztus 24-ig tanulmányúton volt a Szovjetunióban. Lenin-grád és Moszkva különböző könyv- és levéltáraiban kutatásokat végzett a magyar és nemzetközi proletáirodalom terén, a németországi magyar emigráns irodalom történetéről írandó monográfiájához, a Gorkij-Intézet vezetésével pedig tárgyalásokat folytatott magyar vonatkozású levéltári anyagok átadásáról.

*

Képes Géza és *Martinkó András*, Intézetünk munkatársai résztvettek a Helsinkiben, 1965. augusztus 23-tól 27-ig tartott II. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson.

*

Hopp Lajos, Intézetünk munkatársa, szeptember 4—26 között résztvett a Cini-alapítvány által rendezett háromhetes nemzetközi velencei ülésszakon. Az előadássorozatot napirendjén ebben az évben 18. századi tematika szerepelt: „Sensibilità e razionalità nel Settecento.”

*

A Csehszlovák Írószövetség küldöttsége (*Ctibor Štítnický*, *Ján Kostra*, *Karel Ptačnik*, *Jan Michal* és *Josef Hanzlík*) 1965 szeptember 23-án Szege-den, a Tisza szálló nagytermében szerzői estet tartott, amelyen *Sziklay*

László, kandidátus, főiskolai tanár, Intézetünk munkatársa mondott megnyitót.

*

Väinö Kaukonen professzor, a Helsinki Tudományegyetem tanára 1965. szeptember 29-én látogatást tett Intézetünkben. Megbeszélést folytatott az Intézet vezetésével, majd előadást tartott „Alexis Kivi irodalomtörténeti jelentősége” címmel.

*

A Nyelv- és Irodalomtudományi Osztály vezetősége *Klaniczay Tibor* levelező tagot és *Hopp Lajos* kandidátust kérte fel az Irodalomtudományi Bizottság elnöki, illetve titkári teendőinek ellátására. A Tudományos és Felsőoktatási Tanács hozzájárulásával az Akadémia főtitkára 1965. június 1-i hatállyal kinevezte *Klaniczay Tibort* az országos távlati tudományos kutatási terv 69. sz. fő feladata koordináló bizottságának elnökévé, *Hopp Lajos* pedig a koordináló bizottság titkárává.

*

A Csehszlovák, Szlovák s a Magyar Tudományos Akadémia együttműködése eredményeképpen összeállított, a csehszlovák—magyar irodalmi kapcsolatokról szóló tanulmányokat tartalmazó kötetnek (magyarországi megjelenéséről 1965. 3. számunkban adtunk számot) cseh, illetőleg szlovák nyelvű verziója is megjelent „Dějiny a národy” („A történelem s a nemzetek”) címmel Prágában, a Csehszlovák Akadémiai Kiadó gondozásában. A csehszlovák változat tudományos szerkesztője *Julius Dolanský* akadémikus, szerkesztői: *Zuzana Adamová*, *Karol Rosenbaum* és *Sziklay László*.

*

Intézetünk kiadásában megjelent: *Martinkó András*: „A prózairó Petőfi és a magyar prózastílus fejlődése”. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó. 634 l. (Irodalomtörténeti Könyvtár. 17.); *Poszler György*: „Szerb Antal pályakezdése”. Budapest, 1965. Akadémiai Kiadó 165 l. (Irodalomtörténeti Füzetek. 51.)

Magyar irodalomtörténetírás. 1964.

(Bibliográfia)

A mostani alkalommal harmadszor állítottuk össze magyar irodalomtörténeti éves szakbibliográfiánkat. Munkánk gyűjtési alapelvei és szerkesztési szempontjai magukban foglalják mindazokat a tanulságokat, amelyek három évi tapasztalatainkból adódtak. Elsősorban a gyűjtőkör kiszélesítésére törekedtünk magyar és külföldi viszonylatban egyaránt, szerkezeti felosztásunkon azonban nem változtattunk: az „általános rész”-t követően megtartottuk a szokásos irodalomtörténeti korszakolást, azokon belül pedig a „tanulmányok” és az „ismertetések” elkülönítését. Pótlásokra ezúttal sem vállalkoztunk, de hasonlóan a tavalyihoz, kivételt tettünk a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár) c. folyóirattal, melynek 1963. évi 1. száma 1964-ben jelent meg. Az anyaggyűjtést 1965. május 15-én zártuk le.

Végül itt köszönöm meg munkatársaim önzetlen segítségét is. Közülük Bor Kálmán a külföldi periodikák anyagát gyűjtötte össze, Szabó János (Országos Széchényi Könyvtár) egyes adatok korrekciójában nyújtott segítséget, Kapuvári Anna pedig a sajtó alá rendezés munkájában működött közre.

V. Kovács Sándor

Rövidítések

- AHist=Acta Historica. Tom. XVI. [Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.] Szeged
 AHistArt=Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae
 AHistLitt=Acta Historiae Litterarum Hungaricarum. Tom. IV. [Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae.] Szeged
 ALingu=Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae
 ALitt=Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungaricae
 Alf=Alföld
 AnnalUnivSciBp S. Phil.=Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio philologica. Tom. V.
 AntTan=Antik Tanulmányok
 ArchÉrt=Archeológiai Értesítő
 BHR=Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance (Genève)
 BorsSz=Borsodi Szemle
 CommBHMH=Communicationes ex Bibliotheca Historiae Medicae Hungarica
 CompLitStud=Comparative Literature Studies (College Park, Maryland)
 Cont=Contemporaneo [Roma]
 Egri TanárkFöiskTudK=Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Tom. II.
 ÉI=Elet és Irodalom
 EK Évk=Egyetemi Könyvtár Évkönyve. Tom. II. (Budapest)
 Ethn=Ethnographia
 EurLett=Europa letteraria [Roma]
 FK=Filológiai Közlöny
 FöldrK=Földrajzi Közlemények
 Göcseji MuzEmlk=A Göcseji Múzeum jubileumi emlékkönyve (Zalaegerszeg)
 Hel=Helikon (A Világirodalmi Figyelő utóda)
 HK=Hadtörténeti Közlemények
 IasLit=Iasul Literar (București)
 IgSzó=Igáz Szó (Marosvásárhely)
 ИнЛит=Иностранная Литература (Москва)
 NyK=Irodalmi és Nyelvi Közlemények
 ISz=Irodalmi Szemle (Pozsony)
 ItK=Irodalomtörténeti Közlemények
 Jkor=Jelenkor
 JPMúzÉvk [Pécs]=Janus Pannonius Múzeum Évkönyve [Pécs]
 Kkunság=Kiskunság [Kecskemét]
 Kort=Kortárs
 Közn=Köznevelés
 Kr=Kritika
 Ktáros=Könyvtáros
 KultŽivot= Kulturny Život
 Kv=A Könyv
 KvKt=Könyv és könyvtár. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtárának évkönyve. Tom. IV. (Debrecen)
 LettrNouv=Lettres Nouvelles (Paris)
 ЛитФронт=Литературен Фронт (София)
 LK=Levéltári Közlemények
 LSz=Levéltári Szemle
 MFiSz=Magyar Filozófiai Szemle
 MKsz=Magyar Könyvszemle
 MNemzet=Magyar Nemzet
 MNy=Magyar Nyelv
 MNyJárások=Magyar nyelvjárások. 10. köt. [A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Nyelvtudományi Intézetének Évkönyve]
 MNyr=Magyar Nyelvőr
 Mtanítás=Magyartanítás
 MPed=Magyar Pedagógia
 MPSz=Magyar Pszichológiai Szemle
 MSajtó=Magyar Sajtó
 MTA I. OK=A Magyar Tudományos Akadémia I. Osztályának Közleményei. Tom. XXI.
 MTud=Magyar Tudomány
 MűvtÉrt=Művészettörténeti Értesítő
 MZene=Magyar Zene
 Nagyv=Nagyvilág
 NHQu=The New Hungarian Quarterly
 NouvRevFr=Nouvelle Revue Française (Paris)
 NyItudK=Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények (Kolozsvár) 1963. 1. sz.
 NyK=Nyelvtudományi Közlemények
 PártK=Párttörténeti Közlemények
 Pécsi TanárkFöiskTudK=A Pécsi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. Tom. VIII.
 PedSz=Pedagógiai Szemle
 Petőfi IrodMúzÉvk=Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve (Budapest)
 RefSz=Református Szemle (Kolozsvár)
 SlovLit=Slovenská Literatura (Bratislava)
 SlovPřehled=Slovanský přehled (Praha)
 SoprSz=Soproni Szemle
 StudLitt=Studia Litteraria. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Közleményei. Tom. II. [Debrecen]
 StudSlav=Studia Slavica Academiae Scientiarum Hungaricae
 StudUnivB=B. S. Hist.=Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historica. [Cluj-Kolozsvár]
 StudUnivV=B. S. Phil.=Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Philologia. [Cluj-Kolozsvár]
 SzabSzatmSz=Szabolcs-Szatmári Szemle
 Szabó Ervin KtÉvk=Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Évkönyve. Tom. X.
 Száz=Századok
 TársSz=Társadalmi Szemle
 TheoSz=Theológiai Szemle
 Times LitSuppl=The Times Literary Supplement (London)
 Ttáj=Tiszatáj
 TörtSz=Történelmi Szemle
 UI=Uj Írás
 УжгУнив=Ужгородский университет. Романогерманська філологія. Ужгород 1964.
 Vasi Sz=Vasi Szemle
 Vig=Vigilia
 Vil=Világosság
 ВонЛит=Вопросы Литературы (Москва)
 Vság=Valóság
 ZfBiblWesen=Zentralblatt für Bibliothekswesen [Leipzig]

- Adamová, Zuzana: Tanulmánykötet a csehszlovák-magyar irodalmi kapcsolatok történetéből. Hel 275–277.
- Almási Miklós: A művészeti dekadenciáról. MFHSz 1086–1095.
- Almási Miklós: Realizmus, vagy romantika? Kr 5. sz. 13–23.
- Áprily Lajos: A versírásról. MNyr 275–278.
- Balkányi Enikő: A Petőfi Irodalmi Múzeum kiállításairól. ItK 130–131.
- Balogh Edgár: Gazdagodó köznyelv. Korunk 420–421.
- Bárczi Géza: Hol tart a magyar nyelvtudomány? Vsg 5. sz. 17–30.
- Bárdosi Németh János: Az irodalmi társaságok szerepéről. Jkor 464–468.
- Barta János: Kifejező funkció és kifejező stílus. StudLitt
- Beke Albert: Az irodalmi értékelés. Látóhatár, febr. 156–116.
- Beliczay Angéla: Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárba. MKsz 379–380.
- Benedek Miklós: Miskolc kulturális rangja. BorsSz 6. sz. 1–8.
- Benkő László: A szavak stilisztikai értékelése. Pécsi TanárFőiskTudK
- Benkő László: A szavak stilisztikai értékeléséről. NyK 141–150.
- Benkő László: Egységes művészetszemlélet vagy marxista esztétika. Jkor 168–173. (Vö. Jkor 1963. 10. sz.)
- Benkő László: Stíluselmzési módszerek. MNy 346–348.
- Benkő Loránd: A magyar nyelvtörténet korszakolásáról. MNy 137–145.
- Berde Béla: A gyorsolvasás titka. El 40. sz. 11. (Vö. még: László Anna, El 43. sz. 6.)
- Bernát György: Tudományos könyvkiadásunk és a külföld. MTud 94–101.
- Bölcs István: Az olvasóköröség irodalomszemléletéről. TársSz 6. sz. 56–71.
- Csányi László: Minőség és korszerűség. Jegyzetek egy elképzelt irodalomtörténethez. Jkor 1071–1076
- Csapláros István: Magyar irodalomkutatás a vrsói egyetem Magyar Filológiai Tanszékén. ItK 567–569.
- Csapláros István: „Polak Wegier dwa bratanki.” L'existence, la fonction d'un proverbe polonais et le parallélisme dans la littérature hongroise. Slavica IV. (Debrecen)
- Csehi Gyula: A forma és a formák. IgSzó II. 438–446.
- Csehi Gyula: A műelemzésről. IgSzó I. 229–232.
- Csehi Gyula: Jelrendszer — szöveg-irodalmi mű — szépirodalmi alkotás. IgSzó I. 431–438.
- Csehi Gyula: Műalkotás — művészi kép — forma — tartalom. IgSzó I. 973–982.
- Csetri Lajos: Stílus és módszer. Kr 10. 40–43. [Hozzászólás Klaniczay Tibor: Marxizmus és irodalomtudomány c. könyvéhez.]
- Degré Alajos: A magyarországi vármegyei levéltárak története. LSz 4. sz. 96–119.
- Degré Alajos: A Zala megyei múzeumokban őrzött iratanyag. LSz 4. sz. 216–223.
- Déri Miklósné: Az Egyetemi Könyvtár bibliográfiája (Kiegészítés) EK Évk
- S. Dobos Ilona: Az „igaz” történetek műfajának kérdéséről. Ethn 198–217.
- Dobos László: Hagyomány és folytonosság. ISz 715–717.
- Domokos Pál Péter: Jóni metrum a magyar népzében. Ethn 402–418.
- Dömötör Tekla: A magyar néphit és népszokások — Kelet és Nyugat között. Ethn 189–197.
- Faragó Lászlóné: A „Könyvtári Minervá”-ról. MKsz 266–269.
- E. Fehér Pál: Szocialista irodalmak kölcsönössége. Jegyzetek egy összehasonlító elemzés lehetőségeiről. Kr 8. sz. 11–21.
- Fülöp László: Mire való a költészet? Ttáj 5. sz. 1–2. és 6. sz. 1, 3.
- Gálfalvi Zolt: Még egyszer az „elvarázsolt hétköznapiak”-ról. IgSzó I. 439–443. [Vö. Kovács János, IgSzó I. 117–124.]
- [Gara, Ladislav] G.L.: Sur le numéro d'Europe consacré à la „littérature hongroise contemporaine”. LettRouv No. 41. 87–88.
- Goffin, R.: La poésie hongroise. Synthèses (Bruxelles No. 213. 124–128.
- Gyertyán Ervin: A konfliktus konfliktusa. Vsg 8. sz. 49–57.
- Gyurkó László: „Vigyázó szemetek”. A Wort in der Zeit magyar számához. El 8. sz. 1. [1963. december.]
- Halász László: Adatok az írói alkotómunka kialakulásához. MPszSz 231–241.
- Hegedűs Géza: Absztrakció és szimbólum. El 51. sz. 7.
- Hegedűs Géza: Irodalmi divat, művészi eszme. ÚI 1372–1378.
- Héra Zoltán: Critique et société. The Hungarian PEN 7–11.
- Hermann István: Lehet-e művészet totalitás nélkül? ÚI 1120–1129.
- Hopp Lajos: A magyar irodalomtörténet a fribourgi kongresszuson. ItK 735–737. [1964. augusztus 31–szeptember 5.]
- Horváth Tibor: Új tudományág: a funkcionális verstan. Korunk 539–546.
- Kardos László: Jegyzetek a versfordításról. NagyV 763–767.
- Kardos Pál: Örök avantgardizmus? Alf 637.
- Kazin, A.: Georg Lukács on European realism. Partisan Review (New York.) No. 2. 231–240.
- Kenyeres Zoltán: Izmusok és korszakok. Vsg 7. sz. 82–86.
- Kerékgyártó István: Észrevételek ifjúsági irodalmunkról. Kr 8. sz. 33–40.
- Keresztury Dező: Magyar elbeszélők. Kort 199–208.
- Klaniczay Tibor: Egyetemtörténeti symposium. Krakkó 1964. május 6–8. ItK 412–413.
- Kolta Ferenc: Az ifjúsági irodalom történetének néhány elvi problémája. Pécsi TanárFőiskTudK
- Kolta Ferenc: Esztétika — pedagógia — ifjúsági irodalom. Kr 11. sz. 35–40.
- Komlós Aladár: Stílus. El 49. sz. 7.
- Koroknai Zsuzsa: Magyar irodalom a kultúra világpiacán. El 13. sz. 1.
- Kovács János: Elvarázsolt hétköznapiak helyett — a hétköznapiak varázsát. IgSzó I. 117–124. [Gálfalvi Zolt, IgSzó I. 439–443.]
- V. Kovács Sándor: Magyar irodalomtörténetírás. 1963. ItK 741–752. [Bibliográfia.]
- Kováts Lajos: Korszerű-e a realizmus? Alf 632–635.
- Kozocsa Sándor: A magyar kritikai ediciók kiadás-történetéhez. MKsz 381–385.
- Köpeczi Béla: Az egzisztencializmusról és irodalmi hatásáról. TársSz 11. sz. 45–64.
- Kulcsár Péter: A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról. MKsz 84–85.
- Kuntár Lajos: A Vas megyei nyomdaipari vállalat működése és fejlesztési terve. Vasi Sz 287–294.
- Láng Gusztáv: Szabály, vagy elmélet? IgSzó I. 241–248. [A korábrázolás kérdéseiről.]
- Lászlóffy Aladár: A költő és a formák. Korunk 1555–1556.
- Lukács György: Probleme der kulturellen Koexistenz. Forum (Wien) 181–184, 241–244.
- Maller Sándor: Magyar kiadványok és az UNESCO. MKsz 270.
- Martinkó András: A költői nyelv és költőiség. Kr 2. sz. 25–34.
- Mátyás Ferenc: Költők a „szent király” városában. Jkor 234–241.
- Méhes György: Beszélgetés Jancsó Elemérrel. Utunk 39. sz. 2.
- Mezei József: Quelques pensées sur l'esthétique positiviste et le naturalisme. AnnaUnivScientBp S. Phil
- Miklós Pál: Megjegyzések Varga Károly tanulmányához. Kr 12. sz. 42–45. (Vö. Kr 11. sz. 11–20.)

- Miklós Pál: Válság, vagy változás? Kr 1. sz. 3–9.
- Mráz, Andrej: Rok madarskej literatúry. KultŽivot No. 13. 4.
- B. Nagy Ernő – Zircz Péter: Irodalomtörténeti kutatások Borsodban. Napjaink 8. sz. 11.
- B. Nagy László: A realizmus – filozófiai fogalom. Kr 2. sz. 43–46.
- Nemes István: Néhány megjegyzés az irodalmi szociográfiáról. Jkor 1045–1047. [Vita Toma Ádammal.]
- Németh Ferenc: Mi gátolja, vagy segíti az ízlés fejlődését? Ttáj 6. sz. 1–2.
- Németh Lajos: A művészet, mint esztétikai értéket létrehozó tevékenység. Ttáj 4. sz. 11.
- Oltványi Ambrus: A Színháztudományi Intézet „Shakespeare Magyarországon” kiállítása. ItK 571.
- Ortutay Gyula: A magyar népmesekeletés módszerei. Vszág 8. sz. 14–20.
- Ortutay Gyula: Kelet és Nyugat között. MTA I. OK XXI. 29–40. [Művelődéstörténeti, főleg néprajzi szemszögből.]
- Osváth Béla: Merre tart a magyar színjátszás? Vszág 3. sz. 77–81.
- öti — : Osztrák irodalmi lap magyar különszáma. ISz 339–340. [Wort in der Zeit, 1963. dec.]
- Pálmai Kálmán: Irodalomtörténeti vándorgyűlés Győrött. Mtanítás 180–183.
- Pálvolgyi Endre: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata. MKsz 279–281.
- Pályi András: A krakkói egyetem hatodik centenáriuma. Vig 401–406.
- Pándi Pál: Offenzíva és kritika. A műbírálat helyéről és felelősségéről. El 7. sz. 3–4.
- Péczely László: Oldódás vagy kristályosodás? Nemzeti versformáink funkcionális szerepének kérdéséhez. Jkor 1149–1158.
- Péter László: Szeged az irodalomban. Ktáros 479–484.
- Péter László: Lesz-e magyar hírlaprepertórium? Ktáros 471–472.
- Radó György: Kritika és etika. Kr 10. sz. 44–45.
- Radó György: Magyar-ukrán történelmi kapcsolatok a szépirodalomban. Hel 302–314. [XVII–XX. század.]
- Rákos Péter: Magyar irodalomkutatás Prágában és Brnóban. ItK 127–129.
- Remete László: Budapesti könyvtári múltjából. Szabó Ernő KtÉvk [II–XX. század.]
- Rigó László: Irodalomtörténeti vándorgyűlés Győrött. ItK 410–412. [1964. május 23–24.]
- Ruzsiczky Éva: Néhány gondolat a gondolatjel stilisztikai szerepéről. MNyr 392–398.
- Sándor András: A magyar irodalom a világban. El 49. sz. 5.
- Sándor István: A mesemondás dramaturgiája. Ethn 523–556.
- Schlachter, W.: Die ungarische Literatur. Die Literaturen der Welt in ihrer mündlichen und schriftlichen Überlieferung. Zürich, 1964. 1007–1025.
- Sellei Zoltán: Magnetofon-tanszalg a helyes magyar kiejtésről. MNyr 41–45.
- Simon Attila: Lira és valóság. Ttáj 7. sz. 9.
- Simon Zoltán: Még mindig az örök realizmus? Alf 635–636.
- Sipka Sándor: Az ízlés vizsgálatának és nevelésének módszereiről. Ttáj 2. sz. 1–2.
- Sobrero, O.: Vocazione magiara. Fiera letteraria Nr. 35. 4. [A Les Lettres Nouvelles szeptember-októberi alym különszámát ismerteti.]
- J. Soltész Katalin: Névdívat és irodalmi névdás. MNyr 285–294.
- Soós Imre: A Heves megyei oktatási intézmények szervezettörténete és iratanyaga. LSz 4. sz. 1–32.
- Sóter István: A februári aktíváról. Kr 6. sz. 3–5.
- Sóter István: A Nemzetközi PEN kerekasztal-konferencia elé. El 41. sz. 1.
- Sóter István: Oslo után. El 27. sz. 3.
- Spáczay Hedvig: A Hadtörténelmi Levéltár anyagáról. HK 517–529.
- Sylvester András: Tanácskozások a társadalomtudományok kérdéseiről. A kommunista irodalomtudósok aktíváertekezletéről. TarsSz 3. sz. 60–72.
- Szabó Zoltán: Az egyéni sajátosságok megadása a szépről stílus vizsgálatában. MNyr 278–285.
- Szabó Zoltán: Egy nyelvi jelenség stílári lehetőségeiről. Utunk 22. sz. 6.
- Szabolcsi Miklós: A kritika – nemzetközi nézőpontból. Kr 5. sz. 35–38.
- Szabolcsi Miklós: A „nemzetköz” és „nemzeti” egységért. Nagyv 746–749.
- Szathmári István: Az „irodalmi nyelv” terminus értelmezéséhez. NyK 425–428.
- Szedő A.: Recherches historiques dans les archives hongroises. AHist 393–402.
- Székely Artúr: Nyomdászaink szerepe helyesírásunk kimunkálásában. MNyr 252–259.
- Szende Aladár: Egy tárgy újjaszűletése. A stilisztika a reformtervben. PedSz 25–32.
- Szigeti József: Egységes művészetszemlélet, de milyen alapon? Úf 208–216.
- Szj Rezső: A bibliofília és a tudomány kutatás. MKsz 86–87.
- Sziklay László: Az Acta Litteraria száma a budapesti Összehasonlító Irodalomtudományi Konferenciáról. Hel 271–275. [1962. október 26–29.]
- Tamás Attila: Ember és külvilág viszonya – és a költészet. Ttáj 1. sz. 6–8. [Vö. még: Ttáj 8. sz. 10.]
- Thies Vera: Magyar írók könyves az NDK-ban. Nagyv 635–636.
- Timár György: Az Europe és a magyar irodalom. El 31. sz. 1.
- Todero Frigyes: Az ismeretterjesztés szolgálatában. Egy milánói könyvkiadó irodalmi sorozata. Alf 167–168. [Magyar irodalmi és irodalomtörténeti kiadványok a Nuova Accademia sorozatában.]
- Toma Ádám: A szociográfia körvonalai. Jkor 1034–1044.
- Tóth Dezső: Hatalom; erkölcs; osztályharc. Kr 4. sz. 3–13.
- Tóth Miklós: Gondolatok egy fogalom meghatározásához. Ttáj 1. sz. 1–2. [Az ízlés.]
- Vajda László: A líra esztétikája egy marxista igényű esztétikai rendszer megalapozása! Ttáj 6. sz. 8. és 7. sz. 10.
- Vajda László: Irodalomelemzés és nevelés. PedSz 5–24.
- Varga Károly: „Discours de la methode”. Adalékok az irodalmi szociográfia és a szociológia viszonyáról szóló vitához. Kr 3. sz. 24–30.
- Varga Károly: Irodalom és társadalomtudomány. Kr 11. sz. 11–20.
- Várkonyi Nagy Béla: Költészet és fiatalság. Jkor 546–554.
- Veres Péter: Az elkötelezettségről. Úf 228–231.
- Voigt Vilmos: Az epikus néphagyomány strukturális-typologikus elemzésének lehetőségei. Ethn 36–46.
- Volly István: Hány dal szól a Balatonról? Jkor 641–650. (A Balaton a magyar költészetben.)
- Weber Antal: Presztizs vagy hivatás? Kr 12. sz. 45–48. (Vö. Varga Károly, Kr 11. sz. 11–20.)
- Weöres Sándor: A vers születése. (Meditáció és vallomás.) Hld 739–767.
- V. Windisch Éva: A Magyarországon megjelent történeti munkák (önálló kötetek, tanulmányok, cikkek) jegyzéke. 1963. Száz 345–372, 893–921.
- Zircz Péter–B. Nagy Ernő: Irodalomtörténeti kutatások Borsodban. Napjaink 8. sz. 11.
- [— —]: A magyar levéltári irodalom bibliográfiája. 1963. LK 270–277. (Munkaközösség összeállítása.)
- [— —]: A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság kongresszusa. Nagyv 1756–1757. [1964. aug. 31–szeptember 5. Fribourg.]
- [— —]: Irodalomtörténetek konferenciája. Napjaink 3. sz. 11. [1964. február.]
- [— —]: Kritika – novy časopis. Slovenské Pohl' exdy 5. sz. 135.
- [— —]: Merre tart a realizmus vita? Kr 3. sz. 36.

Ismeretések

- Acta Litteraria Tom. V. La littérature comparée en Europe orientale. Bp. 1962. Ism. Adamová, Zuzana – R. Grebenicková, Slavia No. 4. 648–653. – Baróti Dezső, Nagyv 773–775.
- A magyar bibliográfiák bibliográfiája. 1958–1960. Bp. 1963. Ism. Niederhauser Emil, Száz 576.

- Anthologie de la poésie hongroise du XIIe siècle a nous jours. Paris 1962. *Ism.* Szeverényi Erzsébet ItK 398–400. — Kormos István, Nagyv 631–632. — Kunszery Gyula, Nagyv 153–155.
- A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből. Bp. 1963. *Ism.* Domokos Sámuel, Nagyv 462–464. — Käfer István, FK 222–225. — Virágh Ferenc, Közn 195.
- Az Akadémiai Értesítő és a Magyar Tudomány repertóriuma, 1840–1960. Bp. 1962. *Ism.* Sinka Erzsébet, ItK 730–732.
- Az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetének bibliográfiája. Bp. 1963. *Ism.* Kókay György, ItK 733.
- Bárczi Géza: A magyar nyelv életrajza. Bp. 1963. *Ism.* Kálmán Béla, ALingu 161–163. — Szathmári István, NyK 207–210. — Szende Aladár, TársSz 3. sz. 96–101. — Rónay György, ItK 710–714. — Voigt Vilmos, Ethn 302–303.
- Bárdos László István–Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Tatabánya 1962. *Ism.* Nagydiósi Gézáné, MKsz 110–111.
- Benedek Marcell: Könyv és színház. Bp. 1963. *Ism.* Molnár Antal, Kort 316–317. — Pálmai Kálmán, ItK 408–409.
- Bogdán István: A magyarországi papírpár története (1430–1900). Bp. 1963. *Ism.* Kőhegyi Mihály, MKsz 187–188. — Krajcskó Gizella, Vasi Sz 636.
- Cennerné Wilhelmb Gizella: Magyarország történetének képeskönyve. 896–1849. Bp. 1962. *Ism.* Bóta László, ItK 125 — — Rózsa György, AHist-Art 356–360.
- Csanda Sándor: Valóság e illúzió. Bratislava 1962. *Ism.* Zsilka Tibor, FK 220–222.
- Europe. 1964. júliusi szám. („Magyar szám.”) *Ism.* Erdélyi Ildikó, Alf. 68–70.
- Fónagy Iván: A metafora a fonetika műnyelvben. Adatok a tudományos gondolkodás fejlődésének történetéhez. Bp. 1963. *Ism.* Hexendorf Edit, ALingu 173–176. — Kovalovszky Miklós, MNyr 70–71.
- Füst Milán: Látomás és indulat a művészetben. Bp. 1963. (2. kiadás.) *Ism.* Abody Béla, Kort 812–816. — Bencze György, MFilSz 1151–1156. — Gyertyán Ervin, El 1. sz. 4. — Nyíró Lajos, Kr 6. sz. 8–20.
- Gáldi László: Ismerjük meg a versformákat. Bp. 1961. *Ism.* Egri Péter, ALitt 414–417.
- Hatvány Lajos: Emberek és korok. I–II. Bp. 1964. *Ism.* Besenyei György, Úf 1274–1276.
- Honti János: Válogatott tanulmányok. Bp. 1962. *Ism.* Stoll Béla, ItK 124–125.
- Hungarian Anthology. München 1963. *Ism.* Tótfalusi István, Nagyv 1103–1104.
- Index acronymorum selectorum. Bp. 1962. *Ism.* Takács József, MTud 606–607.
- Klaniczay Tibor: Marxizmus és irodalomtudomány. Bp. 1964. *Ism.* Béládi Miklós, Nagyv 1411–1413. — Bori Imre, Hid 886–890. — Kaposi Márton, Ttáj 9. sz. 1–2. — Németh G. Béla, Vszág 12. sz. 79–83. — Szurmi Lajos, Alf 761–763. — Weber Antal, Kr 6. sz. 61–64.
- Klaniczay–Szauder–Szabolcsi: History of Hungarian Literature. Bp. 1963. *Ism.* [— —]: Times LittSuppl márc. 26. — Adamová, Zuzana; Slavia, 3. sz. 495–497.
- Kleines literarisches Lexikon. [?] 1964. *Ism.* Kunszery Gyula, Nagyv 1756–1757.
- László Zsigmond: Rítmus és dallam. A magyar vers és ének prozodiája. Bp. 1961. *Ism.* Fónagy Iván, ALingu 401–404. — uő.: NyK 219–22.
- Lexikon der Weltliteratur. Stuttgart, 1963. *Ism.* Juhász Péter, Kr 1. sz. 62–64. — Lukácsy Sándor, Nagyv 288–289.
- Lukács György: Die Eigenart des Ästhetischen. *Ism.* [— —], Times LitSuppl jun. 25. — Paulinyi Zoltán, Kr 9. sz. 43–52.
- Magyar Irodalmi Lexikon. I. k. A–K. Bp. 1964. *Ism.* Csapáros István, Przegląd humanistyczny (Warszawa) No. 5. 144–146. — Dévényi Iván, Vig 191–192. — Komlós Aladár, El 3. sz. 6. (vö. Kemény István, El 4. sz. 4.) — Krúdy Mária, El 3. sz. 6. — Lázár István, Közn 76. — Lukácsy Sándor, Kr 2. sz. 62–64. — [Lukácsy Sándor] L. S., Ktárs 352–353. — Ungvári Tamás, Úf 83–91. — Véghe Ferenc, Vszág 1. sz. 95–96.
- Papp László: Nyelvjáratok történet és nyelvi statisztika. Bp. 1963. *Ism.* Fodor István, NyK 210–213. — Jakab László, MNyr 69–70.
- Reményi, Joseph: Hungarian Writers and Literature. New Brunswick 1964. *Ism.* Kéry László, El 50. sz. 3. — [—], Hid 1321.
- Ruzicska, Paolo: Storia della letteratura ungherese. Milano 1963. *Ism.* Todero Frigyes, Napjaink 12. sz. 10.
- Sinkó Ervin: Magyar irodalom I. Subotica, 1963. *Ism.* Véghe Ferenc, Vszág 6. sz. 85–86.
- Somlyó György: A költészet évadai. Bp. 1963. *Ism.* Dersi Tamás, Látóhatár, jun. 502–506. — Kardos Pál, Nagyv 1095–1097. — Rónay György, Kort 152–155. Sonne über der Donau. Berlin — Bp. 1963. *Ism.* Asztalos József, Nagyv 131.
- Staud Géza: A magyar színház történet forrásai. 1–3. Bp. 1962–1963. *Ism.* Kálmán László, ItK 732–733.
- Studia Litteraria. I. (1964.) *Ism.* Bán Imre, Alf 280–282.
- Szauder József: Olasz irodalom — magyar irodalom. Bp. 1963. *Ism.* Angyal Endre, Ttáj 5. sz. 2. — T. Erdélyi Ilona, Hel 499–500. — Rónay Mihály András, Nagyv 1561–1564.
- Szalay Károly: Szatíra és humor. Bp. 1963. *Ism.* Abody Béla, Kort 474–477. — Gerelyes Endre, Úf 727–730. — Joós Ferenc, KKunság 71–72.
- Szentmihályi János–Vertesy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához. Bp. 1963. *Ism.* Kőhalmi Béla, MKsz 12–103.
- Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bp. 1963. *Ism.* B. Lőrinczy Éva, MNyr 478–480.
- The Plough and the Pen. London 1963. *Ism.* Kenyeres Zoltán, Nagy 1104–1106.
- Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle. Halle, 1963. *Ism.* [Sebestyén Géza] S., MKsz 288.

II.

(Régi magyar irodalom.)

- E. Abaffy Erzsébet: Mondattani problémák a XVI. században. MNy 155–161.
- E. Abaffy Erzsébet: A soproni írásbeliség XVI. század végi normája. Soprsz 289–296.
- Angyal Endre: Újabb kutatások a manierizmusról. FK 447–457.
- Angyal Endre: Szentiványi Márton Sopronról. Soprsz 368–369.
- Bakos József: Comenius tankönyvei. 2. A Janua. (A Janua magyar szövegének nyelvészeti jelentősége. Egri TanárkFőiskTudK.
- P. Balázs János: A Jókai-kódex kis szavához. MNy 470–471.
- Bálint Sándor: A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya. MKsz 134–141.
- Bán Imre: Gyöngyösi István. Alf 458–460.
- Bán Imre: Horváth János egyetemi előadásai a régi magyar irodalomról. StudLitt [Az előadások vázlatának kiadása.]
- Bán Imre: Losontzi István Poétikája és a kései magyar barokk költészet. StudLitt

- Bán Imre: Megjegyzések Herepei Jánosnak Apáczai ismeretlen műveiről szóló közleményéhez. ItK 483. [Vö. Herepei János, ItK 478–482.]
- Bárczi Géza: A Leuveni Kódex történetének legújabb szakaszához. MNy 86–89. [Vö. Muzslay István, MNy 345–346.]
- Bárczi Géza: Les origines de la langue littéraire hongroise et orthographe au XVIe siècle. ALingu 1–22.
- Barlay Ö. Szabolcs: A humanista Báthori András itáliai útja. ItK 667–672.
- Békefi Antal: Egy elfeledett históriás énekmondóról. Életünk 3. sz. 84–96. [Wathay Ferenc.]
- Beller Béla: A Szent Imre-jubileum. Vil 212–219.
- Bencze József: A magyar kalendáriumok orvostörténeti vonatkozásairól. [XII–XX. század.]
- Bencze József: Nedlilczy Váil Mihály. CommBHMH 33. sz. 237–261. [Utalások Beythe Istvánra és Mellius Juhász Péterre.]
- Bencze József: Szegedi Kőrös Gáspár. Vasi Sz 69–74.
- Berlász Jenő: Dernschwam János könyvtára. A hazai humanizmus történetéhez. 2. r. MKsz 1–32. [1. r. MKsz 1963. 301–316.]
- Bónis Ferenc: Az Apponyi kézirat magyar táncai. MZene 569–580. [1730.]
- Bónis György: A közhitelesség szervei Magyarországon és a magyar hiteleshelyi levéltárak. LSz 1–2. sz. 118–142.
- Borsa Gedeon: Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában? MKsz 79–83.
- Borsa Gedeon: Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebbi magyar sorsvető könyvet? MKsz 348–354.
- Borsa Gedeon: XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban. MKsz 162–166.
- Borsa Iván: A Hunyadi család levéltárának története. LK 21–56.
- Borzasz István: Simon Grynaeus – a Corvin-könyvtár őre? AntTan 263–274.
- Borzasz István: Zrínyi forrásaihoz. ItK 209–215.
- Bozóky Éva: Zrínyi Miklós. Ktáros 669–671.
- Bozóky Éva: Zrínyi Miklós. Közén. 901–902.
- Csapodi Csaba: Beatrix királyné könyvtára. MKsz 201–224.
- [Csapodiné Gárdonyi Klára] (Cs.): Hazatért Corvina. Ktáros 516. [Cyprianus-kódex, 1460–1470.]
- Csókai J. Lajos: Szent István Intelmeinek és törvényeinek szerzősége. Vig. 453–462.
- Dankanis Ádám: Ismeretlen erdélyi nyomtatványok. NyitudK 1963. 106–109. [XVI–XVIII. sz.]
- Dioszegi Vilmos: A magyar ősvallás nyomában. Vil 672–679.
- Dobossy László: Magyar eredetű volt-e Comenius? El 49. sz. 11. [„Jan Amos Ko... akit az apja után Szegesnek hívtak.”]
- Domokos Pál Péter: Dramatizált „Credo” a XV. század első negyedében. FK 123–131. [Fakszimilével.]
- Dörnyei Sándor: A XVI. századi simándi nyomda. MKsz 172–174.
- Dümmerth Dezső: A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai. MKsz 292–309. [1560–1605]
- Eckhardt Sándor: Bornemisza Péter budai emlékei. ItK 347.
- Eckhardt Sándor: Még sincs meg Balassi Bálint írástanítója. MNy 94. [Vö. Kovács István: B. B. egyik tanítójának levele. MNy 1963. 334–335.]
- Esze Tamás: Almási Benjámin. ItK 483–489.
- Esze Tamás: Csuzi Cseh József, a Rákóczi-kor ismeretlen írója. ItK 265–287.
- Esze Tamás: Mossivitz Cyrus-drámája. ItK 54–59. [Missovitz Mihály.]
- Esze Tamás: Egy fejezet a Rákóczi-szabadságharc könyv- és irodalomtörténetéből. A debreceni tipográfia termése, 1703–1705, KvKt [Fakszimilével.]
- Fodor József: Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér tündöklő és tragikus pályafutása. El 46. sz. 6.
- Fried István: Gamauf Teofil soproni történetíró arcképehez. Soprsz 80–83. [Utalással Sztárai Mihályra.]
- Gerezi Rábán: Janus Pannonius. MTA I. OK XXI. 113–133.
- Grosz Artur: Balassi Bálint a líptói jegyzőkönyvekben. ItK 690–695.
- Gyenis Vilmos: Az előkészületben levő Régi Magyar Próza Emlékek című kiadványsorozatról. ItK 263–264.
- Hamann, Gustav: Conradus Cordatus Leombachensis. Sein Leben in Österreich. Jahrbuch des Österreichischen Musealvereins. (Linz), 250–278.
- Havas László: Miért hagyta el Szenci Molnár a Sauer-nyomdát? ItK 194–195.
- Hegyí Klára: Kiállítás Szigetváron. Száz 1368–1369. [Zrínyi Miklós.]
- Herepei János: Adalékok Apáczai Csere János ismeretlen munkáihoz. ItK 478–482. [Vö. Bán Imre, ItK 483.]
- Herepei János: Apáczai könyvtárának további nyomai. MKsz 53–55.
- Hermann Zuzanna: Egy humanista karrierje (Balbi Jeromos). EK Évk
- Holl Béla: Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban. MKsz 156–161.
- Holl Béla: Sámbock János könyvtárának magyar könyveiről. MKsz 344–348.
- Holmes, Martin: The London of Márton Csombor. HQu 134–142.
- Horváth Ferenc: A szombathelyi színészet története az állandó színház megnyitásaig: 1730–1880. Vasi Sz 204–213, 393–408.
- Horváth Jánosné: Adatok az írószerek használatához Magyarországon a 12–18. században. LSz 4. sz. 162–180.
- Horváth Mária: A Szabács Viadala szövegéhez. MNy 180–191.
- Iványi Emma: Ascanius Mihály orvos levele. Comm BHMH 30. sz. 181–182. [1. Apafi Mihályhoz. 1665. febr. 1.]
- Iványi Emma: Köpeczi János orvos kötelező levele I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemhez. CommBHMH 30. sz. 182. [1669. szeptember 15.]
- Jakab Géza: A Zrínyi-rejtély. Életünk 2. sz. 99–112. [A Zsalában talált új dokumentumok.]
- Jakab Géza: Zalai kódexek. (Hahóti-kódex. – A Csátrai, vagy Gutkeled Biblia.). Göcseji MuzEmik
- Jakó Zsigmond: Az erdélyi papírmalmok feudális-muskori történetének vázlata. (II) 1712–1848. StudUnivB-B. S. Hist 1. sz. 55–92.
- Jantsits Gabriella: Adalék Zsámbéki János ikonográfiájához. CommBHMH 33. sz. 223–235.
- Jenei Ferenc: Szerelmes Zrínyi. Petőfi IrodMuzÉv
- Karácsonyi Béla: Tanulmányok a magyar–lengyel krónikáról. AHist
- Kardos Tibor: Hír 1527-ből I. János király választását dicsőítő népéről. FK 394–397. [Fakszimilével.]
- Katona Imre: Adalékok a nyugatmagyarországi anabaptisták történetéhez. (A győri jezsuiták harca ellenük 1761-ben). Arrabona VI. (Győr)
- Kelecsényi Ákos: A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában. MKsz 166–171.
- Kelecsényi Ákos: Három XVI. századi énekeskönyv. MKsz 260–265. [Huszár Gál, Szegedi Gergely, Beythe István.]
- Képes Géza: A magyar ősköltészet nyomairól. ItK 1–22, 171–193.
- Kerényi Grácia: A lengyel költészet első magyar fordítójáról. – Kiadatlan vitői ének Thököly korából. – FK 141–144. [Kató József.]
- Klanczay Tibor: A magyar reneszánszkutatás újabb eredményei. MTA I. OK XXI. 235–265.
- Klanczay Tibor: La Renaissance hongroise. (Les nouvelles recherches et l'état de la question.) BHR No. 2. 439–475.
- Kovács Endre: Universytet Jagiellenksi a kultura węgierska. Slavica IV. (Debrecen.)
- Kovács István: A nyugat-dunántúli a utáni o-zás a XVII. és XVIII. században. MNyárások.
- Kovács József: Hír egy tervezett XVII. századi nyomtatott városi krónikáról. (Abraham Hossman három levele a Soproni Állami Levéltárban.) Soprsz 264–267.
- V. Kovács Sándor: Egy „virágének” szövegtörténetéhez. ItK 208.

- Kovács Sándor Iván: Bornemisza Péter és Sárvár. Vasi Sz 369–380.
- Kovács Valéria: A szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum története. Adalékok a szigetvári Zrínyi-kultusz multjához. JPMuzEvk (Pécs)
- Kunszery Gyula: II. Pius pápa magyar kapcsolatai. Vig 300–303.
- Kurcz Ágnes: Anjou-kori történetíróink kérdéséhez. ItK 358–368. [Küküllői János, Névtelen Minorita, János minorita.]
- Ladó János: Károli vagy Károlyi Gáspár? MNY 363.
- Levárdy Ferenc: A Biblioteca Vaticana a Morgan Library és az Ermitage Magyar Anjou Legendáriuma. MűvtÉrt 161–213.
- Lukács Sándor: Az első magyar költő. Éi 15. sz. 2. [Petrőczy Kata].
- Makkai László: Puritanizmus és természettudomány. Száz 1073–1103.
- Markos András: Árva Bethlen Kata Vallástétele és Önéletírásának kiadatlan töredékei. ReiSz (Közlövár), 5–6. sz. 308–323.
- Maróthy János: Falvy Zoltán: „A magyar vonatkozású verses historikák zenei stílusa” című kandidátusi értekezésének vitája. MTA I. OK XXI. 367–371.
- Martin György: Magyar tánc típusok Kelet-Európai kapcsolatai. MTA I. OK XXI. 67–96. [XVI–XVIII. sz.]
- Mészáros István: A vitatott Mátyás-dal és a néphagyomány. FK 389–394. [Benczédi Székely István.]
- Mészáros István: Egy Apácai-tanítvány tankönyvjegyzéke. MKsz 239–247. [Dániel Lőrinc.]
- Mészáros István: Magyar nyelvű iskolai oktatásunk 15. századi kezdetei. MPed 213–228.
- Mészáros István: Theodolus költeménye a Szalkai-kódexben. Tankönyv és tanítás Magyarországon a XV. század végén. FK 268–290.
- Mollay Károly: Sopron ismerkedése a huszitizmussal. SopSz 333–335.
- Morvay István: Zrínyi Miklós emlékkiállítás. Éi 47. sz. 9.
- Muzslay István: A Leuveni Kódex történetének legújabb szakaszához. MNY 345–346. [Vö. Bárczi Géza, MNY 86–89.]
- Nemédi Lajosné: A magyar nyelvű könyv a „deaktalanok” szolgálatában. 1711–1780. KvKt
- Nemes István: Emlékezés Zrínyi Miklórra. Jkor 947–952.
- Pénzes Balduin: Fáklya a sötét századokban. Vig 641–648. [Zrínyi Miklós.]
- Sándor István: Török Leucippe és Clitophon színháztörténetének egy ismeretlen kiadásából. MKsz 354–362.
- Schram Ferenc: Három történeti betlehemes játék. ItK 497–520. [XVII–XVIII. sz.]
- Schram Ferenc: Simai Kristóf kéziratok szakácskönyve. Ethn 578–598.
- Sima Ferenc: A Guary-kódexbeli *sohha* és társai. MNY 441–446.
- Smidt Katalin: Ismeretlen szombathelyi nyomda. Vasi Sz 597–598.
- Sólyom Jenő: Honterus 1548. évi kátek kiadása. MKsz 75–79.
- Stier Miklós–Vida István: Zrínyi-emlékek a Nemzeti Múzeumban. Száz 608–610.
- Szabó Flóri: Források kódexeink halál-szövegeihez. ItK 681–690.
- Szabó György: Az erdélyi magyar önéletírás két előfutára. NyItudK 1963. 19–34. [Kocsárdi Gálffy János, Kornis György, XVI. század.]
- Szabó György: Nagylucei Dóczy Orbán Imádságoskönyve. Új Látóhatár, (München) szeptember-október, 385–392.
- Szabó T. Attila: Egy virágének-mondó kolozsvári leányzó pajzán története 1585-ből. MNY 499–501.
- Szabó T. Attila: Kolozsvári gyalázkodás 1491-ből. MNY 496–499.
- Szabolcsi Bence: Az Apponyi kézirat. MZene 565–568. [1730].
- Szalatnai Rezső: Béli Mátyás ifjúsága. EK Évk
- Szathmári István: Geleji Katona István és a XVIII. századi német „Sprachgesellschaft”-ok. MNYr 248–252.
- Székely György: Egy német humanista és az 1514. évi magyarországi megtorlás. Száz 377–382.
- Székely György: Olasz színész budai útjai 1527 és 1532 között. FK 387–389.
- Szentpétery Imre: A harmadik személy szerepe a középkori oklevelek kiállításában. LK 161–172.
- Szigeti Endre: Érdekes levélváltás az Ómagyar Mária-Siralom ügyében. Vig 173–176. [Muzslay István, Bárczi Géza.]
- Szigeti Kilián: Egy XIV. századbéli énekeskönyvünk továbbélése. MKsz 12–134.
- Szuromi Lajos: A régi magyar irodalom helyzete a felvilágosodás korában. StudLitt
- Timaffy László: A honfoglaló magyarság hitvilágának maradványai a Kisalföldön. Arrabona VI. (Győr.)
- Újvári Zoltán: A históriás szó jelentéséhez. Ethn 600–602.
- Vajthó László: Ady és Mikes. FK 417. [Mikes Kelemen].
- Varga László: Sámbock (Sambucus) János emblémái. KvKt
- Vargyas Lajos: French Folk-ballads in Hungary in the Middle Ages. NHQu 174–189.
- R. Várkonyi Ágnes: A nemzet, a haza fogalma a török harcok és a Habsburg-ellenes küzdelmek idején. — A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 27–78.
- Vértes Edit: Széjegyzet az Apoc-kódex helyesírásáról. MNY 200–201.
- Vértessy Miklós: Az Egyetemi Könyvtár ősnymtatvány-gyűjteményének története. EK Évk
- Vértessy Miklós: Egy 1483-ban kiadott magyar krónika. MKsz 74. [„Hungarorum Cronica”. Venetiis 1483.]
- Vita Zsigmond: Zrínyi Miklós régi hazai könyvtárakban. Korunk 1731–1734.
- Waldapfel József: Le rôle de l’université de Cracovie dans la culture hongroise. AnnaUnivScientBp. S. Phil
- Zolnai László: Balassa Bálint családi emlékei Esztergomban. MűvtÉrt 143–147.
- [–]: Bibliographie des articles relatifs à l’histoire de l’Humanisme et de la Renaissance, 1963. BHR Tom. XXVI. /3. 643–671. [Az Institut de Recherche et d’Histoire des Textes (Paris) szerkesztésében megjelenő közlemény magyar anyagát V. Kovács Sándor állította össze.]

Ismertetések

- A kegyes olvasóhoz! Magyar előszógyűjtemény. Bp. 1964. Ism. Szalatnai Rezső, Éi 49. sz. 4.
- A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Bp. 1963. Ism. Csapodi Csaba, MKsz 93–94. — Győsen Vilmos, ItK 400–402. — V. Kovács Sándor, Ttáj 2. sz. 9. — Végh Ferenc, Mtanfás 93–94.
- A magyarországi corvinák. Bp. 1962. Ism. Vayer Lajos, AHistAr 353–356.
- Bethlen Kata önéletírása. Bp. 1963. Ism. Végh Ferenc, Jkor 95–96. — V. Windisch Éva, ItK 237–239.
- Csanda Sándor: A törökellenes és kuruc harcok költészetének magyar–szlovák kapcsolatai. Bp. 1961. Ism. Partha T. Slavia 326–328.
- Dömötör Tekla: Az újkori színlátás Kelet-Európában. Bp. 1963. Ism. Sziklay László, Hel 330–331. — Tarnóc Márton, ItK 563–564.
- Falvy Zoltán–Mezey László: Codex Albensis. Bp.–Graz, 1963. Ism. Szigeti Kilián, MKsz 186–187.
- Fitz József: A magyar könyv története 1711-ig. Bp. 1959. Ism. Komlósszki Tibor, ItK 255–256.
- Földes Éva: Népoktatási, népnevelési törekvések a korai antifeudális népi-forradalmi mozgalmakban. Bp. 1964. Ism. Fónay Tibor, Kőzn 475–476. — Mészáros István, PedSz 1193–1199. — Sipos István, MPed 420–422.
- Gerézdi Rabán: A magyar világi líra kezdetei. Bp. 1962. Ism. Kardos Tibor, ItK 102–118.
- Göllner, Carl: Turcica. Die europaischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. I. Bd. MDI – MDL. Bucuresti–Berlin, 1961. Ism. Benda Kálmán, MKsz 106–108.

- Györfly György: Az Arpad-kori Magyarország történeti földrajza. I. köt. A-Cs. Bp. 1963. *Ism.* Dercsényi Dezső, *MűvtÉrt* 155–157. — Hoffmann Tamás, *Vsag* 1. sz. 96–98. — Mollay Károly, *SoprSz* 189–190. — Moravcsik Gyula, *ArchÉrt* 139–140. — Szabó István, *Száz* 542–546.
- Irmischer, Johannes: Renaissance und Humanismus in Mittel- und Osteuropa, 1–2. Berlin 1962. *Ism.* V. Kovács Sándor, *ItK* 561–563.
- Képes krónika, 1–2. Bp. 1964. *Ism.* Rónay György, *Él* 52. sz. 2.
- Klanczay Tibor: Reneszánsz és barokk. Tanulmányok a régi magyar irodalomról. Bp. 1961. *Ism.* Szigeti József (Kolozsvár), *ItK* 540–549.
- Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae institutionis Matica Slovenska in Martin. Martin, 1961. *Ism.* Borsá Gedeon, *MKsz* 105.
- Lukács, Ladislaus—Polgár, Ladislaus: Documenta Romana historiae Societatis Jesu in regnis olim corona Hungarica unitis I. 1550–1570. Roma 1959. *Ism.* Benda Kálmán, *Száz* 574.
- Mályuszné Császár Edit: Adatok a magyar rendezés első évtizedéhez. Bp. 1962. *Ism.* Gyenis Vilmos, *ItK* 126.
- Mátrai László: Régi magyar filozófusok. XV–XVII. század. Bp. 1961. *Ism.* Bán Imre, *MKsz* 95–96. — Tordai Zádor, *Száz* 1275–1277.
- Melich János: Dolgozatok, II. Bp. 1963. *Ism.* Kiss Lajos, *NyK* 460–462.
- Mészáros István: A középkori nevelés. Bp. 1964. *Ism.* Berencz János, *Közn* 873.
- Michaud—Quantin, Pierre: Sommaires de casuistique et manuels de confession au moyen âge (XII–XVI. siècles). Louvain 1962. *Ism.* V. Kovács Sándor, *ItK* 123.
- Molnár József: A könyvnyomtatás hatása a magyar irodalmi nyelv kialakulására 1527–1576 között. Bp. 1963. *Ism.* Fábrián Pál, *NyK* 216–217. — Hexendorfi Edit, *MTud* 337–339. — Köhegyi Mihály, *Arrabona*, Tom. VI. (Győr) — Papp László, *MNy* 211–214. — Varjas Béla, *ItK* 714–715.
- Nemeskürty István: A magyar széppróza születése. Bp. 1963. *Ism.* Bori Imre, *Híd* 193–200. — Dersi Tamás, *Látóhatár* jun. 502–506. — Gyenis Vilmos, *Mtanítás* 46–48, és *uő.* *ALitt* 419–422. — Taxner Ernő, *Jkor* 284–285. — Véghe Ferenc, *ItK* 383–385.
- Pápai János törökországi naplói. Bp. 1963. *Ism.* Hopp Lajos, *ItK* 403.
- RMKT XVII/2. Bp. 1962. *Ism.* Bán Imre, *MTA* 1. OK XXI. 386–391.
- Rózsa György: Budapest régi látképei. Bp. 1963. *Ism.* Jenei Ferenc, *ItK* 409.
- Sinowatz, Fred: Reformation und katholische Restauration in der Grafschaft Forchtenstein und Herrschaft Eisenstadt, Eisenstadt 1957. *Ism.* Benda Kálmán, *Száz* 1301–1302.
- Stoll Béla: A magyar kéziratos énekes könyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1565–1840). Bp. 1963. *Ism.* Baróti Dezső, *ItK* 381–383. — Vörös Károly, *Száz* 268–269.
- Szamosközi István: Erdély története. Bp. 1963. *Ism.* Késérü Bálint, *ItK* 726–727.
- Sziklay László: A szlovák irodalom története. Bp. 1962. *Ism.* Pražák, Richard; *Slavia* 321–326. — Szalatnai Rezső, *U* 638–640.
- Szomjas—Schiffert György: Finnisch-ungarische Herkunft der ungarischen „Regös” Gesänge. Bp. 1963. *Ism.* C. Nagy Béla, *MZene* 91–92.
- Tóth Sarolta: Magyar és lengyel Imre-legendák. Szeged 1962. *Ism.* Kurcz Ágnes *ItK* 251–252.
- Zoltán József: A barokk Pest-Buda élete. Bp. 1963. *Ism.* Komlós Tibor, *ItK* 119–120. és *uő.* *ALitt* 417–418.

III.

(Felvilágosodás és reformkor)

- Arady Kálmán: Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez. *MKsz* 247–253.
- Arató Endre: A magyar nacionalizmus kettős arcúlat a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet és a polgári forradalom időszakában. — A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 79–142.
- Baróti Dezső: A rab és a madár. Batsányi János forradalmi verseiről. Petőfi Irodalmi Múzeum.
- Benkő András: Csokonai-dalok Kolozsvár levő kéziratos zenei gyűjteményekben. *Nyitúdk* 1963. 93–97.
- Bodóczy László: Katona József, mint jogász. *Kkunság* 66–70.
- Bojtár Endre: A kelet-európai típusú újabbkori irodalmi nyelvek kialakulásának néhány kérdése. *MNy* 332–344.
- Borsodi Gyula: „Babonák” egy Petőfi versről. *Közn* 35.
- Czigány Lóránd: Kölcsény második felirata az ifjak ügyében. *ItK* 368–371.
- Csanád Vilmos: Vándorszínészek és színjátszás Szolnok megyében. *Jászkunság* 181–188.
- Cseres Tibor: A nemzet mindenese. *Él* 31. sz. 3. [Fáy András.]
- Csinádi Gerő: Emlékezés a 200 éves Berzeviczy Gergelyre (1763–1822). *FöldrK* 280–281.
- Dán Robert: Magyar irodalom — héberül. (Önálló kiadványokban.) *Hel* 479–484.
- Dankó Ádám: Egy múlt század eleji magánkönyvtár és Pestalozzi hatása. *KvKt* [Tompá Adám, 1787–1855.]
- Fehér Géza: A fehérvári cenzor 1830–31-ben. *ItK* 489–491. [Vörösmarty Mihályal kapcsolatban.]
- Fenyő István: A polgárosodás eszmévilága utirajzainkban 1848 előtt. *ItK* 603–613.
- Fried István: A magyarországi szlavizmtika kezdetéhez. *Hel* 295–301. [Főleg: Rumi Károly Györgyről.]
- Fried István: Döbrentéi Gábor és Wesselényi Miklós soproni kapcsolatai. *SoprSz* 297–306.
- Fried István: Jegyzetek a Zalán futásához. *ItK* 152–161. [Vörösmarty Mihály.]
- Garam Jenő: Ami a Vörösmarty Mihály összes művei [Kisebbségi költemények, 1960–1962] kiadásából kimaradt. *ItK* 353–354.
- Gáspár Miklós: Banšellove „Tühy mladosti” a Csandove omyly. *SlovLit* 3. sz. 313–318. [Petőfi: „Élet, vagy halál” c. verséről.]
- Havas László: Egy kiadatlan Kölcsény-levél. *ItK* 672–674. (Varga Tamáshoz [?] 1815. október 25-én.)
- Hegedűs Ferenc: Egy régi szombathelyi „könyvtáros”-ról. *Vasi Sz* 99–101. [Zsoldos István. Utalással Kazinczy Ferencre és Kis Jánosra.]
- Hegedűs Ferenc: Tatay János emlékezete. *Víg* 635–637. [Berzsenyi Dániel.]
- Heksch Ágnes: Kazinczy Ferencnek vélekedése az alsóbb iskolák organisatioja dolgában. Eredeti kézirat. *MPed* 394–407. [Széplhalom, 1816. február 14.]
- Horváth Ferenc: A szombathelyi színészet története az állandó színház megnyitásától. 1730–1880. *Vasi Sz* 204–213. 393–408.
- Horváth Zoltán: Képválasztási gyűjtemény 1843-ból. *SoprSz* 71–74.
- Jakó Zsigmond: Az erdélyi papírművek feudális-muskori történetének vázlata. (II.) 1712–1848. *StudUniv Babeş—Bolyai*, S. Hist 1. sz. 55–92.
- Jakus Lajos: 125 éves didaktikai regulák. *Közn* 627–628. [Petőfi kecskeméti iskolájának tanévnyitó utasítása.]
- Jancsó Elemér: A kolozsvári magyar színház megalakulása és a felvilágosodás. *Nyitúdk* 1963. 7–17.
- Julow Viktor: A nippuri szegény ember meséje és a Ludas Matyi. *Utunk* 39. sz. 4–6. [Vö. *ItK* 1963. 678–690.]
- Julow Viktor: Doktor Földi János. *Alf* 262–267.
- Kanyar József: Újabb Berzsenyi-dokumentumok a kaposvári Állami Levéltárban. *Jkor* 175–177.
- Kardos Győző: Egy múlt századbéli iskolai anyakönyv. *MPed* 408–417. [Petőfi Sándor.]

- Kardos Tibor: A magyar szentimentalizmus európai kapcsolatairól. FK 291–312.
- Képes Géza: Háfliz és Csokonai. FK 397–405.
- Keresztury Dezső: Batsányi János. Petőfi Irod. MuzÉvk [Kiállítási megnyitóbeszéd.]
- Keresztury Dezső–Tarnai Andor: Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez. ItK 350–351. [Utána Tardy Lajos hozzászólása, 351–353.]
- Kériné Sós Julia: Egy régi magyar professzor. Kerekes Ferenc. 1784–1850. MPed 229–247. [Fazekas Mihály.]
- Kiss József: A Petőfi-bibliográfiáról. ItK 738–739.
- M. Kiss Pál: Bolyai Farkas a tudós, a művész és a pedagógus. Kőzn 568–570.
- Kocztur Gizella: A magyar szentimentalizmus európai hátteréről. ItK 417–424.
- Kovalovszky Miklós: Batsányi János: A franciaországi változásokra. MNyr 36–41. [Elemzés.]
- Kunszery Gyula: A magyarországi Shakespeare-irodalom uttörői. Vig 684–686. [Szerdahelyi György, Buczy Emil.]
- Kunszery Gyula: Das Bild des Ungartums in der deutschen Romantik. ALitt 267–285.
- László Ernő: Ismeretlen soproni vonatkozású Petőfi-anekdota. Soprsz 369–370.
- Lengyel Alfréd: A köznevelés haladó szellemű támogatása Győr megyében (1831). PedSz 1162–1163.
- Lengyel Imre: Méhes Sámuel és Váradi Szabó János. Adalék az Erdélyi Híradó történetéhez. KvKt Lukács Sándor: A márciusi ifjak. Vság 12. sz. 9–20.
- Lukács Sándor: Egy fejezet az Athenaeum történetéből. ItK 589–602.
- Lukács Sándor: Herczeg Viktor. Egy elfelejtett 1848-as publicista. Vil 188–190.
- Lukács Sándor: Táncsics Mihály elfeledett cikkei. Alf 159–163.
- Mályuszné Császár Edit: Német drámaírók magyar színpadon. (1790–1867.) Hl 468–478.
- Martinkó András: „Magyar” váltót Magyarvár. ItK 425–448. [Vörösmarty Mihály.]
- Marton László: Batsányi János értékeléséhez. Életünk 2. sz. 131–135.
- Máttyás Ferenc: A 140 éves Himnusz bölcsőjénél. Alf 347–353. [Kölcsy Ferenc.]
- Mészöly Dezső: Vörösmarty és Lear. Kr 6. sz. 33–41.
- F. Molnár Gizella: Finnugor szöveggyűjtések Czuczor Gergely és Fogarasi János szótárában. NyK 371–377.
- Nagydiósi Gézané: Észrevétel az Athenaeum kiadás-történetéhez. MKsz 323–324.
- Néményi Lajos: A nemzeti művelődés néhány problémája felvilágosodás kori irodalmunkban. Pécsi Tanárközlő
- Nyilas Márta: Szentek szatírája. Egy felvilágosodás kori német szatíraíró magyarországi működéséről. Vil 501–502. [Heinrich Gottfried Bretschneider: Almanach der Heiligen.]
- Oltványi Ambrus: A Petőfi Irodalmi Múzeum két kiállításáról. ItK 260–261. [Batsányi János, Kisfaludy Károly.]
- Pais Dezső: A régi úton a vesztélyben forgó Tátika név védelmére. MNy 404–414. [Kisfaludy Sándor.]
- Papp Vilmos: Pálóczi Horváth Ádám ismeretlen levelei az Őrség ügyében. Vasi Sz 29–42. [Fakszitműlével.]
- Pór Anna: Vörösmarty Csongor és Tündéjének egyik színpadi előfuttárja. Petőfi IrodMuzÉvk
- Pražák Richard: A református magyar értelmiség Cseh- és Morvaországban a cseh nemzeti megújulás idején. Száz 3–41.
- Radó György: Die jüngsten Übersetzungen von Petőfis Gedichten in die Sprachen der transkaukasischen Völker. ALitt 368–394.
- Radó György: Egy rejtélyes regény nyomában. MKsz 141–145.
- Révész Imre: A debreceni Bíró. Arcképvázlat Domokos Lajosról. Alf 58–67. [Télémaque-fordító.]
- Rexa Dezső: Egy ismeretlen Kazinczy-kép. Éi 15.sz.3.
- Шахова, К. О.: Шекспиров творчество Шандора Петефи. Ученая филология (Львів) в. I. Вільям Шекспір. 105–111.
- Sárközi Zoltán: Egy magyar költemény a 18. századból. TörtSz 628–631. [Ballók: Egy igaz magyar hazafinak... versei.]
- Schmidt Erzsébet: Kisfaludy Sándor portréja. Életünk 3. sz. 60.
- Sinkó Ervin: A költő és publikuma. (Részlet egy nagyobb Csokonai-tanulmányból.) Hid 13–28.
- Sinkó Ervin: A kiközösített. (Újabb részlet a Csokonai Vitéz Mihályról készülő nagyobb tanulmányból.) Hid 567–587.
- Sinkó Ervin: A debreceni kollégium poétája. Hid 809–840. [Csokonai Vitéz Mihály.]
- Sinkó Ervin: Az örökös földesúr. Hid 1274–1293. [Csokonai Vitéz Mihály.]
- Шкробиниць, Ю. В.: Шевченко и Петефи. Ужгород
- Sonkoly István: Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz. MKsz 253–257.
- Spira György: Petőfi sajtóeszküztészi tagságáról. ItK 198–203.
- Stier Miklós–Vida István: Táncsics-kiállítás a Fővárosi Levéltárban. Száz 1367–1368.
- Szabó Ferenc: A „Dicsőséges nagyurak” egy szegedi igazgatói pörben (1932). ItK 696–700. [Petőfi Sándor.]
- Szauder József: Bessényei és Batsányi. (Adalékok, Batsányi szövetségvételeihez.) ItK 348–350.
- Szuromi Lajos: A régi magyar irodalom helyzete a felvilágosodás korában. StudLitt
- Szuromi Lajos: Költői szándék és időrend a Diétai Magyar Műszabán. ItK 288–297. [Csokonai Vitéz Mihály.]
- Tardy Lajos: Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez. ItK 351–353. [Előtte: Keresztury Dezső és Tarnai Andor hozzászólása. 350–351.]
- Tarnai Andor–Keresztury Dezső: Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez. ItK 350–351. [Utána Tardy Lajos hozzászólása. 351–353.]
- Trócsányi Zsolt: A neveléspolitikus Wesselényi Miklós portréjához. PedSz 283–294.
- Varannai Aurél: John Browning, a magyar költészet heroldja. Látóhatár, febr. 118–134.
- Varannai Aurél: John Browning and Hungarian Literature. Part II. ALitt 287–319.
- Vayerné Zibolen Ágnes: Petrich András irodalmi vonatkozású rajzairól. Petőfi IrodMuzÉvk
- Vita Zsigmond: Egy Kölcsy-vers útja és változatai. ItK 195–198.
- Vörös Károly: A Kemenesalja 1848–1849-ben. (Edvi Illés Pál visszaemlékezései.) Vasi Sz 75–87, 214–226, 410–420.
- Zsindely Endre: Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez. ItK 65–81, 216–229.
- Zsindely Endre: Egy értékes hungarica: Batsányi János 1810-es, mostanáig lappangó műve a Schaffhauseni Városi Könyvtárban. MKsz 62–65. [„Der Kampf.”]
- Zsoldos Jenő: Pápai János néhány szava. MNyr 321–324.
- Zsoldos Jenő: Petőfi és Gorove „Nyugot”-ja FK 405–411. [Gorove István.]

Ismertetések

- Batsányi János irodalmi munkássága és egykorú képmásai. Veszprém 1963. Ism. Kókay György, ItK 564.
- Batsányi János összes művei. 2–3. köt. Bp. 1960–1961. Ism. Szauder József, ItK 386–393.
- Bodolay Géza: Irodalmi diaktársaságok. 1785–1848. Bp. 1963. Ism. Mollay Károly, Soprsz 190–191. – Trócsányi Zsolt, Száz 824–829.
- Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im ersten Jahrzehnt ihres Bestehens 1804–1813. Weimar 1962. Ism. Dörnyei Sándor, MKsz 96–97.
- Csizmádia Andor: A magyar választási rendszer. 1848–1849-ben. (Az első népképviselői választások.) Bp. 1963. Ism. Lukács Sándor, ItK 728.
- Horányi Máttyás: The Magnificence of Eszterháza. Bp.–London 1962. Ism. Hankiss Elemér, Zagadnienia rodzajów literackich Nr. 11. 135–137.

Mat'ovcik, Augustin: Vavríneč Čaplovič a osudy jeho knižnice. Martin, 1962. *Ism.* Sziklay László, MKsz 283—284.
Mint az égő fátyla, mely setétben lánghol. Bukarest, 1962. *Ism.* Engel Károly, NyITudK 1963. 128—129.
— Koczány László, IgSzó 1. 305—307. — Tamás Anna, ItK 258—259.
Pražák, Richard: Madarská reformovaná inteligence v českém obrození. Praha 1962. *Ism.* Sziklay László, ItK 727.

IV.

(A XIX. század irodalma)

Angyal Endre: Gabriel Kazinczy als Polonophile und Slawist. Slavica IV. (Debrecen)
Аникст, А.: Имре Мадач и его «Трагедия человека». Последействие в кн. «Мадач И.: «Трагедия человека». Москва, 216—237.
Bakos József: Gárdonyi és a magyar nyelv. (2. r.) MNyr 115—127. [1. rész: MNyr 1963. 399—411.]
Balázs György: Hogyan születtek Széchenyi eszméi. VII 278—283.
id. Bárány László: Gárdonyi Géza botanikai hagyatéka. Élővilág 5. sz. 26—27.
Baranyi Imre: Madách Imre. — 1964. Úf 1271—1274.
Barla Gyula: Arany politikai környezete az 1840-es évek első felében. StudLitt
Barta János: Egy különös író sötét világa. (Számvetés Tolnai Lajos körül.) ItK 133—151, 298—317.
Barta János: Vajda János összes műveinek kritikai kiadása. ItK 413—415.
Bednár, Kamil: Madách hite az emberiségben. Éi 40. sz. 2.
Benták, Valentin: Madáchot fordítottam. ISz 686—689.
Benkó Samu: A fiatal Kemény Zsigmond és a közigyűek. Korunk 1678—1685.
Benkó Samu: Kemény Zsigmond megtalált naplója. IgSzó II. 665—692. [Teljes szövegközléssel.]
Boka László: Madách hagyatéka. Kort 1549—1554.
Boka László: Madách időszerűsége. MTud 737—742.
Bözdödi György: A „rajongók” földjén. IgSzó II. 692—703. [Kemény Zsigmond.]
Csanád Vilmos: Vándorszínészek és színjátszás Szolnok megyében. Jászkunság 181—188.
Csapláros István: Imre Madách v. Polse. Twórczosc (Warszawa) No. 10. 140—144.
Csapláros István: La première de la Tragédie de l'homme à Cracovie. AnnalUnivScientBp. S. Phil [Madách Imre.]
Csapláros István: Powstanie styczniowe w literaturze węgierskiej. Dziedzictwo literackie powstania styczniowego. Warszawa, 1964. 579—621.
Csapodi István: Tóth Béla levelei Csapodi Istvánhoz. MNyr 269—273.
L. Dala Mária: A csittvári krónika igaz története. Szakmunkásnevelés 8—9. sz. 33—35.
Dán Róbert: Magyar irodalom — héberül. (Önálló kiadványokban.) Hel 479—484. [XIX—XX.]
Dánleisz Endre: Arany János és Josif Vulcan. Korunk 1239—1240.
Degré Alajos: A Zala megyei múzeumokban őrzött iratanyag. LSz 4. sz. 216—223. [Arany János, Pulszky Ferenc, Sárosy Gyula, Kuthy Lajos, Lisznyay Kálmán stb. kéziratai.]
Dömötör Sándor: Gárdonyi Géza nyugat-dunántúli elményei. Életünk 2. sz. 135—141.
Dümmerth Dezső: Kishivatalnokok az Egyetemi Könyvtár szolgálatában. 1836—1895. EK Évk [Garay János, Márki József. stb.]
Eftimu, V(alerian): Madách Imre. Pentru apararea pacii. (Bucuresti) Nr. 11. 25—26.
Faragó József: A százéves „Vadrózsapör” és mai tanulsága. Korunk 1722—1726. [Iulian Grozescu vitája Gyulai Pállal, Kriza Jánossal, Arany Lászlóval.]
E. Fehér Pál: Martinov „Madách”. Éi 44. sz. 8. [Leonyid Martinov.]
Fényi András: Madách évforduló. Közn 770.
Gellért Oszkár: „Oh hallom, hallom a jövő dalát”. Éi 40. sz. 3. [Madách Imre.]

Rónay György: A klasszicizmus. Bp. 1963. *Ism.* Lengyel Balázs, Éi 33. sz. 6.
Ruzsiczky Éva: Irodalmi nyelvi szókincsünk a nyelvújítás korában Kazinczy tájszóhasználatára alapján. Bp. 1963. *Ism.* Papp László, MNyr 211—214.
Vörösmarty Mihály összes művei. 1—3. (kisebb költemények) Bp. 1960—1962. *Ism.* Fenyő István Itk 239—243.

Gion Nándor: Kritikai módszerek ajánlása. Hid 557—566. [Péterfy Jenő.]
Hafner S.: La „Tragedia dell'uomo” capolavoro di Imre Madách. Calendario del popolo (Milan) No. 242. 6587.
Henning, Hans: Faust és Az ember tragédiája. ISz 677—678. [Madách Imre.]
Hoang Trinh: Im-re Mo-dát-so' va vó' kich tho' bí kich cua con ngu'o'i. Van — Nghe (Hanoi) Nr. 82. 14—15. [Madách Imre és az Ember Tragédiája.]
Horváth Ferenc: A szombathelyi színészet története az állandó színház megnyitásaig. 1730—188. Vasi Sz 204—213, 393—408.
Horváth Károly: Madách Imre. (1823—1864.) Mtanítás 145—151.
Horváth Károly: Madách Imre. (1823—1864.) INyK 3—4. sz. 3—40.
Horváth Károly: [Madách Imre.] ISz 708—710. [Válaszok a következő kérdésekre: 1. Hogy hatott Madách „Az ember tragédiája” a 19. század magyar irodalmának fejlődésére? — 2. Mi a Tragédia filozófiájában modern és haladó? — 3. Hatott-e más népek irodalmára az ember tragédiája?] Horváth Károly: Madách a világirodalomban. Nagyiv 1709—1711.
Jancsó Elemér: Az ember tragédiája fordításairól. Utunk 40. sz. 4—5. [Madách.]
Kamarás Béla: Madách Imre, a politikus. Életünk 3. sz. 68—80.
Kántor Lajos: „Kiket nagyoknak mond a krónika.” Madách egy évszázad távlatában. Korunk 1183—1191.
Kántor Lajos: Közéül és magány. Utunk 40. sz. 1, 4—5. [Madách Imre.]
Kelemen János: Emlékezés Erdélyi Jánosra. Éi 13. sz. 2.
Kiss Gabriella: Arany László népköltési hagyatékából. Ethn 475—476.
L. Kiss Ibolya: Látogatás Madách rokonainál. ISz 239—241.
Komlós Aladár: Három félreértett Arany János-vers ItK 23—32. [Gondolatok a békekongresszus felől, Az örök zsidó, Vojtina Ars poeticája.]
Komlós Aladár: Madách Imre. Éi 40. sz. 2.
Komlós Aladár: [Madách Imre.] ISz 708—710. [Válaszok a következő kérdésekre: 1. Hogy hatott Madách „Az ember tragédiája” a 19. század magyar irodalmának fejlődésére? — 2. Mi a Tragédia filozófiájában modern és haladó?] M. Kondor Viktória: Idősb Szinnyi József hagyatéka az Akadémia Könyvtára kéziratárában MTud 781—793.
Kostolny, Andrej: Madách és Hviezdoslav. ISz 678—679.
Ковач, Калман: Антология венгерских поэтов-лириков на русском языке конца XIX в. 147—168. (С.-Петербург, 1897.)
Kovács Kálmán: Madách Imre emlékezete (1823—1864). Alf 923—928.
Kozocsa Sándor: Adatok id. Szinnyi József életéhez. (1830—1913.) MKsz 66—70. [Fényképpel.]
ifj. Kozocsa Sándor: Arany János kiadatlan önéletrajza. MKsz 65—66.
Környei Elek: Victor Hugo estei magyarokkal Jersey-szigetén. Jkor 754—756.
Krejčí, Karel: Az ember tragédiája — egy cseh irodalomtörténész szemével. ISz 677.

Krizsán László: Madách és a levéltári forrásanyag. LK 126—132.

Krizsán László: Pest és Nógrád megye Állami Levéltáranak emlékkiállítására Madách Imre halálának 100. évfordulóján. LSz 4. sz. 200—216.

Kunszery Gyula: Madách Imre városában. Látóhatár, aug. 726—729.

Láng József: Gyulai Pál egy elfelejtett levele a Hölgyfutár szerkesztőjéhez. ItK 491—492. [1859. október 15.]

Lengyel Dénes: A Jókai kritikai kiadás készülőköteteiről. ItK 569—570.

Lengyel Dénes: Jókai népmeséi és anekdotái. Petőfi Irodalmi Múzeum

Lukácsy Sándor: Madách Imre. Ktáros 605—607.

Lukácsy Sándor: Revues littéraires de Hongrie. The Hungarian PEN 16—19. [XIX—XX. sz.]

[Lukácsy Sándor] L. S.: Toldy Ferenc könyvtartási alapvetése. Ktáros 595—596.

Lukácsy Sándor: Zilahy Károly. Éi 20. sz. 7.

„Madách velünk van.” Madách ünnepségek a Szovjetunióban. Éi 52. sz. 1—2.

Margócsy József: Megjegyzések Jókai regényírói módszeréhez. (A noteszek filológiai jelentősége). Pécsi Tanárközpont

Márki Zoltán: Csiky Gergely. IgSzó II. 863—869.

Méreiné Juhász Margit: Miről festette Benczur Gyula Mikszáth nagy- és kisportréját? MűvtErt 28—30.

Mezei József: Gárdonyi pszichológizmusa. ItK 449—456.

Межелайтис, Э.: Поэт мыслитель (об Имре Мадаче). Известия (Москва) 14. декабря.

Mihályi József: Az ember tragédiája nyelvéről. INyK 3—4. sz. 41—81. [Madách Imre.]

Miklós Róbert: Madách Imre csesztvei otthona. Petőfi Irodalmi Múzeum

Molnár József: Madách Imre. TheolSz 365—374.

Monoszló Dezső: Meddig él a költő. ISz 691—694. [Madách Imre.]

Nizsalovszky Endre: Eötvös József levelei Szalay Lászlóhoz. ItK 674—678.

[Paku Imre] PI: Mélyen tiszteltakadémiai tagtársam! Látóhatár, febr. 151—152. [Gárdonyi Géza.]

Pálmán Kálmán: A Madách-ünnepségekről. Mtanítás 280—283.

Pamlényi Ervin: Szalay László: Magyarország története. Száz 1370—1379. [Előadás halála századik évfordulóján.]

Pándi Pál: Az első hazai találkozás Engellsel. Éi 3. sz. 7. [Szokolay István, 1846.]

Pasztor Emil: Arany János „Toldi”-jának nyelvi gazdagsága. MNy 68—80.

Pomogáts Béla: Kemény értékelése. Ktáros 418—420. [Kemény Zsigmond.]

Póloskei Ferenc: Nacionalizmus a dualizmus korában. — A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 165—186.

Radó György: A Tragédia útra kél. Látóhatár, aug. 730—735. [Madách Imre.]

Radó György: Az ember tragédiája a világ nyelvein. FK 313—353. [Madách Imre.]

Radó György: Az ember tragédiája és az oroszok. Napjaink 10. sz. 7. [Madách Imre.]

Radó György: Mit mond a mű. ISz 697—701. [Madách: Az ember tragédiája.]

Rakos Péter: Madách ünnepén. ISz 673—676.

Rakosi Gábor: Kazinczy Gábor a bolgár irodalomról. FK 158—159.

Rigó László: Salamon Ferenc kiadatlan levelei Gyulai Pálhoz. ItK 372—380. [1856—1861.]

Russelot, Jean: Madáchot fordítottam. ISz 680—684.

Sándor Iván: Madách és Mózes. Köt 1555—1559.

Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: Két Vajda Jánoslevél. ItK 678—680.

Sinclair, Alexander: Shakespeare and Arany. NHQu 54—60.

Siptár Ernő: Mohácsi Jenő Tragédia-fordítása. Pécsi Tanárközpont [Madách Imre.]

Sonkoly István: Az ember tragédiájának zene kereketezésel. Alf 929—932. [Madách Imre.]

Sóter István: Imre Madách's „The Tragdy of Man” NHQu 56—66.

Sóter István: Madách és a koreszmék. Kr 11. sz. 3—10.

Sóter István: Török Gyula. ItK 33—39.

Sóter István: Madách. MNemzet 233. sz. 1—2.

Spira György: Széchenyi tragikus útja. TörtSz 583—595.

Sütő András: Élet és ábránd. Kemény Zsigmond olvasása közben. IgSzó II. 368—378.

Sütő András: Kemény Zsigmond. Utunk 36. sz. 2. [Vö. (e. f. p.) Éi 45. sz. 11. és (H. M.) Éi 46. sz. 11.]

Szabad György: Nacionalizmus és patriotizmus konfliktusa az abszolutizmus korában. — A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 143—164.

Szabó T. Attila: Az évszázados Vadrozsák és a nyelvjáráskutató Kriza János. MNy 349—357.

Szalatnai Rezső: Alsósztrégován. ISz 702—707. [Madách Imre.]

Szeles Károly: Néhány adalék Eötvös József borsodi kapcsolataihoz. BorsSz 2. sz. 91—92.

Szeghalmi Elemér: Szilgigeti emlékezete. Vig 701—703

Szekeres László: A hírlapíró Jókai pályája küszöbén. Petőfi Irodalmi Múzeum

D. Szemző Piroksa: Szerzői jogi vita Jókai német kiadásáról. MKsz 324—337.

Telegdi Imre: Erdélyi János. Napjaink 6. sz. 2.

Tiborc Zsigmond: Adalékok a Népszava-napilap megindulásához. MKsz 71—72.

Tordai György: Az „önként szolgái” ellen. Lisznay Kálmán antiklerikális verseiről. Vil 566—568.

H. Török György: Zilahy Károly Petőfi-életrajzáról. (Szendrey Julia kiadatlan feljegyzései.) ItK 59—61.

Turczai Lajos: Erdélyi János emlékezete. ISz 336—337.

Újszászy Kálmán: Erdélyi János. Ktáros 143—146.

Varga János: „A köszívű ember fia”-nak történeti mintái és forrásai. ItK 614—642. [Jókai Mór.]

Vayerné Zibolen Agnes: Madách Imre. Művészet 8. sz. 10—11.

Vianu, Tudor: Madách és Eminescu. IgSzó I. 713—721.

Vita Zsigmond: Szász Károly ismeretlen politikai munkája. KvKt [„1832-dik Esztendő.”]

V. Windisch Eva: A magyarországi német nemzeti mozgalom előtörténete. (1867—1900). Száz 635—660. 1104—1129.

Zádor Anna: Henszlimann Imre emlékezete. MTud 63—68.

Zsoldos Jenő—Scheiber Sándor: Két Vajda Jánoslevél. ItK 678—680.

[—]: Классик Венгерской Поэзии. К 100-летию со дня смерти И. Мадача. ИнЛит № 10. 274.

Ismeretelések

A magyar irodalom története. II. köt. 1849—1900. Bp. 1963. *Ism.* Németh G. Béla, ItK 89—105.

Arany János: Hábardim sel Wales. Tel-Aviv 1963. *Ism.* Scheiber Sándor, Nagyon 1883—1884.

Baranyi Imre: A fiatal Madách gondolatvilága. Bp. 1963. *Ism.* Barta János, Alf 956—958. — Lukácsy Sándor, Kr 10. sz. 62—63. — [Rigó László] R. L., MTA I. OK XXI. 401—403.

Csapláros István: Kraszewski és Magyarország. Bp. 1963. *Ism.* B. Fejér Irén, ItK 407—408. — Slaski, Jan; MTud 56—58.

Erdélyi János levelezése. I—II. Bp. 1960—1962. *Ism.* Fenyő István, MTud 196—199.

Erdélyi János levelezése. II. Bp. 1962. *Ism.* Mályuszné Császár Edit, Száz 270.

Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. Eger 1963. *Ism.* Köszeg Ferenc, ItK 404—405.

Gergely Gergely: Tolnai Lajos pályája. Bp. 1964. *Ism.* Barta János, Alf 847—850. — Szerdahelyi István, Éi 28. sz. 6.

Jókai Mór összes művei. 2. (Szomorú napok), 4. (Török világ Magyarországon), 8—9. (Kárpáthy Zoltán), 10. (A régi jó táblabírák), 11. (Az elátkozott család), 13. (Az új földesúr), 14. (Politikai divatok), 16. (Mire megvénülünk), 17. (Szerelmem bolondja). köt. Bp. 1963. *Ism.* Rigó László, ItK 715—726.

Kovács Kálmán: Fejezetek a magyar kritika történetéből. (Gyulai Pál irodalmi elveinek kialakulása, 1850–1860.) Bp. 1963. *Ism.* Julow Viktor, Alf 91–92. — Rejtő István, MTud 794–795.
 Mikszáth Kálmán összes művei. 27–28. (Elbeszélések) köt. Bp. 1962–1963. *Ism.* Pusztai Gyula, ItK 549–555.
 Rejtő István: Thury Zoltán. Bp. 1963. *Ism.* Szeverényi Erzsébet, ItK 555–558. — [—], Korunk 1462.
 Sötér István: Nemzet és haladás. (Irodalmunk Világos után.) Bp. 1963. *Ism.* Horváth Károly, MTud 729–732. — Keresztury Dezső, Vság 5. sz. 91–93. — Kőltő Ferenc, Jkor 988–990. — Kovács Kálmán, Kr 5. sz. 52–55. — Nagy Miklós,

ItK 706–709. — Ungvári Tamás, Éi 21. sz. 4. — [—], Korunk 1463.
 Spira György: 1848 Széchenyiye és Széchenyi 1848-a. Bp. 1964. *Ism.* Fekete Sándor, Kr. 12. sz. 59–61.
 Széchenyi István válogatott írásai. Bp. 1959. *Ism.* Orosz István, Száz 547–548.
 Tamás Attila: Költői világképek fejlődése Aranytól József Attiláig. Bp. 1964. *Ism.* Kiss Ferenc, Ttáj 5. sz. 3.
 Varga Zoltán: A Széchenyi-ábrázolás főbb irányai a magyar történetírásban. (1851–1918) Bp. 1963. *Ism.* Horváth Károly ItK 404. — Rigó László, MTA I. OK XXI. 395–400. — Tilkowszky Lóránt, Száz 234–236.

V.

(A XX. század irodalma)

Adamová, Zuzana: Három monogram megfejtése. Éi 8. sz. 5. [Radnóti Miklós: Csütörtök c. versében.]
 Adamová, Zuzana: Mad'arsky básnik a bojovník Miklós Radnóti. Slovprehled No. 2. 113–114.
 Áfra János: Móricz Zsigmond első színpadi műve. ItK 700–705.
 Almási Milos: Emberség és eszmeiség. Benjámín László költészete. Kr 8. 3–10.
 Andrassy Antal: Ady Endre ismeretlen előszava egy kaposvári kötetben. Jkor 854–855.
 Antal Gábor: Forradalmár — a maga hangján. Krúdy Gyula, a publicista. Napjaink 2. sz. 3.
 Bader Dezső: Gerhart Hauptmann levelei Hatvany Lajoshoz. Hel 445–448.
 Bajor Andor: Mesterünk volt. IgSzó II. 420–421. [Gaál Gábor.] Balázs Béla és Gábor Andor filmelméleti vitája. Kr 1. sz. 32–46. [Dokumentum szövegek.]
 Balázs Sándor: A Falvak Népe huszonöt száma (1932–1933). Korunk 58–63. [Demeter János folyóirata.]
 Balogh Edgár: A magányból szólt mindenkihez. IgSzó I. 1003–1004. [Nekrológ Tompa Lászlóról.]
 Balogh Edgár: Az író belép a képbe. Kort 666–668. [Nagy István.]
 Balogh Edgár: Gaál Gábor valóság-vállalásáról. Utunk. 48. sz. 6. [Utána: Tóth Sándor válasza.]
 Balogh Edgár: Gaál-monográfia elé. IgSzó II. 417–420. [Gaál Gábor.]
 Balogh Edgár: Vázlat Gaál Gáborról. Kort 467–471.
 Balogh Edgár: Visszatekintő. Isz 626–629. [Sarlós-mozgalom stb.]
 Balogh László: Az Alföld csendjébe zárva. Kort 835–836. [Gulyás Pál]
 Bányai János: Az apokrif remény. Hid 542–556. [Piliszký János költészete.]
 Baránszky Jób László: Szabó Lőrinc. Látóhatár, aug. 854–867.
 Bárdosi Németh János: Emlékek Móra Ferencről. Vasi Sz 140–142.
 Baróti Dezső: Ceruzavonások a fiatal Radnóti Miklós arcképehez. Nagyv 1753–1756.
 Baróti Dezső: Két töredék Radnóti Miklósról. Ttáj 11. sz. 6.
 Basch Lóránt: Adalék az Ady-Babits kérdéshez. StudLitt
 Basch Lóránt: Egy Babits-vers keletkezéséről. A „Petőfi koszorú”. Petőfi IrodMűzÉvk.
 Basch Lóránt: Emlékezés Babits Mihályra. Jkor 242–248.
 Basch Lóránt: Néhány szó egy Thomas Mann-levelelről. Nagyv 147. [Baumgarten Ferenc.]
 Bata Imre: Vers és logika. Kr 10. sz. 53–56. [Weöres Sándorról.]
 Becht Rezső: Mohácsi Jenő. Soprsz 281–283.
 Becsky Andor: Gaál Gábor és a Korunk. Kr 8. sz. 41–46.
 Becsky Andor: Vigasztalja a gyöngy, amiket kilizzad. Kort 1175–1176. [Gaál Gábor és Remenyik Zsigmond.]

Beke Albert: Emlékezés Bóka Lászlóra. Vság 12 sz. 4–8.
 Béládi Miklós: A mai magyar próza új jelenségei. INyK 1–2. sz. 5–51, 82–109.
 Béládi Miklós: Illyés Gyula. Kr 9. sz. 16–30.
 Beney Zsuzsa: Az élő Radnóti. Kort 1830–1831.
 Beniuc, Mihai: Gaál Gábor. KrSzó II. 417.
 Benjámín László: A proletárköltő világa. Úf 570–575. [Kis Ferenc.]
 Bényei József: Tiszaladány és a „népi” írók. Napjaink 5. sz. 9.
 Berczeli A. Károly: Emlékeim Radnóti Miklósról. Ttáj 11. sz. 10.
 Bezeredy István: Móra Ferenc emlékeztetere. Ktáros 157–159.
 Bihari Sándor: Kis Ferenc (1908–1964). Kort 500–501.
 Bikar Fedora: Szabó Ervin szerepe Magyarország magyar és nemmagyar népei munkásmozgalmában 1900-tól 1918-ig. Hid 1390–1410.
 Bojtár Endre: József Attila „hibás” Wolker-fordítása. ItK 206–208.
 Bóka László: Ady koszorú. Éi 4. sz. 7.
 Bóka László: Fölfelé és előre. Éi 44. sz. 1–2. [Radnóti Miklós.]
 Bokor László: József Attila bécsi költeményei. ItK 318–346.
 Boldizsár Iván: A hatvanéves Keresztury Dezső. Éi 36. sz. 10.
 Boldizsár Iván: Királyalma. Kort 1906–1911. [Szerb Antal, Sárközi György, Halász Gábor.]
 Borbély Sándor: A pályakezdő Gyulyás Pál. Stud Litt
 Borbély Sándor: Juhász Gyula Atalantája Debrecenben. ItK 492–496.
 Borbély Sándor: Vázlat Gulyás Pál portréjához. Alf 447–457.
 Bori Imre: A fiatal Radnóti költészetéről — a Férfi-napló. Ttáj 11. sz. 7.
 Bori Imre: A látomások költészete. Hid. 909–943. 1215–1234. [Weöres Sándor.]
 Bori Imre: Egy „nem politikus” író politikai írása a magyar irodalomról. Hid 325–331. [Cs. Szabó László.]
 Bori Imre: Irodalmi szociográfia — szépirodalom. Hid 841–873.
 Boros Ferenc: A csehszlovák — magyar forradalmi és haladó kapcsolatok néhány kérdéséről a Magyar Tanácsköztársaság leverése utáni időszakban (1919–1921). TörtSz 615–627.
 Borza Lucia: A Lupta de clasă a Korunkról és Gaál Gáborról. Kr 8. sz. 46–47. [Vö. Kallós Nicolae nevénel.]
 Czine Mihály: Kós Károly köszöntése. Kort 135–138
 Czine Mihály: Vincze Géza 75 éves. Éi 15. sz. 7.
 Csala Károly: Két vers — egy logika. József Attila és Vapcarov Jkor 455–460.
 Csanád Béla: A katolikus Sík Sándor költészetében. Vig 579–589.
 Csanády János: Búcsú Kis Ferentől. Napjaink 2. sz. 4.

- Csanda Sándor: Avantgardizmus és szocializmus Forbáth Imre költészetében. ISz 919–926.
- Csanda Sándor: Egy csaknem elfelejtett költőnk. Ttáj 12. sz. 6. [Vozári Dezső.]
- Csaplár Ferenc: Egy ismeretlen írás. Ttáj 5. sz. 7. [Radnóti Miklós.]
- Csaplár Ferenc: József Attila versváltozat, Lukács László ismeretlen verse egy szavalókórus versgyűjteményében. Ttáj 6. sz. 7.
- Csaplár Ferenc: Radnóti és Buday György. Ttáj 11. sz. 9.
- Csehi Gyula: A marxista kritikus. Utunk 30. sz. 1–2. [Gaál Gábor.]
- Csillag István: Egy ismeretlen Radnóti-levél. Ttáj 11. sz. 4. [1933. szept. 11. Fakszimilével.]
- Csiszár Árpád: Két szabolcs-szatmári parasztköltő. Gergely Menyhért, Szabó János. Vásárosnaményi II. Rakóczi F. áll. ált. gimn. évk.
- Dalos György: Emigránsarcok. II. Káhána Mózes. Ttáj 7. sz. 11.
- Dán Róbert: Magyar irodalom — héberül. (Önálló kiadványokban.) Hel 479–484. [XIX–XX.]
- Darázs Endre: Szüdi György. (1909–1964.) Úf 1231. Деак, Денеш: Новости в драматургия. Септември (София) № 11. 251–253.
- Degré Alajos: Dr. Iványi Béla (1878–1964). Vasi Sz 295–296.
- Demaitre, Ann: The Hungarian Shores of Realism. Comparative Literature Studies (USA) No. 4. 311–323.
- Demény János: Balázs Béla, Ady és Bartók közös szindaraterve. Ttáj 7. sz. 6. „Mosolygó Tündér Ilona.”
- Demény János: Balázs Béla: Messziről messzire. Úf 454–462.
- Demény János: Kritika és szintézis. Úf 368–375.
- De Michel, M.: László Benjámin. EurLett No. 29. 32–35.
- Demján Éva: Radnóti Miklós. Kort 1822–1823.
- [Dér Endre] D. E.: Kis Ferenc. 1908–1964. Ttáj 2. sz. 2.
- Dersi Tamás: Ady Endre és Mikes Lajos. Látóhatár, aug. 925–932.
- Dersi Tamás: Egy legenda halála. Napjaink 1. sz. 9. „Léda” — Díós Odónné Brüll Adél.
- Dersi Tamás: Mikes Lajos és a Baumgarten alapítvány. Jkor 952–962.
- Desnoes, E.: El viejo Lukacs y nosotros. Class de las Américas (La Habana), No. 25 103–107.
- Dévényi István: Jean Cocteau sorai Kassák Lajoshoz. Jkor 155–157. [Fakszimilével.]
- Díószei András: A magyar líra 1963-ban. Kr 2. sz. 3–15.
- Díószei András: A realizmus vita — az ideológiai konferencia tükrében. Kr 11. sz. 29–35.
- Díószei András: Gábor Andor: Levelek a börtönből. Úf 350–354.
- Díószei András: Illés Béla. Kr 5. sz. 24–32.
- Díószei András: Kassák Lajos költészete. Úf 121–128.
- Díószei András: Radnóti-problémák. ItK 573–588.
- Díószei András: Számadás az íróról. Éf 3. sz. 9. [Gábor Andor.]
- Díószei Vilmos: Sebestyén Gyula jelentősége a néprajztudományban. Eth 384–401.
- Dobossy László: Jiri Wolker és József Attila. ISz 834–837.
- Engel Károly: Az 1964-es Gaál Gábor — emlékezés. Korunk 1753–1755.
- Entz Géza: Kelemen Lajos. (1877–1963.) MűvtÉrt 227–229.
- Erdei Ferenc: Emlékezés Szabó Kálmánra. Kkunság 81–82. [Irodalomtörténész, etnográfus, történész.]
- Erdős László: Még egyszer a fogalnak értelméről. Kort 934–938. [Vö. Kiss Lajos, Kort 424–434.]
- Erényi Tibor: Az illegális KMP történetének forrásai. Néhány megjegyzés a 100%-ról. Kr 9. sz. 30–35.
- Eröss István: Veress Endre emlékezete. Vig 253–254.
- Fabian Zoltán: Kérdésre — kérdéssel. Kr 5. sz. 32–35. [Darvas Józsefről.]
- Fabry Zoltán: Gaál Gábor. Kort 296–297.
- Farkas Sándor: József Attila és a Párt. Megjegyzések Vértés György cikkéhez. PártK 151–158. [Vö. ItK 1963. 193–218.]
- Fehér Erzsébet: József Attila töredékei. Petőfi IrodMűzEvk
- E. Fehér Pál: Arany János és Gaál Gábor. Éf 33. sz. 9. [E. Fehér Pál] (e. fehér): Együtt. Éf 51. sz. 11. [A szlovákiai folyóirat 40. évfordulója alkalmából.]
- E. Fehér Pál: Gaál Gáborról. Kort 1315–1317.
- E. Fehér Pál: Gaál Gábor példája. Kort 297–302.
- [E. Fehér Pál] (e. fehér): Hogyan ébresszük Schöpfung-lint? Éf 32. sz. 7. [Vö. Sós Endre, Jelenkor 774–781.]
- E. Fehér Pál: „Ugy halnak e korban a költők”. Napjaink 11. sz. 7.
- Féja Géza: Bányai Kornél ifjúságom kenyeres társa. Kort 1215–1222.
- Féja Géza: Sárközi György emlékezete. Kort 1912–1916.
- Féja Géza: Tamási Áron. Úf 237–241, 357–363.
- Fenyő István: Egy magyar mindentudó. Emlékezés: Darmay Kálmánra születésének századik évfordulóján. Kort. 1340–1341.
- Ficzay Dénes: Adalék Kosztolányi Dezső életrajzához. Jkor 855–856.
- Ficzay Dénes: Móríc Zsigmond elfelejtett írása. Jkor 750–752.
- Finzi, G.: Dov' è l' Ady giacobino? EurLett No. 27. 149–150.
- Fodor Ilona: Bartók Béla és a magyar írók. Vság 6. sz. 30–39.
- Fodor József: Emlékezés Bölöni Györgyről. Éf 37. sz. 7.
- Forbáth Imre: Levél Gaál Gáborról. Kort 471–472.
- Forgács László: Alakító értelmi szemlélet. (Az intuíció elvű esztétika József Attila Irodalom és szocializmusában.) Vság 7. sz. 16–24.
- Forgács László: József Attila esztétikája. Kr 12. sz. 6–11.
- Földeák János: Emlékezés Kis Ferencre. Éf 3. sz. 2. [Nekrológ.]
- Földeák János: Szüdi György. Éf 36. sz. 2. [Nekrológ.]
- Frank Tibor: Thomas Mann ismeretlen magyar tárgyú levele. Nagyv 1403. [Utálással József Attilára.]
- Fuchs Simon: Gábor Andor művei Romániában. Korunk 1709–1712.
- Fukász György: A polgári radikálisok nacionalizmusa (Jászi Oszkár és a nemzetiségi kérdés) — A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 209–231.
- Fukász György—Szántó Miklós: A falu kulturális viszonyainak vizsgálatáról. — Tanulmányok a mai faluról. (Szerk. Zsarnóczai Sándor.)
- Fülöp László: A „Téli éjszaka”. József Attila versének elemzése. Alf 548–556.
- Fülöp László: Az átmenetiség tünetei. (Jegyzetek legújabb prózánk állapotáról.) Alf 1026–1035.
- Fülöp László: Líra és gondolatosság. Mai költészetünk problémáiról. Alf 47–57.
- Gaál Gáborné: Versmondással kezdődött. Korunk 923–926. [Gaál Gáborról.]
- Gábor Andor és Balázs Béla filmelméleti vitája. Kr 1. sz. 32–46. [Dokumentum szövegek.]
- Gádosori Vass István: Radnóti Miklós: Törvény. Ttáj 12. sz. 7. [Elemzés.]
- Gál István: Anton Straka, József Attila csehszlovák diplomatabarátja. FK 187–191.
- Gál István: A „Nyugat” angol kapcsolatairól. FK 417–420.
- Gáll István: Galgóczi Erzsébet. Kort 1330–1334.
- Gáll István: Moldova György. Kort 1832–1835.
- Garai Gábor: Egy „történelmi alkalmazott” (Arcképvázlat Váci Mihályról). Kort 1326–1330.
- Garai Gábor: József Attila szobrot avattak Szegeden. Ttáj 11. sz. 12.
- Garai Gábor: Szemközt a halállal. Kort 1817–1819. [Radnóti Miklós.]
- Gárdos Miklós: Az újságíró ars poetica. Éf 3. sz. 9. [Gábor Andor.]
- Gazsi József: 6000 bori munkaszolgálatos tragédiája. HK 70–83. [Radnóti Miklós.]
- Gellért Oszkár: Még egyszer: a GYOSZ és a Nyugat. Éf 39. sz. 5.
- Gergely Pál: Melich János. 1872–1963. MKsz 175–176.
- Gondos Ernő: A „Gondolat”-ról. PártK 99–133. [Vö. Horváth Zoltánné, PártK 145–150.]

- Gondos Ernő: Feltevések és kérdések. Úf 618–625. [Szocialista realizmus.]
- Gondos Ernő: Galgóczy Erzsébetéről. Jkor 980–983.
- Gondos Ernő: Még egy megjegyzés a maradandóságról. Kr 3. sz. 38–39. [Vö. Kr. 1. sz. 47–56.]
- Gondos Ernő: Santa Ferenc írói világgépéről. Jkor 1065–1070.
- Gondos Ernő: Szabó István. Kort 1658–1661.
- Горький, Э. Ф.: Влияние Великой Животной революции на творчество Дюли Юхаса. УжгУнив
- Gutter József: Erdélyi József filozófiai nézetei. Bors Sz 3. sz. 76–83.
- Gyertyán Ervin: A láttató ember. Balázs Béla emléke. Éi 20. sz.
- Gyurkó László: Fejes Endre. Kr 4. sz. 40–46.
- Hajdú Győző: Ady és Argezi. Kort 1057–1061.
- Hajdú Győző: Gaál Gáborral – az Utunk „Vonatan”. IgSzó 11. 421–427.
- Hajós József: Tanárunk is volt. Korunk 926–931. [Gaál Gábor.]
- Hamar Lajos: Az újságró Barta Lajos. MSajtó 379–380.
- Hanák Péter: Megjegyzések a Szabó Dezső monográfiára társadalomrajzhoz. Kr. 9. sz. 55–59. [Nagy Péter könyvéről.]
- Haraszti Sándor: Gaál Gábor, a szerkesztő. Kort 472–474.
- Harsányi Zoltán: Legkedvesebb tanárom: Oláh Gábor. Köz 322–323.
- Hegedűs András: Móra Ferenc, a pedagógus. Köz 143–144.
- Hegedűs Nándor: Ady és Ada. ItK 82–88. [Bisztriczky Józsefné Csutak Méri.]
- Hegyí Miklós: Kelemen Lajos (1877–1963) és történeti néprajzi munkássága. Ethn 617–624.
- Heltai Nándor: Móríz Zsigmond kecskeméti kapcsolata. ItK 354–355.
- Hermann István: Tények és összefüggések. Kr 2. sz. 41–43. [Vita Ilés László: Régi viták az avantgardról c. cikkével. Kr 1963. 2. sz.]
- Hont Ferenc: Radnóti első drámafordítása. Ttáj 11. sz. 2.
- Horváth Béla: Fenyő Miksa üdvözlése. Látóhatár, jún. 496–497.
- Horváth Zoltán: Hozzászólás Gondos Ernő: A „Gondolat”-ról című írásához. PárttK 145–150. [Vö. Gondos Ernő, PárttK 99–133.]
- Hubay Miklós: Barta Lajos utolsó köszöntése. Éi 44. sz. 7.
- Hubay Miklós: Emlékezés Gulyás Pálra. Éi 21. sz. 3.
- Hubay Miklós: József Attila. Látóhatár, április 202–222.
- Huszár Sándor: Karácsony Benőről húsz év múltán. Korunk 657–658.
- Ilés Endre: A Bódeni tó jegén. (Arcképvázlat Hunyady Sándorról.) Kort 1379–1389.
- Ilés Endre: Háló. Úf 93–100. [Vita Czine Mihályval a Mórízlevelek kiadása ügyében.]
- Ilés Endre: Hegynek fel. (Arcképvázlat Kellér Andorról.) Jkor 541–546.
- Ilés László: Nagy Lajos. Kr 10. sz. 14–25.
- Ilés László: Szocialista líra a két háború között. MTA I. OK XXI. 183–214.
- Ilés László: Újabb viták az avantgardról. Kr 4. sz. 13–22.
- Illyés Gyula: Hagyomány és újítás korunk irodalmában. Kort 1784–1792.
- Illyés Gyula: Szabó Lőrinc testközelből. Úf 1091–1095.
- Imre Katalin: Mi az értelme a Molnár-vitának. Kr 4. sz. 50–51. [Vö. Osváth Béla, Kr 1963. 1. sz.]
- Imre Katalin: Sándor Kálmán. Kr 6. sz. 21–29.
- Istemes Viola: Ady nyelvi újításai. Korunk 400–403.
- Istrati, Ion: Móríz Zsigmond: Haldudul isjé joca murgul. IasLit 1964. Nr. 2. 103–104. [Elemzés.]
- Израиль, В.: Предисловие — в кн. Шандор Калман: «Позорный столб». Москва, 5–13.
- Izsák József: Költő és igaz ember. Utunk 21. sz. [Tompá László, 1883–1964.]
- J. F.: Meghalt Csúrika Péter. Éi 40. sz. 4.
- Jancsó Elemér: Emil Isac és a modern magyar irodalom. StudUnivB–B. S. Phil 2. sz. 45–62. [Főleg: Ady Endre, Kosztolányi Dezső, Kuncz Aladár, Ambrus Zoltán.]
- Jancsó Elemér: Három évtizeden át... IgSzó 11. 428–432. [Gaál Gábor]
- Javarone, D.: Tibor Déry. Settant'anni di coerenza morale. EurLett No. 28. 41–43.
- Jócsik Lajos: Mindnyájunk Bandikája. (Emlékezés Móríz Zsigmondra) Alf 164–166.
- Jordáky Lajos: A drámairodalom fejlődése. IgSzó 1. 225–229.
- József Farkas: A magyar szocialista irodalom kezdetei. (1905–1919.) MTud 373–388.
- József Farkas: Az Intézet XX. századi osztályának Kassák-vitája. ItK 129–130. [MTA Irodalomtörténeti Intézete.]
- József Farkas: Zalka Máté ismeretlen levelei. ItK 520–536.
- József Farkas–Szabó György: Kassák Lajos. Kr 1. sz. 9–26.
- Juhász Géza: Néhány megjegyzés Simándy Pál visszaemlékezéséhez. Alf 939–940. [Vö. Simándy Pál, Alf 933–939.]
- Kabdebő Lóránt: Csanády János költészete — fiatal értelmiségünk útjának tükrözése. Napjaink 7. sz. 10
- Kabdebő Lóránt: Egy elmélet és illusztrációi. Szerb Antal szépirodalmi műveiről. Napjaink 4. sz. 10.
- Kabdebő Lóránt: Takács Imre újabb verseiről. Napjaink 2. sz. 4.
- Kallós Miklós: A Korunk és szerkesztője. Korunk 904–914. [Gaál Gábor. — Vö. uő. Lupta de clasă (Bucuresti) 6. sz. 49–61.]
- Kallós Nicolae: Revista „Korunk” și animatorul ei Gaál Gábor Lupta de clasă (Bucuresti) No. 6. 49–61.
- Kaposvári Gyula: Ady emlékek Jászberényben. Jászkunság 189–192. [Faksimilével.]
- Kardos Pál: A Válasz és az Ady Társaság. Alf 151–152.
- Kassák Lajos: A magyar avantgard három folyóirata. Hel 215–255. [A Tett, Ma, Dokumentum.]
- Katona Béla: Nyiregyháza és a Nyírség Krúdy műveiben. SzabSzatmSz 2. sz. 77–84.
- Каждан, А.: Предисловие — в кн. Мора Ф. «Золотой саркофаг». Москва, 5–17.
- Kelemen János: Dallos Sándor halálára. Éi 11. sz. 4.
- Képes Géza: A „Vereség után”, ról. Kort 410–412. [Szabó Lőrinc „Vereség után” c. kiadatlan versének szövegközlésével.]
- Keresztúry Dezső: Emlékezés Móra Ferencre. Jkor 460–463.
- Kéri József: „A hír itt voltát érleli...” — Emlékezés Salamon Ernőre. — IgSzó 11. 631–640. [Arcképpel.]
- Kilián István: Talán igaz sem volt. (Egy borsodi parasztköltő a háborúról.) BorsSz 1. sz. 59–64. (Ortó Dániel, 1888–?)
- Király István: Emlékezés Földessy Gyulára. Éi 52. sz. 3. [Nekrológ.]
- Kiss Aurél: Idill és valóság. Ttáj 12. sz. 7. [Radnóti: Himnusz a békéről. Elemzés.]
- Kiss Ferenc: A szocialista kritika történetéből. Vszág 2. sz. 29–38.
- Kiss Ferenc: Radnóti patriotizmusa. Ttáj 11. sz. 3.
- Kiss Lajos: A fogalmak értelme. Kort 424–434. [Realizmus, szocialista realizmus, avantgard.]
- Kiss Tamás: Tóth Endre ötven éves. Alf 1148–1149.
- Koczkás Sándor: Váci Mihály — a plebejus szenvedélyesség költője. Kr 9. sz. 35–42.
- Kodolányi János: „Tücsökzene” Szabó Lőrincről. (Részletek) Kort 397–410.
- Kökay György: Fitz József. (1888–1964.) ItK 735.
- Komlós Aladár: Ady Endre ébresztése. Úf 341–345. [Komor Ilona:] Thomas Mann kiadatlan levele Turóczi-Trostler Józsefhez. Nagyv 281.
- Kopré József: Meghitt szavak egy elköltözötthöz. Tompa László költő halálára. Éi 21. sz. 2.
- Kovács Endre: A jó tanár. Jegyzetek Németh László pedagógiai írásairól. Köz 712–715.
- Kovács Győző: Bóka László. ISz 926–927. [Nekrológ]
- Kovács József: Varga József — egy magyar-amerikai proletárköltő. Ttáj 8. sz. 7.
- E. Kovács Kálmán: Iszonyat. József Attila verséről. BorsSz 5. sz. 81–83.
- Kovács László: Kós Károly nyolcvan éves. Látóhatár febr. 44–47.
- V. Kovács Sándor: Vincze Géza (1889–1964.). ItK 415.

- Kovács Sándor Iván: A „Forum” szerepe felszabadulás utáni irodalmunk történetében. *AHISTLittHung*
- Kovács Sándor Iván: „A lap hivatása a lényegem.” Gaál Gábor halálának 10. évfordulójára. *Ttáj* 10. sz. 9.
- Kovács Sándor Iván: „Értelmes ének a házara találaról.” *Alf* 833–840. (Váci Mihály: Kelet felől c. versének elemzése.)
- Kovács Sándor Iván: Szocialista örökség és szocialista realizmus. *Ttáj* 2. sz. 1–2.
- Kovalovszky Miklós: A Rozsdatemető stílusa avagy a stilus rozsdatemetője. *MNyr* 421–438. [Fejes Endre.]
- Kovalovszky Miklós: Bóka László. 1910–1964. *MNyr* 500–501.
- Kozma Dezső: Kovács Katona Jenő írói pályája. *Korunk* 1380–1390. [1910–1944.]
- Kozocsa Sándor: „Emlékemben...” Radnóti Miklós. *Ttáj* 11. sz. 4.
- Kőhalmi Béla: Az Almássy-téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez. *MKSz* 154–155.
- Kőhalmi Béla: Az emigrációs irodalom összegyűjtése. *Ttáj* 4. sz. 7.
- Krajkó András: A „keresztény kurzus” művelődéspolitikájáról. *AHISTLittHung*
- Krammer Jenő: Ein deutscher Rözsza Sándor-Roman. *AnnalUnivScientBp S. Phil*
- Kunszery Gyula: Babits Mihály szülővárosában. *Lótáhatár*, jun. 481–484.
- Kunszery Gyula: Juhász Gyulával – szülővárosában. *Lótáhatár*, aug. 1109–1114.
- Kunszery Gyula: Mohácsi Jenő emlékezete. *Lótáhatár*, aug. 916–919.
- Kunszery Gyula: Tévedések Babits körül. *El* 30. sz. 8. [Vö. Garai Gábor, *El* 31. sz. 2.]
- László Zsigmond: A prozódia a dramaturgiáig. *MZene* 368–394. [Balázs Béla: A kékszakállú herceg vára.]
- Lénárt György: Madách-emlékünnepe Bécsben. *El* 48. sz. 1.
- Lipták Gábor: Emlékezés Szabó Lőrincére. *Ktáros* 672–673.
- Litván György: Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai – levelezgatyák tükrében. *TörtSz* 26–63.
- Lukács Sándor: Illyés Gyula műfordításai. *Nagyv* 454–456. [Nyitott ajtó. Bp. 1963. c. kötet kapcsán]
- Lukács Sándor: Nagy Lajos emlékére. *El* 43. sz. 7.
- Lukács Sándor: *Revue littéraire de Hongrie*. *The Hungarian PEN* 16–19. [XIX–XX. sz.]
- Lukács Sándor: B. Szabó György (1920–1963.). *ItK* 264.
- Mádl Antal: A mai magyar irodalom Ausztriában. *Nagyv* 628–630.
- Makay Gusztáv: Beteljesült a jóslat. Radnóti és diákjaink. *El* 44. sz. 3.
- R. Mányoki Vilma: Látogatásom Ady Endrénél. *ItK* 203–206.
- Margócsy József: Móríc Zsigmond 1928-beli útja Nyíregyházán és környékén. *SzabSzatmSz* 2. sz. 85–91.
- Mária Béla: Levél Gaál Gáborról. *Kort* 672.
- Mária Béla: Lukács László halálának körülményei. *Ttáj* 7. sz. 6.
- Mária Béla: Radnóti utolsó napjairól. *Kort* 1829–1830.
- Markovits Györgyi: A „keresztény” Magyarország harca – versek ellen. *Vil* 569–572.
- [Markovits Györgyi] M. Gy.: Bálint György elfelejtett írása Radnóti védelmében. *Ttáj* 11. sz. 4.
- Markovits Györgyi: Betiltott művek borítólappairól. *Ttáj* 4. sz. 6.
- Markovits Györgyi: Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta cenzúra. *MKSz* 257–259.
- Markovits Györgyi: Két vers a rendőrségi jelentések tükrében. *Ttáj* 5. sz. 7. [Radnóti Miklós.]
- Markovits Györgyi: Látogatásban a költő barátjánál. *Ttáj* 11. sz. 8. [Szalai Imre és Radnóti Miklós.]
- Markovits Györgyi: Mozgalmi harcok – és költő a Horthy-korszakban. *Ttáj* 8. sz. 6. [Pápa József.]
- Markovits Györgyi: Radnóti Miklós Horthy bírósága előtt. *Ttáj* 3. sz. 7.
- [Markovits Györgyi] M. Gy.: Vers-perek Horthy-Magyarországon... (Kassák Lajos: „szolgálok élete.”) *MKSz* 72–73.
- Martinkó András: Antik Pásztori Múza 1964-ben. *Kr* 4. sz. 35–40. [Weöres Sándor: Antik ekloga c. verséről.]
- Maslow, Vera: Georg Lukács and the Unconscious. *Journal of Aesthetics and Art Criticism* 465–470.
- Méliusz József: Kitépett naplólapok. – A novellista Gábor Andor. *IgSzó* 1. 367–378.
- Méliusz József: Mit tétél, Márta? *IgSzó* II. 565–568. [Salamon Ernőről.]
- Metz Katalin: A felszabadulás élménye költészetünkben. *IgSzó* II. 118–126.
- Mezősi Károly: Két város versengése egy író hamvaiért. Emlékezés Móra Ferencre. *El* 6. sz. 7.
- Mezősi Károly: Móra Ferenc levele diák korából. *Jászkunság* 4–13. [Rimóczi Józsefhez. 1893. július 21.]
- Mihályi Gábor: Szocialista új hullám a mai magyar prózában. *Kort* 1105–1112.
- Miskolczy Dezső: Juhász Gyula betegsége és halála. *IgSzó* I. 256–272.
- Mód Aladár: A harmadik úttól a Márciusi Frontig. *ItK* 40–53. [K. Nagy Magda: A „Válasz” Bp. 1963.]
- Molter Károly: Költő, aki túléli az időt. *IgSzó* I. 1004–1006. [Tompai László. 1883–1964.]
- Nádass József: Emlékek a Korunkról – Gaál Gáborról. *Kort* 960–962.
- B. Nagy Ernő: „A fából faragott királyfi” és a tündér. Jegyzetek Balázs Béla táncjátékának értékeséhez. *Jkor* 1173–1181.
- B. Nagy Ernő: Balázs Béla és a mlsztikus-népi szimbolizmus. *Napjaink* 6. sz. 10.
- B. Nagy Ernő: Balázs Béla útja. *BorsSz* 3. sz. 53–62.
- B. Nagy Ernő: Gondolatok a Weöres-líra geneziséről. *Napjaink* 7. sz. 7.
- Nagy István: Ismerkedés Gaál Gáborral. *Korunk* 914–922.
- B. Nagy László: A stósi mérték. *Kort* 1972–1805. [Fábray Zoltán.]
- B. Nagy László: A szabadság nyomában. Arcképvázlat Kolozsvári Grandpierre Emilről. *Jkor* 356–361.
- B. Nagy László: Kolozsvári Grandpierre Emil. *Látóhatár*, április 252–258.
- Nagy Miklós: Nagy Sándor (1877–1963.) *ItK* 132.
- Nagy Péter: Búcsú Bóka Lászlótól. *El* 45. sz. 5.
- Nagy Péter: Un disciple hongrois des courants irrationalistes français du début de siècle. (Les sources de l’idéologie de Dezső Szabó.) *ALitt* 321–348.
- Nemes István: Radnóti Miklós nyelvi kifejezőerejének fejlődése. *Pécsi TanárFőiskTudK*
- Николов, Нино: Нищо извън човека. *Литфронт* (София) № 52. 4. [Az új magyar irodalomról. 1956–1964.]
- Nyerges András: József Attila kiadatlan könyvkritikája. *Úl* 1255–1258. [Zsolt Béla: Bellegarde.]
- Nyerges András: Nagy Lajos elfelejtett írása a Társadalmunkban. *Kr* 10. sz. 46–47. [Szövegközléssel.]
- Nyerges András: Radnóti Miklós elfeledett műfordítása. *Nagyv* 1726–1729.
- Nyerges András: Radnóti Miklós elfelejtett cikke. *Ttáj* 7. sz. 7.
- [Nyerges András] Ny. A.: Vető Miklós kiadatlan költeménye. *Ttáj* 10. sz. 8.
- Olmacht Nándor: Sik Sándor rejtett vonásai. *Vig* 5–9.
- Oltyán Béla: „Lángja a hűségeseeknek.” *Napjaink* 10. sz. 10. [Garai Gábor.]
- Oltyán Béla: Százhusztal verő szívé. Váci Mihály költői útja. *Napjaink* 6. sz. 4.
- Oltyán Béla: Váci Mihály költészetéről. *BorsSz* 4. 57–66.
- Ortutay Gyula: Az utolsó levelek közül. *Ttáj* 11. sz. 5. [Radnóti Miklós.]
- Ortutay Gyula: Marót Károly temetésén. *Ethn* 160–161.
- Osváth Béla: A „két kultúra” kérdése – ma. *Kr* 3. sz. 18–23.
- Osváth Béla: A Zilahy-legenda. *Kr* 7. sz. 24–32. [Zilahy Lajos.]
- Osváth Béla: Fejes Endre Rozsdatemetője a Thália Színházban. *Kr* 1. sz. 60–62.
- Ottó Ferenc: Bartók Béla és József Attila. *Kort* 1836–1837. [Fakszimilével.]

- Ottó Ferenc: József Attila emlékek. Jkor 433–441.
 Pais Dezső: Miért és hogyan voltunk barátok Bóka Lászlóval? Vság 12. sz. 1–3.
 Páku Imre: Negyven év visszhangja. (Fodor József költői évtizedei.) Látóhatár, febr. 48–59.
 Pál F. János: József Attila és Balázs Béla ismeretlen dedikációi. Ttáj 3. sz. 7. [Fakszimillékkel.]
 Pasalovszky Ödön: A huszas évek munkás-kultúr-harcáról. PártK 172–179.
 Pálmai Kálmán: Bóka László emlékére. 1910–1964. Mtanítás 241.
 Pálmai Kálmán: Garai Gábor: Őszi meditáció. Mtanítás 90–92. [Elemzés.]
 Pálmai Kálmán: Illyés Gyula: Úvegvilág. Mtanítás 138–141. [Elemzés.]
 Pálmai Kálmán: József Attila: A Dunánál. Mtanítás 40–43. [Elemzés.]
 Pálvölgyi Endre: A Csontos János elleni fegyelmi vizsgálat és annak politikai háttere. EK Évk
 Pándi Pál: Dráma és történelem. Kr 3. sz. 3–9. [Németh László: II. József.]
 Pap Károlyné: „A mese nyomában”. Pap Károly útja az irodalomig. Kort 1917–1920.
 Pasiaková, Jaroslava: S autorom maďarskej fučikovej poemy. Kultživot 43. sz. [György Dezső.]
 Pasiaková Jarka: Román a dokument o maďarskej avantgarde. Kultživot 31. sz. [Kassák Lajos.]
 M. Pasztor József: A költő és illusztrátora. Radnóti emlékek. Ttáj 6. sz. 6.
 M. Pasztor József: Szegedi költő az ellenforradalmi bíróság előtt. Ttáj 9. sz. 6. [Eldus Bentianne.]
 M. Pasztor József: Radnóti Miklós versei és prózai írásai a Kortárs című folyóiratban. Ttáj 11. sz. 8.
 Péczy László: Ady rimelő művészete. Pécsi Tanárk FőiskTudK
 [Péter László] (péter): Juhász Gyula — az olvasó Leninről. Ktáros 35–36.
 Péter László: Két elfelejtett Kosztolányi vers. Ttáj 1. sz. 12.
 Péter László: Móra Ferenc a forradalmakban. Ttáj 2. sz. 9. és 3. sz. 10.
 [Péter László] P. L.: Nagyfalusi Jenő kiadatlan verse. Ttáj 7. sz. 6.
 Petőcz Pál: A Vigilia irodalomelmélete és irodalom-politikája (1935–1944). ItK 643–666.
 [Pomogáts Béla] P. B.: Bóka László. (1910–1964) Ktáros 730.
 Poszler György: A Fialat Irodalomtörténészek Irodalomtudományi Társaságának működése. (1933–1936.) ItK 229–236.
 Poszler György: A szépirod. Szerb Antal. Életünk 2. sz. 85–98.
 Pusztai József: Korvin Ottó, a tárcíró. Jkor 793.
 Rába György: Szabó Lőrinc költészete. Vság 7. sz. 25–26.
 Remete László: Gyulai Farkas (1866–1952). Ktáros 80–82.
 Rényi Péter: Gondolatok a kommunista hősről. Úf 478–487. [Vö. Szilágyi Miklós, Úf 1133–1135.
 Réz Pál: Németh Andor emlékirataiból. Jkor 344–349.
 Riesz Béla: „Pravda” — Magyarországon. Ttáj 10. sz. 8. [1919-ben.]
 Román György: Elek Artúr. Éi 17. sz. 9.
 Rónai Ernő: „Miért nem válaszolnak a szegény vidéki embernek?” Egy ismeretlen József Attila kézirat. Napjaink 4. sz. 11.
 Rónay György: Emlékeim Sík Sándorról. Vig 10–17.
 Rónay György: Jegyzet Radnóti formáiról. Kort 1823–1823.
 Rónay László: Búcsú Bóka Lászlótól. Vig 765–767.
 Rosenberg, H.: George Lukacs et la troisième dimension. Temps Modernes (Paris) N. 222. 917–929.
 Ruffy Péter: Egy arc emléke. Kort 628–630. [Gaál Gábor.]
 Ruszoly József: Ismeretlen Karikás Frigyes dokumentumok. Ttáj 3. sz. 6.
 —s: Babits Mihály emlékezete. Jkor 89–90.
 —s: a: Bóka László (1910–1964). Nagyv 1911.
 Salyámosy Miklós: Ungarns Gegenwartsliteratur — wie Ungarn sie sieht. Welt und Wort (Tübingen), Nr. 6. 174–174.
 Sándor László: Anton Straka kilenc levele 1940-ből. Hel 256–264.
 Sándor László: Kapcsolatom Gaál Gáborral. Kort 1312–1314.
 Sára Péter: Gondolatok Ady történelemszemléletéről. Petőfi IrodMűzÉvk
 Sárdi Béla: Váci Mihály útja (A „Szegények hatalma” megjelenésekor). SzabSzatmSz 2. sz. 113–118.
 Sarkady Sándor: Szabó Lőrincék nyomában Sárandon. Napjaink 3. sz. 6–7.
 Schmidt Lajos: Gyóni Géza levele. Életünk 2. sz. 148–150.
 Sík Sándor: A költő vallomása művészetéről. Vig 19–28. [Kiadatlan levél Takács Ernőhöz. 1941.]
 Siklós András: Adatok az 1918–1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez. MKsz 113–124.
 Simándy Pál: Mörizs Zsigmond debreceni hónapja 1942-ben. Alf 933–939. [Vö. Juhász Géza, Alf 939–940.]
 Simon Gyula: Gaál Mózes (1863–1936). MPed 256–258.
 Simon Zoltán: Két mítosz. Alf 734–738. (Weöres Sándor költészetéről.)
 Simon Zoltán: Szabó Lőrinc költészetének keleti vonatkozásai. ItK 162–170.
 Sinkó Ervin: A nagy nevelő. Hld 1384–1389. [Szabó Ervin.]
 Sós Endre: Abda, Balf és Sopronkőhida. Jkor 1169–1170. [A mártírhaltalt halt magyar írók emlékezete.]
 Sós Endre: Bölöni György. Jkor 1058–1065.
 Sós Endre: Elek Artúr. Kort 1486–1490.
 Sós Endre: Ignóty. Úf 118–120, 233–236.
 Sós Endre: Mikes Lajos. Jkor 178–181.
 Sós Endre: Schöpplin Aladár. Jkor 774–781.
 Sós Endre: Zárt tárgyalás. (Radnóti Miklós 1931-es pere.) Kort 1827–1828.
 Sóni Pál: Összesítés és lépés előre. IgSzó 11. 870–874. [Nagy Istvánról.]
 Sötér István: Bóka László. (1910–1964) ItK 734–735
 Sötér István: Bródy Sándor. Kort 111–118.
 Stilwell, R. L.: Monologues of a philologist. Saturday Review (New York), Nr. 24. 34–36. [Lukács György munkásságáról.]
 Sugár Erzsébet: Szilágyi András a régi Korunkban. Korunk 1458–1466.
 Syposs Zoltán: Gyóni Géza emlékezete. Napjaink 11. sz. 4.
 Syposs Zoltán: Gyóni Géza világháború előtti katonáskodása. Jkor 530–533.
 Szabó Ferenc: Az első szabad újságok nyomában. Ttáj 10. sz. 12. [1944.]
 Szabó Ferenc: Balázs Béla a felszabadult Szeged „örökbe fogadott” fia. Ttáj 10. sz. 9.
 Szabó György: A „groteszk” típusai az avantgardizmusban. MTA I. OK XXI. 293–310.
 Szabó György: A magyar dráma drámája '64. Kort 1165–1171. [Vö. Szabó Sándor, Kort 1844–1847.]
 Szabó György–József Farkas: Kassák Lajos. Kr 1. sz. 9–26.
 H. Szabó Imre: Egy Bajcsi-Zsilinszky levél. Ttáj 6. sz. 5.
 Szabó Sándor: A magyar színjátszás drámája, 1964. Kort 1844–1847. [Vö. Szabó György, Kort 1165–1171.]
 Szabolcsi Gábor: A csoda. Egy József Attila-vers expresszionista képei és a valóság. Napjaink 4. sz. 11.
 Szabolcsi Miklós: Balázs Béla. MTA I. OK XXI. 163–181.
 Szabolcsi Miklós: Két vers között. (Garai Gábor lírája.) Kr 10. sz. 36–39.
 Szabolcsi Miklós: Weöres Sándor új versei. Éi 21. sz. 1.
 Саболич, Миклош: Книги о которых говорят. (Письмо из Будапешта). ИнЛит № 12. 231–233.
 Szalai Imre: Emlékezés Párizsban. Ttáj 11. sz. 1–2. [Radnóti Miklós.]
 Szalatnai Rezső: Rexa Dezső. Éi 48. sz. 2. [Nekrológ.]
 Szántó Miklós–Fukász György: A falu kulturális viszonyainak vizsgálatáról. — Tanulmányok a mai faluról. (Szerk. Zsarnóczai Sándor.)
 Szeghalmi Elemér: Móra Ferenc — harminc év múltán. Vig 342–348.
 Székelyhidi Agoston: Az írástudó. (Vázlat Bóka Lászlóról.) Napjaink 12. sz. 5. [Nekrológ.]

- Szekelyhidi Ágoston: Ördögök szekeren. — Vonások Csanádi Imre arcképehez. — Alf 341–346.
- Széles Klára: Csóóri Sándor költészetéről. Kr 3. sz. 31–35.
- Széles Klára: Fekete Gyula regényei. Kr 8. sz. 48–53.
- Széles Klára: Párbeszéd Csóóri Sándorról. Kr 6. sz. 47–48. [Válasz Torna József cikkére.]
- Szepesi Hajnal: Bóka szobája... Közn 843.
- Szigeti József: Szellemtörténeti nacionalizmus. — A magyar nacionalizmus kialakulása és története. 340–355.
- Szlj Rezső: Kner Imre. Ktáros 423–425.
- Szlj Rezső: Krúdy Gyula és Várpalota. Életünk 1. sz. 97–110.
- Szlj Rezső: Reiter László és az Amicus Kiadó. Ktáros 742–744.
- Szlj Rezső: Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó. MKsz 337–343.
- Szilágyi András: Egy Gaál Gábor-arckép alá. Utunk 22. sz. 4.
- Szilágyi András: Ezerszáz munkatárs nevében. Utunk 30. sz. 3–4. [Gaál Gábor.]
- Szilágyi Béla: József Attila első kiadója. Ttáj 7. sz. 7. [Koroknay József.]
- Szilágyi Miklós: Még egyszer: gondolatok a kommunista hősről. Úf 1133–1135. [Vö. Rényi Péter, Úf 478–487.]
- Szilágyi Péter: József Attila trochaikus verselése. ItK 457–477.
- Takács László: A költő és kora. Közn 409–410. [József Attila.]
- Talpassy Tibor: Kimért pályán. Emlékezés Kováts Józsefre. Jkor 1140–1146.
- Tasnádi Attila: Barta Lajos. 1878–1964. Kort 2014.
- Taxner Ernő: Szabó Magda regényeiről. Korunk 275–279.
- Telegdi Polgár István: Levél a római Radnóti ünnepekről. Éi 48. sz. 1.
- Térffy Tamás: A Rozsdatemető filozófiája. Kr 4. sz. 46–50. [Fejes Endre.]
- Tersáncszky J. Jenő: Krúdy Gyula emlékezete. Alf 321–324.
- Thurzó Gábor: Remenyik Zsigmond második felátadása. Kv 430–431.
- Timár László: Dési Huber István és a szocialista korszerűség. Jkor 1050–1055. [József Attila.]
- Tóbiás Áron: Szabó Lőrinc hangszalagon. Úf 1096–1101.
- Tolnai Gábor: Csütörtök. Kort 1820–1822. [Radnóti Miklós.]
- Толнаи, Габор: О Миклоше Радноти. ИнЛит № 11. 221–225.
- Tornai József: Párbeszéd Csóóri Sándorról. Kr 6. sz. 47–48. [Vita Széles Klára tanulmányáról.]
- Tóth István: Barta Lajos. Jkor 1119–1120.
- Tóth Sándor: A marxista filozófia professzora. Utunk 30. sz. 3. [Gaál Gábor.]
- Tóth Sándor: Gaál Gáborról — egy cikk ürügyén. Utunk 44. sz. 4. [Balogh Edgár: Gaál-monográfia elé. IgSzó 1964. II. 417–420.]
- Totti, Gianni: La lezione di Miklós Radnóti. Cont No. 79. 27–39.
- Török Gábor: A vers palatoveláris hangszerezése József Attila költészeté alapján. MNy 462–468.
- Trencsényi-Waldapfel Imre: Marót Károly. 1885–1963. MTud 178–184.
- Tüskés Tibor: A második „Írott Kő” (1942–1944). Életünk 2. sz. 77–85.
- Ульрих, М.: По странциям венгерского журнала «Критика». ВопЛит № 4. 252–254.
- Ungvári Tamás: Dery Tibor. Kr 12. sz. 12–22.
- Vajda Endre: Remenyik Zsigmond. Látóhatár, aug. 631–642.
- Vajda György Mihály: A magyar dráma az évad merlegén. Kr 7. sz. 9–14.
- Vajthó László: Ady és Mikes. FK 417. [Mikes Kelemen.]
- Vajthó László: „Ivillámpák vagyunk egymás szíve fölött...” Galamb Ödön és József Attila. Közn 935–936.
- Vajthó László: Lenau-reminiszcencia Radnóti Miklósnál. FK 416–417.
- Varga János: Az áruló. Megjegyzések Németh László Gőrgy-dramájához. TörtSz 596–614.
- Varga József: Ady Endre. MTA I. OK XXI. 135–159.
- Varga József: Ady Endre újságcikkeiből (1905–1906). Úf 1247–1254.
- Varga József: Ady kiadatlan irodalmi cikkeiből. Látóhatár, febr. 135–141.
- Varga József: Károlyi Mihály útja. Kort 1985–1990.
- Varga Rózsa: Az Intézet XX. századi osztályának vitája a Kézikönyv felszabadulás utáni fejezetéről. ItK 261–263. [MTA Irodalomtörténeti Intézete.]
- Varga Rózsa: Fábry Zoltán és a magyar irodalom. MTA I. OK XXI. 391–395.
- Vargha Kálmán: Egy nyolcosoros remekmű margójára. Ttáj 11. sz. 11. [Radnóti Miklós.]
- Vargha Kálmán: József Attila: Flórának. Mtanítás 86–92. [Elemzés.]
- Vargha Kálmán: József Attila: Thomas Mann üdvözlése. Ttáj 5. sz. 6. [Verselemzés.]
- Vargha Kálmán: Radnóti Miklós. A la recherche... Mtanítás 183–187.
- Vargha Kálmán: Radnóti Miklós természetszemléletéhez. ItK 355–357. [A „Veresmart” elemzése.]
- Vargha Kálmán: Vita Nagy Lajosról. Úf 101–103.
- Vári Péter László: Egy ballada története. Kubinyi Ferenc könyve Krénusz Jánosról. Ttáj 7. sz. 6.
- Várkonyi Nagy Béla: Vázlat Simon István költői arcképehez. Jkor 972–980.
- Várkonyi Nándor: A „literátor” és Török Sophie. Életünk 2. sz. 70–77. [Babits Mihály.]
- Várkonyi Nándor: Írók magukról. (Bányai Kornél, Fűsi József.) Életünk 3. sz. 55–59.
- Várkonyi Nándor: Weöres Sándor pécsi éve. Életünk 1. sz. 113–133.
- Vass József: „Alföld” írája. Alf 638–643.
- Vértes György: A MIKSZ-ről. (Művészek Írók Kutatók Szövetkezete — mint antifasiszta népfőnt szervezet.) Alf 353–359.
- [Vértes Miklós] (V. M.): Fitz József. 1888–1964. Ktáros 666.
- Vértes Miklós: Sebestyén Gyula. (1864–1964.) Ktáros 421–422.
- [Vezér Erzsébet] —r: Ady és a színház. Éi 2. sz. 8.
- Vezér Erzsébet: Ady párizsi cikkeiből. Úf 731–739.
- Vezér Erzsébet: Karacsony Benő születésének 75. évfordulójára. Petőfi Irodalmúzeum
- [Vezér Erzsébet] v. e.: Vincze Géza. Éi 24. sz. 2. [Nekrológ.]
- Vigh Károly: Károlyi Mihály életművéről. Úf 345–349.
- Volly István: Sebestyén Gyula, a dunántúli regőse-
nekek gyűjtője Jkor 442–445.
- Vörös Károly: Iványi Béla. (1878–1964.) LK 141–142.
- Wacha Imre: József Attila: Kosztolányi. MNy 140–149. [Elemzés.]
- Wacha Imre: Költőink nyelvéről a Tűztánc és a Tiszta szigorúság c. kötetek alapján. INyK 1–2. sz. 52–90.
- Wacha Imre: Néhány ismeretlen József Attila-kézirat. ItK 62–64.
- Weber Antal: Irodalomkritikánk 1956 után. Kr 10. sz. 3–13.
- Z.: Radnóti elfelejtett írása az ItK-ban. Ttáj 2. sz. 11. [Vö. Barta Gyula, ItK 1963. 729–730.]
- Zadrazilová, Mila: György Lukács a tradice marxizmu. Plamen (Praha) 12. sz. 171–172.
- Zeman László: Radnóti Miklós. ISz 831–833.
- Zircz Péter: Kaffka Margit Miskolcon és Miskolcra. Herman Ottó Múzeum 6. sz. 46–48.
- Zsadányi Gidó: A Léway-Ady affér. Napjaink 1. sz. 12.
- [—]: Ankét az 1963-as év irodalmáról. Kr 1. sz. 47–56. [Bata Imre, Dersi Tamás, Fenyő István, Hermann István, Illés László, Mihály Gábor, Osváth Béla, Szabó György, Ungvári Tamás.]
- [—]: Balázs Béla drámája. Napjaink 11. sz. 8. [Emberek a barikádon. Németh magyarra először fordított részlet.]
- [—]: Barta Lajos (1878–1964), Nagyv 1911.
- [—]: Barta Lajos üzenete. Korunk 1701. [Nekrológ — szerkesztősi cikk.]
- [—]: Bóka László. 1910–1964. Kort 2014.
- [—]: Bóka László. (1910–1964) Közn 842.
- [—]: Ecrivains Hongrois d'aujourd'hui. Numéro spécial. LettrNouv sept.-oct. 5–318. [Antológia

az újabb magyar irodalomból. Bevezette: Gera György. 5–12. l.]

[—]: Egy Kahána-dedikáció. Ttj 8. sz. 7. [Juhász Gyulának. Fakszimile.]

[—]: Gaál Gábor levelezéséből. IgSzó II. 432–437.

[—]: Gereblyés László 60 éves. Nagyv 638.

[—]: Soproni bibliográfia. 1960. Tarsadalmi tudományok. (folytatás). SopSz 285–288.

[—]: Szüdi György. (1909–1964) Ttj 10. sz. 8.

[—]: Un inedito di Miklós Radnóti Da „Il segno dei gemelli”. Cont No. 79. 40–43.

[—]: Vita Kassák Lajos munkásságáról. Kr 1. sz. 9–26. [Béládi Miklós, Bodnár György, Rába György, Szilágyi Péter, Imre Katalin, Bojtár Endre, Ferenczi László, Illés László, Gondos Ernő, Diószegi András, Pór Péter és Szabolcsi Miklós hozzászólásai.]

[—]: Vita Sánta Ferenc regényeiről. Kr 7. sz. 32–39. [Béládi Miklós, Bodnár György, Rába György.]

[—]: Vita Sánta Ferenc regényeiről. Kr 7. sz. 32–39. [Béládi Miklós, Diószegi András, Fenyő István, Koczka Sándor.]

[—]: Zalka Máté eddig publikálatlan levele Nyikolaj Osztrovszkijhoz. Népszabadság 302. sz. 20–21.

[—]: Zur Herausgabe einer Bibliographie der deutschsprachigen ungarischen sozialistischen Literatur und Publizistik 1919–1945. ZfBiblWesen No. 88–91.

Ismereteselek

Ady összes prózai művei. II–IV. Bp. 1964. *Isz.* Horváth Zoltán, Kr 10. sz. 57–59. — Varga József, Látóhatár, aug. 932–936.

Ady Endre: Poesie. Milánó, 1964. *Isz.* Szabó György, Nagyv 1088–1089.

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1948. június — 1956. október. Bp. 1963. *Isz.* Lakos Katalin, MKsz 109–110.

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája. 1848–1948. I–4. köt. Bp. 1951–1959. Pótkötet. Bp. 1959. *Isz.* Lakos Katalin, MKsz 109–110.

Ambrus Zoltán levelezése. Bp. 1963. *Isz.* Földényi László, ItK 252–254.

Bata Imre: Ivelő pályák. Bp. 1964. *Isz.* Angyal Endre, Jkor 990–991.

Benkő László: A szépirodalmi stílus elemzése. Veres Péter szökinése és mondatfüzése. Bp. 1962. *Isz.* Jelenits István ItK 256–258.

Bóka László: Arcképvázlatok és tanulmányok. Bp. 1962. *Isz.* Gyergyal Albert, ItK 100–102. — Nagy Péter, The Hungarian PEN 44.

Czöbel Ernő válogatott írásai. Bp. 1963. *Isz.* Erényi Tibor, PártK 212–215. — Esti Béla, Száz 1264–1267. — Lakos Katalin. Vság 4. sz. 91–92. — Nemes Gábor, Ttj 12. sz. 6. — Práger Miklós, TarsSz 3. sz. 106–108.

Csáth Géza: A varázsló halála. Bp. 1964. *Isz.* Antal Gábor, Kort 2009–2010. — Kőszeg Ferenc, Látóhatár, aug. 943. 944.

Csehi Gyula: Munkásszótály és irodalom. Bukarest 1963. *Isz.* Marosi Péter, IgSzó 1. 124–128. — Szili József, Ttj 5. sz. 6. — Jancsó Elemér, StudUnivB–B. S. Phil 1. sz. 141–143. — [Markovits György] MGy., MKsz 388–389.

Csukás István: Ady Endre a szlovák irodalomban. Bp. 1961. *Isz.* Chmel, Rudolf; Slovenské Pohl'ady 11. sz. 136.

Dénes Zsófia: Egyszeri kaland. Bp. 1964. *Isz.* Varga József, Úf 1535–1536.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalm történetéből. (1919–1929). Bp. 1964. *Isz.* Liptai Ervin, PártK 274–278.

Dokumentumok a magyar forradalmi munkásmozgalm történetéből. (1929–1935). Bp. 1964. *Isz.* Szakács Kálmán, PártK 199–202.

Fábray Zoltán: Emberek az embertelenségben. Bratislava, 1962. *Isz.* Patyi Sándor, ItK 254–255.

Forgács Antal: A világ nem felel. Bp. 1964. *Isz.* Fülöp László, Ttj 9. sz. 6–7. — Szilágyi János, Kr 3. sz. 62–63. — Takáts Gyula, Kort 977–980.

Gellért Oszkár: Egy író élete. 1–2. köt. Bp. 1958–1962. *Isz.* Vargha Kálmán, ItK 247–249.

Gellért Oszkár: Egy író élete. II. köt. A Nyugat szerkesztőségében. Bp. 1962 *Isz.* Kiss Gyula, Napjaink 2. sz. 2.

Gondos Ernő: A valóság vonzásában. 1–2. köt. Bp. 1963. *Isz.* Szabolcsi Miklós, ItK 396–398.

Greza Ferenc: Juhász Gyula egyetemi évei. 1902–1906. Bp. 1964. *Isz.* Csaplár Ferenc, Ttj 12. sz. 10.

Gyertyán Ervin: Költőnk és kora. József Attila költészete és esztétikája. Bp. 1963. *Isz.* Bertalan László, Vság 8. sz. 95–98. — Bokor László, Ttj 3. sz. 1–2. — Bori Imre, Hid 114–120. — Dersi Tamás, látóhatár, jún. 502–506. — E. Fehér Pál, El 17. sz. 4. — Földényi László, ItK 393–396. — Fülöp László, Jkor 368–369. — Horgas Béla, Alf 649–650. — Kardos Pál, Alf 1133–1137. — Vészi Endre, Kort 1154–1156.

Gyetvai János: Két világ között. Bp. 1963. *Isz.* Kovács József, ItK 565–566. — Sz. A., PártK 239–240. — Szepesi Attila, Ttj 5. sz. 8. — V. F., TarsSz 1. sz. 101–102.

Hencz Aurél: A művelődési intézmények és a művelődésszervezés fejlődése. 1945–1961. Bp. 1962. *Isz.* Simon Gyula, PedSz 630–634.

Hommage à Gyula Illyés. Brüsszel — Párizs, 1963. *Isz.* Dobossy László, Kr 7. sz. 47–49. — Rába György, Nagyv 1734–1737.

Hommage à Lajos Kassák. Bruxelles 1963. *Isz.* Rónay György, Nagyv 451–453.

Illés Jenő: Mai dráma — mai dramaturgia. Bp. 1964. *Isz.* Ambrus Z. Miklós, Köz 714. — E. Fehér Pál, El 17. sz. 4. — Szilágyi János, Kr 12. sz. 63–64.

Illyés Gyula: Petőfi Sándor. Bp. 1963. *Isz.* H. Törő Györgyi, ItK 244–247.

Jóburu Magda: A középiskola szerepe a Horthy-korszak művelődéspolitikájában. Bp. 1963. *Isz.* Balogh László, PedSz 1200–1204.

József Attila: Pesme. Beograd 1964. *Isz.* Bori Imre, Hid 1184–1188.

József Attila: Am Rande der Stadt. St. Gallen — Stuttgart 1964. *Isz.* Dévényi Iván, Vig 570.

József Attila: Pilimata. Athén 1963. *Isz.* Kopp Éva — Papp Árpád, Nagyv 942–943.

József Attila: Bövel Táhor. Jerusalem 1964. *Isz.* Scheiber Sándor, Nagyv 1883–1884.

Kner Imre leveleiből. Szeged 1963. *Isz.* Heverdle László, ItK 566.

Koczogh Ákos: Expresszionizmus. Bp. 1964. *Isz.* Ungvári Tamás, El 45. sz. 6.

Kosztolányi Dezső: Az élet divatja. Bukarest 1963. *Isz.* Szabó György, ItK 728–729.

Körtés Júlia: A Nagyvilág hét esztendője. (1956–1962). Bp. 1963. *Isz.* Péter László, MKsz 196–198.

Kroó György: Bartók Béla színpadi művei. Bp. 1962. *Isz.* Szabolcsi Miklós, ItK 123–124.

Krúdy világa. Bp. 1964. *Isz.* Bori Imre, Hid 1045–1048. — Czine Mihály, Kr 12. sz. 58–59. — Cseres Tibor, El 37. sz. 7. — Kiss Tamás, Alf 660–662. — Seres József, Jkor 984–987. — Szentmihályi János, MKsz 389.

Lékai János válogatott írásai. Bp. 1963. *Isz.* Diószegi András, ItK 406–407. — Kelemen János, Ttj 12. sz. 7.

Lengyel Béla: Szovjet irodalom Magyarországon. 1919–1944. Bp. 1964. *Isz.* Elbert János, El 24. sz. 6. — E. Fehér Pál, Nagyv 1085–1087. — Veress József, Alf 1139–1141.

Lengyel Géza: Magyar újságmagnások. Bp. 1963. *Isz.* Varga József, ItK 120–122.

Lexikon sozialistischer deutscher Literatur. Von den Anfängen bis 1945. Halle(Saale) 1963. [A magyar vonatkozású cikkeket Illés László írta.] *Isz.* Szentirmai László, Ttj 7. sz. 7.

Magyar pokol. A magyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp. 1964. *Isz.* Antal Gábor, El 35. sz. 6. — Pór György, Ttj 12. sz. 6.

Markovits Györgyi: Üldözött költészet. Bp. 1964. *Isz.* Csaplár Ferenc, Ttj 10. sz. 9.

Molnár Ákos: Jólát. Bp. 1963. *Isz.* Vargha Kálmán, ItK 565. (Vö. 733.)

- Móricz Zsigmond: Kenyéren és vízen. Bukarest, 1962. *Ism.* K. Nagy Magda, ItK 729—730.
- Móricz Zsigmond levelei. I—II. Bp. 1963. *Ism.* Pál György, SzabSzatmSz 2. sz. 119—123.
- K. Nagy Magda: A „Válasz.” Bp. 1963. *Ism.* Csáthi Dániel, Vság 10. sz. 113—115. — Ságvári Ágnes, PárttK 227—230. — Varga Rózsa, Ttáj 6. sz. 10.
- Nagy Péter: Szabó Dezső. Bp. 1964. *Ism.* Féja Géza, Él 28. sz. 7. — Horváth Zoltán, Vság 7. sz. 89—91.
- Komlós Aladár, Kort 1317—1320. — Nyerges András, Úf 1147—1150.
- Nagy Péter: Szabó Dezső az ellenforradalomban. Bp. 1963. *Ism.* E. Fehér Pál, Él 17. sz. 4.
- Németh László: A kísérletező ember. Bp. 1963. *Ism.* Bori Imre, Hid 438—450. — Kabdebó Loránt, BorsSz 2. sz. 41—53. — Rónay György, Úf 242—249. — Sükösd Mihály, Kort 1138—1143. — Tompa József, MNyr 214—217. — Vekerdi László, Kort 633—637.
- Pándi Pál: Elsüllyedt irodalom? Bp. 1963. *Ism.* Botka Ferenc, ItK 250—251. — E. Fehér Pál, Él 17. sz. 4. — Ilia Mihály, Kort 1667—1668.
- Péter László: Az Igazság története. (1918—1919). Szeged, 1962. *Ism.* Köhegyi Mihály, MKsz 96.
- Remete László: Dienes László. (1889—1953) Bp. 1964. *Ism.* Kulcsár Péter, Ttáj 9. sz. 7.
- Saltos Gyula: József Attila Makón. Bp. 1964. *Ism.* Bori Imre, Hid, 1477—1451. — Péter László, Kr 12. sz. 64.
- Somlyó György: A költészet évada. 1963. *Ism.* Végl László, Hid 471—473.
- Szabolcsi Miklós: Fiatal életek indulója. József Attila pályakezdése. Bp. 1963. *Ism.* Bessenyei György, Mtanítás 44—45. és uő. ALitt 422—423. — Bokor László, ItK 537—540. — Bori Imre, Hid 105—114. — Diószegi András, TarsSz 4. sz. 138—141. — Garai Gábor, Kort 138—140. — Hanák Péter, Kr 1. sz. 56—60. — Kardos Pál, Alf. 1133—1137. — Paku Imre, Látóhatár, febr. 168—170.
- Szini Gyula: Rózsaszínű hó. Bp. 1963. *Ism.* Pór Péter, ItK 405—406.
- Tamás Aladár: A 100%, a KMP legális folyóirata, 1927—1930. Bp. 1964. *Ism.* Agárdi Ferenc, TarsSz 11. sz. 112—118. — Borbély Sándor, Alf 1137—1139. — Pór György, Ttáj 10. sz. 8.
- Tanulmányok a magyar szocialista irodalom történetéből. Bp. 1962. *Ism.* Kis Tamás, MTud 266—268.
- Tóth Dezső: Életünk — regényeink. Bp. 1963. *Ism.* E. Fehér Pál, Él 17. sz. 4. — Fülöp László, Ttáj 1. sz. 2.
- Tömörkény István: Новелли. Bp. 1962. *Ism.* Péter László, Nagyv 798.
- Varga József: Ady útja az „Új versek” felé. Bp. 1963. *Ism.* Barta János, ItK 558—561. — Stier Miklós, Száz 833—835.
- Vargha Kálmán: Móricz Zsigmond és az irodalom. Bp. 1962. *Ism.* F. Csanak Dóra, MTud 268—269.
- Veres Péter: Olvasónapló. Bp. 1963. *Ism.* Sik Csaba, Nagyv 770—773.
- Vértess György: József Attila és az illegális Kommunista Párt. Bp. 1964. *Ism.* Bori Imre, Hid, 1451—1455. — Kardos Pál, Alf 1133—1137.

СОДЕРЖАНИЕ

Силадьи, П.: Функция анапестов в поэзии Атилы Йожефа	541
Биро, Ф.: Йожеф Пецели (Второе сообщение)	557
Комловски, Т.: Толди Араня и одна в народном духе песня о героях	585

Краткие сообщения

Данные

Тот, И.: Происхождение Януса Панониуса	603
--	-----

Обзор

Иллюстрированный летопись (Курц, А.)	614
Илья Николаевич Голенищев-Кутузов: Итальянское возрождение и славянское литературы XV—XVI веков (Хадровиц, Л.)	617
Полное собрание сочинений Яноша Араня. XIV. том. (Рейте, И.)	619
Олег Россиянов: Матэ Залка (Йожеф, Ф.)	621
Карой Пап: Происходило в городе Б. (Варга, К.)	625
Текла Деметер: Календарные праздники — народное театральное искусство (Дьенши, В.)	627

Хроника

TABLE DES MATIERES

Szilágyi, P.: La foction des anapestes dans la poésie d'Attila József	541
Biró, F.: József Péczeli (Deuxième communication)	557
Komlowszki, T.: Le «Toldi» d'Arany et un chant populaire héroïque	585

Notes

Documentation

Tóth, I.: L'origine de Janus Pannonius	603
--	-----

Revue

Chronique Enluminée (Kurcz, Á.)	614
Илья Николаевич Голенищев-Кутузов: Итальянское возрождение и славянское литературы XV—XVI веков (Hadvics, L.)	617
Les œuvres complètes de János Arany, Vol. XIV. (Rejtő, I.)	619
Олег Россиянов: Матэ Залка (József F.)	621
Károly Pap: Il se passait dans la ville de B. (Varga, K.)	625
Tekla Dömötör: Des fêtes de calendrier — art dramatique populaire (Gyenis, V.)	627

Chronique

A kiadvány előfizethető vagy példányként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány utca 21.,
Telefon: 111-010, MNB egyszámlaszám: 46, csekkbefizetési számlaszám: 05.915.111-46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLTBAN, Budapest V., Váci utca 22. Telefon: 185-612;

a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODA 1. számú HÍRLAPBOLTJÁ-ban, Budapest, V.,
Bajcsy-Zsilinszky út 76. és bármely postahivatalban. Csekk számlaszám: egyéni 61.257,
közveti: 61.066. MNB egyszámlaszám: 8.

Előfizetési díj egy évre 42,- Ft.

Ara: 8,— Ft

Előfizetés egy évre: 42,— Ft

INDEX: 25.401

Megjelent a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtörténeti Intézete gondozásában **A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE** című (Főszerkesztő: *Sötér István*) hat kötetes magyar irodalomtörténeti kézikönyv öt kötete:

I.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1600-IG

Szerkesztette: *Klaniczay Tibor*

Írták: *Gerézi Rábán, Klaniczay Tibor, V. Kovács Sándor, Pirnát Antal, Stoll Béla, Varjas Béla*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. 576 l. 100,— Ft

II.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1600-TÓL 1772-IG

Szerkesztette: *Klaniczay Tibor*

Írták: *Bán Imre, Hopp Lajos, Klaniczay Tibor, Pirnát Antal, Stoll Béla, Tarnai Andor, Varga Imre*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1964. 648 l. 110,— Ft

III.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1772-TÓL 1849-IG

Szerkesztette: *Pándi Pál*

Írták: *Dezsényi Béla, Fenyő István, Horváth Károly, Julow Viktor, Lukácsy Sándor, Mezei Márta, Orosz László, Pándi Pál, Solt Andor, Sötér István, Szauder József, Tarnai Andor, T. Erdélyi Ilona, Tóth Dezső, Weber Antal*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 831 l. 138,— Ft

IV.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1849-TÓL 1905-IG

Szerkesztette: *Sötér István*

Írták: *Diószegi András, Gergely Gergely, Horváth Károly, Komlós Aladár, Kovács Kálmán, Mezei József, Nagy Miklós, Németh G. Béla, Németh Lajos, Osváth Béla, Somogyi Sándor, Sötér István, Szabolcsi Bence, Vajda György Mihály*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 1072 l. 175,— Ft

V.

A MAGYAR IRODALOM TÖRTÉNETE 1905-TÓL 1919-IG

Szerkesztette: *Szabolcsi Miklós*

Írták: *Bodnár György, Czine Mihály, Ferenczi László, Hanák Péter, József Farkas, Kiss Ferenc, Komlós Aladár, Osváth Béla, Rába György, Szabolcsi Miklós, Ungvári Tamás, Varga József, Vargha Kálmán*

Akadémiai Kiadó, Budapest 1965. 543 l. 95,— Ft